

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА

На правах рукопису

КОМАРНИЦЬКИЙ МАКСИМ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 343.23:502

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА
НЕЗАКОННЕ ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник:

**Дудоров Олександр Олексійович,
доктор юридичних наук, професор**

Луганськ – 2014

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	4
Вступ.....	6
РОЗДІЛ 1. Аналіз основного складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».....	14
1.1. Об'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».....	14
1.2. Об'єктивна сторона складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».....	49
1.3. Суб'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».....	66
1.4. Суб'єктивна сторона складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».....	75
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. Кваліфіковані склади злочину «незаконне видобування корисних копалин».....	89
2.1. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду.....	89
2.2. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно.....	96
2.3. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом.....	103

2.4. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.....120

Висновки до розділу 2.....139

РОЗДІЛ 3. Особливості кваліфікації незаконного видобування корисних копалин, покарання за незаконне видобування корисних копалин та проблеми його призначення.....143

3.1. Відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» від суміжних складів злочинів.....143

3.2. Відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» від суміжних складів адміністративних правопорушень.....158

3.3. Покарання за незаконне видобування корисних копалин та проблеми його призначення.....167

Висновки до розділу 3.....184

Висновки.....190

Список використаних джерел.....200

Додатки.....253

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- Абз.** – абзац;
- АРК** – Автономна Республіка Крим;
- БК України** – Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року;
- ВК України** – Водний кодекс України від 06 червня 1995 року;
- ВР АРК** – Верховна Рада Автономної Республіки Крим;
- ВРУ** – Верховна Рада України;
- ВСУ** – Верховний Суд України;
- ВССУ** – Вищий спеціалізований суд України;
- ГК України** – Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року;
- Див.** – дивитись;
- ЄДРПОУ** – Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України;
- ЗУ** – Закон України;
- ЗК України** – Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року;
- ЗМІ** – засоби масової інформації;
- КВК України** – Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року;
- КК** – Кримінальний кодекс;
- КК України** – Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року;
- КК України 1960 року** – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року;
- КМУ** – Кабінет Міністрів України;
- КУпАП** – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року;
- КПК України** – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року;
- КПК України 1960 року** – Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року;
- КпН України** – Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року;

КСУ – Конституційний Суд України;

м. – місто;

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України;

МЕПР України – Міністерством екології та природних ресурсів України;

МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України;

МОН України – Міністерство освіти і науки України;

МОНПС України – Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (9 грудня 2010 року МОНПС України реорганізовано у МЕПР України);

НАН України – Національна академія наук України;

НАПрН України – Національна академія правових наук України;

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

п. – пункт;

р. – рік;

ПЗФ – природно-заповідний фонд;

ПК України – Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року;

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України;

РЄ – Рада Європи;

РФ – Російська Федерація;

с. – сторінка;

СНД – Союз незалежних держав;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

ст. – стаття;

США – Сполучені Штати Америки;

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю;

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина;

ЦК України – Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року;

ч. – частина.

Вступ

Актуальність теми. Згідно зі ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Особливе місце серед усієї сукупності природних ресурсів займають корисні копалини, які не лише здатні задовольняти матеріальні та культурні потреби окремих громадян, а і становлять матеріальну основу економіки України. На її території, яка займає лише 0,4% світової території, виявлено майже 5% усіх мінерально-сировинних ресурсів земної кулі.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності нашої держави має бути організація ефективного та раціонального використання надр, а також забезпечення комплексної та дієвої правової охорони цих природних ресурсів. У системі норм, покликаних забезпечувати охорону корисних копалин, провідне місце посідає ст. 240 КК України, в межах якої передбачено відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Аналіз статистичних даних і матеріалів судової практики показує, що з усіх норм розділу VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля» ч. 2 ст. 240 КК України застосовується чи не найчастіше. Так, лише в період з січня 2010 р. по липень 2014 р. за вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (і це лише за основний склад злочину) було засуджено 837 осіб. Разом із тим повідомлення в ЗМІ про незчисленну кількість фактів незаконного видобування різних корисних копалин, поступове зростання кількості зареєстрованих фактів учинення цього злочину наводять на думку про те, що або правозастосовні органи не справляються зі своїми обов'язками, або редакція чинної ст. 240 КК України є недосконалою, або має місце поєднання першого і другого.

Свідченням недосконалості ст. 240 КК України може слугувати та обставина, що з моменту ухвалення КК України вона вже тричі зазнавала змін (причому в 2009 р. цю статтю було викладено в новій редакції). З урахуванням того, що переважна більшість

норм розділу VIII Особливої частини чинного КК України не зазнавала жодної зміни, така посилена увага законодавця до розглядуваної кримінально-правової заборони може мати щонайменше два пояснення: 1) під час кодифікації 2001 р. були допущенні серйозні прорахунки в частині кримінально-правової охорони надр; 2) відносини, пов'язані з користуванням надрами, зазнали істотних трансформацій, наслідком чого стало зниження ефективності застосування ст. 240 КК України в її первісній редакції. Проте і після внесення змін до ст. 240 КК України наукові дискусії щодо шляхів удосконалення кримінально-правової охорони корисних копалин не припиняються.

Аналіз складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» здійснювався здебільшого на сторінках підручників, посібників і науково-практичних коментарів КК України. Йдеться про дослідження В.І. Антипова, П.С. Берзіна, Ю.В. Бобкової, Д.В. Каменського, М.Й. Коржанського, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, А.В. Савченка, С.І. Селецького, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, А.М. Шульги та ін. У працях окремих українських науковців питання кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин розглядалися більш докладно (йдеться про роботи В.В. Антипова, В.І. Борисова, А.А. Вознюка, С.Б. Гавриша, В.К. Матвійчука, В.О. Навроцького, Р.В. Олійника, В.П. Станіславського, О.П. Шем'якова). Найбільший внесок у розроблення проблематики кримінально-правової охорони корисних копалин зробила Н.В. Нетеса в межах захищеної в 2012 р. кандидатської дисертації «Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр» і виданої за результатами захисту монографії. Незважаючи на це, чимало питань, пов'язаних із тлумаченням і застосуванням ст. 240 КК України, залишилися гостро дискусійними, а окремі – недослідженими. Слід брати до уваги і те, що Н.В. Нетеса вивчала ознаки всіх трьох складів злочину, описаного в ст. 240 КК України, що не дало їй можливості докладніше зупинитися на ключових і зловбоденних аспектах кримінально-правової характеристики саме незаконного видобування корисних копалин.

Викладене свідчить про те, що питання кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин в доктрині розкрито недостатньо, а отже, про потребу їх подальшого теоретичного аналізу. Суперечлива практика застосування

відповідних положень кримінального закону додатково підтверджує актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка відповідно до: Плану проведення науково-дослідної роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка на 2014 р. (розділ 3 «Захист прав і свобод людини і громадянина органами внутрішніх справ»); Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр., затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347 (п. 6 «Запобігання, виявлення, припинення та розслідування окремих видів злочинів»); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів НАПрН України від 24 вересня 2010 р. № 14-10 (напрямок: «Сучасні тенденції і напрями розвитку правової системи України»).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних засад кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин і формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення КК України і практики його застосування.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі задачі:

- здійснити аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак основного складу злочину «незаконне видобування корисних копалин»;
- встановити зміст кваліфікуючих ознак, які використовуються для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин, і визначити специфіку утворюваних ними кваліфікованих складів цього злочину;
- здійснити відмежування незаконного видобування корисних копалин від суміжних складів злочинів і складів адміністративних правопорушень;
- розкрити особливості покарання за незаконне видобування корисних копалин та його призначення;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення КК України і практики його

застосування.

Об'єктом дослідження є встановлений законодавством порядок видобування корисних копалин і відносини, що складаються в процесі його кримінально-правової охорони.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин.

Методи дослідження обрано з огляду на його об'єкт, предмет, мету та задачі. У роботі в сукупності використовувались такі загальнонаукові і спеціально-наукові методи: *історичний* – при ретроспективному аналізі кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин (підрозділ 1.1); *системний* – при характеристиці елементів та ознак складу злочину «незаконне видобування корисних копалин», а також санкцій ст. 240 КК України (розділи 1 – 3). Крім того, цей метод дозволив розкрити питання кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин через призму регулятивного законодавства; *догматичний* – при аналізі юридичної конструкції складу злочину «незаконне видобування корисних копалин», а також при визначенні змісту правових понять, що вживаються у ст. 240 КК України (розділи 1, 2); *порівняльно-правовий* – при зіставленні КК України і положень зарубіжного законодавства (розділи 1, 2); *статистичний метод* – для аналізу та узагальнення емпіричної інформації, що стосується теми дослідження (застосовувався в усіх розділах); *метод моделювання* – для побудови проекту редакції нової статті 188-2 КК України, а також розроблення пропозицій щодо внесення змін до іншого законодавства (розділи 1 – 3).

При написанні дисертації було вивчено та проаналізовано практику судів за Єдиним державним реєстром судових рішень України (понад 600 судових рішень, ухвалених за результатами розгляду кримінальних проваджень, відкритих за ознаками незаконного видобування корисних копалин).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, спеціально присвяченим кримінальній відповідальності за незаконне видобування корисних копалин. До найбільш важливих положень, що відображають наукову новизну дисертаційної

роботи та виносяться на захист, слід віднести те, що в ній:

уперше:

1) доведено, що основним безпосереднім об'єктом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на вказані корисні копалини, у зв'язку з чим запропоновано: а) з диспозиції ч. 2 ст. 240 КК України виключити слова «а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення»; б) розділ VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності» доповнити статтею 188-2, яка б передбачала відповідальність за незаконне видобування корисних копалин;

2) встановлено, що ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин залежить не від виду мінеральної сировини і не від того, до якого з переліків віднесено певну корисну копалину, а від вартості видобутого. Тому кримінальний закон повинен передбачати відповідальність за незаконне видобування корисних копалин як загальнодержавного, так і місцевого значення, а одним із засобів диференціації кримінальної відповідальності за аналізований злочин мають бути кваліфікуючі ознаки, зумовлені різною вартістю незаконно видобутих копалин;

3) на підставі аналізу положень регулятивного законодавства з'ясовано, що під «незаконністю» видобування корисних копалин загальнодержавного значення в ч. 2 ст. 240 КК України слід розуміти відсутність у особи, котра їх видобуває, права на вилучення корисних копалин або набуття особою такого права незаконно. Запропоновано безпосередньо в тексті відповідної кримінально-правової заборони закріпити таке обмежувальне тлумачення поняття незаконності;

4) задля усунення наявної колізії між ст. 240 КК України і ст. 47 КУпАП, розроблено пропозиції щодо вдосконалення цієї адміністративно-правової норми, реалізація яких дозволить чітко розмежовувати злочинне та адміністративно каране видобування корисних копалин за допомогою встановлення: а) різних форм вини, з якими можуть вчинятися вказані діяння; б) різної вартості незаконно видобутих корисних копалин. Запропоновано також шляхи усунення колізій між ст. 240 КК України (в частині незаконного видобування корисних копалин), з одного боку, і

статтями 48, 91-2 КУпАП, з іншого;

5) аргументовано положення про те, що кваліфікуюча ознака «вчинене на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду України» має альтернативний вплив на основний склад досліджуваного злочину, характеризуючи місце його вчинення або предмет злочину. Обґрунтовано доцільність позначення вказаної кваліфікуючої ознаки за допомогою термінологічного звороту «поєднані з порушенням порядку охорони, відтворення або використання територій чи об'єктів природно-заповідного фонду України»;

удосконалено:

б) положення про надра як основне, проте не єдине природне місце знаходження (залягання, нагромадження) корисних копалин і, відповідно, про безпідставність визнання співвідношення понять «надра» та «корисні копалини» як цілого та частини;

7) дефініції понять «правила охорони надр», «правила використання надр», «видобування корисних копалин», «корисні копалини загальнодержавного значення», «території природно-заповідного фонду», «об'єкти природно-заповідного фонду», «повторність», «підпал», «вибух», «інший загальнонебезпечний спосіб», «загибель людей», «масове захворювання людей» та «інші тяжкі наслідки»;

8) положення про те, що незаконне видобування корисних копалин має визнаватись злочином лише в тому випадку, коли це діяння вчинено з прямим умислом, і про доцільність закріплення вказівки на умисну форму вини в диспозиції відповідної кримінально-правової заборони;

дістали подальшого розвитку:

9) положення про те, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення у формі продовжуваного злочину слід визнавати закінченим з моменту вчинення першого з діянь, яке містить усі ознаки складу злочину, описаного в ч. 2 ст. 240 КК України;

10) аргументи на користь того, що інтелектуальна ознака умислу в складі злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» передбачає усвідомлення винним незаконності свого діяння, тобто того, що воно суперечить приписам регулятивного законодавства в сфері надрокористування;

11) положення про те, що кваліфікуюча ознака «вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду» має використовувалася для диференціації кримінальної відповідальності не лише за незаконне видобування корисних копалин, а і за частину злочинів проти довкілля;

12) аргументи на користь того, що закріплена в санкціях частин 3 і 4 ст. 240 КК України конфіскація незаконно добутого і знарядь видобування є відмінним від покарання кримінально-правовим наслідком злочинного діяння. Вказівку на таку конфіскацію, як і аналогічні приписи, що містяться в санкціях багатьох інших статей КК України, запропоновано виключити, законодавчо надавши спеціальній конфіскації статус заходу кримінально-правового характеру, врегульованого не Особливою, а Загальною частиною КК України.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані: у *науково-дослідній діяльності* – в ході подальшого дослідження проблем кримінальної та адміністративної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин зокрема та злочини проти довкілля і проти власності загалом; в *законотворчій діяльності* – при вдосконаленні законодавства у сфері протидії незаконному видобуванню корисних копалин (відповідні пропозиції направлені до Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності); у *правозастосуванні* – при кваліфікації незаконного видобування корисних копалин і призначенні покарання за цей злочин (рекомендації направлені до ВССУ); у *навчальному процесі* – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників, а також при викладанні кримінально-правових дисциплін (акти впроваджень Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка від 3 червня 2014 р., Запорізького національного університету від 21 жовтня 2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації висновки ґрунтуються на власних дослідженнях. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій за темою дисертації, здобувачем не використовувались. В опублікованих у співавторстві наукових працях особистим внеском здобувача є власні теоретичні розробки щодо розкриття: особливостей такого складу злочину, як «незаконне

видобування корисних копалин загальнодержавного значення», його відмежування від суміжних складів злочинів, описаних частинами 1 і 2 ст. 240 КК України («порушення правил охорони надр» і «порушення правил використання надр»), а також відмежування простого та кваліфікованих складів злочину «незаконне видобування корисних копалин» від злочинів проти власності.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права» (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.); «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.); «Азовські правові читання» (м. Бердянськ, 18–19 квітня 2014 р.); «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Київ, 13–14 червня 2014 р.); «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Донецьк, 6–7 червня 2014 р.); «Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні» (м. Одеса, 13–14 червня 2014 р.); «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено в 14 публікаціях, з яких: 5 – статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України (одне з яких включене до міжнародних науково-метричних баз), 1 – стаття, опублікована у виданні іноземної держави, 1 – параграф у практичному посібнику, 7 – тези виступів на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 329 сторінок, із них список використаних джерел – 53 сторінки (490 найменування), додатки – 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ ОСНОВНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН»

1.1 Об'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин»

Комплексний аналіз праць вітчизняних і зарубіжних криміналістів, а також урахування положень частин 1 і 2 ст. 11 КК України дозволяє стверджувати, що в сучасному кримінальному праві України під об'єктом складу злочину розуміється те, чому злочином заподіюється істотна шкода, або те, чому створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди (життя, здоров'я, воля, конституційні права людини тощо). Об'єкт складу злочину, як справедливо зазначається в кримінально-правовій літературі, дозволяє визначити соціальну суть злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, є вихідним при кваліфікації злочинів та побудові системи Особливої частини КК України [209, с. 96].

Утім, попри однаковість українських науковців у розумінні суті об'єкта як елемента складу злочину, єдиного підходу до вирішення питання про те, що ж є об'єктом злочину в узагальненому розумінні (справедливому для всіх без виключення складів злочину), було й залишається наріжним каменем кримінально-правової доктрини. Цей факт засвідчує та обставина, що у вітчизняній і зарубіжній кримінально-правовій літературі можна знайти цілу низку теорій об'єкта злочину. Найбільш поширеною серед них є концепція (сформульована та ґрунтовно досліджена за радянських часів), згідно з якою об'єктом злочину є суспільні відносини [330, с. 129–130; 227, с. 275-311; 32, с. 165-170; 416, с. 105-114; 52; 141; 306; 429]. Похідною від неї є сучасна теорія, прихильники якої об'єктом злочину вважають суспільні відносини, врегульовані нормами права, тобто правовідносини [57, с. 39-58;

272, с. 66-122; 239, с. 17-148; 283, с. 142-148; 424, с. 72-73]. Значна частина дореволюційних і сучасних криміналістів наполягає на тому, що об'єктом злочину виступають ті чи інші блага [20, с. 161; 409, с. 49; 335, с. 133; 335, с. 135; 336, с. 57; 47, с. 25-66; 46, с. 56-57; 89, с. 5-22; 297, с. 159; 396, с. 37-40]. Останнім часом значного розвитку в Україні набула концепція, автори якої вважають, що об'єктом складу злочину є цінності [457, с. 3; 210, с. 123-128; 458, с. 75-78; 228, с. 202; 271, с. 68-73; 237, с. 25-27; 456, с. 52; 21, с. 10; 4, с. 35; 238, с. 33-35; 5, с. 3-28; 6, с. 55-62; 66, с. 16-17]. Вельми актуальною у дореволюційний та сучасний періоди слід визнати й теорію, яка базується на думці про те, що об'єктом будь-якого злочину виступають люди, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, в інших – як певного роду множинність осіб [422, с. 93-94; 101, с. 49; 108, с. 63; 308, с. 60]. На підвалинах останньої ґрунтується сучасна концепція, розроблена В.П. Ємельяновим і підтримана М.В. Семикіним, котрі переконані в тому, що об'єктом злочину слід уважати охоронювані кримінальним законом конкретні сфери (різновиди, прояви) життєдіяльності людей [80, с. 7-11; 81, с. 177; 407, с. 93; 83, с. 172-181]. На сторінках кримінально-правової літератури можна знайти і інші підходи до узагальненого розуміння об'єкта складу злочину [427, с. 175; 441, с. 81-87; 440, с. 17].

Слід відзначити, що всі зазначені вище концепції об'єкта злочину вже неодноразово були предметом ґрунтовного та системного аналізу вітчизняних науковців [232, с. 197-208; 239, с. 17-79; 213, с. 280-289; 282, с. 9-63]. Проведений аналіз цієї проблематики привів нас до висновку, що складність і багатогранність розглядуваного поняття унеможлиблює створення універсальної концепції, придатної для точного визначення об'єкта будь-якого злочину, – від державної зради до зґвалтування і від пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства до піратства. Тому слушною видається думка (її висловлювали, зокрема, П.П. Андрушко, Л.П. Брич, В.О. Навроцький, М.В. Семикін), згідно з якою раціональне зерно можна відшукати у кожній з існуючих концепцій, жодну з яких не варто визнавати однозначно неприйнятною і, тим більше, помилковою.

Ураховуючи викладене, а також приймаючи до уваги ту обставину, що загальний аналіз об'єкта злочину лежить поза межами об'єкта та предмета нашого

дисертаційного дослідження, вважаємо за можливе, вирішуючи основні питання антисоціальної спрямованості незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, виходити із положень традиційної концепції, згідно з якою об'єктом злочину є суспільні відносини.

Досліджуючи об'єкт складу злочину, переважна більшість науковців схиляється до думки, що для більш якісного аналізу його змісту доречно користуватися науково обґрунтованою класифікацією. У межах нашого дисертаційного дослідження виходитимемо з того, що «за вертикаллю» об'єкт складу злочину поділяється на загальний, родовий та безпосередній, а «за горизонталлю» – на основний та додатковий (останній поділяється на обов'язковий і факультативний).

При цьому відзначимо, що в межах цього дослідження ми спочатку визначимо зміст основного безпосереднього об'єкта незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а лише потім спробуємо з'ясувати питання, чи узгоджується цей об'єкт із назвою розділу VIII Особливої частини КК України (яка в цьому випадку відображає позицію українського законодавця щодо родового об'єкта складів злочинів, описаних статтями 236–254 КК України)¹.

Визначення змісту основного безпосереднього об'єкта незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення почнемо із системного аналізу вже існуючих напрацювань вітчизняних криміналістів у цій царині. Щоправда, цей аналіз суттєво ускладнює та обставина, що чинна ст. 240 КК України описує не один, а одразу три склади злочину², які науковці здебільшого розглядають у комплексі, а тому, як правило, формулюють один і той же об'єкт стосовно всіх трьох зазначених вище складів злочину. Ця обставина вимагає від нас більш уважного аналізу

---

¹ Вважаємо такий підхід цілком логічним та правильним, адже він ґрунтуватиметься на доречному в розглядуваному випадку слідуванні від «окремого» до «загального» та враховуватиме ту загальновизнану обставину, що зміст кримінально-правової норми має пріоритет над назвами структурних елементів кримінального закону (стаття, розділ), а не навпаки. Маємо на увазі те, що при визначенні змісту основного безпосереднього об'єкта складу злочину слід виходити з антисоціального змісту кримінально-правової заборони, а не назви статті чи розділу, в якій вона знаходиться. Встановлення ж дійсного змісту родового об'єкта злочинів проти докільля залишимо «на відкуп» тих науковців, які здійснювали та здійснюватимуть ґрунтовний аналіз об'єктів усіх без виключення складів злочинів, описаних заборонними нормами розділу VIII Особливої частини КК України. На сьогодні такий аналіз вже здійснювали С.Б. Гавриш [46], О.О. Дудоров [204, с. 686-779; 98], Т.В. Корнякова [144, с. 121-133], В.К. Матвійчук [263, с. 87-89; 264, с. 87-91; 269, с. 293-294; 270], В.О. Навроцький [285], В.П. Самокиш [402, с. 85-87] і деякі інші фахівці, висновки яких становлять основний доробок української кримінально-правової науки у сфері вивчення родового об'єкта злочинів проти докільля.

² Так, у межах ч. 1 ст. 240 КК України законодавець передбачив кримінальну відповідальність за «порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи докільля», а у межах ч. 2 ст. 240 КК України – за «порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи докільля» та «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення».

висловлених ними думок щодо змісту об'єкта саме незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Детально вивчивши праці вітчизняних науковців, котрі досліджували положення ст. 240 КК України, ми встановили, що на сьогодні найбільш поширеним є підхід, згідно з яким незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення порушує певний *установлений законодавством порядок*. При цьому переважна більшість фахівців визначає єдиний об'єкт стосовно всіх трьох складів злочину, описаних ст. 240 КК України. Так, ще за радянських часів П.Ф. Повеліцина зазначала, що об'єктом такого роду діянь є встановлений природоохоронним законодавством порядок охорони та раціонального використання природних ресурсів [333, с. 7]. На думку С.Б. Гавриша, висловлювану ним у найновіших виданнях (яка істотно відрізняється від позиції, яку він відстоював раніше), об'єктом розглядуваного злочину виступає встановлений порядок охорони та використання надр як складової частини охоронюваного кримінальним правом навколишнього природного середовища з метою дотримання раціональних і ефективних методів видобування корисних копалин загальнодержавного значення, недопущення понаднормативних втрат корисної природної сировини [215, с. 419]. З позиції П.С. Берзіна, об'єктом злочину, передбаченого ст. 240 КК України, є встановлений порядок охорони надр, що необхідний для раціонального та ефективного видобування корисних копалин [292, с. 25]. Схожі міркування знайшли своє відображення й у працях М.М. Панька [446, с. 506].

Такі ж криміналісти як О.О. Дудоров, А.М. Шульга та А.Б. Благой, розкриваючи зміст зазначеного елемента складу злочину в межах ст. 240 КК України, цілком справедливо ведуть мову не про один, а про кілька відносно самостійних об'єктів (під якими розуміють певний порядок). Зокрема О.О. Дудоров вважає, що основний безпосередній об'єкт аналізованого злочину – *встановлений порядок* раціонального і комплексного використання й охорони надр та *видобування корисних копалин загальнодержавного значення* [295, с. 737]. Такі ж криміналісти, як А.М. Шульга та А.Б. Благой, стверджують, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 240 КК України, є *порядок* раціонального використання надр та

видобування корисних копалин [207, с. 278].

Комплексний аналіз наведених вище позицій зумовлює потребу висловлення певних зауважень узагальнюючого характеру (тобто таких, що мають відношення до всіх або значної кількості висловлених позицій) щодо запропонованого підходу до визначення об'єкта незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення¹.

Перед усім вкотре хотілося б відзначити, що ст. 240 КК України наразі описує три відносно самостійні склади злочину, кожний з яких має свій об'єкт. Тому будь-яке узагальнююче формулювання, вживане щодо всіх трьох об'єктів зазначених складів злочину, буде або хибним, або занадто розпливчатим. Зокрема розуміння об'єкта незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення як встановленого порядку охорони надр є неправильним, адже в досліджуваному злочині йдеться не про охорону та навіть не про використання, а про видобування. До того ж про видобування не надр, а корисних копалин, що далеко не одне й те саме (про це йтиметься далі).

Визначення об'єкта аналізованого злочину через призму встановленого законодавством порядку видобування корисних копалин загальнодержавного значення загалом не позбавлене логіки, адже незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, справді, порушує цей порядок. Більше того: якщо порушення цього порядку немає, то немає і підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 240 КК України (в такому випадку слід говорити про «законне» видобування корисних копалин загальнодержавного значення). Поряд із цим назвати наведений вище підхід абсолютно правильним не можна через те, що, за загальновизнаною в кримінально-правовій доктрині думкою, об'єктом злочину є те, чому злочином заподіюється істотна шкода, або те, чому створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди, а «порядок» (як законодавчо прописана процедура видобування корисних копалин загальнодержавного значення) шкоди в результаті вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України,

---

¹ Потреби в ґрунтовному аналізі кожної з наведених позицій немає, оскільки й узагальнених характеристик цілком достатньо для формулювання відповідних висновків щодо розглядуваного підходу.

вочевидь, не зазнає та зазнати не може¹.

Серед вітчизняних криміналістів досить розповсюдженою є точка зору, згідно з якою об'єктом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення виступають *господарські відносини* [312, с. 167; 7, с. 18, 22-23, 26]. Зокрема Р.В. Олійник, дійшовши висновку, що розглядуваний злочин посягає на господарські відносини, запропонував виокремити зі складу злочину, передбаченого ст. 240 КК України, таке діяння, як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, розмістивши норму про відповідальність за це діяння у розділі VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» [312, с. 167].

Розмірковуючи над тим, чи є господарські відносини основним безпосереднім об'єктом складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», перш за все хотілося б відзначити, що відповідно до чинного господарського законодавства господарські відносини – це відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1 ГК України) [56]. Із цього випливає, що принаймні одним із учасників господарських відносин завжди виступає суб'єкт господарювання. Користувачами ж надр (в тому числі для видобування корисних копалин загальнодержавного значення), як засвідчує системний аналіз положень статей 13 і 23 КпН України, можуть бути як суб'єкти господарювання (господарські організації та фізичні особи – підприємці), так і юридичні та фізичні особи, які такими не є (звичайні громадяни та юридичні особи – не господарюючі суб'єкти). Усе викладене свідчить про те, що господарські відносини не є та ніколи не були основним безпосереднім об'єктом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Відповідно, підстав для «перенесення» цієї

---

¹ Зазначений порядок – це ніщо інше, як законодавча модель (алгоритм) правильного (законного) видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Ця модель не зазнає жодної шкоди навіть у тому випадку, коли всі без винятку суб'єкти почнуть відхилятися від її вимог. Правий Е.М. Жевлаков, коли пише, що порядок використання – це не сама суспільно-практична діяльність, а її відображення у певних юридичних актах, правилах, що установлюють цей режим, він лише упорядковує відносини використання [84, с. 7].

кримінально-правової заборони до розділу VII Особливої частини чинного КК України нами не вбачається.

З позиції Н.В. Нетеси, основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 240 КК України, становить собою *суспільні відносини у сфері охорони й раціонального використання надр* [302, с. 26; 303, с. 56]. Основний недолік такого підходу вбачається у тому, що зазначена авторка (як і більшість дослідників положень ст. 240 КК України) намагається сформулювати єдине визначення основного безпосереднього об'єкта для всіх трьох основних складів злочину, описаних частинами 1 і 2 ст. 240 КК України. Між тим, останні описують різні посягання як за змістом, так і за характером та ступенем суспільної небезпеки¹. Крім того, із запропонованого Н.В. Нетесою визначення об'єкта складів злочину, передбачених ст. 240 КК України, важко зрозуміти, на які ж суспільні відносини посягає незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення: на суспільні відносини у сфері охорони надр чи суспільні відносини у сфері раціонального використання надр?² У зв'язку з цим вважаємо, що позиція Н.В. Нетеси є цілком справедливою щодо складу злочину «порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля» та складу злочину «порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля», однак вразливою відносно складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення».

У зв'язку з цим доводиться констатувати ту невтішну обставину, що питання про основний безпосередній об'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» залишається відкритим і потребує свого подальшого ґрунтового вивчення.

Думаємо, що таке вивчення слід почати із нагадування загальноновизнаного в

---

¹ Так, в одному випадку йдеться про осіб, котрі на законних підставах користуються надрами, але певним чином порушують встановлений законодавством порядок такого використання (наприклад, допускають наявність шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин), а в іншому – про осіб, котрі самовільно без будь-яких на те законних підстав («по-варварськи») видобувають корисні копалини загальнодержавного значення (детальніше про це йтиметься у підрозділах 1.2 і 3.1). Мабуть, не слід доводити, що зазначені прояви злочинної поведінки суттєво відрізняються між собою за змістом і напрямом антисоціальної спрямованості, а отже, об'єкти складів відповідних злочинів не однакові.

² Наприклад, незаконне видобування граніту чи пісковика зі скелі або глини чи торфу з поверхні суші чи дна водоймищ не порушує ні суспільні відносини у сфері охорони надр (у цих випадках корисні копалини не є складовою надр), ні суспільні відносини у сфері раціонального використання надр (ці відносини може порушити лише законний користувач надрами).

теорії кримінального права постулату про те, що основним безпосереднім об'єктом будь-якого складу злочину є: а) ті суспільні відносини, які *насамперед і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець*, приймаючи закон про кримінальну відповідальність; б) ті суспільні відносини, яким *завжди заподіюється істотна шкода або створюється реальна загроза її заподіяння* [212, с. 86; 209, с. 107-108; 213, с. 294; 95, с. 32; 208, с. 47; 448, с. 169-170]. Таким чином, щоб правильно встановити зміст основного безпосереднього об'єкта складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», необхідно відповісти лише на одне запитання: які суспільні відносини (що *насамперед і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець*, встановлюючи кримінальну відповідальність за цей злочин) завжди страждають від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення?

З метою пошуку правильної відповіді на це запитання, перш за все, звернемося до назви розділу VIII Особливої частини КК України, яка має містити в узагальненому вигляді інформацію про основні безпосередні об'єкти всіх складів злочинів, описаних статтями 236–254 КК України, адже саме в цьому і полягає значення законодавчої систематизації (групування) заборонних норм Особливої частини КК України у розділі. Назви останніх, як відомо, віддзеркалюють законодавче бачення змісту родового об'єкта складів злочинів, описаних усіма його нормами. Оскільки ж розділ VIII Особливої частини КК України має назву «Злочини проти довкілля», то є всі підстави для припущення, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (як один із злочинів проти довкілля) завжди спричиняє істотну шкоду довкіллю чи створює реальну загрозу її заподіяння.

Спробуємо з'ясувати, чи так воно і є насправді. Так, якщо звернутися до публікацій у ЗМІ, які викликали найбільший суспільний резонанс у сфері незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення за останні роки [419; 488; 366, с. 18-21; 298; 318; 102, с. 12; 230; 487, с. 8; 8, с. 12-13], то справді складається враження, що цей злочин завжди спричиняє істотну шкоду довкіллю чи створює реальну загрозу її заподіяння¹.

---

¹ Зокрема стверджується, що підземний видобуток корисних копалин супроводжується прогинанням та проваленням

Поряд із цим, якщо підійти до аналізу цього питання більш ґрунтовно, комплексно проаналізувати слідчу та судову практику застосування положень ч. 2 ст. 240 КК України¹, а також більш прискіпливо розглянути зміст діяння «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» через призму регулятивного законодавства та існуючих на сьогодні форм і методів видобування різних видів корисних копалин загальнодержавного значення, то висновок про те, що досліджуваний злочин завжди спричиняє істотну шкоду довкіллю чи створює реальну загрозу її заповідання, не підтверджується. Наприклад, якщо особа на власній земельній ділянці незаконно видобуватиме протягом року 400 кубічних метрів підземних вод на добу із цілком законної та постійно діючої свердловини, то матиме місце незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК України), однак жодної шкоди довкіллю при цьому завдано не буде, адже вказаний природний ресурс відносно швидко та що, головне, повністю відновиться. Досить важко визнати істотною (підкреслюємо – істотною) і шкоду, яка буде заповідана довкіллю внаслідок незаконного видобування винним на поверхні неналежної йому земельної ділянки 2 тонн торфу або 5 тонн вогнетривкого піску чи глини, або 10 тонн пісковику тощо, якщо вона взагалі матиме місце. Поряд із цим, хоч усі наведені вище прояви незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (як і безліч подібних до них) і не заповідують істотної шкоди довкіллю та не створюють реальної загрози її заповідання, переконані, що підстав для того, щоб не притягати таких осіб до кримінальної відповідальності за ч. 2

земної поверхні та утворенням відвалів відпрацьованих гірських порід, включаючи так звані терикони, які марнують великі площі землі, отруюють атмосферу навколишніх населених пунктів (за підрахунками фахівців, один інтенсивно палаючий терикон є джерелом виділення в атмосферне повітря від 25 до 250 тон забруднюючих речовин на рік), що негативно впливає на здоров'я людей [31, с. 26]. Внаслідок видобування на землях сільського та лісогосподарського виробництва бурштину псується лісові насадження, ґрунти стають непридатними для цільового використання. При бурінні свердловин на поверхню Землі піднімаються великі об'єми гірських порід, які забруднюють значні території навколо місця розташування свердловин. Залишені у вигляді відвалів ці техногенні відклади розмиваються дощовими й талими водами і забруднюють навколишню територію шкідливими для живих організмів речовинами та їх сполуками. При бурінні свердловин часто використовують бурові розчини, до складу яких входять водорозчинні солі, органічні речовини та різноманітні обважнювачі, які забруднюють не лише земну поверхню в місцях буріння свердловин, а й підземні водоносні та водопроникні горизонти. Коли свердловини досягають нафто- або газоносних пластів, нерідко відбуваються викиди нафти і газу, які забруднюють ґрунти і воду, а при самозайманні – атмосферне повітря. Поверхневі розвідувальні виробки, шурфи, канали тощо активізують ерозійні процеси, що має своїм наслідком вилучення з сільськогосподарської сфери значних площ родючих земель. Крім того, в місцях проведення цих робіт ґрунтово-рослинний покрив, як правило, сильно пошкоджується транспортними засобами, забруднюється нафтопродуктами, засмічується виробничими та побутовими твердими відходами. Видобуті з надр землі на поверхню та покладені у відвали корисні копалини і відходи містять хімічні елементи різної концентрації, що під впливом атмосферних сил розсіюються й потрапляють у повітря і водяні джерела [128, с. 252–255]. Довготривале інтенсивне використання надр призводить до значних змін геологічного середовища та виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру [484].

¹ Див. додатки Л–Ц до дисертації.

ст. 240 КК України, немає¹.

З одного боку, така поведінка цілком відповідає законодавчо закріпленим ознакам розглядуваного складу злочину в межах ч. 2 ст. 240 КК України, а, з іншого, – розмір завданої шкоди є настільки значним, що невизнання злочинами таких (чи подібних до них) діянь суперечитиме загальному «духу» українського кримінального законодавства. Йдеться зокрема про те, що звичайне викрадення такої кількості вже видобутих корисних копалин загальнодержавного значення обов'язково б потягло засобою настання кримінальної відповідальності за статтями 185, 186, 187 чи 190 КК України. Відповідно, не притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка самовільно видобула та фактично привласнила таку кількість корисних копалин, виглядає щонайменше алогічно. А притягати таких осіб до кримінальної відповідальності саме за ч. 2 ст. 240 КК України слід через те, що її чинна редакція (на відміну від переважної більшості заборонних норм розділу VIII Особливої частини КК України) не вимагає настання жодних негативних наслідків щодо довкілля (у тому числі для людини як невід'ємного компонента цього довкілля) чи навіть загрози їх настання в результаті незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Такий (вельми специфічний як для норм, що описують основні склади злочинів проти довкілля) підхід до конструювання ч. 2 ст. 240 КК України в частині описання саме незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення² свідчить про те, що в цьому конкретному випадку законодавець поставив на перше місце (як основну криміноутворюючу ознаку) не шкоду для довкілля чи загрозу її заподіяння, а шкоду, яка завжди заподіюється власнику корисних копалин загальнодержавного значення внаслідок їх незаконного видобування³. Саме в цьому законодавець і вбачає первинну (характерну для злочинів з основним складом) суспільну небезпеку незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення; саме ці суспільні відносини насамперед і

---

¹ Тому вважаємо правильним рішення Тисменицького районного суду Івано-Франківської області, який влітку 2014 р. визнав винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, особу, котра незаконно видобула лише 4 кубічних метри піщано-гравійної сировини [176].

² Йдеться про те, що два інші основні склади злочину, описані частинами 1 і 2 ст. 240 КК України, передбачають як обов'язкову ознаку факт створення «небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля».

³ Недарма переважна більшість публіцистів акцентує увагу саме на величезних майнових збитках, яких зазнає Україна та все її населення у зв'язку з незаконним видобуванням на її території різноманітних корисних копалин [484; 53; 279, с. 54–57; 488; 318; 37; 420, с. 12–17; 146; 118273, с. 156–160].

головним чином прагнув поставити під охорону законодавець, встановлюючи кримінальну відповідальність за цей злочин.

З'ясування основного вектору антисоціальної спрямованості незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (заподіяння шкоди власнику) зумовлює потребу у встановленні кола тих осіб, яким належать чи можуть належати корисні копалини загальнодержавного значення в Україні.

Так, у ст. 13 Конституції України визначено, що надра (а отже, корисні копалини, що в них знаходяться, – М.К.), поряд із землею, атмосферним повітрям, водними та іншими природними ресурсами (до яких, до речі, належать й усі корисні копалини незалежно від місця їх залягання – М.К.), які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, є *об'єктами права власності Українського народу*. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Аналогічні положення знаходимо у ст. 148 ГК України [56], ст. 324 ЦК України [470], ст. 4 КпН України, ст. 4 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» та ст. 10 ЗУ «Про нафту і газ» [380]. Отже, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення завжди порушує зазначені вище приписи українського законодавства, нівелює виключне право власності Українського народу на всі види корисних копалин (незалежно від того, знаходяться вони у надрах чи на поверхні землі), що перебувають в природному стані (тобто ще не видобуті), та порушує суспільні відносини, що забезпечують реалізацію цього права.

Не випадково такі криміналісти, як Ю.В. Бобкова О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький і Р.О. Мовчан у своїх працях акцентують увагу на тому, що незаконне видобування корисних копалин посягає на право власності Українського народу на надра [24, с. 112; 204, с. 720; 98, с. 255-256]. На порушенні саме цього права, визначеного Основним Законом України, акцентується увага й у працях В.В. Антипова, М.Й. Коржанського, С.І. Селецького та деяких інших дослідників ст. 240 КК України [143, с. 322; 7, с. 15-16; 406, с. 123].

Про порушення таким діянням саме права власності на надра стверджують і російські дослідники цього різновиду злочинної поведінки. При цьому одна частина криміналістів наполягає на тому, що такого роду діяння треба визнавати розкраданням державного майна (в РФ надра є власністю держави) та кваліфікувати за відповідними нормами глави 21 («Злочини проти власності») чинного КК РФ [444, с. 265; 103, с. 116-117], а інші пропонують доповнити КК РФ новою статтею, яка б передбачала самостійну кримінальну відповідальність за незаконне (самовільне) видобування корисних копалин, та розмістити її у названій вище главі [242, с. 181-182; 243, с. 17; 485, с. 75]¹.

Про право власності Українського народу на надра та корисні копалини як один із основних (пріоритетних) об'єктів правової охорони в межах конституційного, цивільного, господарського, гірничого, земельного, кримінального та адміністративного законодавства говорить і переважна більшість фахівців у відповідних галузях права [475, с. 75-79; 11, с. 63-68; 411, с. 6-7; 122, с. 34-39; 483, с. 26-28; 290, с. 142-145; 256, с. 125-138; 273, с. 156-160; 251, с. 278-285].

Не завадить відзначити й ту обставину, що ст. 47 КУпАП, яка становить основу адміністративно-правових засобів боротьби з самовільним користуванням надрами, розміщена не у главі 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини», а у главі 6 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність». Більше того: зазначена глава починається саме з цієї статті.

У цілому погоджуючись із таким підходом до розуміння антисоціальної спрямованості розглядуваного злочину, хотілося б водночас зробити два уточнення. По-перше, оскільки у ч. 2 ст. 240 КК України йдеться про незаконне видобування не надр, а корисних копалин загальнодержавного значення, то й вести мову слід про порушення права власності Українського народу не на надра, а на корисні копалини загальнодержавного значення, що знаходяться на території України в природному

---

¹Річ у тім, що в чинному КК РФ немає норми, яка б передбачала самостійну кримінальну відповідальність за незаконне (самовільне) видобування корисних копалин. Зокрема ст. 255 КК РФ, що має назву «Порушення правил охорони та використання надр», передбачає кримінальну відповідальність лише за порушення правил охорони та використання надр при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в експлуатацію та експлуатації гірничодобувних підприємств або підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, а так само самовільна забудова площ залягання корисних копалин, якщо ці діяння призвели до заподіяння значної шкоди [124, с. 72-75].

стані¹. По-друге, оскільки право власності Українського народу на корисні копалини є виключним і об'єктивно існуючим (зокрема закріпленим в межах Конституції України), то завдати йому шкоду в прямому сенсі цього слова просто неможливо (навіть після незаконного видобутку корисні копалини все одно залишаються власністю Українського народу), а отже, об'єктом розглядуваного складу злочину слід уважати не саме право як таке, а суспільні відносини, що його забезпечують (саме вони зазнають істотної шкоди).

Усе вищевикладене щодо антисоціальної спрямованості незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення дозволяє зробити кілька теоретично та практично значущих висновків.

По-перше, суспільні відносини у сфері охорони довкілля далеко не завжди страждають від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а отже, не можуть визнаватися основним безпосереднім об'єктом розглядуваного складу злочину. Оскільки основний безпосередній об'єкт складу цього злочину лежить поза межами суспільних відносин у сфері охорони довкілля, то незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення не повинне визнаватися злочином проти довкілля. При цьому слід мати на увазі, що остання теза жодним чином не спростовує тієї беззаперечної обставини, що значна частина такого роду діянь (але не всі!) у реальній дійсності пов'язана зі спричиненням істотної шкоди довкіллю.

По-друге, основним безпосереднім об'єктом складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення². Оскільки суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, є лише одним із різновидів відносин власності, то виходить, що аналізований злочин є специфічним різновидом злочинів проти

---

¹ Таке уточнення має досить суттєве значення через те, що: а) корисні копалини (як буде доведено при аналізі предмета розглядуваного складу злочину) залягають не лише у надрах, а й на поверхні суші, дні водоймищ тощо; б) вже видобуті корисні копалини загальнодержавного значення можуть бути у будь-якій формі власності, а не лише у власності Українського народу (щоправда, вчинити щодо них незаконне видобування ні теоретично, ні практично неможливо).

² При цьому ми свідомо уникаємо дискусії щодо існуючих на сьогодні проблем, що стосуються юридичної природи цього права, його суті, способів реалізації, специфіки предметів цього права власності, його відмінності від права державної власності та багатьох інших важливих аспектів цієї правової категорії.

власності¹.

По-третє, оскільки незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення фактично є не злочином проти довкілля, а злочином проти власності, то й законодавча заборона такого діяння має міститися не у розділі VIII Особливої частини КК України, що має назву «Злочини проти довкілля», а у розділі VI Особливої частини КК України, що має назву «Злочини проти власності».

Ураховуючи викладене пропонуємо: 1) з диспозиції ч. 2 ст. 240 КК України виключити слова «а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», а з санкцій частин 3 і 4 ст. 240 КК України – слова «з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування»²; 2) розділ VI Особливої частини КК України доповнити статтею 188-2 в межах якої передбачити кримінальну відповідальність за «Незаконне видобування корисних копалин»³.

Переконані, що реалізація наведених пропозицій не лише усунула б очевидну невідповідність між реальним антисоціальним змістом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та назвою і змістовним наповненням розділу VIII Особливої частини КК України, а і дозволила б вирішити значну частину проблем, пов'язаних із відмежуванням цього злочину від традиційних злочинів проти власності (про це детальніше йтиметься у підрозділі 3.1).

На користь пропонованого рішення щодо місця розташування кримінально-правової заборони незаконного видобування корисних копалин в системі норм кримінального закону свідчать як численні розробки сучасних російських криміналістів у цій сфері [444, с. 265; 242, с. 181-182; 243, с. 17; 103, с. 116-117; 485, с. 75], так і майже сторічна історія становлення та розвитку кримінальної відповідальності за цей злочин у дореволюційний період в межах Зводу законів кримінальних 1832 року [405], Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року [451], Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року [449] та

¹ Ця специфіка полягає не лише у вельми своєрідному предметі складу злочину, а й у тому, що його об'єктивна сторона одночасно містить ознаки як викрадення чужого майна (причому немає значення, відкритого чи таємного), так і умисного чи необережного знищення або пошкодження майна (видобування корисних копалин майже неможливе без своєрідного «пошкодження» родовищ корисних копалин).

² Цей правовий захід має відношення лише до незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (див. підрозділ 3.3).

³ З нашої точки зору, такий підхід щодо місця розташування кримінально-правової заборони незаконного видобування корисних копалин відповідав би логіці українського законодавця, який і в раніше чинній ст. 188, і в нині чинній ст. 188-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за своєрідні посягання на вельми специфічні категорії майна.

Кримінального уложення 1903 року [450]. У всіх цих нормативно-правових актах всі види злочинного видобування корисних копалин (а їх виділялися десятки) розглядалися законодавцем виключно як специфічні (відмінні від крадіжки та грабежу) посягання на власність¹.

Наведені аргументи, як видається, досить переконливо доводять обґрунтованість обстоюваної нами пропозиції щодо передбачення кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин в межах розділу VI Особливої частини КК України.

При цьому одразу відзначимо, що ми чітко усвідомлюємо ту обставину, що на сьогодні запропонований підхід не зовсім «вписується» в сучасні тенденції вітчизняного кримінального права, що він не повною мірою узгоджується з сучасними уявленнями переважної більшості українських криміналістів про предмет злочинів проти власності та предмет злочинів проти довкілля, а також те, що цей підхід певним чином йде «в розріз» і з положеннями чинного КК України.

На цьому вважаємо за можливе завершити обґрунтування власної позиції щодо потенційного місця розташування кримінально-правової заборони незаконного видобування корисних копалин в межах Особливої частини КК України та перейти до аналізу структури тих суспільних відносин, що становлять основний безпосередній об'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення». При цьому ми виходитимемо з традиційного уявлення про структуру суспільних відносин та вважатимемо їх структурними елементами: а) суб'єктів суспільних відносин, б) предмет, з приводу якого виникають та існують ці суспільні відносини, в) соціальний зв'язок як зміст цих відносин [70, с. 22-69; 415, с. 79; 209, с. 97-100].

В українській кримінально-правовій науці традиційно вважається, що суб'єктами суспільних відносин є їх безпосередні учасники, якими залежно від конкретної ситуації можуть виступати держава, різні об'єднання, юридичні та фізичні особи [209,

---

¹ Наприклад, статті 623, 624 та 628 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, що передбачали кримінальну відповідальність за основні прояви незаконного видобування корисних копалин (золота, срібла, платини, дорогоцінного каміння) були розташовані у розділі сьомому зазначеного нормативно-правового акту, що мав назву «О преступленіяхъ и проступкахъ противъ имущества и доходовъ казны» [451, с. 251, 270-284] (підкреслення наше – М.К.). У цьому ж розділі була розташована й окрема глава, що містила низку норм, спрямованих на кримінально-правову протидію незаконному видобуванню солі [451, с. 284-300]. Аналогічним чином це питання було вирішене й в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1885 р.

с. 97-100]. Детальний аналіз суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, через призму конституційного, цивільного, господарського, гірничого та земельного законодавства привів нас до висновку, що *суб'єктами (учасниками)* суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, з одного боку, є *Український народ в особі ВРУ, КМУ, ВР АРК, Ради міністрів АРК, обласних, районних, міських, селищних та сільських рад*¹, а, з іншого, – *індивідуально невизначене коло фізичних та юридичних осіб*.

Під предметом суспільних відносин, як правило, розуміють усе те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ті чи інші суспільні відносини [209, с. 97-100]. Як показує комплексний аналіз українського законодавства, суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, виникають та існують виключно з приводу *корисних копалин загальнодержавного значення*, а отже останні і є їх *предметом*.

Говорячи ж про соціальний зв'язок науковці, як правило, зазначають, що він становить собою безпосередній зміст суспільних відносин, який проявляється у певній взаємодії та взаємозв'язку суб'єктів суспільних відносин [209, с. 97-100]. У суспільних відносинах, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, *соціальний зв'язок* полягає у *сукупності взаємних прав та обов'язків суб'єктів цих відносин щодо корисних копалин загальнодержавного значення, а також щодо одне одного*. У найбільш узагальненому (можливо, навіть, спрощеному) вигляді цей зв'язок полягає в тому, що Український народ (в особі ВРУ, КМУ, ВР АРК, Ради міністрів АРК, обласних, районних, міських, селищних та сільських рад) має право володіти, користуватися та розпоряджатися корисними копалинами загальнодержавного значення, а всі інші фізичні та юридичні особи зобов'язані не перешкоджати Українському народу реалізовувати ці правомочності.

---

¹ Компетенція усіх зазначених органів у сфері реалізації права власності Українського народу на корисні копалини визначена статтями 7–11 КпН України.

Встановлення всіх елементів суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, дозволяє розглянути *механізм спричинення шкоди* основному безпосередньому об'єкту складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення».

Загалом у теорії кримінального права виділяється низка потенційних шляхів (механізмів) спричинення шкоди тим чи іншим суспільним відносинам [429, с. 29]. Детальний аналіз суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, дозволяє стверджувати, що наразі існує лише один механізм заподіяння шкоди цим відносинам. Він полягає в тому, що та фізична чи юридична особа, яка незаконно видобуває корисні копалини загальнодержавного значення, негативно впливає на соціальний зв'язок (особа порушує свій обов'язок не перешкоджати Українському народу реалізовувати правомочності володіння, користування та розпорядження корисними копалинами загальнодержавного значення) і предмет цих відносин (певна частина корисних копалин загальнодержавного значення незаконно вилучається із фактичного володіння Українського народу, а отже, з розглядуваних суспільних відносин). Слід відзначити, що в цьому випадку посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини відбувається, так би мовити, «із середини», оскільки кожна фізична чи юридична особа (хоче вона того чи ні) є учасником суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення.

Продовжуючи аналіз антисоціальної спрямованості незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, хотілося б вкотре відзначити, що у значній частині випадків вчинення цього злочину істотна шкода спричиняється не лише суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а й суспільним відносинам у сфері охорони довкілля (про це вже йшлося під час аналізу основного безпосереднього об'єкта). Ураховуючи ж ту обставину, що суспільні відносини у сфері охорони довкілля лежать за межами родового об'єкта злочинів

проти власності (до складу якого, як вже було встановлено нами, належить основний безпосередній об'єкт розглядуваного складу злочину), а також приймаючи до уваги той факт, що зазначеним вище суспільним відносинам істотна шкода завдається (чи створюється загроза заподіяння такої шкоди) не завжди, вважаємо, що **додатковим факультативним об'єктом** складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» виступають *суспільні відносини у сфері охорони довкілля*¹.

Крім того, слід мати на увазі, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення може бути здійснено й щодо тих корисних копалин, які знаходяться в межах ділянок надр, що на час учинення злочину на законних підставах вже були надані для користування тим чи іншим фізичним чи юридичним особам (незалежно від виду надрокористування). У такому разі істотна шкода буде спричинена не лише суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а й *суспільним відносинам у сфері правомірного користування надрами (у тому числі для видобування корисних копалин)*, які в межах розглядуваного складу злочину слід вважати другим **додатковим факультативним об'єктом**. Незаконне видобування корисних копалин із таких ділянок надр негативно впливає на соціальний зв'язок та предмет зазначених суспільних відносин, зокрема через те, що певна частина надр (якими могла користуватися фізична чи юридична особа) незаконно вилучається з них.

Переходячи до аналізу предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», відзначимо, що питання про розуміння предмета злочину є одним із найбільш дискусійних у кримінально-правовій доктрині [427, с. 182; 108, с. 280; 39, с. 200; 275, с. 76; 58, с. 12; 308, с. 7-8; 50, с. 52; 329, с. 73; 392, с. 87; 60, с. 18-20; 71, с. 132; 242, с. 252; 22, с. 60; 401, с. 117; 38, с. 13-19; 267, с. 196; 393, с. 96; 323, с. 44; 473, с. 155-160; 408, с. 9; 474, с. 4, 12, 16].

---

¹ Так, незаконне видобування піску поблизу селища міського типу Багерове Ленінського району АРК призвело до деградації земель сільськогосподарського призначення, які у теперішній час не можуть бути використані за своїм цільовим призначенням [150]. Як бачимо, у цьому випадку мало місце істотне порушення не лише суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а й суспільних відносин у сфері охорони довкілля. Щоправда, суд помилково кваліфікував такі дії винного не за ч. 2, а за ч. 1 ст. 240 КК України як порушення встановлених правил охорони надр, що створило небезпеку для довкілля.

Надзвичайна складність цього питання, на жаль, не дає нам змоги ґрунтовно проаналізувати його в межах нашої дисертації. До того ж воно явно виходить за межі об'єкта та предмета нашого дослідження. У зв'язку з цим на цьому етапі лише відзначимо, що тривалий час у кримінальному праві України предметом складу злочину визнавались будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діянні особи ознак конкретного складу злочину, і, впливаючи на яку, винний посягає на об'єкт злочину [209, с. 100]. Останні ж дослідження у цій царині знань дозволили вітчизняним криміналістам довести те, що предмет складу злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, яка знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчинюється злочинне діяння [233, с. 59; 282, с. 110-111]. З нашої точки зору, з останнім визначенням слід цілковито погодитися зокрема через те, що воно дає можливість визнавати предметом складу злочину і ті цінності (феномени, субстанції), матеріальність яких раніше заперечувалась (наприклад, інформація, підвладна людині електрична та теплова енергія, органи та тканини людини). Такий підхід видається виправданим і через те, що відповідно до філософського розуміння матерії до неї відносять всю об'єктивну реальність, що існує поза людською свідомістю і незалежно від неї, яка відображається у відчуттях людини та яку вона може сприйняти у той чи інший спосіб.

Загалом у теорії кримінального права вважається, що предмети злочинів проти довкілля – це речі матеріального світу, що становлять собою елементи довкілля природного походження, які перебувають у природному стані, мають просторову визначеність, екологічну значущість, юридичну відокремленість, особливий правовий статус і потенційно здатні набувати ознак товару [316, с. 70; 98, с. 25-26]¹.

---

¹ Як засвідчує аналіз кримінально-правової та спеціальної літератури таке визначення потребує певних уточнень. По-перше, предмети злочинів проти довкілля можуть бути не лише речі, а й низка інших матеріальних цінностей (наприклад, пустоти в надрах). По-друге, з точки зору чинного КК України до числа предметів злочинів проти довкілля належать не тільки природні ресурси (землі, поверхневий шар земель, надра, корисні копалини загальнодержавного значення, атмосферне повітря, водні об'єкти, море, континентальний шельф і його природні багатства, окремі об'єкти рослинного світу, дерева, чагарники, рослини, плоди рослин, дикі звірі, птахи, водні живі ресурси, риби, дикі водні тварини, території, взяті під охорону держави, об'єкти ПЗФ), а і неприродні об'єкти (підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти, у зв'язку з неправильним використанням яких настає загибель людей або інші тяжкі наслідки; продукти, сировина і корми тваринного походження;

Говорячи ж про предмети злочину, передбаченого ст. 240 КК України, слід відзначити, що законодавець у частинах 1 і 2 зазначеної статті визначає їх по-різному. Так, при описанні кримінальної відповідальності за порушення правил охорони надр та порушення правил використання надр законодавець використовує категорію «надра», а при описанні розглядуваного нами складу злочину – «корисні копалини загальнодержавного значення». Із такого способу конструювання положень ст. 240 КК України переважна більшість українських криміналістів зробила цілком логічний і обґрунтований висновок про те, що в її межах йдеться про два відносно самостійні предмети – надра та корисні копалини загальнодержавного значення [447, с. 629-630; 292, с. 25-28; 211, с. 274; 207, с. 278; 295, с. 737; 215, с. 419].

У російській же кримінально-правовій літературі досить розповсюдженою є позиція, згідно з якою предметом злочину «порушення правил охорони та використання надр» (ст. 255 КК РФ) є не самі надра, а їх вміст, тобто корисні копалини, видобування і використання яких природокористувачами потребує спеціального дозволу, у тому числі вугілля, нафта, газ, руди, нерудні корисні копалини, води, дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння тощо [85, с. 98; 442, с. 440; 400, с. 536; 445, с. 730]. Аналогічні міркування знаходимо й у працях українського криміналіста С.Б. Гавриша [46, с. 108]. Як бачимо, всі ці науковці при характеристиці розглядуваного складу злочину, так би мовити, «звужують» поняття «надра» до поняття «корисні копалини». Проте, такий підхід наразився на досить різку критику з боку як російських [243, с. 319; 231, с. 113; 111, с. 67], так і українських [304, с. 307-311; 302, с. 39-41; 303, с. 74-76; 128, с. 262-264] криміналістів. Переважна більшість із них наголошує на тому, що, з одного боку, такий підхід не узгоджується з приписами екологічного законодавства (бо останнє не ототожнює наведені вище категорії), а, з іншого, – не відповідає й тексту самого кримінального закону.

Здійснивши комплексний аналіз вітчизняного законодавства в цій сфері, а також значної кількості наукових праць фахівців у сфері гірничого, екологічного та земельного права, ми дійшли однозначного висновку про те, що вміст надр не

проекти, інша аналогічна документація, в якій відсутні дані про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію, а також безпосередньо такі споруди без зазначених систем), хоч у переважній більшості випадків саме елементи довкілля, які мають природне походження, відіграють таку роль.

вичерпується лише корисними копалинами, так само як і корисні властивості надр не вичерпуються самим лише видобуванням корисних копалин [479, с. 74-81; 459, с. 70-72; 460; 19, с. 30-37; 476, с. 76-81; 254, с. 214-221; 481; 121, с. 89-94; 18, с. 13-17; 248; 12, с. 74-78; 15, с. 52-56; 17, с. 7-11]. Так, відомий фахівець у сфері правового регулювання використання та охорони надр О.П. Шем'яков стверджує, що надра – це об'ємно-площинний простір, що розташований під поверхнею суші та дном водних об'єктів у межах території України і містить: корисні копалини, порожні породи, рідкісні мінералогічні, палеонтологічні утворення, підземні води, а також ділянки такого простору, які виступають у вигляді природних та техногенних порожнин, ділянки, що використовуються з метою чи без мети видобування корисних копалин або зовсім не використовуються [477, с. 8]. У зв'язку з цим слід повністю погодитися з міркуваннями Н. В. Нетеси та О.О. Дудорова та інших науковців про те, що корисні копалини є хоч і основною, проте не єдиною необхідною для потреб суспільства частиною надр [304, с. 307-311; 204, с. 722; 203, с. 370; 128, с. 258].

Виходячи з викладеного, а також беручи до уваги безпосередній зміст ч. 2 ст. 240 КК України, вважаємо, що предметом розглядуваного нами складу злочину є корисні копалини загальнодержавного значення. Із цього випливає й інший висновок – назва ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр» не відбиває тієї обставини, що предметом одного з описуваних нею складів злочину є не надра (принаймні не всі надра), а корисні копалини загальнодержавного значення.

Таке законодавче формулювання предмета розглядуваного складу злочину вимагає пошуку відповідей на такі основні запитання: 1. Що таке корисні копалини взагалі? 2. Де вони знаходяться? 3. Які з них належать до таких, що мають загальнодержавне значення?

Загалом, за одностайною позицією, висловлюваною у гірничій нормативно-правовій і науковій літературі, корисні копалини – це *природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження*. Так, у абз. 22 ч. 1 ст. 1 Гірничого закону України зазначається, що корисні копалини – це природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки [51]. Ідентичне визначення знаходимо й у підпункті 2.16. п.2. Положення про проектування

гірничодобувних підприємств України та визначення запасів корисних копалин за ступенем підготовленості до видобування, затвердженого наказом Міністерства промислової політики України від 7 травня 2004 року № 221 [348]. Цілком узгоджуються з цим «базовим» визначенням й усі інші сучасні дефініції категорії «корисні копалини», що існують в нормативній чи доктринальній літературі.

Відповідь на питання про те, де знаходяться ці природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, знаходимо у тих нормативних актах, які містять більш розгорнуті характеристики розглядуваного терміну. Зокрема у абз. 2 п. 2 Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, затвердженої постановою КМУ від 5 травня 1997 року № 432, визначено, що корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини [110]. Таке ж визначення міститься й у Правилах нормативного забезпечення геологічного вивчення надр, затверджених наказом Державного комітету природних ресурсів України від 13 грудня 2004 року № 244 [360], аналогічне – у розділі 3 Класифікатора корисних копалин (ККК) ДК 008:2007, затвердженого Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 12 грудня 2007 року № 357 [109].

Саме тому у спеціалізованій літературі звертається увага на те, що корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, основним місцем залягання яких є надра, хоча законодавство України базується на більш широкому визначенні їх можливого місцезнаходження [294, с. 25-26]. Як показує аналіз спеціалізованої літератури у цій сфері, а також практики застосування ст. 240 КК України, залягання корисних копалин поза надрами є не лише, так би мовити, «припущенням» українського законодавця, а й вельми поширеним явищем реальної дійсності [460; 255, с. 52-57; 19, с. 30-37; 254, с. 214-221; 121, с. 89-94; 248].

Із цього ми робимо висновок про те, що *надра є хоч і основним, проте далеко не єдиним природним місцем знаходження (залягання, нагромадження) корисних*

копалин. Тому не можна погодитися з міркуваннями В.В. Антипова, С.Б. Гавриша та Н.В. Нетеси, котрі наполягають на тому, що поняття «надра» та «корисні копалини» співвідносяться між собою як ціле та частина [304, с. 307-311; 7, с. 18; 302, с. 40; 215, с. 419; 303, с. 75]. Зокрема Н.В. Нетеса вважає за доцільне визнавати предметом злочину, передбаченого ст. 240 КК України, надра, а в частині, де йдеться про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК України), акцентувати увагу на корисних копалинах як складовій надр [304, с. 307-311; 302, с. 41; 303, с. 77]. Із останньої тези випливає, що, на думку цієї дослідниці (як і В.В. Антипова та С.Б. Гавриша), корисні копалини загальнодержавного значення завжди є складовою частиною надр, що, як вже було зазначено вище, не відповідає дійсності¹.

Інколи серед нормативних і доктринальних визначень аналізованої категорії знаходимо і деякі додаткові характеристики. Так, нерідко корисні копалини визначають як мінеральні утворення земної кори, хімічний склад і фізичні властивості яких дозволяють ефективно використовувати їх у сфері матеріального виробництва [410]. В.С. Білецький і В.О. Смирнов корисними копалинами називають природні мінеральні речовини, які за сучасного рівня розвитку техніки можуть з достатньою ефективністю використовуватись у господарстві безпосередньо або після попередньої обробки [23]. Саме про це йдеться й у п. 14.1.91 ПК України, адже корисними копалинами тут визнаються лише ті природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження, які «можуть бути використані у сфері матеріального виробництва і споживання безпосередньо або після первинної переробки» [334]. Як бачимо, в більш розгорнутих теоретичних і нормативних визначеннях поняття «корисні копалини» дослідники та законодавець акцентують увагу на тому, що однією з ознак, що визначають «корисність» мінерально-сировинних ресурсів, є їх придатність за хімічним складом і фізичними властивостями для використання у матеріальному виробництві за сучасного рівня розвитку науки та

---

¹ Наприклад, 22 жовтня 2013 року в межах русла річки Розтока в селі Розточки Долинського району Івано-Франківської області правопорушники здійснювали незаконне видобування гравію та піску аж ніяк не з надр, а з поверхні берегів та дна зазначеної річки [174].

техніки¹. Наведені вище доктринальні та нормативні положення, як видається, цілком узгоджується з дефініцією поняття «родовища корисних копалин», під якими в ч. 2 ст. 5 КпН України законодавець пропонує розуміти нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Відповідаючи на питання, які корисні копалини належать до таких, що мають загальнодержавне значення, а які – ні, слід відзначити, що згідно зі ст. 6 КпН України корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. На сьогодні така класифікація корисних копалин здійснюється на підставі постанови КМУ від 12 грудня 1994 року № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення», якою встановлено вичерпний перелік корисних копалин загальнодержавного значення. У цьому зв'язку дивує та обставина, що в статтях 90 та 95 ЗК України (який був прийнятий через багато років після набрання чинності КпН України та який кореспондує з положеннями ст. 23 КпН України в частині регламентації прав землевласників і землекористувачів на видобування в межах наданих їм земельних ділянок окремих видів корисних копалин) законодавець використовує застарілий термін «загальнопоширені корисні копалини» [94]. І проблема тут не лише у відсутності уніфікованого підходу до законодавчої термінології, а й у тому, що на сьогодні переліку загальнопоширених корисних копалин просто не існує, а отже, не існує легального змістовного наповнення цієї категорії.

Оскільки така ситуація може призвести до неправильного розуміння землевласниками та землекористувачами змісту своїх прав в цій частині (відповідно, неправильного розуміння того, видобування яких корисних копалин в межах наданих їм земельних ділянок є законним, а яких – ні), пропонуємо у п. «г» ч. 1 ст. 90 та п. «в»

---

¹ Це пов'язано з тим, що ті природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, які «сьогодні» (за сучасного рівня розвитку науки та техніки) не є придатними для промислового використання, вже «завтра» (за якісно нового рівня розвитку науки та техніки) можуть такими стати.

ч. 1 ст. 95 ЗК України термінологічний зворот «загальнопоширені корисні копалини» замінити словами «корисні копалини місцевого значення».

Узагальнюючи вищевикладене щодо розглядуваної категорії, робимо висновок про те, що *корисні копалини загальнодержавного значення* – це природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, що знаходяться у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання, та включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827.

Утім, на цьому етапі нашого дослідження дуже важливо акцентувати увагу на тому, що в межах ч. 2 ст. 240 КК України йдеться не взагалі про «корисні копалини загальнодержавного значення», а про їх «видобування», тобто вилучення будь-яким способом із *природного місця їх знаходження* (детальніше про це йтиметься нижче). Техногенні ж мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини є антропогенними місцями нагромадження корисних копалин, а отже, видобути їх ні теоретично, ні практично неможливо. Вилучення корисних копалин із техногенних мінеральних утворень в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини за наявності до того підстав слід кваліфікувати за нормами, що описують «класичні» злочини про власності (крадіжка, грабіж, розбій тощо).

Таким чином, **предметом** розглядуваного нами складу злочину є *корисні копалини загальнодержавного значення, що знаходяться в природному стані* (в природних місцях їх залягання, нагромадження), під якими слід розуміти *природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, що знаходяться у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів та на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання, та*

включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827 [130, с. 224-228]¹.

При цьому слід мати на увазі, що низка корисних копалин загальнодержавного значення може використовуватися одразу у декількох напрямках, а тому напрям використання конкретного родовища корисної копалини загальнодержавного значення визначається рішенням Державної комісії по запасах корисних копалин.

До корисних копалин місцевого значення на сьогоднішній день належать вапняк, гіпс, гажа, сапропель, крейда, пісок, суглинок, супісок та всі інші корисні копалини, що не включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827.

У сучасній теорії кримінального права при характеристиці того чи іншого предмета складу злочину використовують певні ознаки, які допомагають не лише більш чітко сформулювати зміст цієї категорії, а й встановити її специфіку. При цьому вважається, що основний зміст предмета складу злочину розкривають три його обов'язкові ознаки (фізична, соціальна та юридична), а всі інші ознаки відбивають його специфіку [233, с. 60]. Аналіз усіх цих ознак викладений нами у межах Додатку Г.

На цьому вважаємо за можливе завершити дослідження предмета аналізованого складу злочину та перейти до аналізу кримінологічної обґрунтованості та техніки конструювання цієї ознаки в межах кримінального закону.

При первинному (поверховому) аналізі змісту та форми описання предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» в межах ч. 2 ст. 240 КК України складається враження, що законодавець здійснив описання цієї ознаки складу злочину на вельми пристойному рівні: 1) відніс до предмета цього складу злочину найбільш важливі для українського суспільства корисні копалини, суспільна небезпека незаконного видобування яких, як правило, не викликає сумніву; 2) привів описання цих корисних копалин у повну відповідність до регулятивного законодавства (маємо на увазі те, що вираз «крім загальнопоширених» у ст. 240 КК України було замінено словами «загальнодержавного значення»);

---

¹ Питання про конкретні види корисних копалин загальнодержавного значення, які можуть бути предметом цього злочину, а також про найпоширеніші види посягань на них розглянуті у Додатку В.

3) урахував ту обставину, що галузеве законодавство диференціює корисні копалини на різні види не на підставі якихось оціночних понять, складних формул, якості сировини, її концентрації тощо, а за допомогою чітких і зрозумілих кожному (навіть не юристу) переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення. При більш глибокому ж аналізі матерії кримінального та регулятивного законодавства, а також практики застосування положень ч. 2 ст. 240 КК України на поверхню впливає три надзвичайно важливих проблеми, які безпосередньо пов'язані з предметом цього злочину та потребують свого негайного вирішення.

Перша проблема пов'язана з диференційованим підходом парламентаріїв до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення. Як відомо, вчинення першого з двох зазначених діянь законодавець пропонує розглядати як злочин, передбачений ч. 2 ст. 240 КК України, вчинення ж другого – як адміністративне правопорушення, описане ст. 47 КУпАП. І все ніби правильно та логічно, якби не кілька «але».

Як впливає зі змісту постанови КМУ від 12 грудня 1994 року № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення», родовища окремих корисних копалин, які загалом віднесені до числа корисних копалин місцевого значення, за рішенням Державної комісії по запасах корисних копалин можуть бути віднесені до числа родовищ корисних копалин загальнодержавного значення. Наприклад, якщо те чи інше родовище піску буде віднесене зазначеним органом державної влади до числа родовищ піщано-гравійної сировини, то такий пісок визнаватиметься корисною копалиною місцевого значення, а якщо до числа родовищ неметалічних вогнетривких чи формувальних сировин або ж до числа неметалічних сировин для грудкування залізорудних концентратів, то – корисною копалиною загальнодержавного значення. Те саме стосується й таких корисних копалин як вапняк, гіпс, сапропель та крейда. Із цього випливає, що на сьогодні в Україні один і той же вид корисної копалини (вапняк, гіпс, сапропель, крейда, пісок) в одному випадку може бути корисною копалиною місцевого значення, а в іншому – корисною копалиною загальнодержавного значення.

У контексті реалізації положень ч. 2 ст. 240 КК України та ст. 47 КУпАП виходить, що доля (тут доречно нагадати, що навіть простий вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення визнається злочином середньої тяжкості, за який може бути призначене покарання у виді позбавлення волі строком на три роки) тієї людини, яка незаконно видобуває вапняк, гіпс, сапропель, крейду чи пісок, залежить не від того, скільки такої сировини було фактично видобуто, яка її вартість, який розмір шкоди, завданої Українському народу, яким чином було видобуто цю сировину, у якому місці тощо (а отже, не від суспільної небезпеки вчиненого діяння), а від незалежного від самого правопорушника факту, факту, який жодним чином не впливає на сам предмет правопорушення, форму описання цього правопорушення у чинному законодавстві, факту, який, як правило, є невідомим для правопорушника, – від рішення Державної комісії по запасах корисних копалин¹.

Розглянемо тепер питання диференційованого підходу щодо юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення дещо під іншим кутом. Відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 14 КпН України видобування корисних копалин (у тому числі корисних копалин місцевого значення) є одним із видів користування надрами. Порушення ж встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, є злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України. Із цього випливає, що незаконне видобування корисних копалин місцевого значення, яке створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, є злочином і має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 240 КК України. Як бачимо, в цьому випадку питання про настання чи ненастання кримінальної відповідальності знову ж залежить не від виду корисної копалини, яка незаконно видобувається, а залежно від наявності або відсутності факту створення таким діянням небезпеки для життя,

---

¹ У реальній дійсності це виглядає приблизно так: два брати, виконуючи прохання матері, взяли кожний по порожньому відру та почали рухатися від свого будинку в протилежні боки вулиці, кожна з яких виходила до різних родовищ крейди. Досягши кінця вулиці кожен із них незаконно набрав крейди та пішов додому з відчуттям виконаного обов'язку. Згодом виявилося, що одне із зазначених родовищ у встановленому порядку було визнане родовищем корисних копалин загальнодержавного значення, а інше – родовищем корисних копалин місцевого значення, а відтак, один із братів виявився злочинцем, а інший – ні. У зв'язку з цим виникає два логічних запитання: чи відповідає така кваліфікація принципам верховенства права, законності, рівності всіх осіб перед законом та справедливості? Чи відрізняються вчинені правопорушення між собою за ступенем суспільної небезпеки? Відповідь на обидва запитання очевидна – ні.

здоров'я людей чи довкілля. Із цього робимо висновок, що закріплена в межах ч. 2 ст. 240 КК України та ст. 47 КУпАП диференціація юридичної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин залежно від виду мінеральної сировини у значній частині випадків «не спрацьовує».

Спробуємо тепер розглянути ту ситуацію, коли диференційований підхід до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення «спрацьовує» належним чином. Уявімо собі, що організована група молодих чоловіків точно поінформована про те, що конкретне родовище піску є родовищем корисних копалин місцевого значення, та має елементарні знання загальних питань юридичної оцінки такого роду діянь. Такий «правовий захист» корисних копалин місцевого значення всіх учасників організованої групи цілком влаштовує (може навіть і стимулює), а тому вони кожного дня на своїх вантажівках вивозять по 20 тон піску з цього родовища та реалізують його місцевим мешканцям. Такий бізнес, «дякуючи законодавцю», виходить для них і прибутковим, і відносно безпечним. Притягати зазначених осіб можна хіба що до адміністративної відповідальності за ст. 47 КУпАП та призначити адміністративне стягнення у виді штрафу розміром від 10 до 30 НМДГ. Якщо ж ці самі «бізнесмени» хоч раз наберуть такого самого піску, такою ж вагою, але вже не в зазначеному родовищі піску, а попереду двору приватного будинку чи на території якоїсь бази тощо, то їх бізнес в одну мить «перетвориться» у злочин, описаний ч. 5 ст. 185 чи ч. 5 ст. 186 КК України, а це означає, що кожного з учасників цього бізнесу чекає покарання у виді позбавлення волі строком від 7 до 12 років (у випадку відкритого заволодіння – від 8 до 13 років) з конфіскацією всього майна. Таким чином, маємо ситуацію, коли усе життя зазначених правопорушників (уявіть собі лишень – тринадцять років позбавлення волі!) та їх сімей (при конфіскації майна невинно страждатиме вся родина правопорушника, яка втратить не лише годувальника, а і те майно, що було придбане винним на законних підставах протягом усього життя) залежить не від виду корисної копалини, яка незаконно видобувається, не від того, скільки такої сировини було фактично видобуто, яка її вартість, який розмір шкоди, завданої власнику, яким чином було отримано цю сировину, у якому

місці тощо, а лише від форми власності на неї.

Виходить так: якщо корисні копалини місцевого значення знаходяться у власності Українського народу, то їх можна видобувати та розкратати у будь-яких розмірах і будь-яким чином (за такого роду діяння настає адміністративна відповідальність у незначному розмірі), а якщо у приватній власності – то настає найсуворіший вид юридичної відповідальності у чи не найбільших розмірах.

Не зупиняючись на кричущій невідповідності такої ситуації законам логіки, здоровому глузду та принципам кримінального права, все ж хотілося б запитати: а як же положення ч. 4 ст. 13 Конституції України про те, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки, а також про те, що всі суб'єкти права власності рівні перед законом?

Відповіді на це запитання в положеннях регулятивного, адміністративного та кримінального законодавства не знаходимо. Таким чином, маємо констатувати ту невтішну обставину, що, з одного боку, законодавцю так і не вдалося в межах ст. 240 КК України чітко диференціювати юридичну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин залежно від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винним (у значній частині випадків незаконного видобування корисних копалин місцевого значення винний підлягає кримінальній відповідальності за ст. 240 КК України), а, з іншого, – в тих випадках, коли диференційований підхід до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення «спрацьовує» належним чином, утворюється ситуація, яка не лише суперечить законам логіки, здоровому глузду та принципам кримінального права (верховенства права, законності, рівності всіх осіб перед законом і справедливості), а й порушує вихідні положення Основного Закону України щодо однакового захисту всіх форм власності на території України. У зв'язку з цим вважаємо, що наразі є нагальна потреба в переосмисленні існуючого підходу до формулювання криміноутворюючих ознак розглядуваного злочину взагалі та його предмета зокрема.

Як відомо, при формулюванні криміноутворюючих ознак злочину законодавець, перш за все, має виходити з того, що описувана ним поведінка особи має бути

суспільно небезпечною. У контексті нашого дослідження виникає запитання: у чому полягає суспільна небезпека незаконного видобування корисних копалин? Відповідаючи на це запитання максимально лапідарно, слід відзначити, що, як вже було встановлено вище, суспільна небезпека незаконного видобування корисних копалин полягає в тому, що, вчиняючи таке діяння, винний нівелює виключне право власності Українського народу на всі види корисних копалин, що знаходяться в природному стані на території України, та порушує суспільні відносини, що забезпечують реалізацію цього права. Із цього ми зробили висновок, що незаконне видобування корисних копалин є специфічним злочином проти власності.

Тоді постає наступне запитання: від чого залежить ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин? Виходячи зі змісту об'єкта цього злочину (яким є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення) та його загальної антисоціальної спрямованості, можна однозначно стверджувати, що ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин залежить, у першу чергу, від розміру завданої шкоди власнику цих корисних копалин. При цьому слід відзначити, що розмір завданої шкоди власнику корисних копалин в переважній більшості випадків відповідає вартості незаконно вилучених мінеральних утворень.

Рухаючись далі ланцюгом логічних запитань і відповідей на них, спробуємо відповісти на питання, чи залежить ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин залежно від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винним? Відповідаючи на це запитання, слід відзначити, що, за нашим глибоким переконанням, ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин залежить від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винним, лише при абсолютному обчисленні обсягу незаконно вилучених корисних копалин. Так, ні в кого не викликає сумніву та обставина, що суспільна небезпека незаконного видобування 20 кілограмів золота істотно відрізняється від суспільної небезпеки незаконного видобування 20 кілограмів крейди. При обчисленні ж вартості незаконно вилучених корисних копалин різниця в суспільній небезпеці зникає. З нашої точки зору, за рівності всіх інших обставин правопорушення (зокрема

за відсутності загрози для життя та здоров'я людини, довкілля) суспільна небезпека незаконного видобування 1 кілограму золота приблизно відповідає суспільній небезпеці незаконного видобування 10 000 000 кілограмів піску чи гравію. Із цього робимо висновок про те, що *ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин залежить не від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винним, не від того, до якого з переліків КМУ віднесе ту чи іншу корисну копалину, а від вартості незаконно видобутого та розміру завданої майнової шкоди.*

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що *кримінальний закон повинен передбачати кримінальну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин як загальнодержавного, так і місцевого значення, а тому пропонуємо доповнити розділ VI Особливої частини КК України статтею 188-2, в межах якої передбачити кримінальну відповідальність за незаконне видобування будь-яких корисних копалин.* Реалізація цієї пропозиції, як видається, дозволила б уникнути наведених вище проблем у сфері правової протидії незаконному заволодінню корисними копалинами.

Друга проблема, яка безпосередньо пов'язана з предметом складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», полягає в тому, що в межах ч. 2 ст. 240 КК України законодавцем не визначено, скільки ж винний має видобути корисних копалин, щоб бути притягнутим до кримінальної відповідальності.

Це означає, що суто формально під ознаки складу злочину, описаного ч. 2 ст. 240 КК України, підпадає і видобування 100 грамів кам'яного вугілля, що знаходиться на глибині 1 метру (наприклад, при підготовці траншеї для фундаменту), і виколупування красивого шматочку кварциту вагою 10 грамів (для того, щоб подарувати донці), і вилучення зі скелі «на пам'ять про подорож у Карпати» невеличкого шматочку пісковіку тощо. Зрозуміло, що в усіх зазначених випадках правоохоронні органи та суд мають застосовувати положення ч. 2 ст. 11 КК України та визнавати відповідні діяння малозначними. Однак постає питання, а де ж лежить межа між злочинним і незлочинним (малозначним)? Наприклад, скільки треба видобути вугілля, щоб бути притягнутим до кримінальної відповідальності за ч. 2

ст. 240 КК України: 10 кілограмів, 100 кілограмів, 1 тону, 10 тон чи скільки? Ні кримінальне, ні адміністративне законодавство відповіді на це запитання не дає. А це означає, що на практиці питання про малозначність кожен суддя вирішує (та вирішуватиме й надалі) на власний розсуд, виходячи з власних міркувань про «істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» (ч. 2 ст. 11 КК України).

З нашої точки зору, така ситуація не сприяє ефективній боротьбі з розглядуваними антисоціальними явищами та може призвести до того, що юридично тотожні діяння в різних частинах нашої держави отримуватимуть різну юридичну оцінку, а остання ситуація, як справді зазначає В.О. Навроцький, є грубим порушенням принципу законності кримінально-правової кваліфікації [287, с. 110]. Більше того: така законодавча невизначеність з питання про мінімальний обсяг незаконно видобутих корисних копалин може стати своєрідною «лазівкою» корупційного плану для правоохоронних органів і суду, адже «за потрібних умов» будь-яке кримінальне провадження можна буде закрити на підставі визнання діяння малозначним. Отже, існує потреба у встановленні мінімального обсягу корисних копалин, незаконне видобування яких є кримінально караним діянням. Постає питання, а як цей обсяг визначити, якщо корисних копалин на території України кілька сотень і всі вони мають різну соціальну та економічну цінність? Думаємо, що найкращим показником, який здатен стати загальним еквівалентом, своєрідним знаменником до якого можна буде привести будь-який вид корисних копалин, є вартість незаконно видобутої мінеральної сировини. На користь такого рішення свідчить і те, що саме вартість незаконно видобутої мінеральної сировини визначає суспільну небезпеку вчиненого діяння, а також те, що вартість предмета складу злочину є традиційним критерієм відмежування складів злочинів проти власності від аналогічних складів адміністративних правопорушень.

Виникає наступне запитання: а як же встановити конкретний розмір (вартість) тієї мінеральної сировини, незаконне видобування якої слід uważати злочинним? Іншими словами, постає питання, де провести межу між злочинним і незлочинним незаконним видобуванням корисних копалин. Думаємо, що в цьому питанні нам на

допомогу мають прийти положення Конституції України, яка встановлює, що всі суб'єкти права власності (а отже, усі форми власності) рівні перед законом. Із цього випливає, що в межах кримінального закону всі форми власності мають охоронятися однаково, а отже, межа між злочинним і незлочинним вилученням корисних копалин має бути такою ж самою, як і між злочинним викраденням чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення або розтрати (злочини передбачені статтями 185, 190, 191 КК України) та дрібним викраденням чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення або розтрати (адміністративні правопорушення, передбачені ст. 51 КУпАП).

На сьогодні ця межа встановлена на рівні 0,2 НМДГ (ч. 3 ст. 51 України). Проте, як засвідчує аналіз юридичної літератури та практики застосування відповідних положень кримінального та адміністративного законодавства, такий підхід до визначення мінімальної вартості майна, за викрадення якого має наставати кримінальна відповідальність, далекий від ідеального¹.

До речі, проведене нами опитування працівників правоохоронних органів показало, що переважна більшість респондентів підтримують думку про те, що цей показник має бути значно вищим. Зокрема, 58% опитаних висловилися за те, що цей показник має бути в діапазоні від 5 до 30 НМДГ². І хоча результати цього опитування, звичайно, не можуть і не повинні бути підставою для вирішення такого надзвичайно складного питання (з цією метою має бути проведене окреме ґрунтовне дослідження), все ж воно підтверджує ту обставину, що існуюча нині межа між кримінально караним і адміністративно караним викраденням майна (як і незаконним

---

¹ У цьому контексті можна навести міркування О.О. Дудорова, які, хоч і висловлювались ним під час загальної характеристики злочинів у сфері господарської діяльності, однак є цілком справедливими й щодо злочинів проти власності: «На жаль, поки що далека від вирішення притаманна чинному КК України фундаментальна проблема, яку можна позначити як довільність і відсутність уніфікації показників, що характеризують суспільно небезпечні наслідки і предмети злочинів у сфері господарської діяльності. Звертає на себе увагу та обставина, що науковці, демонструючи відсутність системного підходу, не йдуть з цієї проблеми далі законодавця. Досліджуючи один або кілька «своїх» складів злочинів і пропонуючи для них абсолютно різні величини шкоди, дисертанти, як правило, особливо не переймаються виробленням єдиних підходів до визначення суспільно небезпечних наслідків злочинів у сфері господарської діяльності. Проте оптимізація відповідних параметрів, набуваючи вигляду їх уніфікації, має бути комплексною й охоплювати весь Розділ VII Особливої частини КК України. Існуючу ситуацію з виробленням обґрунтованих вартісних критеріїв злочинності діянь у сфері господарської діяльності можна зрозуміти (але не виправдати): для вироблення цих критеріїв необхідним є проведення серйозних кримінологічних та емпіричних досліджень. Інакше кажучи, маємо справу з одним із тих випадків, коли «метод розумної голови» фахівця з кримінального права для конструювання кримінально-правових заборон не може бути ефективним. Без проведення вказаних досліджень навряд чи вдасться подолати згадану довільність кількісних показників суспільної небезпеки господарських злочинів; також не буде дотримана чи не найактуальніша щодо економічних злочинних посягань вимога – вимога соціальної обумовленості кримінального закону» [73, с. 172–173].

² Детальніше про це, а також про висловлені міркування (коментарі) експертів з цього приводу йдеться у Додатку Ш.

видобуванням корисних копалин) не відповідає вимогам правозастосування та має бути значно вищою.

Ураховуючи вищевикладене та приймаючи до уваги положення чинного законодавства, пропонуємо поки що *межу між кримінально караним і адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин встановити на рівні 0,2 НМДГ та відобразити цю обставину у відповідних положеннях ст. 47 КУпАП*, а після проведення спеціального кримінологічного дослідження, присвяченого визначенню мінімальної вартості майна, за незаконне заволодіння яким має наставати кримінальна відповідальність, встановити більш адекватні показники вартості усіх предметів усіх категорій злочинів проти власності (в тому числі незаконного видобування корисних копалин).

Нарешті, *третья проблема*, яка тісно пов'язана з предметом розглядуваного складу злочину полягає в тому, що при виборі засобів диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин законодавець абсолютно не враховує тієї обставини, що вихідним (базовим) фактором, який не лише визначає, а й істотно підвищує суспільну небезпеку розглядуваного злочину, є вартість незаконно видобутих корисних копалин. Іншими словами, в межах ст. 240 КК України не передбачено кваліфікуючих ознак, які б були пов'язані з вартістю незаконно видобутих корисних копалин. Це призвело до того, що на сьогодні за ч. 2 ст. 240 КК України слід кваліфікувати незаконне видобування корисних копалин вартістю і 10 гривень, і 100 гривень, і 1000 гривень, і 10000 гривень, 100000 гривень, і 1000000 гривень, і так до безкінечності¹.

Тут, знову ж, доречно говорити про кричущий алогізм, про порушення більшості принципів кримінального права взагалі та принципів кримінально-правової кваліфікації зокрема, про нівелювання низки положень Конституції України. Наприклад, як можна пояснити ту обставину, що за чинним КК України видобування вугілля та відкрите заволодіння ним на загальну суму 1 мільйон гривень карається штрафом від 400 до 700 НМДГ або обмеженням волі строком до 3 років, або

---

¹ Наприклад, 5 вересня 2014 року Володимирецький районний суд Рівненської області визнав особу винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, за незаконне видобування нею бурштину на загальну суму 1 гривня 15 копійок (!) [187]. А Первомайський міський суд Луганської області за цією самою нормою кваліфікував діяння особи, яка незаконно видобула щонайменше 500 тон кам'яного вугілля на загальну суму понад півмільйона гривень [181].

позбавленням волі на той самий строк, а відкрите «видобування» вугілля із місцевого терикону (який належить вугледобувному підприємству) на ту саму суму – позбавленням волі на строк від 8 до 13 років із конфіскацією майна?

У зв'язку з цим вважаємо, що одним із основних засобів диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин має бути узгоджена система кваліфікуючих ознак, обумовлених різною вартістю незаконно видобутих корисних копалин.

1.2 Об'єктивна сторона складу злочину «незаконне видобування корисних копалин»

Злочин, як і будь-який акт вольової поведінки людини, становить собою психофізичну єдність зовнішньої і внутрішньої сторін діяння [221, с. 8; 416, с. 115; 2, с. 80; 260, с. 6; 209, с. 112; 448, с. 127]. Зовнішня сторона забезпечує прояв людської поведінки в об'єктивній дійсності, що виражається у формі дії або бездіяльності, спрямованої на зміну соціального середовища. Внутрішня – це психічні процеси, які відбуваються у свідомості людини, характеризують її волю і детермінують поведінку. Ознаки, притаманні зовнішній стороні, належать до ознак об'єктивної сторони, а ознаки, які властиві внутрішній – до ознак суб'єктивної сторони [325, с. 5, 6; 228, с. 213; 432, с. 5, 6].

Традиційно до обов'язкових ознак об'єктивної сторони будь-якого складу злочину відносять суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), а всі інші ознаки (причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, знаряддя й засоби, а також обстановка вчинення злочину) вважають факультативними [209, с. 112; 448, с. 127]. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 240 КК України, об'єктивна сторона розглядуваного складу злочину вичерпується суспільно небезпечним діянням – незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення. Тому при дослідженні зовнішньої сторони цього злочину у першу чергу слід визначитись із тим, що таке «видобування корисних

копалин загальнодержавного значення», а вже потім проаналізувати «незаконність» як визначальну характеристику цього суспільно небезпечного діяння

Для відповіді на питання, що таке «видобування» корисних копалин загальнодержавного значення передусім звернемося до філологічних джерел, які дозволять нам дізнатися звичайне (буденне, загальнопоширене) розуміння цієї категорії в нашому суспільстві та українській літературній мові. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусел зазначається, що видобувати, означає виймати, витягати, діставати що-небудь звідкись; вибирати з надр землі (корисні копалини) [36, с. 133]. З позиції російського філолога С.О. Кузнєцова, видобути означає дістати, отримати; вилучити корисні копалини з надр [27, с. 265]. На думку С.І. Ожегова, дієслово «видобути» означає вилучити з надр землі [311, с. 274]. У тлумачному словнику під редакцією Д.В. Дмитрієва говориться про те, що, коли з надр землі, з дна океану тощо вилучають корисні копалини (дорогоцінне каміння тощо), говорять, що їх видобувають [436, с. 284]. Добувати, за переконанням Т.Ф. Єфремової, означає вилучати природні багатства з надр землі. Із викладеного можна зробити висновок, що загалом в українській літературній мові під «видобуванням» корисних копалин розуміють їх *вилучення будь-яким способом* із природного середовища¹.

Звернемося тепер до спеціалізованої (гірничої) літератури, яка дозволить встановити специфіку такої поведінки людини, якщо вона існує. Так, в авторитетному сучасному виданні у сфері гірничої справи – Малій гірничій енциклопедії – зазначається, що видобування (добування) корисних копалин – це дія, власне процес добування корисних копалин в результаті їхньої розробки: твердих – *підземним та відкритим способами*; рідких та газоподібних – *фонтануванням і відкачуванням* зі свердловин; розсолу та розчинів – *випаровуванням* або іншими методами. Розвивається комплексна технологія «рідинна екстракція (в пласті) – *електроліз*», яка суттєво здешевлює процес видобування деяких металів, зокрема міді [258, с. 140].

До позитивних аспектів цього визначення слід віднести те, що його автори

---

¹ Щоправда, переважна більшість філологів хибно вважають, що таким природним середовищем є виключно надра землі. Ми ж при аналізі предмета розглядуваного складу злочину вже зазначали, що надра є не єдиним місцем природного залягання корисних копалин.

акцентують увагу на тому, що видобування корисних копалин – це завжди *дія чи сукупність дій* (тобто активна форма поведінки особи), дають більш-менш розгорнуте уявлення про способи вилучення корисних копалин із місць їх залягання, які використовуються у сучасній гірничій справі на території України та за її межами, а також те, що в його межах звертається увага на тому, що поняття «видобування корисних копалин» і «добування корисних копалин» є рівнозначними за змістом. На рівнозначності зазначених категорій акцентує увагу й Т.П. Устименко [453, с. 386-393]. Такої ж думки дотримуємося й ми, зокрема через те, що в тлумачних словниках зміст цих дієслів під кутом дії, спрямованої на корисні копалини, розглядається як тотожний [36, с. 133, 308].

Підсумовуючи аналіз спеціалізованої літератури (в тому числі нормативної), можемо відзначити таке: а) поняття «видобування корисних копалин» і «добування корисних копалин» є рівнозначними за змістом; б) видобування (добування) корисних копалин – це завжди дія чи сукупність дій, тобто активна форма поведінки особи; в) на сьогодні існує кілька основних способів вилучення корисних копалин з їх природного середовища: твердих – підземним та відкритим способами (набуває розвитку рідинна екстракція (в пласті) – електроліз); рідких та газоподібних – фонтануванням і відкачуванням зі свердловин; розсолу та розчинів – випаровуванням або іншими методами.

Переходячи до праць вітчизняних криміналістів, котрі досліджували положення ст. 240 КК України, слід відзначити, що переважна більшість з них цілком справедливо відзначає, що видобування – це вилучення корисних копалин усіма можливими способами [447, с. 630; 7, с. 21; 295, с. 738]. Щоправда, при цьому одні науковці ведуть мову про вилучення цих корисних копалин із надр [447, с. 630; 7, с. 21], а інші – з родовищ корисних копалин [292, с. 28; 295, с. 738; 215, с. 420]. З нашої точки зору, обидва підходи щодо місця залягання корисних копалин, які можуть незаконно видобуваються винним, є не зовсім правильними. Перш за все, вкотре відзначимо, що корисні копалини можуть залягати не лише в надрах, а тому розуміння діяння «видобування корисних копалин» як їх вилучення з надр виглядає таким, що не повною мірою відповідає вимогам кримінально-правової охорони

відносин власності на корисні копалини. Що ж стосується твердження про те, що видобування корисних копалин передбачає їх вилучення з родовищ корисних копалин, то тут варто відзначити, що воно значно вдаліше від згаданого вище підходу, адже родовищами корисних копалин вважаються мінеральні утворення, які розташовані не лише в надрах, а й на поверхні землі, в джерелах вод та газів, а також на дні водоймищ (ст. 5 КпН України). Проте, зазначений підхід має свій недолік, пов'язаний із тим, що незаконне видобування корисних копалин може відбуватися і не з родовищ корисних копалин¹.

На думку Н.В. Нетеси, видобування корисних копалин загальнодержавного значення полягає в експлуатації надр [302, с. 85]. Не зупиняючись на тому, що видобування корисних копалин може відбуватися і не з надр, хотілося б відзначити, що на сьогодні існує низка видів експлуатації надр (геологічне вивчення; видобування корисних копалин; будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення; виконання робіт, передбачених угодою про розподіл продукції, тощо), а тому важко зрозуміти, який саме вид експлуатації (використання) надр мала на увазі авторка. У зв'язку з цим таке визначення видається і абстрактним, і хибним одночасно.

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку, що під **видобуванням (добуванням) корисних копалин загальнодержавного значення** слід розуміти їх вилучення із природного середовища (стану) будь-яким відкритим чи підземним способом (шляхом виїмки, відбійки, фонтанування, відкачування, випаровування, розчинення, сублімації, вилуговування, електролізу, газифікації тощо)².

Результати аналізу змісту та специфіки різного роду способів видобування

---

¹ Річ у тім, що згідно з чинним гірничим законодавством родовища корисних копалин – це *нагромадження* мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є *придатними для промислового використання*. Тобто йдеться про настільки значні поклади мінеральних речовин (як за обсягом, так і рівнем концентрації), які дозволяють говорити про економічну доцільність їх розробки суб'єктами господарювання. Наприклад, залягання 5 кілограмів бурштину на 1 гектарі площі землі навряд чи буде визнати родовищем цієї мінеральної сировини. Утім, не визнавати злочином його незаконне видобування із таких покладів лише через те, що видобування здійснюється не із родовища корисних копалин, було б неправильним.

² Так, у 2013 році Криворізький районний суд Дніпропетровської області засудив за ч. 2 ст. 240 КК України особу, яка здійснювала незаконне вилучення піску формувального шляхом виїмки [157]. На Луганщині за цією ж нормою було засуджено особу, котра незаконно видобувала кам'яне вугілля з гірничої виробки шляхом відбійки [180]. А правопорушниця з Херсонської області вчинила незаконне видобування корисних копалин (ч. 2 ст. 240 КК України) шляхом відкачування підземних вод із свердловини на суму понад 180 тисяч гривень [153].

корисних копалин загальнодержавного наведені нами у Додатку Д.

Як вже було зазначено вище, видобування копалин загальнодержавного значення є активною формою поведінки особи, адже зазначене *діяння може знаходити свій прояв виключно у діях винної особи*. Такий висновок обумовлений простою та зрозумілою обставиною – видобути корисні копалини шляхом бездіяльності ні теоретично, ні практично неможливо. На цьому ж наголошують О.О. Дудоров та С.Б. Гавриш, котрі звертають увагу на те, що видобування корисних копалин передбачає *дії*, які полягають у вилученні корисних копалин будь-яким способом [295, с. 738; 215, с. 420].

Принципово іншої точки зору дотримується Н.В. Нетеса, яка вважає, що незаконне видобування корисних копалин може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності. За її переконанням, «саме змішана форма діяння є найбільш характерною для злочину, передбаченого ст. 240 КК України, принаймні для такого його найбільш поширеного різновиду, як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» [299, с. 94-100; 302, с. 64]. Не заперечуючи того факту, що значній частині випадків незаконного видобування корисних копалин передують певна пасивна поведінка винного (невжиття заходів щодо отримання спеціального дозволу на користування ділянкою надр, акту про надання гірничого відводу, земельної ділянки для надрокористування тощо), слід відзначити, що в межах ч. 2 ст. 240 КК України законодавець не розглядає її як одну з форм учинення суспільно небезпечного діяння. В кримінальному законі чітко визначено, що кримінально караним є незаконне «*видобування*» корисних копалин загальнодержавного значення, тобто дії винного, які полягають у їх вилученні з природного середовища. У ч. 2 ст. 240 КК України немає жодного слова про порушення порядку отримання дозвільних документів чи про будь-який інший прояв бездіяльності винного. Пасивна ж поведінка особи, як вже зазначалося, не здатна уособлювати собою видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Встановлення загального змісту діяння «*видобування корисних копалин загальнодержавного значення*» вимагає від нас чіткої відповіді на питання, яке ж видобування корисних копалин загальнодержавного значення слід уважати

«незаконним» у контексті реалізації приписів ч. 2 ст. 240 КК України¹. З цією метою звернемося до праць тих криміналістів, які досліджували положення ч. 2 ст. 240 КК України та надавали характеристику незаконності видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Так, найбільш лаконічну відповідь на це питання знаходимо в праці С.І. Селецького та підручнику за редакцією В.В. Сташиса та В.Я. Тація де зазначається, що незаконне видобування корисних копалин – це їх видобування *без відповідного дозволу* [406, с. 123; 211, с. 275]. Так само розуміє незаконність видобування корисних копалин і М.Й. Коржанський [142, с. 322], хоча надалі чомусь зазначає: «якщо воно створило небезпеку для життя або здоров'я людей чи довкілля». Ураховуючи ту обставину, що ст. 240 КК України ніколи не вимагала настання таких наслідків як умову притягнення винних до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин, таке уточнення видається недоречним.

Трохи ширше зміст «незаконності» видобування корисних копалин загальнодержавного значення розуміють А.М. Шульга та А.Б. Благой, адже відносять до таких проявів не лише видобування корисних копалин без належно оформленого дозволу, а і з *відхиленням від умов, зазначених у відповідному документі* [207, с. 279]. Останнє уточнення має важливе значення, адже, як покаже подальше дослідження, дозвіл на користування надрами містить низку умов, що висуваються до надрокористувача під час видобування корисних копалин.

На думку С.Б. Гавриша, висловлену ним у межах науково-практичного коментарю до КК України, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – це здійснення їх видобування без відповідного дозволу (*без акта про надання гірничого відводу або з відхиленням від умов, зазначених у цьому документі*). Злочин буде мати місце і в тому разі, коли *дозвіл є підробленим* або простроченим [215, с. 420]. Як бачимо, в цьому випадку акцентується увага на тому, що до проявів незаконного видобування корисних копалин слід

---

¹ Вказівка в ч. 2 ст. 240 КК України на «незаконність» видобування корисних копалин загальнодержавного значення є свідченням того, що: а) диспозиція зазначеної норми є бланкетною в цій частині, оскільки в ній йдеться про незаконність цього діяння у сенсі регулятивного законодавства, яке встановлює законний порядок видобування корисних копалин загальнодержавного значення; б) діяння «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» характеризується змішаною незаконністю, оскільки є забороненим не лише кримінальним законом, а й галузевим законодавством у сфері користування надрами.

відносити й ті випадки, коли в особи, хоч і є дозвіл на користування надрами, однак він є підробленим, а також випадки, коли у такої особи немає акта про надання гірничого відводу. Ще ширше аналізовану ознаку тлумачать В.І. Антипов і В.В. Антипов, котрі вважають, що незаконним є й таке видобування корисних копалин, яке здійснюється до початку, після закінчення терміну дії отриманої ліцензії, після її анулювання, за межами ділянки надр, на яку видана ліцензія, видобування не тих корисних копалин, на які видана ліцензія; видобування без оплати за користування надрами тощо [447, с. 22].

За переконанням Н.В. Нетеси, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення полягає в експлуатації надр без належним чином оформленого спеціального дозволу на використання надр або з порушенням його умов, без акту про надання гірничого відводу, за відсутності необхідної технічної, геолого-маркшейдерської та обліково-контрольної документації, дозволу Державного комітету України по нагляду за охороною праці, з порушенням вимог щодо одержання ліцензії на здійснення окремих видів господарської діяльності у цій сфері, умов технічної експлуатації родовищ корисних копалин, а також загальних умов додержання безпеки (перестороги) під час здійснення гірничих робіт [302, с. 85]. Інує й низка інших думок щодо розуміння незаконності видобування корисних копалин [292, с. 28; 295, с. 738; 204, с. 724].

Підсумовуючи виклад різних точок зору вітчизняних криміналістів, слід відзначити, що питання про «незаконність» видобування корисних копалин загальнодержавного значення належить до числа найбільш складних і дискусійних у вітчизняній теорії кримінального права [136, с. 242-246]. На сторінках кримінально-правової літератури не спостерігається жодного порозуміння щодо того, яке видобування корисних копалин загальнодержавного значення є «незаконним» у контексті реалізації приписів ч. 2 ст. 240 КК України, адже до проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення різні правники відносять від їх видобування лише без спеціального дозволу (наприклад, так вважають М.Й. Коржанський і С.І. Селецький) до порушення практично всіх вимог, що висуваються законодавцем до користувача надр, який здійснює видобування

корисних копалин (до них відносять факти видобування корисних копалин, які відбулися з використанням недозволених для певного родовища методів і засобів їх видобування, з порушенням екологічних вимог проектів та планів розробки, з порушенням умов технічної експлуатації родовищ корисних копалин, з порушенням загальних умов додержання безпеки (перестороги) під час здійснення гірничих робіт тощо). У зв'язку з цим складно погодитися з твердженням Н.В. Нетеси про те, що «з приводу визначення «незаконності» видобування корисних копалин загальнодержавного значення суттєвих розбіжностей у спеціальній літературі немає» [302, с. 81].

Така наукова невизначеність видається не лише небажаною, а й вельми небезпечною, адже може призвести до неоднакового застосування ч. 2 ст. 240 КК України на практиці. Неоднакове ж застосування одних і тих же норм кримінального закону, як відомо, є неприпустимим явищем, що грубо суперечить принципам верховенства права, законності, справедливості, а також рівності всіх осіб перед законом. У зв'язку з цим існує потреба у ґрунтовному вивченні проблеми з метою надання чіткої відповіді на питання, яке видобування корисних копалин загальнодержавного значення слід уважати «незаконним» з погляду кваліфікації за ч. 2 ст. 240 КК України

З нашої точки зору, для правильної відповіді на це питання, перш за все, слід визначитись із тим, яке ж видобування корисних копалин є «законним», тобто таким, що відповідає приписам чинного законодавства у цій сфері. Переконані, що правильне розуміння процедури законного видобування корисних копалин здатне стати надійним фундаментом (базисом) для подальших міркувань щодо того, як відмежувати законне вилучення мінеральних утворень від незаконного. Алгоритм законного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, який одночасно характеризуватиметься і необхідною інформативністю, і максимальною лапідарністю, викладено в межах Додатку Е.

При цьому, як показує проведений нами аналіз низки нормативно-правових актів, порушення гірничого законодавства у цій сфері можуть знаходити свій прояв від абсолютного нівелювання базових положень щодо набуття права на користування

надрами (наприклад, щодо обов'язку отримання спеціального дозволу на користування надрами) до недотримання таких умов дозвільних документів чи підзаконних нормативно-правових актів, які не мають безпосереднього відношення до процесу видобування корисних копалин (наприклад, щодо зберігання маркшейдерської документації, порядку передачі інвестором рухомого майна державі, яке було ним створене або придбане для виконання угоди про розподіл продукції та право власності на яке перейшло до держави відповідно до закону). У зв'язку з цим постає надзвичайно важливе питання, чи всі порушення чинного законодавства України при видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення (організації цього процесу) свідчать про його «незаконність» у тому сенсі, який вкладає в цю ознаку законодавець в межах ч. 2 ст. 240 КК України?

Детальний аналіз галузевого законодавства дозволяє однозначно стверджувати, що відповідь на це питання має бути однозначно заперечною. І пов'язано це у першу чергу з тим, що гірниче законодавство містить низку такого роду вимог до користувачів надр, які не мають жодного безпосереднього відношення (ні фактичного, ні юридичного) до самого видобування корисних копалин¹. Крім того, значна частина порушень гірничого законодавства, хоч і стосується самого процесу видобування корисних копалин, однак не дає підстав для висновку про те, що цей процес є незаконним².

З нашої точки зору, при вирішенні питання про незаконність видобування корисних копалин загальнодержавного значення слід брати до уваги ту обставину, що в ч. 2 ст. 240 КК України йдеться не про видобування корисних копалин з порушенням вимог гірничого законодавства, а про незаконне видобування, тобто про випадки, коли особа не має законного права на вилучення цих корисних копалин. На

---

¹ Наприклад, порушення порядку одержання інвестором частини прибуткової продукції, що належить йому відповідно до угоди про розподіл продукції, є одним із різновидів порушень гірничого законодавства у цій сфері, однак не стосується самої процедури видобування корисних копалин. Хіба може таке порушення гірничого законодавства (яке має місце вже після здійснення законного видобування корисних копалин) свідчити про незаконність самої процедури видобування корисних копалин? Звичайно, що ні! Цілком очевидно, що в зазначеному випадку видобування корисних копалин є цілком законним, а має місце невиконання лише супутніх з такою діяльністю вимог.

² Наприклад, одна з визначальних вимог, яка висувається до користувачів надр, полягає в тому, що вони зобов'язані забезпечувати безпечне для людей ведення робіт. Ми погоджуємося з тим, що ця вимога має надзвичайно важливе значення у контексті забезпечення трудових та інших прав працюючих, однак переконані, що її порушення не здатне перетворити «законне» видобування корисних копалин загальнодержавного значення у «незаконне». У таких випадках слід вести мову про те, що видобування корисних копалин відбувається на законних підставах, однак під час здійснення такої діяльності мають місце суттєві порушення гірничого та трудового законодавства. Тому ми не можемо погодитися з Н.В. Нетесою, яка стверджує, що до проявів незаконного видобування корисних копалин слід відносити факти порушення загальних умов безпеки (перестороги) під час здійснення гірничих робіт [302, с. 85].

користь такого підходу свідчить і те, що за порушення інших правил використання надр, а також за порушення правил їх охорони кримінальну відповідальність передбачено окремо в межах частин 1 і 2 ст. 240 КК України.

У зв'язку з цим вважаємо, що під «незаконністю» видобування корисних копалин загальнодержавного значення у ч. 2 ст. 240 КК України слід розуміти те, що *особа, котра видобуває корисні копалини загальнодержавного значення, в принципі (взагалі) не має законного права на їх вилучення або хоч таке право і має, однак набула його незаконно.*

Системний аналіз гірничого, земельного, водного та іншого законодавства дозволяє стверджувати, що **до проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення** слід відносити випадки, коли особа видобуває корисні копалини загальнодержавного значення:

1. Не маючи всіх необхідних для певного виду видобування корисних копалин дозвільних або правовстановлюючих документів. Як впливає з положень регулятивного законодавства, єдиного для всіх «пакету» дозвільних та правовстановлюючих документів не існує. Так, для видобування корисних копалин відповідно до вимог ст. 23 КпК України достатньо мати лише відповідний правовстановлюючий документ на земельну ділянку; для видобування корисних копалин в межах геологічного вивчення та видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу – спеціальний дозвіл на користування надрами та правовстановлюючий документ на земельну ділянку; для видобування корисних копалин на звичайних умовах – спеціальний дозвіл на користування надрами, акт про надання гірничого відводу та правовстановлюючий документ на земельну ділянку; для видобування корисних копалин в межах виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції, – угода про розподіл продукції, спеціальний дозвіл на користування надрами, акт про надання гірничого відводу та правовстановлюючий документ на земельну ділянку; для видобування дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення чи напівдорогоцінного каміння – спеціальний дозвіл на користування надрами, акт про надання гірничого відводу, правовстановлюючий документ на земельну ділянку та

ліцензію. Тому питання, чи має суб'єкт усі необхідні для видобування корисних копалин дозвільні та правовстановлюючі документи, слід вирішувати у кожному конкретному випадку окремо, виходячи з особливостей правової регламентації процедури набуття права на видобування відповідних корисних копалин (категорія надрокористувача, підстава набуття права на видобування корисних копалин, їх вид, місце знаходження тощо).

До специфічних проявів відсутності в особи всіх необхідних дозвільних або правовстановлюючих документів слід відносити випадки, коли суб'єкт, хоч і має необхідний перелік дозвільних та правовстановлюючих документів, однак: а) вони не відповідають реально здійснюваному виду користування надрами (видобування корисних копалин загальнодержавного значення під виглядом геологічного вивчення (в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення), будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення тощо)¹; б) видобуває не той вид корисних копалин, який зазначено у дозвільних документах (наприклад, особа отримує дозвільні документи на видобування прісних підземних вод, а насправді здійснює вилучення бурштину-сирцю); в) здійснює видобування на земельній ділянці, відведеній не для цих цілей (наприклад, земельну ділянку відведено для здійснення садівництва, огородництва, побудови побутових споруд тощо, а на ній здійснюється промислове видобування корисних копалин загальнодержавного значення)².

2. Після сплину строку дії дозвільних документів (йдеться про такі «строкові» документи, як спеціальний дозвіл на користування надрами, акт про надання

---

¹ Як показує практика, незаконне видобування вугілля з так званих нір-забоїв часто поєднується з отриманням комерційними структурами дозволів на проведення робіт з рекультивациі земель. Знайшовши поклади вугілля, ці структури здійснюють незаконне його видобування [433, с. 69].

² Так, Ф., не маючи спеціального дозволу на добування корисних копалин загальнодержавного значення, який відповідно до статей 15, 16 КпН України видається спеціалізованим підприємствам, установам, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами, і маючи умисел на незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, у період із 20 по 27 січня 2011 року на ділянці місцевості, розташованій у 400 метрах у північному напрямі від с. Михайлівка Антрацитівського району Луганської області, за допомогою кирки і совкової лопати незаконно видобув 100 кілограмів вугільної маси. У судовому засіданні підсудний Ф. вину у скоєнні злочину за викладених обставин визнав і пояснив, що видобував вугілля для того, щоб згодом використати його для опалювання будинку в зимовий період. Антрацитівський міськрайонний суд Луганської області кваліфікував дії Ф. за ч. 2 ст. 240 КК України [152].

гірничого відводу, ліцензія та договір оренди земельної ділянки); **у разі обмеження або тимчасового припинення (зупинення) їх дії** (наприклад, КМУ за наявності до того підстав може прийняти рішення про обмеження або тимчасову заборону дії угоди про розподіл продукції); **після набрання чинності рішенням компетентного органу про анулювання таких документів** (наприклад, орган ліцензування за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 21 ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», може прийняти рішення про анулювання ліцензії на видобування дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення чи напівдорогоцінного каміння) **чи набрання чинності рішенням суду щодо визнання їх недійсними** (визнання судом недійсним спеціального дозволу на користування надрами, акту про надання гірничого відводу, договору оренди земельної ділянки тощо)¹.

3. Після набрання чинності рішенням компетентного органу щодо обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення права видобування корисних копалин (у разі порушення вимог гірничого законодавства таке рішення може прийняти Державна служба геології та надр України, Державна служба України з питань праці, суд та деякі інші державні органи, уповноважені на застосування таких заходів реагування) **або права користування земельною ділянкою** (у разі використання земельних ділянок з порушенням земельного законодавства таке рішення приймається відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, в усіх випадках примусового припинення прав на земельну ділянку –

¹ Так, директор Державного підприємства «Хмельницьккурортресурси» А., будучи службовою особою, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, давав вказівки підпорядкованому йому начальнику режимно-експлуатаційної служби Державного підприємства «Хмельницьккурортресурси» В. здійснювати незаконне видобування мінерально-лікувальної столової води із Збручанського родовища мінеральних вод типу «Нафтуся» після закінчення терміну дії спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами. Усього було незаконно видобуто 2363,2 кубічних метрів мінерально-лікувальної столової води, з яких 1981,6 кубічних метрів реалізовано на загальну суму 154564,8 гривень, що спричинило тяжкі наслідки державним інтересам та навколишньому природному середовищу. Відповідно до постанови КМУ «Про затвердження нормативів плати за користування надрами для видобування мінеральних підземних вод» від 7 березня 2000 року № 456 (чинної на той час) Збручанське родовище мінеральних вод відносилось до I категорії родовищ унікальних підземних мінеральних вод. Встановивши вину підсудного в незаконному видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення та в умисному наданні незаконних вказівок підлеглим проводити видобування мінерально-лікувальної столової води із Збручанського родовища мінеральних вод без отримання спеціального дозволу на користування надрами, тобто в явному перевищенні своїх службових повноважень, що спричинило тяжкі наслідки державним інтересам та навколишньому природному середовищу, Городоцький районний суд Хмельницької області кваліфікував дії А. за сукупністю злочинів, передбачених статтями 240 і 365 КК України [151].

Аналогічний випадок з точки зору прояву «незаконності» видобування корисних копалин загальнодержавного значення мав місце й у сфері видобутку нафти на нафтового газу. Так, органи прокуратури порушили кримінальну справу за ч. 2 ст. 240 і ч. 2 ст. 364 КК України щодо службових осіб Нафтогазовидобувне управління «Охтирканафтогаз» Публічного акціонерного товариства «Укрнафта» після того, як встановили, що ці службові особи, зловживаючи своїм службовим становищем, у позаліцензійні строки незаконно видобули на Західно-Козіївському родовищі 5,72 тисяч тон нафти і 944 тисячі кубічних метрів нафтового газу, які підприємство реалізувало на суму понад 3,5 мільйони гривень [279, с. 55].

судом)¹.

4. Після набрання чинності рішенням компетентного органу щодо позбавлення права видобування корисних копалин. Згідно з положеннями ст. 27 КпН України місцевими радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України, землевласники та землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках. Крім того, слід мати на увазі, що в межах кримінального провадження, застосовуючи санкції відповідних кримінально-правових норм та/або реалізуючи положення ст. 55 КК України, суд також може прийняти рішення про позбавлення фізичної особи права видобування корисних копалин.

5. На підставі підроблених дозвільних чи правовстановлюючих документів або на підставі таких документів, які видані некомпетентним органом, чи органом (службовою особою) з перевищенням наданих йому (їй) повноважень. Ураховуючи ту обставину, що розглядуваний нами злочин є умисним (про це йтиметься у підрозділі 1.4. дисертації), вважаємо, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за такого роду незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення правоохоронні органи та суд мають довести, що винний усвідомлював ту обставину, що наявні в нього документи є підробленими, виданими некомпетентним органом чи органом з перевищенням наданих йому повноважень². У протилежному випадку кримінальна відповідальність надрокористувача за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення виключається, а основний тягар юридичної відповідальності «лягає» на тих

¹ Наприклад, у 2011–2012 роках директор комунального підприємства «Володимиро-Іллінської сільської ради» Новотроїцького району Херсонської області організував систематичне видобування підземної води із шести артезіанських свердловин, чотири з яких були передані йому іншим комунальним підприємством. Право спеціального водокористування через останні чотири артезіанські свердловини було припинено органами державної влади відповідно до положень п. 4 ч. 2 ст. 55 ВК України, а тому дії винного були кваліфіковані судом як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК України), що спричинило матеріальні збитки на суму 1 579 126 гривень. За вчинення цього злочину винному було призначено «реальне» покарання у виді позбавлення волі строком на один рік [201].

² За наявності до того підстав такі винні можуть бути притягнуті не лише за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ст. 240 КК України), а і за співучасть у вчиненні того чи іншого злочину у сфері службової діяльності (статті 363, 365 КК України тощо).

службових осіб, які вчинили той чи інший умисний чи необережний злочин у сфері службової діяльності.

6. На підставі дозвільних чи правовстановлюючих документів, отриманих незаконним шляхом. Йдеться про випадки, коли особа неправомірно отримує право видобування корисних копалин загальнодержавного значення або право користування земельною ділянкою для реалізації цього права.

7. До моменту державної реєстрації речових прав на земельну ділянку та її фактичної передачі. Річ у тім, що згідно з чинним земельним законодавством будь-яке речове право на земельну ділянку (в тому числі й отримане з метою користування надрами) виникає з моменту державної реєстрації цього права. Тому видобування корисних копалин загальнодержавного значення до цього моменту навіть за наявності всіх без виключення дозвільних та правовстановлюючих документів є злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України¹.

8. З порушенням умов щодо меж або обсягів (лімітів, квот) видобування корисних копалин загальнодержавного значення. У першу чергу йдеться про випадки видобування корисних копалин загальнодержавного значення за межами гірничого відводу (ст. 17 КпН України) та/або нижче максимально дозволеної глибини видобування корисних копалин, встановленої законом чи спеціальним дозволом на користування нарами². Оскільки ж такі корисні копалини загальнодержавного значення *територіально* знаходяться за межами дозволеного видобування, а суб'єкт не має щодо них жодних дозвільних чи правовстановлюючих документів, то таке видобування корисних копалин загальнодержавного значення слід визнавати незаконним. Так само незаконним є і видобування тих корисних копалин загальнодержавного значення, які лежать за межами нормативно встановлених об'ємних, вагових, процентних та інших *обсягів (лімітів, квот)* видобування³.

---

¹ Питання юридичної оцінки факту самовільного зайняття земельної ділянки, що має місце в таких випадках, розглядатиметься у підрозділі 3.1.

² Так, у ст. 23 КпН України зазначено, що землевласники та землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право видобувати для своїх господарських і побутових потреб торф (корисна копалина загальнодержавного значення) загальною глибиною розробки *до 2 метрів*. Крім того, варто нагадати, що у Положенні про порядок надання гірничих відводів, затвердженому постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 594, визначено, що спеціальний дозвіл на користування надрами має містити відомості про ділянку надр, що надається у користування, із зазначенням її назви, місцезнаходження, координат, площі та у разі потреби обмежень щодо глибини використання.

³ Так, з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин відповідно до положень ст. 52 КпН України можуть бути встановлені квоти на видобуток окремих видів

Отже, видобування корисних копалин загальнодержавного значення є «незаконним» у контексті ч. 2 ст. 240 КК України лише тоді, коли особа, котра видобуває ці корисні копалини, взагалі не має законного права на їх вилучення або хоч таке право й має, однак набула його незаконно. У зв'язку з цим вважаємо, що віднесення до проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення випадків експлуатації надр за відсутності необхідної технічної, геолого-маркшейдерської чи обліково-контрольної документації, порушення умов технічної експлуатації родовищ корисних копалин, загальних умов додержання безпеки (перестороги) під час здійснення гірничих робіт, правил техніки безпеки [302, с. 85], порушення порядку оплати за користування надрами [447, с. 631; 7, с. 22], видобування корисних копалин з використанням недозволених для певного родовища методів і засобів видобування корисних копалин [295, с. 738; 204, с. 724], а також порушення екологічних вимог проектів та планів розробки [292, с. 28] є невинуватим. Зазначені випадки, хоч і є одними з найпоширеніших проявів порушення правил використання надр, не здатні вплинути на ту беззаперечну обставину, що сам факт видобування є «законним».

У зв'язку з цим вважаємо за доречне безпосередньо у запропонованій нами редакції ст. 188-2 КК України встановити, що під незаконним видобуванням корисних копалин (назва статті) слід розуміти випадки умисного видобування корисних копалин особою, котра не має права на їх видобування, або хоч таке право і має, однак набула його незаконно (диспозиція частини першої зазначеної статті).

З нашої точки зору, така редакція ст. 188-2 КК України дозволила б не лише

корисних копалин у межах конкретних родовищ чи окремих їх ділянок (пооб'єктна квота) на обумовлений термін з визначенням граничного обсягу видобутку порівняно з передбаченим проектом розробки родовища корисних копалин або його фактичним обсягом. Згідно зі ст. 23 КпН України землевласники та землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право видобувати для своїх господарських і побутових потреб підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу. А ось обсяг корисних копалин загальнодержавного значення, що передбачається до вилучення при дослідно-промисловій розробці їх родовищ, визначається для кожного виду мінеральної сировини та конкретного родовища окремо але не повинен перевищувати п'ять (для вуглеводнів – десять) відсотків запасів, що вилучаються, від попередньо оцінених Державним балансом запасів корисних копалин на дату затвердження проекту дослідно-промислової розробки родовища або покладу. Цілком очевидно, що умисне видобування корисних копалин загальнодержавного значення понад встановлених обсягів (лімітів, квот) є абсолютно незаконним, адже на такі корисні копалини не поширюються дозвільні документи користувача надр (фактично це одне й те саме, що видобування таких корисних копалин без жодних дозвільних документів).

Інша справа, що у випадку незначного перевищення обсягів (лімітів) видобування корисних копалин загальнодержавного значення (наприклад, у випадку перевищення землевласником видобування підземні води на 1 кубічний метр на добу) слід розглядати можливість щодо застосування до нього положень ч. 2 ст. 11 КК України та визнання вчиненого ним діяння малозначним. Щоправда, в такому випадку винна особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 91-2 КУпАП.

уникнути неоднакового застосування приписів кримінального закону та порушення принципів кримінального права, а і сприяла б процесу правильної кваліфікації цього діяння (у першу чергу в частині відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» від складів злочину «порушення правил охорони надр» і «порушення правил використання надр»).

На цьому вважаємо за можливе завершити аналіз діяння «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» та нагадати, що ч. 2 ст. 240 КК України не пов'язує настання кримінальної відповідальності за цей злочин із заподіянням конкретних суспільно небезпечних наслідків, що дає підстави для висновку про те, що *незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є злочином з формальним складом*. Такої ж думки дотримується Н.В. Нетеса та всі інші дослідники складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» [447, с. 631; 207, с. 279; 302, с. 63; 7, с. 22]. У теорії кримінального права традиційно вважається, що злочини з формальним складом є закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. Тому в тих випадках, коли зазначений злочин вчиняється однією дією, він вважається *закінченим* з моменту вчинення цієї дії¹.

Утім, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, як показує аналіз правоохоронної та судової практики, у переважній більшості випадків набуває рис продовжуваного злочину, що значно ускладнює вирішення питання про момент його закінчення. Як відомо, в теорії кримінального права єдиного підходу щодо вирішення питання про момент закінчення продовжуваних злочинів належить до числа дискусійних. Одні науковці переконані, що такі злочини слід уважати закінченими з моменту вчинення першого з запланованих винним діянь, яке містить усі ознаки складу злочину [79, с. 55], а інші – з моменту вчинення останнього із запланованих тотожних діянь [350, с. 134; 434, с. 19; 209, с. 248; 97, с. 89].

Серед дослідників положень ст. 240 КК України також єдиної думки щодо цього

---

¹ Так, 3 лютого 2014 року приблизно о 10 годині в урочищі «Борок», що поблизу с. Ромейки Володимирецького району Рівненської області, було затримано особу, яка за допомогою штикової лопати почала здійснювати видобування бурштину-сирцю (на момент затримання видобула лише 5,25 грамів цієї мінеральної сировини). Як впливає із матеріалів справи, суд правильно кваліфікував такі дії як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (в особі не було необхідних дозвільних документів) та констатував, що цей злочин було учинено 3 лютого 2014 року саме о 10 годині ранку [188].

питання не склалося. Так, С.П. Берзін, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, Д.В. Каменський та В.М. Комарницький [292, с. 29; 215, с. 421; 295, с. 739; 204, с. 726] вважають, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є закінченим з початку незаконного видобування певних корисних копалин. Іншої точки зору дотримуються В.І. Антипов, В.В. Антипов і Н.В. Нетеса, які наполягають на тому, що розглядуваний злочин є закінченим з моменту вчинення останнього з тотожних діянь, що охоплюються єдиним умислом винного [447, с. 631; 7, с. 22; 302, с. 88-94]. Наприклад, В.І. Антипов і В.В. Антипов зазначають, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є продовжуваним злочином. Його початком є вчинення першої дії по видобуванню корисних копалин, а кінцем – момент закінчення видобування з будь-якої причини (відмова від продовження злочину, вичерпання запасів корисних копалин, затримання винної особи тощо) [447, с. 631; 7, с. 22].

З нашої ж точки зору, остання позиція ґрунтується на неправильному уявленні про зміст і значення такої кримінально-правової категорії, як «момент закінчення злочину», а також про її співвідношення з таким поняттям, як «момент фактичного завершення злочинної діяльності». Річ у тім, що така категорія, як «момент закінчення злочину» є результатом і інструментарієм вчення про стадії вчинення злочину та вживається у кримінально-правовій доктрині для позначення того моменту, коли вчинене винним діяння так би мовити «переходить» зі стадії «замах на злочин» у стадію «закінчений злочин». Іншими словами, момент закінчення злочину – це той найперший (первинний, початковий) момент, коли в діянні особи наявні всі ознаки того чи іншого складу злочину, описаного заборонною нормою Особливої частини КК України. З цього моменту діяння особи повинно розглядатися вже не як попередня злочинна діяльність (готування чи замах), а як закінчений злочин і кваліфікуватися за нормою Особливої частини КК України без посилання на положення статей 14 чи 15 КК України. Ця обставина має важливе значення не лише для правильної кваліфікації вчиненого, а й для призначення покарання та вирішення інших кримінально-правових питань.

Той же момент, про який пишуть В.І. Антипов, В.В. Антипов та Н.В. Нетеса,

насправді є не моментом, з якого злочин вважається закінченим, а часом фактичного припинення злочинної діяльності винного. Остання інформація, хоч і має істотне значення для встановлення змісту такої категорії, як «час учинення злочину» (період часу в межах якого відбувається виконання об'єктивної сторони того чи іншого складу злочину), а також для правильного вирішення питання, який кримінальний закон підлягає застосуванню, якщо продовжуваний злочин тривав під час дії кількох різних редакцій тієї чи іншої кримінально-правової норми, немає нічого спільного з моментом закінчення продовжуваного злочину.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що *незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене у формі продовжуваного злочину, є закінченим з моменту скоєння першого з діянь, яке містить усі ознаки складу злочину, описаного ч. 2 ст. 240 КК України*¹.

1.3 Суб'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин»

Суб'єкт злочину є одним з обов'язкових елементів будь-якого складу злочину, що зумовлене простою та зрозумілою обставиною: жоден злочин неможливий без особи, яка його скоїла [438, с. 213; 244, с. 39; 2, с. 99]. Його відсутність вказує на відсутність складу злочину, що, в свою чергу, виключає можливість настання кримінальної відповідальності. У найбільш загальному розумінні суб'єкт злочину – це особа, котра вчинила злочин.

З точки зору вчення про склад злочину суб'єкт злочину – це особа, яка може нести кримінальну відповідальність у випадку вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що передбачене кримінальним законом. З усіх властивостей особистості злочинця закон виділяє такі ознаки, які свідчать про здатність такої особи нести кримінальну відповідальність. Ґрунтовний аналіз цих ознак знаходимо у працях

---

¹ Саме тому організоване директором приватного сільськогосподарського підприємства «Вільшана» систематичне незаконне видобування підземної прісної води на території Котовської сільської ради Гайворонського району Кіровоградської області, що мало місце в період з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2013 року, слід уважати закінченим злочином з моменту фактичного вилучення з надр першої «краплини» такої води 1 січня 2012 року. Як впливає зі змісту вироку у цій справі, Гайворонський районний суд Кіровоградської області саме таким чином і витлумачив момент закінчення цього злочину [178].

вітчизняних і зарубіжних криміналістів [277; 25, с. 103-108; 82, с. 76-82; 320; 244; 314; 86]. Так, у ч. 1 ст. 18 КК України визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Із такого визначення випливає, що, з одного боку, суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, яка вчинила діяння, описане тією чи іншою заборонною нормою Особливої частини КК України (родове поняття), а, з іншого, – що така фізична особа має характеризуватися: а) осудністю; б) досягненням особою віку, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність (видові відмінності).

Суб'єкт, який характеризується лише ознаками, які окреслені у ч. 1 ст. 18 КК України, у теорії кримінального права традиційно називається «загальним».

Іноді для визнання особи суб'єктом того чи іншого складу злочину загальних ознак виявляється недостатньо, адже закон про кримінальну відповідальність встановлює для такої особи додаткові («спеціальні») ознаки, що стосуються її службового становища, професії, заняття певною діяльністю, статі тощо. Наявність цих вимог у тій чи іншій статті Особливої частини КК України свідчить про те, що склад описаного нею злочину передбачає ознаки так званого спеціального суб'єкта злочину. Отже, як справедливо відзначає В.В. Устименко, спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка поряд з осудністю та віком кримінальної відповідальності має одну або кілька інших додаткових юридичних ознак, що передбачені в законі про кримінальну відповідальність або прямо впливають з нього та обмежують коло осіб, які можуть нести відповідальність за цим законом [452, с. 23]. Оскільки в ч. 2 ст. 240 КК України не передбачено жодних додаткових юридичних ознак суб'єкта складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», і такі ознаки не впливають зі змісту цієї норми чи специфіки описаного діяння (що підтверджується результатами дослідження об'єктивної сторони цього злочину), то є всі підстави для висновку про те, що суб'єкт розглядуваного складу злочину є *загальним*, тобто таким, якому мають бути притаманні лише ті ознаки, що передбачені у ч. 1 ст. 18 КК України. Аналогічної позиції дотримуються й інші дослідники суб'єкта розглядуваного складу злочину [447, с. 631; 142, с. 322; 292, с. 29;

211, с. 275; 300, с. 301; 207, с. 279; 302, с. 152; 295, с. 739; 204, с. 726; 215, с. 421; 303, с. 217; 42, с. 303]. Щоправда, вельми цікаву думку з цього приводу висловлюють російські дослідниці В.О. Захарова та О.М. Холопова, на думку яких суб'єкти подібних злочинних діянь є «альтернативно-спеціальними», оскільки вони можуть вчинятися як загальними, так і спеціальними суб'єктами [92, с. 44]. З нашої ж точки зору, якщо той чи інший злочин може вчинятися і загальними, і спеціальними суб'єктами, то слід констатувати наявність загального суб'єкта складу злочину. В іншому випадку нівелюватиметься сам принцип виділення спеціальних суб'єктів (як специфічної категорії фізичних осіб) із числа тих осіб, які відповідають загальним вимогам, описаним у ч. 1 ст. 18 КК України.

Переходячи до безпосереднього аналізу ознак суб'єкта складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», варто відзначити, що ним може бути лише *фізична особа*, тобто людина. Такий висновок випливає безпосередньо зі змісту кримінального закону в межах якого визначено, що кримінальній відповідальності підлягають лише громадяни України, іноземці або особи без громадянства (статті 6, 7, 8 КК України). Така вихідна (базова) ознака суб'єкта будь-якого складу злочину дозволяє стверджувати, що на сьогодні виключається можливість притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення неживих предметів, тварин, а також юридичних осіб¹. Інша справа, що вже традиційною для вітчизняного кримінального права стала дискусія про можливість (у контексті вдосконалення чинного кримінального законодавства) визнання юридичних осіб суб'єктами тих чи інших категорій злочинів. Українські науковці, як відомо, розділись на супротивників і прихильників ідеї кримінальної відповідальності організацій. Ця завідомо контраверсійна і концептуальна проблема досліджувалась у численних наукових працях, включаючи монографічні [276; 326; 421], через що ми не вважаємо за потрібне та і можливе (з огляду на обмежений обсяг кандидатської дисертації) викладати та аналізувати всі відповідні аргументи «за» і «проти».

---

¹. Саме тому за незаконне видобування підприємством «Сільсервіс-Н» прісних підземних вод з шести артезіанських свердловин на території Новообіходівської та Райгородської сільських рад Немирівського району до кримінальної відповідальності було притягнуто не юридичну особу в цілому, а лише її директора [159].

Продовжуючи характеристику ознак суб'єкта розглядуваного складу злочину слід відзначити, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення має бути встановлено, що вона є *осудною*. При цьому варто нагадати, що сучасні теорія та практика кримінального права виходять із того, що кожна особа, яка вчинила злочинне діяння, є осудною, доки не доведено зворотнє. У зв'язку з цим у літературі обґрунтовано зазначається, що в кримінальному праві діє так звана презумпція осудності [244, с. 38; 314, с. 3-7; 86, с. 14; 209, с. 149].

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. У теорії ж кримінального права цю категорію здебільшого тлумачать як здатність особи усвідомлювати під час вчинення діяння фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) та керувати ними, яка обумовлює можливість особи бути визнаною винною та нести кримінальну відповідальність за вчинене, тобто є юридичною передумовою вини та кримінальної відповідальності [277, с. 49].

За переважаючою в кримінально-правовій літературі думкою, формула осудності в кримінальному праві будується за «змішаним» типом шляхом об'єднання двох критеріїв: юридичного (психологічного) та медичного (біологічного) [277, с. 60-62]. У юридичному критерії, що характеризує зміст осудності як здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, вітчизняні криміналісти традиційно виділяють інтелектуальну та вольову ознаки. Інтелектуальна ознака юридичного критерію осудності означає здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку вчинюваних дій (бездіяльності) та їх наслідків. Вольова ж ознака юридичного критерію осудності полягає у здатності особи керувати своїми діями під час вчинення діяння, забороненого кримінальним законом [277, с. 61-62]. Медичний критерій осудності характеризує психічне здоров'я суб'єкта під час вчинення злочину, рівень розвитку його психічних функцій, що зумовлюють здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Виходячи зі змісту об'єктивних ознак злочину, встановлених у підрозділі 1.2, а

також керуючись проаналізованою формулою осудності, доходимо висновку, що суб'єктом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення може бути лише особа, рівень розвитку психічних функцій якої забезпечує можливість: а) усвідомлювати, що здійснювані нею дії є способом вилучення із природного середовища (стану) тих природних мінеральних утворень, які віднесені до числа корисних копалин загальнодержавного значення (усвідомлення фактичного характеру дій); б) усвідомлювати, що незаконно видобуваючи ці мінеральні утворення, вона завдає шкоду суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення; в) керувати своїми діями щодо вилучення із природного середовища (стану) тих природних мінеральних утворень, які віднесені до числа корисних копалин загальнодержавного значення (здатність керувати своїми діями).

Останньою обов'язковою ознакою суб'єкта незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є **вік** особи, котра вчинила цей злочин.

Як відомо, кримінальне законодавство України закріплює диференційований підхід щодо цієї ознаки суб'єкта складу злочину, установлюючи як «загальний», так і «спеціальний» вік кримінальної відповідальності. Установлюючи загальний вік кримінальної відповідальності з 16 років, законодавець виходить з того, що в цьому віці рівень розвитку психічних функцій здорової людини надає їй можливість усвідомлювати та оцінювати як фактичну, так і соціальну суть будь-яких своїх вчинків. За вчинення ж злочинів, перелік яких міститься в ч. 2 ст. 22 КК України, передбачено спеціальний, так званий знижений вік кримінальної відповідальності – з 14 років. На думку криміналістів, установлюючи «знижений» вік кримінальної відповідальності, законодавець керується певними критеріями, до яких слід віднести: 1) можливість усвідомлення вже в 14 років характеру та суспільної небезпеки таких діянь, 2) поширеність більшості з них у дитячому середовищі, 3) значний ступінь їх суспільної небезпеки [9, с. 42; 209, с. 141]. Оскільки ч. 2 ст. 240 КК України не входить до переліку тих норм, які описують злочини, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років (ч. 2 ст. 22 КК України), є всі підстави для висновку про те, що за вчинення незаконного видобування корисних копалин

загальнодержавного значення передбачено загальний вік кримінальної відповідальності [135, с. 568-571].

Установлення 16-річного віку кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину видається правильним рішенням українських парламентаріїв зокрема через те, що далеко не всі 14-річні особи можуть повною мірою усвідомлювати суспільно небезпечний характер такого роду діянь¹, яким, до речі, не притаманні ні підвищений ступінь суспільної небезпеки (простий вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є злочином середньої тяжкості), ні, як показує аналіз судово-слідчої практики, істотна розповсюдженість серед осіб молодшого віку.

Це, однак, не означає, – слушно зауважує Н.В. Нетеса, – що підлітки не можуть бути залучені, наприклад, до процесу видобування корисних копалин. Цілком реальною є ситуація, коли особи, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 240 КК України, вчиняють таке діяння під безпосереднім керівництвом так званих «наставників». Від цього підлітки не набувають здатності усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння і не стають суб'єктом цього злочину. Тут виникає вже інша проблема – «посереднього» заподіяння, коли суб'єктом злочину визнається та особа, яка використала для вчинення злочину іншу особу, що не досягла певного віку. Крім того, за таких умов набуває актуальності і питання про притягнення посереднього виконавця до кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей (ст. 150 КК України), що дає підстави визнавати 14-річну особу, яка фактично виконувала певні види робіт, не суб'єктом злочину, а потерпілим від нього [300, с. 300-301]².

---

¹ З цього приводу Н.В. Нетеса пише: «навіть чи особа вже у 14 років може усвідомлювати суспільну небезпечність та незаконність цих злочинів, а саме те, що, наприклад, видобування корисних копалин потребує одержання спеціальних дозволів, гірничого відводу, погодження питання про надання земельної ділянки для цих потреб тощо. Разом із тим викликає обґрунтовані сумніви і можливість підлітка адекватно оцінити, що від такої діяльності може бути заподіяна шкода навколишньому природному середовищу. А тому, очевидно, що рівень розумового розвитку осіб 14-річного віку не дає їм можливості усвідомити суспільну небезпечність та незаконність своїх діянь, хоча й не виключає можливості усвідомлення окремих фактичних ознак вчинюваного діяння» [300, с. 300].

У цілому погоджуючись із аргументами зазначеної криміналістки щодо того, що в більшості випадків незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення малолітні такого віку не здатні до усвідомлення суспільно небезпечного характеру своїх дій, все ж відзначимо, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння не включає в себе усвідомлення винним незаконності свого діяння (за певними виключеннями).

² Так, 20 червня 2014 року о 14 години 30 хвилин А. за попередньою змовою групою осіб із неповнолітніми Л. і М. та К. і Р., які на момент учинення цього злочину не досягли віку кримінальної відповідальності, на полі в урочищі «Азалия», що поблизу селища міського типу Клесів Сарненського району Рівненської області, видобували бурштин-сирець. Як впливає із матеріалів кримінальної справи, неповнолітні Л. і М., а також К. і Р., які не досягли віку кримінальної відповідальності, були залучені до вчинення цього злочину громадянином А. Крім того, останній використовував їх працю з метою отримання доходу від незаконно видобутого бурштину. Із цього випливає, що дії А. мали бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 240 КК України

Завершення аналізу ознак суб'єкта складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» дозволяє розглянути основні аспекти, пов'язані з кваліфікацією вчинення цього злочину окремими категоріями громадян. Так, порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою в гірничому виробництві особою, яка зобов'язана їх дотримуватись, слід додатково кваліфікувати за ст. 272 КК України¹. Варто відзначити і те, що у значній частині випадків незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вчиняється службовими особами з використанням службового становища чи наданих повноважень (приблизно 20% від загальної кількості таких злочинів). За практично одностайною та, за нашим переконанням, правильною думкою вітчизняних криміналістів випадки вчинення цього злочину службовою особою з використанням службового становища чи наданих повноважень слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: відповідною частиною ст. 240 КК України та відповідною частиною статті, що передбачає злочин у сфері службової діяльності [447, с. 632; 292, с. 29; 300, с. 302; 302, с. 163; 215, с. 421; 303, с. 229; 42, с. 303]. Така кваліфікація обумовлена тим, що у випадку вчинення цього злочину службовою особою з використанням службового становища чи наданих повноважень остання одним діянням учиняє два різні за характером і суспільною небезпекою злочини².

Продовжуючи аналіз питань, пов'язаних із кваліфікацією цього злочину,

---

та відповідними частинами статей 304 і 150 КК України. На жаль, Сарненський районний суд Рівненської області цього не врахував і кваліфікував дії усіх суб'єктів цього злочину (А., Л. і М.) лише за ч. 2 ст. 240 КК України [192].

А в кримінальній справі № 572/849/13-к, розглянутій цим же судом, зазначену обставину було частково враховано і дії повнолітнього винного, який залучив до вчинення незаконного видобування бурштину неповнолітнього, було додатково кваліфіковано за ч. 1 ст. 304 КК України [198].

¹ Так, директор ПП «Туф оксамитовий» у період з березня 2008 року по червень 2011 року, зловживаючи своїм службовим становищем, не маючи спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, без затвердженого проекту планів гірничих робіт, геологічного вивчення та охорони надр, самовільно організував видобування зазначеним підприємством туфу будівельного в Рокосівському родовищі туфів в урочищі «Берків Потік». За цей період зазначене підприємство видобуло туфового будівельного каменю об'ємом 3248 кубічних метрів на загальну суму 682 080 гривень. Крім того, судом було встановлено, що на зазначеного директора було покладено обов'язок щодо дотримання на цьому підприємстві правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Попри це винний допустив виконання робіт з підвищеною небезпекою трьома працівниками без відповідного навчання та з порушенням правил техніки безпеки; без дотримання норм гірничих уступів; з використанням каменерізних машин, не обладнаних запобіжними засобами для захисту працівників від можливого викиду уламків каменю різальним органом машини; без джерцят пульта керування та захисних огорожень каменерізальних машин; без технічного огляду технологічних транспортних засобів, а також допустив до роботи працівників, які не мають відповідних прав. 20 лютого 2014 року Хустський районний суд Закарпатської області визнав цю особу винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 240 та ч. 1 ст. 272 КК України [202], що, з нашої точки зору, є правильним рішенням.

² На жаль, правоохоронні органи та суди у переважній більшості випадків не враховують цієї обставини та кваліфікують випадки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого службовою особою з використанням службового становища, лише за відповідними частинами ст. 240 КК України (про це йтиметься нижче). Цілком очевидно, що в такому випадку поза увагою правоохоронних органів і суду залишається той факт, що в діянні особи, крім факту незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, наявний ще й злочин у сфері службової діяльності. Остання обставина має бути відображена у формулі кваліфікації та потягти відповідні правові наслідки для винного.

вчиненого різними категоріями громадян, варто відзначити, що кваліфікація незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке здійснюється працівниками за вказівкою, наказом чи розпорядженням керівника підприємства, має залежати від того, чи усвідомлювали вони злочинний характер своїх дій: якщо так, то вони підлягають кримінальній відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, якщо ні, то кримінальна відповідальність за вчинення цього діяння виключається [302, с. 153]¹.

Завершуючи характеристику суб'єкта складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», слід відзначити, що Н.В. Нетеса на сторінках своїх праць неодноразово висловлювала пропозицію включити до ч. 3 ст. 240 КК України таку кваліфікуючу ознаку (за термінологією авторки – обтяжуючу обставину), як вчинення діянь, передбачених ч. 1 або ч. 2 цієї статті, «службовою особою з використанням службового становища» [300, с. 302; 302, с. 162-163; 303, с. 227-229].

Погоджуємось із Н.В. Нетесою у тому, що наразі існують вагомі підстави для того, щоб віднести розглядувану обставину до числа кваліфікуючих ознак (йдеться про те, що такі прояви незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення справді характеризуються підвищеною суспільною небезпекою та є відносно поширеними хоч і не характерними для більшості злочинів такого виду), а також у тому, що втілення в життя такої пропозиції здатне вирішити існуючу в межах правозастосовної практики проблему щодо правильної кваліфікації таких злочинів (а отже, забезпечити однакове застосування кримінального закону в межах всієї України). Водночас зауважимо, що пропоноване дослідницею вирішення згаданої проблеми є далеким від ідеального. Річ у тім, що у випадку сприйняття законодавцем пропозицій Н.В. Нетеси в значній частині випадків відбудеться гуманізація (депеналізація) кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене службовою особою з використанням службового становища, що, за нашим переконанням, є

---

¹ Тому слід визнати правильними міркування судді Млинівського районного суду Рівненської області, який у своєму вирокі звернув увагу на те, що працівники ПП «Меркурій», які були залучені до незаконного видобування 200 тон глини на Рівненщині, не усвідомлювали злочинність наказу директора цього підприємства, не усвідомлювали протизаконність своїх дій, а отже, не підлягають кримінальній відповідальності за вчинення цього злочину (на відміну від директора ПП) [190].

неприпустимим¹. У зв'язку з цим маємо констатувати, що запропоноване Н.В.Нетесою вирішення проблем у сфері притягнення службових осіб до кримінальної відповідальності за вчинення ними незаконного видобування корисних копалин, хоч і виглядає прогресивним кроком, проте не може бути сприйняте в тому вигляді, який надає йому зазначена авторка. Цілком очевидно, що доповнення ч. 3 ст. 240 КК України кваліфікуючою ознакою «вчинене службовою особою з використанням службового становища» мало б супроводжуватися одночасною зміною санкцій частин 3 і 4 ст. 240 КК України у бік суттєвого посилення кримінальної відповідальності за описувані ними злочини. Утім, тоді гостро постає інше запитання: які наразі є підстави для істотного посилення кримінальної відповідальності за злочини, описані частинами 3 і 4 ст. 240 КК України, якщо вони вчинені не службовою особою (йдеться про вчинення таких злочинів повторно, на територіях чи об'єктах ПЗФ, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки)? Відповідь очевидна – жодних. Тобто виходить, що для вирішення однієї проблеми треба створити низку інших, не менш складних проблем.

У зв'язку з цим уважаємо, що на сьогодні проблему кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого службовою особою з використанням службового становища, неможливо вирішити шляхом внесення змін до кримінального законодавства, а тому наразі більш актуальним є надання відповідних роз'яснень ВССУ. Реалізація цієї пропозиції дозволила б і забезпечити одноманітне застосування кримінального законодавства в цій частині, і

---

¹ Так, кримінальну відповідальність за вчинення зазначеного злочину Н.В.Нетеса пропонує встановити в межах ч. 3 ст. 240 КК України, санкцію якої вона сконструювала таким чином: «караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком до трьох років або без такого, та з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування» [302, с. 198-199; 303, с. 271-272]. При цьому варто відзначити, що ця ж частина ст. 240 КК України (і наразі, і в запропонованій авторкою редакції) передбачає також кримінальну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно. Це зокрема означає, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, поєднане зі зловживанням повноваженнями особою, яка надає публічні послуги, доведеться кваліфікувати не за сукупністю ч. 3 ст. 240 КК України та ч. 2 ст. 365-2 КК України (як слід робити зараз), а лише за ч. 3 ст. 240 КК України. І це при тому, що санкція ч. 2 ст. 365-2 КК України є більш суворою в частині встановлення меж основного покарання у виді позбавлення волі порівняно із санкцією і нині чинної редакції, і запропонованої Н.В.Нетесою, редакції санкції ч. 3 ст. 240 КК України! І це ми вже не говоримо про необхідність у таких випадках ураховувати, що йдеться не просто про зловживання повноваженнями особою, яка надає публічні послуги, а про таке зловживання повноваженнями цією особою, яке само собою є злочином. На практиці це означає, що замість призначення основного покарання у виді позбавлення волі в діапазоні від 3 до 10 років суд буде зобов'язаний його призначати в межах від 2 до 5 років. Виникає запитання: за що особам, які надають публічні послуги, такі привілеї?

уникнути необґрунтованого посилення кримінальної відповідальності за інші прояви вчинення цього злочину. До речі, А.А. Вознюк також не погоджується з пропозицією Н.В. Нетеси доповнити ч. 3 ст. 240 КК України обтяжуючою обставиною «вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища». За переконанням дослідника, такі дії краще кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів, ніж виключно з урахуванням пропонованої обставини [42, с. 303].

1.4 Суб'єктивна сторона складу злочину «незаконне видобування корисних копалин»

Усю сукупність психічних процесів, що породжують, спрямовують та регулюють злочинну поведінку особи, традиційно називають суб'єктивною стороною злочину [221, с. 12-13; 43, с. 7; 415, с. 124; 416, с. 150; 228, с. 291; 297, с. 219]. Суб'єктивна сторона є обов'язковим елементом юридичного складу злочину, а тому її відсутність виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, а отже, виключає можливість об'єктивного інкримінування. Крім того, суб'єктивна сторона значною мірою впливає на ступінь і характер суспільної небезпеки злочину, сприяє правильній кваліфікації та відмежуванню суміжних за об'єктивними ознаками суспільно небезпечних діянь, дозволяє вирішити низку інших питань, які мають суттєве кримінально-правове значення. Суб'єктивна сторона злочину найбільш тісно пов'язана з його об'єктивною стороною, адже, з одного боку, вона породжує, спрямовує та регулює об'єктивну сторону злочину, а, з іншого, певною мірою визначається нею [221, с. 12-13, 19].

Одним із найважливіших аспектів суб'єктивної сторони складу злочину (саме складу злочину, а не злочину як явища реальної дійсності) є питання про її зміст. Так, переважна більшість дослідників цього питання вважають, що зміст суб'єктивної сторони складу злочину можуть утворювати вина, мотив та мета, а в окремих випадках – ще й емоційний стан людини під час учинення злочину [90, с. 72; 443, с. 181; 228, с. 291; 297, с. 219; 271, с. 112-113; 209, с. 161-162; 437, с. 140-172; 2, с. 115;

210, с. 169]. У науці кримінального права досить поширеною є також думка, що зміст суб'єктивної сторони складу злочину вичерпується трьома ознаками (виною, мотивом та метою). Це пояснюється тим, що з точки зору представників цього підходу емоційний стан не може бути ознакою розглядуваного елемента складу злочину [227, с. 404; 416, с. 150; 414, с. 168; 395, с. 12]. Окремими науковцями відстоюється думка, згідно з якою мотив, мета та емоційний стан є лише характеристиками вини, яка і становить зміст суб'єктивної сторони складу злочину [234, с. 12; 63, с. 78; 64, с. 41; 45, с. 8-12; 415, с. 123-127]. Ми ж у цьому питанні дотримуємося традиційного підходу та вважаємо, що зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризується виною, а в передбачених нормами Особливої частини КК України випадках – мотивом, метою та емоційним станом.

Точне встановлення форми та виду вини, з якою може вчинитися той чи інший злочин, має надзвичайно важливе значення для правильної кваліфікації вчиненого, для призначення справедливого покарання, для застосування окремих норм про звільнення від кримінальної відповідальності, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за готування до злочину чи замах на нього тощо [100, с. 62-63]. Із цього випливає, що при притягненні особи до кримінальної відповідальності обов'язково слід встановлювати не лише форму вини, а й її вид.

Переходячи до встановлення змісту вини як визначальної характеристики суб'єктивної сторони складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», слід відзначити, що безпосередньо в законі (ч. 2 ст. 240 КК України) не визначено форму вини, з якою цей злочин може бути вчинено. Якщо бути точнішим, то не визначено ту форму вини, за наявності якої особу, котра вчинила незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, слід притягати до кримінальної відповідальності. Ця обставина не сприяє однозначному розумінню змісту вини в межах суб'єктивної сторони розглядуваного складу злочину та певним чином позначається і на практиці застосування ст. 240 КК України. Утім, у цьому випадку на допомогу приходять багаторічні напрацювання вітчизняних і зарубіжних криміналістів щодо правильного встановлення змісту вини у

злочинах з формальним складом, до числа яких, як вже зазначалось, належить і незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Загалом системний аналіз праць зазначеного спрямування дозволяє стверджувати, що на сьогодні в теорії кримінального права існує дві основні концепції щодо змісту вини у злочинах з формальним складом.

Перша із них ґрунтується на тому, що: а) у злочинах із формальним складом зміст вини визначається за психічним ставленням особи лише до свого діяння, адже злочинні наслідки таких злочинів знаходяться за межами їх юридичного складу; б) відсутність злочинних наслідків у злочинах з формальним складом призводить до того, що вольові ознаки умислу та необережності «переносяться» на саме діяння; в) вчиняючи умисне діяння (яке є завжди вольовим актом поведінки особи), винний не може не бажати його вчинення, а отже, злочини з формальним складом не можуть вчинятися з непрямым умислом; г) вчинити злочин з формальним складом через необережність неможливо, адже зміст ст. 25 КК України свідчить про те, що необережне діяння може бути визнано злочином лише за наявності наслідків. Виходячи з таких міркувань представники цього підходу (В.П. Беленок, О.О. Бондаренко, Т.М. Данилюк, В.М. Куц, П.С. Матишевський, А.В. Наумов, С.П. Новосельцев, М.М. Сенько та ін.) дійшли висновку про те, що злочини з формальним складом можуть учинятися виключно з прямим умислом [100, с. 62-63].

Аналогічну точку зору висловлює й переважна більшість дослідників положень ст. 240 КК України (зокрема П.С. Берзін, О.О. Дудоров, В.І. Антипов та В.В. Антипов), які звертають увагу на те, що вина в межах суб'єктивної сторони незаконного видобування корисних копалин характеризується прямим умислом: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає незаконно видобувати корисні копалини [447, с. 631; 293, с. 29; 295, с. 739; 204, с. 726; 7, с. 24-25].

Друга поширена концепція щодо змісту вини у злочинах з формальним складом відрізняється від вже викладеної тим, що її представники (В.І. Борисов, Р.В. Вереша, В.А. Ломако, А.І. Рарог та ін.) переконані в тому, що необережність у злочинах з формальним складом цілком можлива, але лише тоді, коли особа не усвідомлює

суспільно небезпечний характер свого діяння, хоча повинна була і могла його усвідомлювати, тобто при злочинній недбалості. Виходячи з цього, представники розглядуваної концепції стверджують: якщо особа, вчиняючи злочин із формальним складом, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає його вчинити, то вона діє з прямим умислом, а якщо не усвідомлює такого характеру діяння, але за певних умов повинна була і могла його усвідомлювати – із злочинною недбалістю.

Саме таку позицію відстоює Н.В. Нетеса, на думку якої незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення як різновид злочину з формальним складом може бути вчинене з прямим умислом і, як виняток, – зі злочинною недбалістю [303, с. 193–196, 219, 272]. Схожі думки знаходимо й у працях С.Б. Гавриша, М.Й. Коржанського та М.І. Хавронюка, які також зазначають, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення може бути вчинено умисно і необережно, однак при цьому не уточнюють, що йдеться виключно про прямий умисел і злочинну недбалість [465, с. 265; 142, с. 322; 211, с. 275]. Варто відзначити, що, хоч зазначені криміналісти і припускають теоретичну можливість вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення через злочинну недбалість, однак одностайні в тому, що таким діянням не притаманна суспільна небезпека, а отже, вони не повинні тягти за собою настання кримінальної відповідальності. Наприклад, М.І. Хавронюк ще у 2004 р. звертав увагу на те, що при застосуванні ст. 240 КК України доцільно брати до уваги положення ч. 2 ст. 11 КК України, зокрема у разі, якщо таке діяння було вчинене через необережність [465, с. 265]. З позиції ж Н.В. Нетеси, випадки вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення через злочинну недбалість слід винести за межі кримінально караного діяння та визнати адміністративним правопорушенням, «оскільки необережне вчинення цього діяння не має рівня суспільної небезпеки, достатнього для визнання його злочином». У зв'язку з цим нею висувається пропозиція доповнити диспозицію ч. 2 ст. 240 КК України вказівкою на умисний характер незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення [303, с. 193-196, 219, 272].

Усе вищевикладене дозволяє дійти висновку, що яку б з існуючих концепцій щодо змісту вини у злочинах з формальним складом не підтримував той чи інший дослідник положень ст. 240 КК України, він має визнати ту беззаперечну обставину, що кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення має наставати лише в тому випадку, коли цей злочин учинено з *прямим умислом*¹. Це дозволяє зробити й інший висновок: суб'єктивна сторона складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» передбачає вини у формі прямого умислу. Незаконному ж видобуванню корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненому через необережність, не притаманна суспільна небезпека, тому наразі такі діяння мають розглядатися як малозначні діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), а у перспективі – виведені за межі суб'єктивної сторони розглядуваного складу злочину шляхом вказівки в кримінальному законі на те, що кримінально караним є виключно *умисне* незаконне видобування корисних копалин.

Вважаємо, що ця пропозиція (уперше висловлена Н.В. Нетесою) заслуговує на підтримку, адже, з одного боку, здатна полегшити процес встановлення змісту суб'єктивної сторони розглядуваного злочину, а, з іншого, – не допустити фактів притягнення осіб до кримінальної відповідальності за такі прояви незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яким не притаманна суспільна небезпека.

Продовжуючи аналіз змісту вини, варто відзначити, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, як і будь-якого іншого злочину, характеризується не лише розумінням усіх фактичних обставин вчиненого, а й усвідомленням соціального значення діяння – здатності спричинити шкоду найбільш важливим цінностям суспільства. На цій особливості змісту інтелектуальної ознаки умислу наголошується

---

¹ Варто відзначити, що, хоч у ч. 2 ст. 240 КК України не визначено форму та вид вини, з якою може бути вчинене незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, все ж суди в переважній більшості випадків правильно встановлюють її зміст і безпосередньо у вирокі відзначають ту обставину, що винний вчинив відповідне діяння з умислом. Так, Сарненський районний суд Рівненської області у вирокі від 24 січня 2013 року у справі № 1718/4190/12 відзначив, що підсудний в порушення встановленого законом порядку, без отримання спеціального дозволу на користування надрами, без акту, що засвідчує гірничий відвід, без оформлення в установленому порядку документів, що посвідчують право на земельну ділянку, в порушення вимог ст. 19 КпН України, умисно шляхом гідророзмиву ґрунту видобув 26,23 грами дорогоцінного каміння – бурштину-сирцю вартістю 5,03 гривень [156].

у переважній більшості праць, присвячених питанням вини. Зокрема, Б.С. Нікіфоров зазначає, що умисел – це поняття із соціальним змістом, у зв'язку з чим усвідомлення одних лише фактичних елементів не може обґрунтувати відповідальність особи за умисний злочин [307, с. 30]. Поряд із цим, правильне й інше твердження – не усвідомлюючи фактичну сторону свого діяння, особа не може усвідомлювати і його суспільно небезпечний характер [64, с. 85].

Виходячи з викладеного, а також приймаючи до уваги те, що в межах злочинів із формальним складом формула прямого умислу передбачає усвідомлення винним суспільно небезпечного характеру свого діяння та бажання його вчинити, вважаємо, що у цьому складі злочину вина знаходить прояв в: а) усвідомленні винним того факту, що здійснювані ним дії є способом вилучення із природного середовища (стану) тих природних мінеральних утворень, які віднесені до числа корисних копалин загальнодержавного значення; б) усвідомленні винним того факту, що, незаконно видобуваючи ці мінеральні утворення, він завдає шкоду суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення; в) бажанні за допомогою своїх дій вилучати із природного середовища (стану) ті природні мінеральні утворення, які віднесені до числа корисних копалин загальнодержавного значення. Якщо ж психічне ставлення особи, яка здійснила незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, не характеризується саме таким ставленням свідомості та волі особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння, то слід констатувати або відсутність складу злочину, або малозначне діяння (залежно від обставин справи).

Проблематика суб'єктивної сторони кримінально караного видобування корисних копалин тісно пов'язана із застосуванням такої обставини, що виключає злочинність діяння, як виконання наказу (розпорядження). Так, якщо особа ігнорує явну злочинність наказу і виконує його, вона на підставі ч. 4 ст. 41 КК України за діяння, вчинене на виконання такого наказу, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. При цьому явність як суб'єктивна оцінка злочинності наказу його виконавцем є питанням факту, який вирішується судом у кожному конкретному випадку. З урахуванням обставин справи психічне ставлення особи до дій, вчинення

яких від неї вимагається наказом, наслідків цих дій і до характеру вимог самого наказу може бути умисним, необережним або невинним. На думку Н.В. Нетеси, у випадку незаконного видобування працівниками гірничого підприємства корисних копалин загальнодержавного значення за вказівкою, наказом чи розпорядженням керівника підприємства, кваліфікація їх дій залежатиме від того чи усвідомлювали вони злочинний характер своїх дій. Якщо так, то вони підлягатимуть кримінальній відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, а якщо ні – кримінальна відповідальність за вчинення цього злочину виключатиметься [303, с. 217].

Підтримуючи цей підхід, водночас уточнимо, що кримінальна відповідальність особи за діяння, вчинене з метою виконання наказу, виключається, якщо особа не лише не усвідомлювала, а і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу (ч. 5 ст. 41 КК України). Зауважимо і те, що думка Н.В. Нетеси про неможливість інкримінування ч. 2 ст. 240 КК України працівникам гірничого підприємства, які не усвідомлювали злочинного характеру своїх дій, не повністю узгоджується зі згаданою вище тезою цієї авторки про те, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення може бути вчинене і зі злочинною недбалістю.

Завершуючи характеристику вини в розглядуваному складі злочину, варто відзначити, що деякі криміналісти вважають, що при вчиненні будь-якого умисного злочину, крім фактичних ознак і соціального значення діяння, особа повинна усвідомлювати і його незаконність [331, с. 350-355; 425, с. 11-12; 44, с. 25-27; 403, с. 8-11; 416, с. 132; 90, с. 75; 394, с. 31; 415, с. 132; 206, с. 232]. Підтримуючи та розвиваючи зазначений підхід, В.Ф. Кириченко, З.Г. Алієв та С.Є. Данилюк дійшли висновку, що помилка в кримінальній незаконності діяння виключає кримінальну відповідальність особи за вчинення умисного злочину [107, с. 24-31; 67, с. 8-9; 3, с. 7]. З нашої точки зору, такий «узагальнений» підхід є невірним, адже, з одного боку, усвідомлення кримінальної незаконності діяння не введено законодавцем до формули умислу, описаної в ст. 24 КК України, а, з іншого, оно не охоплюється й законодавчо закріпленою ознакою умислу – усвідомленням суспільно небезпечного характеру діяння. Цілком очевидно, що незнання особи про заборону діяння кримінальним

законом, але в той же час усвідомлення його суспільно небезпечного характеру є цілком можливою ситуацією [65, с. 47]. У зв'язку з цим ми переконані, що інтелектуальна ознака загальної формули умислу, описаної ст. 24 КК України, не вимагає усвідомлення особою кримінальної або іншої незаконності свого діяння.

Водночас варто відзначити, що диспозиції окремих норм Особливої частини КК України сконструйовано таким чином, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру описаних ними діянь є неможливим без усвідомлення конкретної форми їх незаконності. Йдеться про такі склади злочинів, які, з одного боку, передбачають відповідальність за умисне порушення правил або невиконання обов'язків, що встановлюються спеціальними нормативними актами, а, з іншого, характеризуються суб'єктом, на якого цими нормативними актами покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил або виконувати певні обов'язки (наприклад, склади злочинів, описаних статтями 212 і 212-1 КК України). Такої ж думки щодо визначення змісту інтелектуальної ознаки умислу в злочинах, зміст яких становить порушення спеціальних правил або невиконання певних обов'язків, дотримується й переважна більшість інших вітчизняних криміналістів [416, с. 162; 228, с. 308; 297, с. 228; 28, с. 45; 456, с. 138-139; 77, с. 167-191]. За способом описання ознак складу злочину диспозиції таких норм завжди бланкетні, адже відсилають нас до норм нормативних актів, відмінних від кримінального закону.

Диспозиція ч. 2 ст. 240 КК України також є бланкетною, адже передбачає кримінальну відповідальність за «незаконне» видобування корисних копалин загальнодержавного значення. У зв'язку з цим вважаємо, що інтелектуальна ознака умислу у складі злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» передбачає усвідомлення винним незаконності свого діяння, тобто того, що воно суперечить приписам регулятивного законодавства у сфері надрокористування¹.

Переходячи до характеристики таких ознак суб'єктивної сторони, як мотив і мета злочину, слід відзначити, що практично всі криміналісти зазначають, що мотивом є

---

¹ Тому слід визнати цілком слушним акцентування уваги Рогатинським районним судом Івано-Франківської області (безпосередньо у вироку) на тому, що винний, котрий 16 грудня 2014 року здійснював незаконне видобування піщано-гравійної суміші з берега річки Дністер, робив це, «усвідомлюючи протиправність вчинюваних ним дій» [175].

певне спонукання, яким керується особа, скоюючи злочин [44, с. 67; 404, с. 79; 90, с. 83; 297, с. 247]. Щоправда, при цьому одні науковці вважають, що будь-яке спонукання особи народжується під впливом її потреб [145, с. 11; 414, с. 69; 206, с. 247], інші переконані, що, крім потреб, в основі мотиву можуть бути й інтереси людини [394, с. 64; 415, с. 141; 228, с. 342], а окремі дослідники відстоюють позицію, згідно з якою поряд з потребами та інтересами до діяння особу можуть спонукати ще й емоції (почуття), суспільний обов'язок, ідеали та інші психічні явища [44, с. 67; 90, с. 83; 404, с. 79; 271, с. 123; 297, с. 247]. Ураховуючи ту обставину, що питання про основу мотиву лежить за межами предмета нашого дослідження, а також не має істотного значення для нього, у подальшому під мотивом ми розумітимемо спонукання, яким керується особа, скоюючи злочин (тобто братимемо за основу загальне розуміння цієї категорії).

При цьому слід мати на увазі, що мотив тісно пов'язаний з метою злочину, адже саме мета перетворює існуючі в психіці людини потреби на рушійну силу її поведінки. Мета злочину, за визначенням більшості криміналістів, – це уявна модель майбутнього результату, до досягнення якого прагне особа, вчиняючи злочинне діяння [2, с. 126; 145, с. 79-80]. Незважаючи на те, що мотив і мета властиві кожному конкретному злочинному діянню, в юридичному складі злочину вони присутні не завжди, а отже, є факультативними ознаками його суб'єктивної сторони. Ці ознаки впливають на кваліфікацію вчиненого лише у випадках, коли вони прямо зазначені в законі або однозначно впливають з його змісту.

Говорячи про мотиви та мету вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, слід передусім відзначити, що безпосередньо в диспозиції зазначеної статті про ці ознаки суб'єктивної сторони не йдеться. Утім, як відомо, це не означає, що вони не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу того чи іншого злочину, адже такі ознаки можуть впливати зі змісту кримінально-правової заборони. Зокрема зміст діяння «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» нашоюхує на думку (дозволяє зробити припущення), що спонуканням до вчинення таких дій є корисливий мотив, обумовлений бажанням винного збагатитися за рахунок незаконно видобутої мінеральної сировини чи коштів

від її реалізації. Звернення ж до практики застосування ст. 240 КК України дозволяє стверджувати, що практично в усіх випадках винні особи, справді, здійснюють незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення саме з корисливих мотивів, тобто бажають збагатитися. Проте, як показує більш детальний аналіз судової практики, це не єдиний мотив вчинення цього злочину. Так, непоодинокими є випадки притягнення до кримінальної відповідальності керівників юридичних осіб, які з тих чи інших причин видобували корисні копалини загальнодержавного значення незаконно (закінчилася дія «старих» дозвільних документів, а «нові» ще не отримано, свідомий вихід за межі гірничого відводу, меж чи лімітів тощо)¹. В цих випадках незаконна діяльність керівників юридичних осіб (особливо коли вони не є власниками цих юридичних осіб), як правило, обумовлена не корисливими мотивами (бо їх дохід від цього жодним чином не змінюється), а прагненням набути репутації відданого власнику, незамінного, компетентного керівника тощо. Цілком очевидно, що зазначені спонукання утворюють не корисливий мотив, а належать до іншої особистої зацікавленості особи або хибно зрозумілих інтересів таких юридичних осіб. Турботу про суспільні чи колективні блага не можна визнавати корисливою навіть у тих випадках, коли це вигідно окремій особі, оскільки корисливий мотив у таких випадках наче «виростає» з індивідуальної потреби й особистого інтересу. Крім того, не слід ототожнювати корисливий мотив і мотив корпоративної зацікавленості (мотив корпоративного інтересу).

Беручи до уваги викладене, вважаємо, що мотиви незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення можуть бути різними (а не лише корисливими), а тому на кваліфікацію цього злочину не впливають. При цьому ми, звичайно, не заперечуємо того факту, що в переважній більшості випадків ці мотиви є саме корисливими. Однозначно корисливою потрібно визнати поведінку, яка полягає в незаконному видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення, яке

---

¹ Так, допитана в судовому засіданні директорка ТОВ «Чубівське зерно» пояснила, що незаконне видобування підземної води цим підприємством сталося через те, що в 2013 році через низку об'єктивних (тяганина у державних органах) і суб'єктивних обставин (невчасне виконання головним інженером покладених на нього обов'язків щодо підготовки документів на продовження дії дозволу) ТОВ «Чубівське зерно» пропустило строк подачі документів для продовження дії дозволу на спеціальне водокористування. Намагаючись забезпечити нормальну (безперебійну) господарську діяльність зазначеного підприємства, винна «дала добро» на використання води із двох артезіанських свердловин, розташованих у селах Мардарівка та Чубівка Котовського району Одеської області [184].

пов'язане з особистим збагаченням винної особи або збагаченням людей, в долі яких вона з різних підстав особисто зацікавлена.

Говорячи про мету вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, слід відзначити, що мета злочину завжди спрямовується його мотивами. Оскільки мотиви незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення можуть бути різними, то, відповідно, і цілі таких діянь також можуть бути різними. Звичайно, найбільш поширеною метою цього злочину є особисте збагачення за рахунок незаконно видобутих корисних копалин та/або їх реалізації, однак можливі й інші результати, яких прагне досягти винний (бути «гарним» чи-то «зручним» керівником для власників підприємства; забезпечити підприємство сировиною, а працівників роботою та заробітком тощо)¹.

Висновки до розділу 1

Підбиваючи підсумки комплексного аналізу основного складу злочину «незаконне видобування корисних копалин», слід відзначити таке.

1. Суспільні відносини у сфері охорони довкілля далеко не завжди страждають від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а отже, не можуть визнаватися основним безпосереднім об'єктом складу розглядуваного злочину. Основним безпосереднім об'єктом складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення. Додатковими факультативними об'єктами складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» виступають суспільні відносини у сфері охорони довкілля, а також суспільні відносини у сфері правомірного користування надрами (у тому числі для видобування корисних копалин).

---

¹ Так, Коростенський міськрайонний суд Житомирської області у своєму вирокі відзначив, що підсудні в період з 7 по 8 серпня 2014 року, діючи таємно, умисно, з корисливих мотивів та з метою особистого збагачення, за допомогою низки знарядь (молотів, лопат, лому, зубила, електрогенератора та болгарки) незаконно видобули 36 метрів квадратних плит пісковика, які розміщені в кар'єрі на території Долинської сільської ради Тереховлянського району Житомирської області [167].

2. Предметом розглядуваного складу злочину є корисні копалини загальнодержавного значення, що знаходяться в природному стані (в природних місцях їх залягання, нагромадження), під якими слід розуміти природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, що знаходяться у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів та на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання, та включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827. При цьому варто звернути увагу на те, що надра є основним, проте далеко не єдиним природним місцем знаходження (залягання, нагромадження) корисних копалин.

3. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 240 КК України, об'єктивна сторона розглядуваного складу злочину вичерпується суспільно небезпечним діянням – незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення. Під видобуванням (добуванням) корисних копалин загальнодержавного значення слід розуміти їх вилучення із природного середовища (стану) будь-яким відкритим чи підземним способом (шляхом виїмки, відбійки, фонтанування, відкачування, випаровування, розчинення, сублімації, вилуговування, електролізу, газифікації тощо). Під «незаконністю» видобування корисних копалин загальнодержавного значення у ч. 2 ст. 240 КК України необхідно розуміти те, що особа, котра видобуває корисні копалини загальнодержавного значення, в принципі (взагалі) не має законного права на їх вилучення або хоч таке право і має, однак набула його незаконно.

4. Ч. 2 ст. 240 КК України не пов'язує настання кримінальної відповідальності за цей злочин із заподіянням конкретних суспільно небезпечних наслідків, а отже, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є закінченим з моменту вчинення самого лише діяння. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене у формі продовжуваного злочину, є закінченим з моменту скоєння першого з діянь, яке містить усі ознаки складу злочину, описаного ч. 2 ст. 240 КК України..

5. Суб'єкт складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» є загальним, тобто таким, якому мають бути

притаманні лише ті ознаки, що передбачені в ч. 1 ст. 18 КК України. Порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою в гірничому виробництві особою, яка зобов'язана їх дотримуватись, слід додатково кваліфікувати за ст. 272 КК України. Випадки вчинення цього злочину службовою особою з використанням службового становища чи наданих повноважень слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: відповідною частиною ст. 240 КК України та відповідною частиною статті, що передбачає злочин у сфері службової діяльності. Кваліфікація незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке здійснюється працівниками за вказівкою, наказом чи розпорядженням керівника підприємства, має залежати від того, чи усвідомлювали вони злочинний характер своїх дій: якщо так, то вони підлягають кримінальній відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, якщо ні – кримінальна відповідальність за вчинення цього діяння виключається.

6. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення має наставати лише в тому випадку, коли цей злочин учинено з прямим умислом. Незаконному видобуванню корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненому через необережність, не притаманна суспільна небезпека, тому наразі такі діяння мають розглядатися як малозначні діяння (ч. 2 ст. 11 КК України).

Вина у складі злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» знаходить прояв в: а) усвідомленні винним того факту, що здійснювані ним дії є способом вилучення із природного середовища (стану) тих природних мінеральних утворень, які віднесені до числа корисних копалин загальнодержавного значення; б) усвідомленні винним того факту, що, незаконно видобуваючи ці мінеральні утворення, він завдає шкоду суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення; в) бажанні за допомогою своїх дій вилучати із природного середовища (стану) ті природні мінеральні утворення, які віднесені до числа корисних копалин загальнодержавного значення.

Інтелектуальна ознака умислу у складі злочину «незаконне видобування

корисних копалин загальнодержавного значення» передбачає усвідомлення винним протиправності свого діяння, тобто того, що воно суперечить приписам регулятивного законодавства у сфері надрокористування. Мотиви та мета незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення можуть бути різними (а не лише корисливими), а тому на кваліфікацію цього злочину не впливають.

РОЗДІЛ 2

КВАЛІФІКОВАНІ СКЛАДИ ЗЛОЧИНУ

«НЕЗАКОННЕ ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН»

2.1 Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду

У теорії кримінального права зазначається, що використання кваліфікованих складів злочину є одним з основних законодавчих прийомів, які застосовуються парламентаріями для диференціації кримінальної відповідальності та покарання [217, с. 165]. Побудова кваліфікованих складів злочину відбувається за допомогою кваліфікуючих ознак, які у кримінально-правовій літературі визначаються як передбачені кримінальним законом характерні для частини злочинів певного виду суттєві обставини, які відбивають типовий, однак значно підвищений (порівняно з основним складом злочину) ступінь суспільної небезпеки діяння й особи винного і впливають на кваліфікацію вчиненого, а також вид і міру відповідальності [236, с. 230; 119, с. 9]. Між тим, як показує аналіз кримінально-правової літератури, кваліфіковані склади злочинів відрізняються від основних не лише наявністю певної кваліфікуючої ознаки, а і тими особливостями, які вносить ця ознака у зміст інших елементів складу злочину. У зв'язку з цим в межах 2 розділу дисертації нами досліджуватимуться не просто кваліфікуючі ознаки, передбачені частинами 3 і 4 ст. 240 КК України, а кваліфіковані склади незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, описані зазначеними нормами.

Переходячи до безпосереднього аналізу незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого на територіях чи об'єктах ПЗФ, слід відзначити, що ПЗФ України – це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального

екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Варто відзначити, що законодавством України не визначено, які категорії ПЗФ належать до територій, а які – до об'єктів. Конструктивною слід визнати позицію О.М. Ковтун, яка вважає, що до об'єктів доцільно віднести пам'ятки природи, які становлять собою здебільшого невеликі за площею (справді унікальні) природні утворення або такі, що взагалі практично не мають своєї території – дерева, скелі, джерела, печери, гроти, виходи порід тощо. Решта категорій ПЗФ має визначатися терміном «територія» [115, с. 53, 65].

Як впливає з положень ст. 3 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України», до територій та об'єктів ПЗФ України належать: 1) *природні території та об'єкти* – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) *штучно створені об'єкти* – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва¹.

Продовжуючи характеристику кваліфікуючої ознаки «вчинені на територіях чи об'єктах ПЗФ», слід відзначити, що, на думку Н.В. Нетеси, ця ознака (за термінологією авторки – обтяжуюча обставина) безпосередньо стосується місця вчинення злочину, під яким розуміється певна територія, що визначена у диспозиції кримінально-правової норми, на якій було вчинене суспільно небезпечне діяння або настав злочинний результат [302, с. 158; 303, с. 223]. Такий підхід авторки до місця ознаки «вчинені на територіях чи об'єктах ПЗФ» в системі ознак складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» можна пояснити тим, що, як правило, такий кваліфікований вид видобування корисних копалин відбувається саме на певних *територіях ПЗФ* (заказники, заповідні урочища тощо). Утім, Н.В. Нетеса не бере до уваги тієї важливої обставини, що у ч. 3 ст. 240 КК України йдеться не лише про певні території, а і про *об'єкти ПЗФ*. До останніх, до речі, належать і пам'ятки

---

¹ При цьому слід відзначити, що нормативне визначення правового режиму всіх зазначених вище територій та об'єктів ПЗФ України, порядок їх створення та оголошення, правові засади функціонування, основні засоби збереження та охорони, а також вирішення питань про дозволені види використання територій та об'єктів ПЗФ України, специфіку ведення державного кадастру таких територій та об'єктів, встановлення їх охоронних зон, порядок ведення на них науково-дослідних робіт, економічне забезпечення організації та функціонування ПЗФ України чітко визначені положеннями ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» та Інструкції про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, затвердженої наказом МОНПС України від 24 січня 2008 року № 27. У зв'язку з цим ми не вбачаємо потреби у повторенні зрозумілих і добре систематизованих положень регулятивного законодавства в цій сфері.

природи (окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне чи культурне значення), які, як вже було зазначено вище, можуть мати вельми незначну охоронювану територію (гори, озера, водоспади, джерела, каскади, печери тощо) або взагалі її не мати (окремі скелі, дерева, гроти, виходи порід тощо). Мається на увазі те, що хоча ці об'єкти й розташовані на певній території, однак під охорону береться не вона, а сам об'єкт (останець, скеля, дерево тощо), що на ній розташований. Окремі ж пам'ятки природи України (скелі, кручі, каньйони, химерні форми рельєфу, печери, виходи порід, гроти, відслонення, класичні та опорні розрізи, складки, флексури, стратотипи, насуви тощо) за своєю суттю є нічим іншим, як корисними копалинами загальнодержавного значення або специфічною формою їх залягання (знаходження). Ось, наприклад, така пам'ятка природи місцевого значення як Кам'яна Багачка (інші назви – «Закам'яніла Багачка», «Зачарована Скеля») складається з пісковиків, які, як відомо, належать до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827. Із цього випливає, що вилучення цих мінеральних утворень (як складових частин зазначеної пам'ятки природи) із природного середовища є нічим іншим як злочином, передбаченим ч. 3 ст. 240 КК України. При цьому неважко помітити, що в розглядуваному випадку незаконне видобування корисних копалин відбувається не стільки «на» об'єкті ПЗФ (як певній території, на якій було вчинене суспільно небезпечне діяння або настав злочинний результат), скільки «щодо» нього самого. Ті ж матеріальні цінності, з приводу яких або шляхом безпосереднього впливу на які вчинюється злочинне діяння, наука кримінального права називає вже не місцем вчинення злочину, а його *предметом*. Загалом же на сьогодні в Україні налічується понад 400 геологічних пам'яток природи, переважна більшість яких є корисними копалинами загальнодержавного значення або специфічною формою їх залягання (знаходження), а отже, потенційними предметами злочину, передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що **незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ,** – це незаконне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, що

відбувається: а) на територіях чи об'єктах ПЗФ України (місце вчинення злочину); б) щодо об'єктів ПЗФ України, які за своєю суттю є корисними копалинами загальнодержавного значення або специфічною формою їх залягання (предмет злочину) [129, с. 265-372].

Із цього випливає, що кваліфікуюча ознака «вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ» має альтернативний вплив на основний склад злочину. У реальній дійсності вона може знаходити свій прояв у місці вчинення злочину, у його предметі, а може стосуватися місця та предмета злочину одночасно¹. При цьому слід звернути увагу, що, «додаючись» до ознак основного складу злочину, вона не лише змінює (уточнює, звужує) зміст його об'єктивної сторони (визначаючи конкретне місце вчинення – території чи об'єкти ПЗФ України), його предмета (визначаючи специфічний предмет – об'єкти ПЗФ України), а і тим чи іншим чином впливає на зміст інших ознак основного складу злочину.

У першу чергу слід відзначити, що чинне законодавство про ПЗФ України, яке встановлює порядок охорони, відтворення і використання територій та об'єктів ПЗФ, не допускає можливості будь-якого видобування корисних копалин загальнодержавного значення на будь-яких територіях чи об'єктах ПЗФ України. Із цього випливає, що незаконне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, що відбувається на територіях чи об'єктах ПЗФ України або щодо об'єктів ПЗФ України, які за своєю суттю є корисними копалинами загальнодержавного значення або специфічною формою їх залягання, посягає не лише на право власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а і на *встановлений порядок охорони, відтворення і використання об'єктів ПЗФ України*, який у цьому випадку відіграє роль *додаткового обов'язкового об'єкта складу злочину* «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ».

Говорячи про суб'єкта та суб'єктивну сторону складу злочину «незаконне

---

¹Так, Березнівський районний суд Рівненської області визнав особу, яка 8 лютого 2014 року незаконно видобувала бурштин в урочищі «Круги» на території Бобрівського лісництва державного підприємства «Березнівське лісове господарство», яке відноситься до числа територій ПЗФ, винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України [186]. Із матеріалів справи випливає, що в цьому випадку території ПЗФ відігравали роль *місця вчинення злочину*. Саме місцем учинення злочину були території чи об'єкти ПЗФ, які фігурують у більшості обвинувальних вироків, винесених за ч. 3 ст. 240 КК України [194; 163; 182; 162; 197; 173; 171; 172; 199].

видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ», слід відзначити, що його суб'єктом може бути лише та особа, яка має здатність до усвідомлення саме таких своїх дій (того, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення відбувається на територіях чи об'єктах ПЗФ України або щодо об'єктів ПЗФ України, які за своєю суттю є корисними копалинами загальнодержавного значення або специфічною формою їх залягання) та керування ними. Суб'єктивна ж сторона цього злочину передбачає усвідомлення винним того факту, що видобування корисних копалин загальнодержавного значення відбувається саме на територіях чи об'єктах ПЗФ або щодо них, а також того, що це є неприпустимим в українському суспільстві явищем.

Встановлення змісту розглядуваної кваліфікуючої ознаки та її місця (місць) в законодавчій моделі складу злочину дозволяє перейти до аналізу основних питань кримінологічної обґрунтованості закріплення у ч. 3 ст. 240 КК України такої ознаки.

Загалом у теорії кримінального права висувається три основні вимоги до змісту будь-якої кваліфікуючої ознаки: 1) вона повинна істотно впливати на ступінь суспільної небезпеки діяння; 2) бути відносно поширеною, однак не характерною для більшості злочинів цього виду; 3) повинна мати відношення до злочину в цілому, а не лише до особи винного [218, с. 43-49; 236, с. 177-244; 217, с. 181-193].

Починаючи з першої та найважливішої вимоги до змісту кваліфікуючих ознак, слід відзначити, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ, характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України¹, адже, вчиняючи таке діяння, винний порушує не лише право власності українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а і порядок охорони, відтворення та використання об'єктів ПЗФ України². Порушення порядку охорони, відтворення та використання об'єктів ПЗФ України, у свою чергу, може спричинити повне або часткове знищення ландшафтного чи біологічного

---

¹ За результатами опитування працівників правоохоронних органів, нами було встановлено, що 77% респондентів вважають, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ, характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України (див. Додаток Ш).

² Детальний аналіз положень ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» та низки підзаконних актів у цій сфері дозволяє стверджувати, що на сьогодні видобування корисних копалин загальнодержавного значення на територіях і об'єктах ПЗФ України є категорично забороненим.

різноманіття, генофонду тваринного чи рослинного світу, суттєво порушити загальний екологічний баланс, створити перешкоди для фонового моніторингу навколишнього природного середовища, наукового вивчення процесів, що відбуваються під впливом антропогенного втручання, тощо.

Як свідчить емпіричний матеріал, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ, є і відносно поширеним явищем, однак не характерним для більшості злочинів цього виду¹. Крім того, ознака «вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ» в досліджуваному кваліфікованому складі злочину має відношення до злочину в цілому, а не лише до особи винного.

Із викладеного випливає, що розглядувана кваліфікуюча ознака відповідає найважливішим вимогам щодо *змісту* тих ознак, що використовуються під час конструювання кваліфікованих складів злочину. Поряд із цим слід відзначити, що *форма описання* цієї кваліфікуючої ознаки в межах ч. 3 ст. 240 КК України є далеко неідеальною.

По-перше, звернемо увагу на те, що безпосередньо в тексті ч. 3 ст. 240 КК України йдеться про вчинення такого діяння виключно «на» територіях чи об'єктах ПЗФ. При буквальному тлумаченні цієї ознаки (як це, до речі, і робить Н.В. Нетеса) виходить, що вона стосується виключно місця вчинення злочину. Між тим, як вже було встановлено вище, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке одночасно порушує і право власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, і порядок охорони, відтворення та використання об'єктів ПЗФ України, може відбуватися й у тому випадку, коли окремі об'єкти ПЗФ України виступають предметом цього злочину. Диспозиція ж ч. 3 ст. 240 КК України цієї важливої обставини не відбиває.

По-друге, описання цієї кваліфікуючої ознаки як «вчинені на територіях чи об'єктах ПЗФ» є відносно адекватним лише до тих пір, поки *будь-яке* видобування корисних копалин загальнодержавного значення категорично заборонене *на будь-яких*

---

¹ Аналіз судової практики застосування ч. 3 ст. 240 КК України у 2010–2014 рр. дозволяє стверджувати, що притягнення винних до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ, має місце у 1,7% від усіх справ, за якими винних було засуджено за незаконне видобування корисних копалин (у 15 із 880 справ).

територіях чи об'єктах ПЗФ України. Якщо ж в межах регулятивного законодавства будуть дозволені окремі види видобування корисних копалин загальнодержавного значення (піску, вапняку, гіпсу тощо) на якихось конкретних територіях чи об'єктах ПЗФ України (наприклад, на територіях заказників, якщо це не суперечитиме цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник), то розглядувана ознака автоматично перетвориться у чергову ваду кримінального закону¹. Ураховуючи викладене, беручи до уваги антисоціальний зміст розглядуваного кваліфікованого виду незаконного використання корисних копалин загальнодержавного значення, вважаємо, що ця кваліфікуюча ознака в межах КК України повинна викладатися не за допомогою слів «вчинені на територіях чи об'єктах ПЗФ», а за допомогою термінологічного звороту *«поєднані з порушенням порядку охорони, відтворення або використання територій чи об'єктів ПЗФ України»*.

Здійснивши аналіз цієї кваліфікуючої ознаки та специфіки її впливу на типову суспільну небезпеку злочину, ми дійшли висновку, що вона має використовуватися для диференціації кримінальної відповідальності не лише за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а і більшості злочинів проти довкілля (крім, звичайно, статей 246 і 248 КК України, в яких розглядувана ознака є конструктивною, і тих статей, у яких використання зазначеної кваліфікуючої ознаки є неможливим чи недоцільним). Так, було б цілком доцільно доповнити ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 239-1, ч. 2 ст. 239-2, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 249 та ч. 2 ст. 250 КК України кваліфікуючою ознакою *«поєднане з порушенням порядку охорони, відтворення або використання територій чи об'єктів ПЗФ України»*. Така пропозиція обумовлена тим, що поєднання вчинення цих злочинів з порушенням порядку охорони, відтворення або використання територій чи об'єктів ПЗФ України призводить до істотного підвищення суспільної небезпеки цих злочинів проти довкілля. Вони вже не просто порушують певні правила чи спричиняють певну шкоду окремим компонентам

---

¹ Це пов'язано з тим, що в реальній дійсності такі діяння характеризуватимуться типовою (звичайною) суспільною небезпекою (бо не посягатимуть на порядок охорони, відтворення та використання об'єктів ПЗФ України), однак при цьому все одно потребуватимуть кваліфікації за ч. 3 ст. 240 КК України, тобто як злочин з підвищеним рівнем суспільної небезпеки та, відповідно, караності. Така ситуація суперечитиме не лише принципам кримінального права, загальним засадам призначення покарання, а й здоровому глузду. Загалом же звернення до такої потенційно можливої ситуації обумовлене тим, що у російських ЗМІ останнім часом досить часто з'являються повідомлення про те, що ті чи інші органи місцевої влади дозволяють видобування корисних копалин на особливо охоронюваних територіях РФ (аналог територій і об'єктів ПЗФ України – М.К.) [40, с. 60–64]. Така ситуація нашо́вхує на думку про необхідність в Україні вже зараз демонструвати більш «гнукий» підхід до описання розглядуваної кваліфікуючої ознаки.

довкілля – вони знищують останні куточки «дикої», «цнотливої», «непорушної», «збалансованої» природи, ті місця, які дають нам надію на збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу та підтримання загального екологічного балансу в Україні. Ще раніше схожі міркування висловлювала українська дослідниця О.М. Ковтун, котра, аналізуючи правову охорону територій та об'єктів ПЗФ України, звернула увагу на ту обставину, що при конструюванні одних статей, які описують злочини проти довкілля, законодавець використав розглядувану ознаку (як конструктивну чи кваліфікуючу), а при конструюванні інших – ні, а тому запропонувала для усунення цієї прогалини доповнити ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 242, ст. 247 і ч. 2 ст. 249 КК України словами «вчинені в межах територій або об'єктів природно-заповідного фонду» [115, с. 164].

Якщо ж говорити про ст. 252 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ, то вона (у разі втілення викладених вище пропозицій) застосовуватиметься лише в тих випадках, коли спосіб такого знищення або пошкодження сам по собі не характеризуватиметься суспільною небезпекою та не буде злочином проти довкілля (незаконний покіс сіна, випас худоби, розвиток сільського господарства, промисловості, прокладання комунікацій тощо), що, з нашої точки зору, і правильно. У такому випадку цілком адекватною виглядає й існуюча санкція ч. 1 ст. 252 КК України, адже описувані в її диспозиції діяння здебільшого не характеризуються значним рівнем суспільної небезпеки.

2.2 Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно

Другим кваліфікованим складом розглядуваного злочину є незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно. Для зручності характеристики кваліфікуючої ознаки, за допомогою якої цей склад злочину було утворено, та надання її аналізу певної алгоритмічної стрункості ми послідовно

аналізуватимемо основні ознаки повторності, що виділяються у теорії кримінального права [447, с. 65, 67; 287. с. 347-348; 142, с. 19, 26; 293, с. 94; 104, с. 203-208; 209, с. 254-255; 213, с. 616; 208, с. 100; 95, с. 75; 216, с. 114-116], та сформулюємо систему тих ознак, які мають найбільш суттєве значення для розуміння змісту розглядуваного кваліфікованого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а також правильної кваліфікації цього злочину.

При цьому варто відзначити, що перша група ознак повторності виписана самим законодавцем у частинах 1 і 3 ст. 32 КК України, зі змісту яких випливає, що повторність передбачає вчинення особою двох чи більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України, а у випадках, безпосередньо передбачених в Особливій частині КК України, – і різними статтями. Таким чином, перші дві ознаки розглядуваного виду множинності полягають у тому, що повторність можуть утворювати два чи більше тотожних або однорідних злочини, що вчиняються однією й тією ж особою. У випадку закріплення повторності як кваліфікуючої ознаки (як у нашому випадку) перелік тих тотожних або однорідних злочинів, які можуть утворювати повторність, треба визначити за допомогою системного аналізу змісту відповідних статей Особливої частини КК України з урахуванням приписів ст. 32 КК України.

Саме тому в ході нашого дослідження, в першу чергу, слід звернути увагу на специфіку конструювання частин 1 і 2 ст. 240 КК України щодо описання основних складів злочину, а також на форму описання та зміст розглядуваної кваліфікуючої ознаки в межах ч. 3 ст. 240 КК України. Так, у ч. 1 ст. 240 КК України законодавець передбачив кримінальну відповідальність за «порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля», а в ч. 2 ст. 240 КК України – за «порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля» та «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення». Частина ж третя розглядуваної статті має таку редакцію: *«Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, ... вчинені повторно»* (курсив наш – М.К.).

Такі форма, зміст, спосіб і послідовність конструювання норм розглядуваної

статті приводять нас до висновку, що кваліфікуюча ознака «вчинені повторно» в межах ч. 3 ст. 240 КК України має відношення до всіх трьох складів злочинів, що описуються частинами 1 і 2 ст. 240 КК України, а отже, охоплює собою повторність як тотожних, так і однорідних злочинів, хоч останні текстуально і передбачені однією і тією ж статтею. На аналогічні міркування щодо змісту цієї кваліфікуючої ознаки натрапляємо й у працях Н.В. Нетеси [302, с. 159; 303, с. 225]. Не суперечать такі висновки і ч. 1 ст. 32 КК України, в межах якої визначено, що повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених *тією самою статтею* або *частиною статті* Особливої частини КК України (курсив наш – М.К.). Звідси впливає й інший висновок: факти вчинення особою злочинів, які не передбачені частинами 1 і 2 ст. 240 КК України, не беруться до уваги при вирішенні питання про наявність або відсутність у діянні винного складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно».

Говорячи про те, що повторність передбачає вчинення особою двох чи більше самостійних одиничних злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України, науковці звертають увагу на те, що прояв цієї ознаки повторності може полягати у найрізноманітнішому поєднанні злочинів: вони можуть бути простими чи ускладненими, умисними чи необережними, закінченими чи незакінченими, вчиненими особисто чи у співучасті [142, с. 26; 293, с. 92; 209, с. 254-255; 216, с. 114-115]. Виходячи з цього, є всі підстави стверджувати, що «повторність» як кваліфікуючу ознаку незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення можуть утворювати як прості, так і ускладнені злочини, передбачені частинами 1 і 2 ст. 240 КК України; вчинені як умисно, так і з необережності; як закінчені, так і незакінчені види цих злочинів; вчинені як одноособово, так і у співучасті (незалежно від ролі, виконуваної винним).

Продовжуючи аналіз ознак повторності, слід відзначити, що повторність передбачає вчинення особою двох чи більше самостійних одиничних злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Саме тому у ч. 2 ст. 32 КК України законодавець визначив, що повторність відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох

або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. Із цього припису кримінального закону випливає, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення у формі продовжуваного злочину має місце тоді, коли одним і тим самим суб'єктом злочину в різний час вчиняється два чи більше факти незаконного вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, однак усі вони є реалізацією єдиного злочинного наміру винної особи. Встановлення ознак продовжуваного злочину при розслідуванні фактів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення означає, що правоохоронні органи та суд повинні розглядати їх як одиничний злочин, а отже, кваліфікувати за ч. 2 ст. 240 КК України. Утім, не слід забувати, що вчинення особою двох чи більше самостійних продовжуваних злочинів (йдеться про кілька груп тотожних діянь, об'єднаних різними злочинними намірами винного)¹, передбачених ч. 2 ст. 240 КК України, слід розглядати як повторність злочинів, а отже, кваліфікувати все вчинене за ч. 3 ст. 240 КК України.

Продовжуючи характеристику цього виду множинності, слід наголосити на тому, що до складу повторності можуть входити виключно злочини, а тому її не можуть утворювати ті факти незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання, які не є злочинами та/або не тягнуть кримінальної відповідальності².

Хотілося б звернути увагу на те, що термін «повторність», що використовується як у Загальній, так і Особливій частинах КК України, вживається в суто юридичному, а не буденному («звичайному») значенні, а тому повторність можуть утворювати лише ті злочини, що зберігають своє правове значення. Саме тому у ч. 4 ст. 32

---

¹ Наприклад, першим наміром винного охоплювалося вчинення 5 тотожних діянь, спрямованих на вилучення 5 тон піщанику з місцевої скелі, а другим, що виник через деякий час, – 10 аналогічних діянь, спрямованих на вилучення ще 10 тон піщанику з цієї ж скелі.

² Йдеться зокрема про те, що кримінальна відповідальність за порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання (частини 1 або 2 ст. 240 КК України) настає лише за умови створення цими діями небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Відсутність такої небезпеки свідчить про відсутність в діянні особи складу відповідного закінченого злочину. За певних умов незаконне видобування корисних копалин (наприклад, на загальну суму 2 гривні) може бути визнане малозначним діянням, а останнє, як відомо, не є злочином. Не є злочином і вчинення суспільно небезпечних діянь, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, особою у стані неосудності, а також особою, яка не досягла 16-річного віку. Крім того, не є злочином і вчинення зазначених діянь за відсутності вини особи (казус). Аналіз приписів ч. 2 ст. 14 КК України дозволяє стверджувати, що готування до злочину, передбаченого ч. 1 ст. 240 КК України, не тягне кримінальної відповідальності, оскільки останній є злочином невеликої тяжкості. Остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочинів, передбачених частинами 1 і 2 ст. 240 КК України, або замаху на них, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця, відповідно до чинного кримінального законодавства є добровільною відмовою. Особа ж, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності за готування або замах на нього.

КК України звертається увага на те, що повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято. Звернення ж до розділу XIII Загальної частини КК України, що має назву «Судимість», дозволяє стверджувати, що судимість за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (як і вчинення будь-якого іншого злочину) як певний правовий стан засудженої особи, який має правове значення у разі вчинення нею нового злочину, а також інших випадках, передбачених законами України (ч. 2 ст. 88 КК України), відсутня не лише у випадку її зняття чи погашення (як про це зазначено у ч. 4 ст. 32 КК України), а й у випадках, коли: а) особу засуджено без призначення покарання; б) особу засуджено, але звільнено від покарання; в) особа відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом; г) особу реабілітовано (частини 1, 3 і 4 ст. 88 КК України). Це означає, що в усіх перелічених вище випадках факт учинення злочину також не має жодного юридичного значення, а отже, не може утворювати повторності.

Слід мати на увазі, що не мають юридичного значення і діяння, кваліфіковані органами досудового слідства як «незаконне видобування корисних копалин» (ч. 2 ст. 240 КК України), якщо за цим обвинуваченням особу було виправдано. Повторність відсутня й у тому випадку, коли діяння особи за раніше пред'явленим обвинуваченням у вчиненні одного зі злочинів, передбачених ст. 240 КК України, суд перекваліфікував за іншою статтею Особливої частини КК України (наприклад, за ст. 197-1, 239-1, 239-2 чи 252 КК України). Аналогічна ситуація має місце й у тих випадках, коли кримінальне провадження, відкрите за ст. 240 КК України, було закрито з підстав, передбачених у ст. 284 КПК України 2012 року (зокрема, якщо не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення).

Ще одною ознакою повторності, що виділяється переважною більшістю дослідників інституту множинності, полягає в тому, що всі злочини, з яких

складається повторність, вчиняються винним неодноразово (в різний час) [447, с. 67; 142, с. 29; 293, с. 94; 213, с. 616; 95, с. 75; 215, с. 115].

Продовжуючи характеристику повторності як кваліфікуючої ознаки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, слід відзначити, що повторність виникає незалежно від того, чи була винна особа засуджена за вчинення будь-якого зі злочинів, що утворюють повторність. Інша справа, що для констатації повторності факт учинення кожного зі злочинів, що утворюють повторність, має бути доведений у встановленому законодавством порядку (зокрема обвинувальним вироком суду). При цьому слід пам'ятати, що за певних умов, навіть після засудження особи, факт вчинення нею злочину може втрачати юридичне значення (зокрема при знятті чи погашенні судимості), а отже, не може утворювати повторності.

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку, що під **незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненим повторно**, слід розуміти *одноосібне або у співучасті вчинення закінченого або незакінченого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення особою, яка раніше одноосібно або у співучасті вже вчиняла закінчений або незакінчений вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (повторність тотожних злочинів) або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання (повторність однорідних злочинів), за винятком випадків, коли:*

1) однією і тією ж особою в різний час вчинено два чи більше факти незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, кожен з яких містить всі ознаки складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, однак усі вони є реалізацією єдиного злочинного наміру винної особи (продовжуваний злочин);

2) закінчений або незакінчений вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання згідно з чинним кримінальним законодавством не є злочинами або не тягнуть кримінальної відповідальності (готування до порушення встановлених правил охорони надр; порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання, що не створило небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля; добровільна відмова

від доведення до кінця злочинів, передбачених частинами 1 або 2 ст. 240 КК України; малозначність незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання; вчинення діянь, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, особою у стані неосудності, або особою, яка не досягла 16-річного віку, або невинно тощо);

3) особа, хоч раніше й учиняла діяння, що підпадають під ознаки одного зі злочинів, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, однак: а) була виправдана судом за пред'явленим обвинуваченням; б) у встановленому законом порядку була звільнена від кримінальної відповідальності; в) була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання; г) діяння особи за цим обвинуваченням суд перекваліфікував за іншою статтею Особливої частини КК України; д) кримінальне провадження, відкрите щодо неї за ст. 240 КК України, було закрито; е) відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом; є) була реабілітована; ж) судимість за ці злочини було погашено або знято¹.

Варто відзначити, що питання про правильну кваліфікацію повторного вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є надзвичайно складним і таким, що потребує спеціального дослідження. За результатами такого дослідження нами було підготовлено окрему статтю [131, с. 370-377]. Найскладніші ж питання, пов'язані із правильною кваліфікацією незаконного видобування корисних копалин, вчиненого повторно, викладені у Додатку II.

Переходячи до аналізу кримінологічної обґрунтованості закріплення у ч. 3 ст. 240 КК України цієї кваліфікуючої ознаки, слід відзначити, що вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення повторно істотно підвищує суспільну небезпеку такого злочину, адже йдеться вже не про те, що

---

¹ Так, 4 грудня 2014 року Сарненський районний суд Рівненської області визнав винною у вчиненні повторного незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 3 ст. 240 КК України) особу, котра на момент учинення цього злочину вже мала судимість за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240) [196]

Загалом, як свідчить аналіз судової практики, учинення цього злочину особою, яка вже має судимість за вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання, є найбільш характерною ситуацією при кваліфікації цього злочину як такого, що вчинений повторно [191; 189].

До речі, судовій практиці відомі випадки, коли до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення притягалися особи, які раніше, хоч і вчиняли один із злочинів, передбачених ст. 240 КК України, однак на момент учинення незаконного видобування корисних копалин цей факт вже втрачав юридичне значення. Так, Роздільнянський районний суд Одеської області, констатувавши у своєму вирокі ту обставину, що на момент учинення підсудним незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення його судимість за ч. 1 ст. 240 КК України вже була погашена, притягнув останнього до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 240 КК України [185].

особа вперше «оступилася» у своєму життєвому виборі, а про те, що вона усвідомлено обирає саме такий вид своєї поведінки, саме так ставиться до загальноукраїнського надбання у вигляді корисних копалин загальнодержавного значення, саме так оцінює своє діяння та його вплив на навколишнє природне середовище та український народ¹. Як свідчить емпіричний матеріал, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно, також є відносно поширеним явищем, однак не характерним для більшості злочинів цього виду². Із викладеного випливає, що розглядувана кваліфікуюча ознака загалом відповідає найважливішим вимогам щодо змісту тих ознак, що використовуються під час конструювання кваліфікованих складів злочину. Якщо ж говорити про форму описання цієї кваліфікуючої ознаки в межах ч. 3 ст. 240 КК України, то слід відзначити, що вона виписана законодавцем правильно. Це і не дивно, адже ця ознака є найбільш лаконічною та чітко визначеною в межах ч. 3 ст. 240 КК України та, мабуть, усього кримінального закону.

2.3 Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом

Завершення характеристики кваліфікованих видів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення дозволяє нам перейти до аналізу тих складів, які виписані законодавцем у межах ч. 4 ст. 240 КК України, та які в теорії кримінального права традиційно називаються «особливо кваліфікованими». Починаючи з незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним

---

¹ Йдеться про те, що така особа вже «твердо стала» на цей злочинний шлях, чітко усвідомлюючи при цьому як зміст, так і наслідки своєї поведінки. Така особа, вчиняючи діяння вже не вперше, з кожним разом набуває все нових і нових знань та навичок у вчиненні саме такого роду діянь, у використанні способів більш інтенсивного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, щодо місць збуту видобутої продукції, щодо уникнення відповідальності за нього тощо. Іншими словами, така особа стає своєрідним «професіоналом» своєї справи, а його злочинна діяльність набуває вигляд промислу.

² Аналіз судової практики застосування ч. 3 ст. 240 КК України у 2010–2014 роках, дозволяє стверджувати, що притягнення винних до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно, має місце у 1,8% від усіх справ, за якими винних було засуджено за незаконне видобування корисних копалин (у 16 із 880 справ).

способом, хотілося б нагадати, що питанню загального визначення способу вчинення злочину у вітчизняній доктрині кримінального права присвячено чимало уваги. Одним із перших дослідив зазначену категорію В.М. Кудрявцев, визначивши її як певний порядок, метод, послідовність рухів та прийомів, які використовуються особою [222, с. 60-69; 221, с. 71]. Такий підхід до визначення способу вчинення злочину знайшов підтримку більшості криміналістів як радянського, так і сучасного періодів [325, с. 44; 34, с. 4-5; 415, с. 120; 228, с. 248-249; 297, с. 195-196; 271, с. 92; 209, с. 117]. Ми також підтримуємо традиційний підхід у вирішенні цього питання, а тому під способом вчинення злочину розуміємо форму прояву кримінально караного діяння, послідовність прийомів і методів, які використовує винний для вчинення злочину (у нашому випадку це підпал, вибух чи інший загальнонебезпечний спосіб).

Продовжуючи загальний аналіз незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, слід відзначити, що при описанні цього кваліфікованого складу злочину законодавець використовує конструкцію: «Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом».

Із такої форми завершення законодавчої думки щодо змісту цього кваліфікованого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення («чи іншим загальнонебезпечним способом») випливає, що зазначена конструкція не лише описує ще одну особливо небезпечну форму прояву цього кримінально караного діяння, а і за своїм змістом є узагальнюючим формулюванням, яке має відношення до всіх трьох способів учинення цього злочину.

Із цього ми робимо висновок про те, що *всі способи вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які законодавець вводить у ранг особливо кваліфікуючої ознаки, є альтернативними та повинні мати загальнонебезпечний характер*, що, до речі, однозначно випливає зі змісту ч. 4 ст. 240 КК України.

Оскільки КК України не містить нормативного визначення змісту такого способу

вчинення злочину, а Пленум ВСУ останнім часом це питання обходив своєю увагою¹, то як у теорії кримінального права, так і на практиці застосування тих статей Особливої частини КК України, в яких йдеться про зазначений спосіб учинення злочину, почали виникати логічні запитання про те, а що ж таке «загальнонебезпечний спосіб» та які його визначальні характеристики?

Здійснивши детальний аналіз цієї категорії в межах окремої публікації [126, с. 106-112], ми дійшли висновку, що загальнонебезпечний спосіб учинення злочину – це така специфічна форма прояву того чи іншого кримінально караного діяння, за якої створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди чи фактично заподіюється така шкода не лише тому об'єкту посягання, на який безпосередньо спрямовує своє діяння винний, а й тим цінностям індивідуально невизначеної кількості фізичних чи юридичних осіб, які можуть постраждати (чи фактично страждають) від такого діяння, так би мовити, «опосередковано».

Із цього ми зробили й інший висновок: **незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом**, – це така специфічна форма незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (підпал, вибух, використання автоматичних пристроїв, небезпечні форми використання електричного струму, використання легкозаймистих або вибухових речовин (за відсутності факту підпалу чи вибуху), затоплення, обвал, забруднення тієї чи іншої місцевості небезпечними відходами, зараження чи отруєння водоймищ, руйнування або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, масове отруєння населення, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, організація тяжких технологічних аварій, екологічних чи інших катастроф використання хімічної, біологічної, ядерної чи іншої зброї масового знищення тощо), за якої не лише заподіюється істотна шкода праву

---

¹ Так, у п. 3 ППВСУ «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 2 липня 1976 року № 4 ВСУ досить чітко висловив власне бачення загальнонебезпечності такого способу вчинення злочину як «підпал». Згодом ця позиція знайшла своє відображення в межах абз. 6 п. 13 ППВСУ «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26 червня 1992 року № 8, але вже під кутом тлумачення «іншого загальнонебезпечного способу». А в абз. 2 п. 26 ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10 зазначається лише те, що для кваліфікації дій винної особи за ч. 2 ст. 194 КК України зазначені в ній способи повинні мати загальнонебезпечний характер. Що ж таке «загальнонебезпечний характер» та яким способом учинення злочину він притаманний, Пленум ВСУ, на жаль, не визначає.

власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення (усвідомлені та бажані для винного суспільно небезпечні наслідки), а й створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди (чи фактично заподіюється) тим соціальним цінностям індивідуально невизначеної кількості фізичних чи юридичних осіб (життю чи здоров'ю багатьох осіб, праву власності або іншим конституційним правам і свободам значної кількості фізичних чи юридичних осіб, законній господарській діяльності індивідуально невизначеної кількості суб'єктів господарювання, громадській безпеці, безпеці руху транспорту, миру чи безпеці людства тощо), які можуть постраждати (чи фактично страждають) від такого діяння опосередковано (це ті суспільно небезпечні наслідки, настання яких для винного не є бажаним, вони не спрямовуються його метою) [126, с. 106-112].

Для того, щоб встановити, чи є обраний винним спосіб незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення загальнонебезпечним, необхідно в кожному конкретному випадку враховувати місце, час, обстановку й інші обставини, що характеризують об'єктивну сторону конкретного злочину. У переважній більшості випадків загальнонебезпечність способу видобування корисних копалин загальнодержавного значення обумовлюється небезпекою такого видобування для життя та здоров'я громадян та їх майна. Як правило, такі способи незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення мають значну вражаючу чи руйнівну силу. Проте, як слушно зазначає Н.В. Нетеса, для визнання способу загальнонебезпечним не достатньо лише застосування засобів, що мають значну вражаючу та руйнівну силу. Необхідно, щоб вони при цьому були здатні впливати на низку об'єктів і застосовувалися в обстановці, за якої їх використання створює реальну можливість спричинення шкоди одночасно декільком об'єктам, зокрема, не тільки життю, здоров'ю або майну конкретної особи, а й життю і здоров'ю багатьох людей, майновим інтересам третіх осіб, довкіллю тощо. З огляду на це, – продовжує зазначена авторка з посиланням на працю Р.Л. Максимовича, – якщо спосіб вчинення злочину формально відповідає одному з указаних у законі (наприклад, підпал), але з урахуванням обставин справи не відповідає узагальненій характеристиці «загальнонебезпечний спосіб», то слід визнати відсутність

передбаченої законом ознаки, яка характеризує спосіб вчинення злочину, оскільки відсутня загроза життю і здоров'ю людей або загроза заподіяння значних матеріальних збитків, яка у такому разі і визначає суть загальнонебезпечного способу вчинення злочину [302, с. 165; 303, с. 231; 257, с. 241].

Переходячи від загальної характеристики особливо кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» до безпосереднього аналізу змісту кожного конкретного такого способу, слід відзначити, що, на думку законодавця, найбільш поширеним із них є незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене «*шляхом підпалу*».

Хотілося б відзначити, що слово «підпал» вживається законодавцем у 15 статтях Особливої частини КК України (ст. 113, ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 195, ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 259, ч. 1 ст. 294, ст. 295, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 399, ч. 2 ст. 411 КК України). При цьому зауважимо, що при аналізі положень відповідних статей науковці далеко не завжди демонструють однакове розуміння цього явища. Вивчивши низку праць, в яких аналізується така ознака як «підпал», ми дійшли висновку, що на сьогодні досить умовно можна виділити два основні підходи до розуміння підпалу в межах кримінального закону.

Представники *першого підходу* стверджують, що під підпалом слід розуміти *свідоме застосування джерела вогню до певних об'єктів*. Зокрема М.І. Хавронюк, коментуючи відповідне діяння в межах ст. 113 КК України, так і пише: підпал – це свідоме застосування джерела вогню до певних об'єктів [295, с. 278, 547, 551, 739, 790, 866, 1000, 1009, 1110, 1146; 203, с. 38]. У цьому його повністю підтримують М.І. Мельник [295, с. 547, 551, 1000, 1009, 1110, 1146], О.О. Дудоров [295, с. 739] і В.О. Навроцький [295, с. 790, 866]. У межах *першого підходу* (але ще більш абстрактно) тлумачить зміст підпалу і Н.В. Нетеса, зазначаючи, що вчинення злочину, передбаченого ст. 240 КК України, шляхом підпалу передбачає застосування під час здійснення діяльності, пов'язаної з порушенням правил охорони або використання надр, джерела вогню [302, с. 164; 303, с. 230]. Що це за «вогонь», до яких об'єктів він має застосовуватися та у чому має полягати таке застосування – незрозуміло. Не вносять жодної ясності в це питання й висновки В.В. Антипова, на думку якого такий

спосіб, як підпал означає, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вчиняється шляхом знищення чи пошкодження вогнем родовищ корисних копалин, підземних чи надземних споруд, геологічних об'єктів тощо [7, с. 23].

Аналізуючи розглядуваний підхід до розуміння змісту підпалу в межах статей Особливої частини КК України та частково погоджуючись із тим, що підпал характеризується свідомим застосуванням джерела вогню до певних об'єктів, хотілося б запитати у прибічників наведеного вище підходу: а як же бути в тому випадку, коли цей «об'єкт» так і не загориться? Підпал відбувся чи ні?¹ Зв'язано, що ні, а відтак ми не можемо повною мірою погодитися з представниками першого підходу до розуміння змісту підпалу як свідомого застосування джерела вогню до певних об'єктів. Переконані, що застосування джерела вогню до того чи іншого об'єкта – це лише найпоширеніший прояв першої (початкової) стадії підпалу.

Відповідь на питання про те, яка ж друга (кінцева) стадія підпалу, намагаються дати представники *другого підходу*. Так, на думку О.І. Бойцова, підпал варто визначити як дію із запалення будь-яких матеріалів, спрямованих на виникнення пожежі [26, с. 764]. Аналогічним чином трактує підпал С.А. Лобов, зазначаючи, що підпал – це умисне незаконне діяння, що призвело до виникнення пожежі, тобто неконтрольованого горіння поза спеціальним вогнищем, що призвело до знищення або пошкодження майна, травмування або загибелі людей, заподіяння істотної шкоди господарським, природоохоронним й іншим охоронюваним кримінальним правом інтересам особистості, суспільства й держави, або створило реальну загрозу заподіяння таких наслідків [241, с. 18-19]. Українські криміналісти О.Ф. Бантишев і В.С. Картавцев стверджують, що підпал – це навмисне вчинення пожежі, тобто сильного полум'я, що охоплює і знищує усе, що може горіти [293, с. 280]. З таким тлумаченням підпалу повністю В.П. Тихий [292, с. 91]. С.Б. Гавриш також

---

¹ Наприклад, чи можна визнати загальнонебезпечне пошкодження виключно металевих конструкцій (будівельних кранів, мостів, естакад, телевишок, радіовишок тощо) вогнем саме таким, що вчинене шляхом підпалу? Так, відповідна металева конструкція при тривалій дії вогню, як правило, зазнає пошкодження, застосування саме такого способу може носити загальнонебезпечний характер, однак цілком очевидно, що в таких випадках вести мову про підпал недоречно, бо об'єкт, на який спрямовується джерело вогню, не загорається. У контексті нашого дослідження уявимо собі ситуацію, що при видобуванні пісковика (звичайного каміння, що інколи в народі називається «дикун»), винний використовує джерело вогню (наприклад, паяльну лампу). Хіба можна в такому разі говорити про підпал і кваліфікувати діяння за ч. 4 ст. 240 КК України? А як бути із тими випадками, коли йдеться про такі корисні копалини загальнодержавного значення, як підземні чи поверхневі води? Суто теоретично: чи можна до них застосувати джерело вогню? Звичайно, що можна. Однак чи можна їх підпалити? Ні.

переконаний, що підпал – це свідоме викликання пожежі шляхом застосування джерела вогню до певних об'єктів [215, с. 414]. Таким чином, представники другого підходу до розуміння підпалу в межах кримінального закону наполягають на тому, що підпал – це будь-які умисні дії винного, що призвели до виникнення пожежі.

Детально проаналізувавши масив нормативно-правових актів, що мають відношення до пожежної безпеки, ми встановили, що на сьогодні в межах регулятивного законодавства міститься близько десяти дефініцій цієї специфічної категорії. За своєю формою всі вони істотно відрізняються одна від одної, хоча й за змістом є дуже схожими [361; 69; 358; 99, 362; 363; 117]. Узагальнений аналіз усіх цих дефініцій дає нам змогу виокремити такі основні ознаки пожежі: 1) за змістом – це неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі та просторі; 2) за руйнівними, вражаючими та антисоціальними характеристиками – це процес, що супроводжується: а) знищенням або пошкодженням майна; б) виникненням чинників, небезпечних для живих істот або навколишнього природного середовища. Таким чином, пожежа – це неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі та просторі, супроводжується знищенням або пошкодженням майна та виникненням чинників, небезпечних для живих істот або навколишнього природного середовища [137, с. 305-309].

Із цієї дефініції терміну «пожежа» випливає висновок про те, що будь-які умисні дії винного, що призвели до виникнення пожежі, – це завжди підпал у кримінально-правовому сенсі. В цьому абсолютно праві представники другого підходу, адже умисне створення пожежі характеризується не лише певними діями винного (про які пишуть представники першого підходу), а й відповідним їм результатом – виникненням пожежі (специфіка другого підходу). Сама ж пожежа, як випливає зі змісту наведеної вище дефініції, завжди є такою, що носить загальнонебезпечний характер.

Утім, тоді постає запитання, чи завжди підпал обумовлює виникнення пожежі? Якщо так, то чому тоді законодавець в межах Особливої частини КК України не користується саме цим терміном (точніше – користується, але не в цих випадках)? Взагалі, чи є достатні підстави для висновку про те, що «підпал» у межах

кримінального закону передбачає й створення пожежі? Переконані, що ні¹. У зв'язку з викладеним погодитися повною мірою з представниками другого підходу, які стверджують, що під підпалом слід розуміти умисні дії винного, що призвели до виникнення пожежі, ми також не можемо.

Загалом, підбиваючи підсумки проведеного дослідження цієї категорії, ураховуючи переваги та недоліки кожного з проаналізованих підходів, ми дійшли висновку, що «підпал» як кримінально-правова категорія характеризується двома взаємопов'язаними характеристиками: з одного боку, він полягає у таких умисних діях винного, які спрямовані на виникнення самостійного процесу горіння у тому чи іншому об'єкті (як правило, такі дії полягають у застосуванні джерела вогню до певних об'єктів, хоча це й не єдиний спосіб обумовлення початку процесу горіння), а, з іншого, саме в результаті таких дій винного має початися горіння відповідного об'єкта (як правило, виникає пожежа, хоча підпал може й не перерости у пожежу).

Отже, у найбільш спрощеному розумінні *підпал* (як кримінально-правова категорія) – це умисні дії винного, спрямовані на ініціювання процесу горіння у тому чи іншому об'єкті, в результаті яких таке горіння фактично починається. Горіння – це екзотермічна реакція окислення речовин, яка супроводжується виділенням диму та/або виникненням полум'я та/або свіченням [69; 358; 398]. Схематично процес підпалу можна відобразити так: підпал = дії винного, спрямовані на виникнення процесу горіння в об'єкті (причина загоряння) + загоряння об'єкта (наслідок дій винного). Якщо незалежно від волі винного відповідний об'єкт так і не загорівся, то слід говорити про відсутність факту підпалу, а отже, відповідальність за закінчений злочин, який містить цю ознаку, виключається.

Якщо розглядати цю кримінально-правову категорію під кутом аналізованого нами складу злочину, то слід констатувати, що **незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу** (ч. 4 ст. 240 КК України), – *це таке загальнонебезпечне незаконне вилучення корисних копалин*

---

¹ Уявимо собі ситуацію, що винний ініціює горіння покинутої невеликої шахти-копанки, що знаходиться під житловим сектором на відносно невеликій глибині від поверхні (наприклад, 3 метрів), він точно знає, що там немає людей, а знаходиться лише певне майно його «ворога» (дерев'яні опори, балки тощо), якому він бажає завдати матеріальної шкоди. В результаті такого підпалу відбувся зсув поверхні ґрунту і кілька будівель разом із кількома мешканцями ледве не були зруйновані. Що ми маємо? Умисне знищення майна шляхом підпалу, що має загальнонебезпечний характер (ч. 2 ст. 194 КК України), однак назвати цей підпал пожежею навряд чи можна, адже вогонь у такому разі локалізований надрами (утворюється своєрідне вогнище), він не може поширюватися ні у просторі, ні у часі, а також знаходиться під відносним контролем винного.

загальнодержавного значення, яке відбувається шляхом умисного ініціювання процесу горіння певних об'єктів.

Другим найбільш поширеним (на думку законодавця) загальнонебезпечним способом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є його вчинення *«шляхом вибуху»*. Слід відзначити, що дефініція терміну «вибух» (як і категорії «підпал») знайшла своє відображення у низці нормативно-правових актів, що діють на території України [359; 362; 310; 363; 365]. Детально проаналізувавши ці нормативно-правові акти та виклавши цей аналіз на сторінках окремої публікації [133, с. 86-90], ми встановили, що *вибух* – це процес надзвичайно швидкого (миттєвого) вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі, що супроводжується утворенням стислих і нагрітих газів (так званої ударної хвилі), які при розширенні виконують механічну роботу (руйнування, переміщення, дроблення, викид тощо)¹.

Встановлення змісту такої категорії як «вибух» змушує нас звернути увагу на те, що спосіб учинення злочину є ознакою, що характеризує певну послідовність прийомів і методів, які використовує винний для вчинення злочину [222, с. 60-69; 221, с. 71], а вибух – це категорія, що описує певний *фізико-хімічний процес*, що може відбуватися як за участі людини, так і без її участі. Іншими словами, єдине слово «вибух» (на відміну від слова «підпал»), що вживається у ч. 4 ст. 240 КК України, не здатне описати спосіб учинення злочину, бо описує не поведінку людини, а лише певне явище. Скоріш за все в усіх цих випадках під способом учинення злочину законодавець має на увазі не власне «вибух», а обумовлення умисними діями винного (ініціювання винним) вибуху. Проте, між тим, що законодавець мав на увазі, і тим, що вийшло, наразі існує значний мовний конфлікт, який, з нашої точки зору, бажано усунути в ході вдосконалення кримінального закону.

Отже, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом вибуху (ч. 4 ст. 240 КК України), – це таке загальнонебезпечне незаконне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, яке відбувається шляхом умисного ініціювання винним надзвичайно

---

¹ Визначення, аналогічне запропонованому нами, знаходимо у Малій гірничій енциклопедії, де зазначено, що вибух – це процес швидкого (надзвукового) вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі, який супроводжується виділенням значної кількості тепла і розширенням газоподібних продуктів, здатних виконувати механічну роботу руйнування і переміщення оточуючого середовища [258, с. 133].

*швидкого вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі, що супроводжується утворенням стислих і нагрітих газів, які виконують механічну роботу (руйнування, переміщення, дроблення тощо)*¹.

Загалом вибух, як вже зазначалося, може виникнути в результаті вивільнення хімічної енергії (головним чином вибухових речовин), внутрішньоядерної (ядерний та термоядерний вибух), електромагнітної (іскровий розряд, лазерна іскра тощо), механічної та інших видів енергії [258, с. 133]. Проте як у легальній, так і нелегальній сферах при видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення (вугілля, каміння тощо) практично завжди ініціюються саме хімічні вибухи за допомогою різних видів вибухових речовин чи виробів, що діють на їх основі².

Останній загальнонебезпечний спосіб незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення виписаний законодавцем за допомогою конструкції «чи *іншим загальнонебезпечним способом*».

Специфіка цієї конструкції полягає в тому, що, з одного боку, вона містить у собі узагальнюючі положення, а з іншого – виключні. Так, із змісту узагальнюючих положень ми зробили висновок про те, що всі способи вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які законодавець вводить до складу розглядуваної особливо кваліфікуючої ознаки, повинні мати загальнонебезпечний характер (див. загальну характеристику загальнонебезпечного способу вчинення злочину). Виключні ж положення цієї конструкції полягають у тому, що після наведення конкретних способів учинення розглядуваного злочину (підпал, вибух), законодавець продовжує «чи *іншим*» (вочевидь, крім підпалу та вибуху) загальнонебезпечним способом.

Із цього випливає, що під **незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненим іншим загальнонебезпечним способом (ч. 4 ст. 240 КК України)**, слід розуміти *таке незаконне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, яке відбувається будь-яким іншим, крім підпалу та*

---

¹ Так, Антрацитівський міськрайонний суд Луганської області засудив за ч. 3 ст. 28, ч. 4 ст. 240 КК України місцевого мешканця, котрий у 2011–2012 роках організував та здійснював безпосереднє керівництво організованою групою, яка займалася незаконним видобуванням кам'яного вугілля на території закритої шахти № 3 «Садово-Хрустальська» шляхом вибуху [179].

² Наприклад, у наведеному вище прикладі незаконного видобування вугілля на території закритої шахти № 3 «Садово-Хрустальська», що на Луганщині, для ініціювання вибуху використовувалася вибухова механічна суміш – амоніт [179].

вибуху, способом, за якого не лише заподіюється істотна шкода праву власності українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а й створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди (чи фактично заподіюється) тим цінностям індивідуально невизначеної кількості фізичних чи юридичних осіб, які можуть постраждати (чи фактично страждають) від такого діяння опосередковано.

Що ж це за способи? Думаємо, що єдиної відповіді на це запитання немає та і бути не може, адже загальнонебезпечність незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення залежить не лише від обраного винним способу вчинення злочину, а й низки інших обставин (місця вчинення злочину, знарядь учинення злочину, засобів учинення злочину, обстановки, наявності тих чи інших суспільно небезпечних наслідків або небезпеки їх настання тощо)¹.

Із цього стає очевидним, що питання про загальнонебезпечність того чи іншого способу вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (в тому числі таких способів, як підпал і вибух) належить до числа оціночних і має вирішуватися судом у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин вчиненого злочину. Загалом загальнонебезпечними є переважно такі форми незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які поєднані з використанням способів, які становлять підвищену небезпеку для фізичних чи юридичних осіб, держави, суспільства чи навколишнього природного середовища в цілому².

Говорячи про місце досліджуваної кваліфікуючої ознаки в межах відповідного складу злочину, слід відзначити беззаперечність того факту, що вона стосується способу вчинення злочину (про це йшлося на початку підрозділу), а тому останній, так би мовити, «перетворюється» з факультативної ознаки об'єктивної сторони складу

---

¹ Тому незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (наприклад, вугілля), вчинене шляхом вибуху, за певних обставин (наприклад, вчинене на глибині 1000 метрів) може й не характеризуватися загальнонебезпечністю, а видобування все того ж вугілля за допомогою звичайної кірки, але на глибині 5 метрів під багатоповерховим будинком, – діяння, вочевидь, загальнонебезпечне.

² Серед них можна виділити використання автоматичних пристроїв, небезпечні форми використання електричного струму, використання легкозаймистих або вибухових речовин (за відсутності факту підпалу чи вибуху), затоплення, обвал, забруднення тієї чи іншої місцевості небезпечними відходами, зараження чи отруєння водоймищ, руйнування або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, масове отруєння населення, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, організація тяжких технологічних аварій, екологічних чи інших катастроф використання хімічної, біологічної, ядерної чи іншої зброї масового знищення тощо.

злочину (у межах основного складу злочину) в обов'язкову (у межах особливо кваліфікованого складу злочину). Комплексний аналіз відповідних змін у законодавчій моделі злочину дозволяє стверджувати, що вони (зміни) не лише істотно зачіпають зміст об'єктивної сторони відповідного складу злочину, а і вносять певні «корективи» у зміст інших видових ознак незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Зокрема, як показало проведене нами дослідження, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом, *завжди* створює реальну загрозу життю чи здоров'ю багатьох осіб, праву власності або іншим конституційним правам і свободам значної кількості фізичних чи юридичних осіб, нормальним умовам праці, побуту чи відпочинку людей, законній господарській діяльності індивідуально невизначеної кількості суб'єктів господарювання тощо. Із цього випливає, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом, посягає не лише на право власності українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а і на *громадський порядок*¹, який у цьому особливо кваліфікованому складі злочину є додатковим обов'язковим об'єктом.

Варто також відзначити, що у переважній більшості випадків (проте не завжди) загальнонебезпечний спосіб незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення знаходить свій прояв у ініціюванні винним вибуху, в результаті якого, як правило, відбувається знищення або пошкодження чужого майна. Оскільки наслідки такого роду супроводжують не всі випадки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого загальнонебезпечним способом, то є всі підстави для того, щоб стверджувати, що в

---

¹ У вітчизняній кримінально-правовій літературі приділяється немало уваги дослідженню змісту громадського порядку як об'єкта кримінально-правової охорони [225, с. 37; 88, с. 3–9; 68, с. 68; 490, с. 27–28; 332, с. 5; 140, с. 15; 212, с. 445–446; 289, с. 72; 313, с. 74]. Вінцем таких досліджень стають авторські дефініції розглядуваної категорії, які, як показує їх аналіз, в одних випадках є дуже близькими за змістом одна до одної, а в інших – істотно відрізняються від тієї умовно «традиційної» концепції, виробленої доктриною кримінального права. Більше того: існує думка про те, що громадський порядок слід розглядати у «широкому» та «вужькому» розуміннях [205, с. 137].

Не маючи змоги навести основні підходи до визначення категорії «громадський порядок» і, тим більше, викласти хід нашого дослідження кримінально-правової літератури в цій сфері, лише відзначимо, що під громадським порядком як об'єктом кримінально-правової охорони ми розуміємо таке співіснування людей, яке ґрунтується на загальноприйнятих правилах поведінки та моральних принципах (найбільш важливі з яких урегульовані нормами права), за якого забезпечуються нормальні умови їх життєдіяльності (забезпечується недоторканість життя, здоров'я, власності, честі, гідності та інших прав і свобод людини та громадянина, а також нормальні умови праці, побуту чи відпочинку людей) та нормальне функціонування юридичних осіб приватного та публічного права.

межах розглядуваного особливо кваліфікованого складу злочину *право власності* відіграє роль *додаткового факультативного об'єкта*. Встановлення цієї обставини також має неабияке значення, адже не лише дає можливість правильно встановити ступінь і характер суспільної небезпеки вчиненого діяння, а й правильно кваліфікувати вчинене. Йдеться зокрема про те, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом, та поєднане із необережним знищенням або пошкодженням майна, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження лише одній людині, слід кваліфікувати тільки за ч. 4 ст. 240 КК України. Додаткова кваліфікація такого діяння ще й за ст. 196 КК України, з нашої точки зору, є зайвою, оскільки все вчинене повністю охоплюється диспозицією ч. 4 ст. 240 КК України.

Говорячи про суб'єкта та суб'єктивну сторону складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом», слід відзначити, що його суб'єктом може бути лише та особа, яка має здатність до усвідомлення саме таких своїх дій та керування ними. Суб'єктивна сторона цього злочину може характеризуватися як усвідомленням винним того факту, що видобування корисних копалин загальнодержавного значення відбувається загальнонебезпечним способом (при умислі), так і не усвідомленням цієї обставини, хоча за конкретних умов винний повинен був і міг цю обставину усвідомлювати (при необережності).

Завершення аналізу змісту незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, а також особливостей кваліфікації такого діяння, зумовлює необхідність розглянути найважливіші питання кримінологічної обґрунтованості виділення розглядуваної «триєдиної» кваліфікуючої ознаки та техніки її конструювання в межах ч. 4 ст. 240 КК України.

Нагадаємо, що перша та головна вимога до змісту будь-якої кваліфікуючої ознаки полягає в тому, що вона повинна істотно впливати на ступінь суспільної небезпеки діяння. Приймаючи до уваги те, що при незаконному видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненому шляхом підпалу, вибуху

чи іншим загальнонебезпечним способом, істотна шкода заподіюється не лише праву власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а й створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди (чи фактично заподіюється) іншим найважливішим соціальним цінностям та ще й індивідуально невизначеної кількості фізичних чи юридичних осіб (національній безпеці, життю, здоров'ю, власності тощо), вважаємо, що розглядувана особливо кваліфікуюча ознака істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки розглядуваного діяння (навіть порівняно з тими його проявами, що передбачені у ч. 3 ст. 240 КК України). Аналогічну точку зору було висловлено й більшістю опитаних нами практичних працівників правоохоронних органів і суду¹.

Говорячи про поширеність саме такого способу вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, слід відзначити, що він не є характерним для переважної більшості злочинів цього виду, про що свідчать результати узагальнення судової практики застосування ч. 4 ст. 240 КК України². Крім того, розглядувана особливо кваліфікуюча ознака має відношення до злочину в цілому, а не лише до особи винного (про це йшлося вище). Із викладеного випливає, що виділення особливо кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення загалом є кримінологічно обґрунтованим рішенням українського законодавця.

Розглядаючи ж техніку конструювання цієї особливо кваліфікуючої ознаки в межах ч. 4 ст. 240 КК України, слід звернути увагу на три вельми важливі обставини.

1. При описанні того чи іншого способу вчинення злочину законодавець може використовувати (та і використовує) низку приймів законодавчої техніки, які є виправданими за тих чи інших обставин. Одним із таких прийомів є встановлення

---

¹ Так, 73% опитаних працівників правоохоронних органів висловили думку про те, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, характеризується значно підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочинами, передбаченими частинами 2 і 3 ст. 240 КК України. Ще 8% відсотків респондентів були більш схильними до цієї позиції, адже обрали варіант відповіді «скоріше «так», ніж «ні»».

² Аналіз судової практики застосування ч. 4 ст. 240 КК України у 2010–2014 роках дозволяє стверджувати, що притягнення винних до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, має місце не більше ніж у 0,5% від усіх справ, за якими винних було засуджено за незаконне видобування корисних копалин (у 3 із 880 справ).

відкритого переліку способів учинення злочину, коли спочатку наводиться кілька *найбільш поширених* способів учинення такого злочину, а потім розміщується узагальнююче формулювання, яке, з одного боку, охоплює вже перелічені способи вчинення злочину та надає їм узагальнюючу характеристику, а, з іншого, – передбачає можливість існування й інших способів учинення такого діяння, які відповідають загальним вимогам [257, с. 239]. Саме таким прийомом законодавчої техніки й скористався законодавець при конструюванні ч. 4 ст. 240 КК України та описанні обох особливо кваліфікованих видів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Так, ч. 4 ст. 240 КК України починається словами «Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом...». Із цього випливає, що, на думку законодавця, найбільш поширеними серед загальнонебезпечних способів учинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є підпал і вибух. Утім, детально проаналізувавши матеріали слідчої та судової практики, ми встановили, що в жодному з проаналізованих нами кримінальних проваджень не йшлося про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу. У зв'язку з цим ми звернулися до спеціалізованої літератури, присвяченої гірничій справі, розглянули найбільш поширені на сьогодні способи видобування найпоширеніших корисних копалин загальнодержавного значення на території України та встановили ту дивну обставину, що серед них немає такого способу, як підпал чи-то горіння. Виявляється, що в сучасній гірничій справі процес горіння, хоч і використовуються до корисних копалин загальнодержавного значення, однак вже після їх видобування та з метою подальшої обробки (наприклад, отримання заліза із залізної руди), збагачення (наприклад, отримання коксу із кам'яного вугілля).

Ураховуючи викладене, робимо висновок, що «підпал» не належить до числа найбільш поширених загальнонебезпечних способів учинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, не узгоджується зі змістом основного складу розглядуваного злочину, а отже, не може використовуватися для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне

видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

2. Як у загальній теорії права, так і в кримінально-правовій теорії загальновизнаним є правило про те, що використовувані в законі терміни та формулювання мають бути максимально точними та визначеними [106, с. 92-94; 112, с. 24-25; 113, с. 68-74; 114, с. 77; 220, с. 122; 226, с. 29-33; 296, с. 145-156; 324, с. 79-82; 439, с. 144; 463, с. 88; 468, с. 78; 472, с. 172-173; 489, с. 77-81]. Говорячи про кваліфікуючі ознаки, вітчизняні криміналісти наголошують, що їх специфіка вимагає максимально обережного використання оціночних понять [218, с. 48; 217, с. 181-193; 236, с. 216-224]. Зокрема Т.О. Леснієвські-Костарева звертає увагу на те, що кваліфікований склад злочину має бути сформульований визначено, несуперечливо та конкретно, його зміст необхідно чітко фіксувати в законі [236, с. 193].

Аналіз техніки конструювання особливо кваліфікуючої ознаки «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» через призму зазначених вище вимог до понятійного апарату кримінального закону привів нас до висновку, що при її описанні законодавцем було допущено щонайменше дві грубі помилки. З одного боку, в ній йдеться про так званий загальнонебезпечний спосіб учинення злочину, зміст якого не розкриває КК України, а отже, «віддає на відкуп» правозастосовним органам. Останні, як свідчить аналіз практики, розуміють цю оціночну ознаку по-різному, що призводить до неоднакового застосування одних і тих же норм кримінального закону, а отже, до порушення принципів справедливості та рівності всіх осіб перед законом і судом. З іншого боку, звертає увагу на себе та обставина, що при конструюванні розглядуваної особливо кваліфікуючої ознаки законодавець навів не вичерпний, а відкритий перелік загальнонебезпечних способів учинення цього злочину, про що свідчить використаний при її побудові розділовий сполучник «чи» у поєднанні з означальним займенником «іншим». У кримінально-правовій літературі стверджується, що використання такого «перелікового» способу та подальше вживання терміна «інший» є неправильним, оскільки законодавча думка повинна викладатися чітко та не залишати місця для різного тлумачення тих чи інших термінів. Це порушує вимоги чіткості, зрозумілості, стислості, які пред'являються до термінологічного апарату [439, с. 99; 257, с. 239].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що конструювання особливо кваліфікуючої ознаки як «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» в межах ч. 4 ст. 240 КК України (як і в будь-якій іншій нормі кримінального закону) суперечить правилам законодавчої техніки щодо точності юридичних формулювань.

3. Системний аналіз усіх норм Особливої частини КК України та внесених до неї змін привів нас до висновку, що в КК України загальнонебезпечний спосіб учинення злочину використовується законодавцем *виключно* в тих статтях кримінального закону, які передбачають кримінальну відповідальність за умисне знищення чи пошкодження майна або погрозу вчинення такого роду діянь (ч. 2 ст. 194, ст. 194-1, ст. 195, ч. 1 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ст. 270-1, ч. 2 ст. 292, ч. 2 ст. 347, ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 399, ч. 2 ст. 411 КК України). Із цього випливає, що для українського кримінально законодавства традиційним є закріплення загальнонебезпечного способу вчинення злочину при описанні тих суспільно небезпечних діянь, що полягають в умисному знищенні чи пошкодженні майна або погрозі вчинення таких дій. Для описанні ж загальнонебезпечного характеру злочинів проти довілля для кримінально законодавства є характерним встановлення наслідків у вигляді «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довілля». У зв'язку з викладеним передбачення в межах ч. 3 ст. 239-1 та ч. 4 ст. 240 КК України такої особливо кваліфікуючої ознаки, як «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом», видається нелогічним і необґрунтованим.

Необґрунтованим таке рішення є ще й тому, що зазначена особливо кваліфікуюча ознака абсолютно не узгоджується зі змістом діяння «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та лише частково узгоджується з діянням «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» (ч. 2 ст. 240 КК України). Ну, хіба можна собі уявити, щоб незаконне заволодіння ґрунтовим покривом земель чи незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення відбулося шляхом підпалу? Треба мати неабияку уяву і для того, щоб навіть суто теоретично розглянути можливість заволодіння ґрунтовим покривом земель шляхом вибуху.

Нарешті, не важко помітити, що загальнонебезпечний характер незаконного

заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, а також порушення правил охорони або використання надр закладених законодавцем ще під час побудови основних складів відповідних злочинів (ч. 1 ст. 239-1, ч. 1 і 2 ст. 240 КК України), а тому передбачення такої особливо кваліфікуючої ознаки, як «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом», утворює надзвичайно небезпечний конфлікт між положеннями відповідних норм, що передбачають основний склад злочину, і положеннями ч. 3 ст. 239-1 та ч. 4 ст. 240 КК України. Ця небезпека полягає в тому, що одні й ті ж діяння одночасно підпадатимуть під ознаки основного та особливо кваліфікованого складу злочину, отже, можуть кваліфікуватися в межах нашої держави по-різному. Наприклад, порушення правил охорони надр, що призвело до створення небезпеки поширенню епідемії серед населення, з одного боку, є звичайним (простим) видом такого злочину (ч. 1 ст. 240 КК України), а, з іншого, – особливо кваліфікованим (ч. 4 ст. 240 КК України), адже створення небезпеки здоров'ю індивідуально невизначеної кількості людей є свідченням використання винним загальнонебезпечного способу вчинення злочину. Від того, яку позицію в цьому питанні займе суд, залежатиме подальша доля винної особи, адже за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 240 КК України, найбільш гуманним покаранням є штраф розміром від 300 до 600 НМДГ, а за ч. 4 ст. 240 КК України – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років!

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що використання кваліфікуючої ознаки «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин наразі є недоречним. Тому в запропонованій нами редакції ст. 188-2 КК України такої чи подібної до неї кваліфікуючої ознаки немає.

2.4 Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки

Останнім особливо кваліфікованим видом розглядуваного злочину є незаконне

видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки. Системний аналіз цієї законодавчої конструкції дозволяє стверджувати, що: 1) в ній ідеться про одну (єдину) особливо кваліфікуючу ознаку – спричинення тяжких наслідків; 2) найбільш поширеними проявами цих тяжких наслідків (на думку законодавця) виступають загибель людей та їх масове захворювання; 3) особливо небезпечним визнається й таке незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке спричинило інші (крім загибелі людей та їх масового захворювання) тяжкі наслідки¹.

Використовуючи послідовність наведених вище тверджень як алгоритм дослідження цього особливо кваліфікованого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, який, до речі, забезпечує можливість руху від «загального» (встановлення загального змісту тяжких наслідків) до «окремого» (аналізу таких категорій як «загибель людей», «масове захворювання людей» та «інші тяжкі наслідки»), відзначимо, що почати це дослідження слід із загальної характеристики тяжких наслідків під кутом розглядуваного нами злочину.

При цьому слід одразу ж відзначити, що чинне кримінальне законодавство не розкриває змісту такої категорії, як «тяжкі наслідки» ні безпосередньо в ст. 240 КК України, ні в межах складів злочинів проти довкілля, ні загалом у межах усього КК України², а отже, наведене поняття є оціночним, тобто таким, зміст якого має встановлюватися правоохоронними органами та судом, виходячи з власного уявлення про «тяжкість» тих чи інших наслідків, що настали в результаті незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

---

¹ Тому ми не погоджуємося з міркуваннями Н.В. Нетеси про те, що включення до тяжких наслідків загибелі людей та їх масового захворювання є помилковим, оскільки останні, нібито, є самостійними наслідками, окремо передбаченими ч. 4 ст. 240 КК України [302, с. 170; 303, с. 237]. Не заперечуючи очевидності того факту, що в ч. 4 ст. 240 КК України, справді, окремо йдеться про загибель людей та їх масове захворювання, все ж відзначимо, що вживання в розглядуваній конструкції звороту «або інші тяжкі наслідки» означає, що загибель людей та їх масове захворювання є конкретними проявами тяжких наслідків, а не самостійними суспільно небезпечними наслідками.

² За нашими підрахунками, у чинному КК України про тяжкі наслідки, завдані злочином, ідеться в межах 94 статей. При цьому в узагальненому розумінні розглядувана категорія вживається лише в межах п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України для позначення однієї з обставин, яка обтяжує покарання. Однак і в цьому разі вона, на жаль, не знайшла свого легального визначення. Тому при її тлумаченні, як правило, говорять про те, що під тяжкими наслідками, завданими злочином, розуміються ті суспільно небезпечні (майнові, фізичні, моральні та інші) зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням злочину, але виходять за межі його складу (останнє твердження обумовлене тим, що в п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України йдеться про тяжкі наслідки як обставину, яка обтяжує покарання, а отже, може мати місце лише в тому випадку, коли не передбачена як ознака складу злочину – М.К.). З урахуванням конкретних обставин тяжкими наслідками можуть, зокрема, визнаватися: смерть однієї чи декількох осіб; значна шкода здоров'ю людей; майнова шкода у великому й особливо великому розмірах; масова загибель об'єктів рослинного чи тваринного світу або забруднення довкілля, технологічна чи екологічна катастрофа; істотне порушення прав людини [295, с. 180].

Детально проаналізувавши думки сучасних криміналістів щодо змісту цієї категорії [291, с. 414; 143, с. 398; 446, с. 493; 447, с. 619-620; 292, с. 15-16; 295, с. 722-723; 215, с. 422], з'ясувавши позицію ВСУ з цього питання [388], здійснивши комплексне дослідження літератури у сфері кримінально-правової охорони довкілля [266, с. 76; 270, с. 171-172; 302, с. 170-171; 303, с. 238-239], а також провівши окремий (поза сторінками цієї роботи) системний аналіз усіх норм КК України, які передбачають ознаку «тяжкі наслідки», ми дійшли кількох важливих висновків.

По-перше, на сьогоднішній день категорія «тяжкі наслідки» не є наскрізною (єдиною) для всього кримінального закону, адже в різних групах складів злочинів чи окремих складах злочинів набуває різного змісту.

По-друге, у межах злочинів проти довкілля найбільш правильним видається таке розуміння тяжких наслідків, за якого їм буде надаватися однаковий зміст. З нашої точки зору, це не лише сприятиме уніфікованому розумінню цієї категорії хоча б у межах окремої структурної одиниці КК України, а й однаковому застосуванню кримінального закону у боротьбі зі злочинами проти довкілля. До того ж такому розумінню тяжких наслідків у межах злочинів проти довкілля не суперечить безпосередній зміст статей 236–243, 245, 247, 251–253 КК України, адже в них розглядувана категорія виписана майже однаково.

По-третє, як показує аналіз української кримінально-правової науки, тяжкі наслідки від злочинів проти довкілля неможливо визначити абсолютно формалізовано (за допомогою конкретних негативних наслідків, що піддаються кількісній та якісній оцінці) через вкрай оціночний характер вихідного терміну та надзвичайно широкий спектр потенційних негативних наслідків від таких суспільно небезпечних діянь. При визначенні змісту тяжких наслідків можна лише з'ясувати основні їх форми прояву та найбільш імовірні види тих наслідків, що можуть наповнювати ці форми.

По-четверте, системний аналіз норм кримінального закону та кримінально-правової літератури у сфері кримінально-правової охорони довкілля привів нас до висновку, що при характеристиці тяжких наслідків від злочинів проти довкілля слід виходити з того, що вони можуть знаходити свій прояв у спричиненні особливо великої шкоди: *1) людині як особливому компоненту довкілля; 2) іншим (поряд із*

людиною) компонентам довкілля; 3) майнового характеру; 4) організаційного характеру (результати детального аналізу змісту всіх цих проявів тяжких наслідків від злочинів проти довкілля наведено у Додатку К).

Таким чином, **незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило тяжкі наслідки, – це таке вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого було спричинено особливо велику шкоду людині як особливому компоненту довкілля** (масова загибель людей, смерть однієї людини, масове захворювання людей, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині), **особливо велику шкоду іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля** (істотне забруднення, пошкодження або знищення значних природних територій чи об'єктів; істотне забруднення, пошкодження або знищення природних територій чи об'єктів, що підлягають особливій охороні; масова загибель або масові тяжкі захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу), **особливо велику шкоду майнового характеру** (яка, як правило, повинна перевищувати суму у 300 НМДГ) **або особливо велику шкоду організаційного характеру** (неможливість відтворення протягом тривалого часу природних територій чи об'єктів; неможливість використання природних ресурсів на значній території чи протягом тривалого часу; повне або тимчасове припинення господарської діяльності суб'єктів господарювання чи їх окремих структурних підрозділів; виведення з ладу важливих споруд; неможливість проживання людей на певній території та потреба їх переселення; втрата рекреаційного значення значних природних територій чи об'єктів).

Вирішуючи питання, чи є наслідки від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення тяжкими, потрібно, поміж іншого, враховувати кількість, вартість та екологічну значущість видобутих, пошкоджених або втрачених корисних копалин, час, на який родовище виведено з експлуатації, розмір коштів, необхідний для оновлення порушених природних властивостей ділянок надр, об'єктів рослинного і тваринного світу тощо [295, с. 739]¹.

---

¹ Так, суттєве пошкодження (за термінологією суду – «часткове знищення») об'єкта культурної спадщини національного значення «Кам'янське городище», що було зумовлене незаконним видобуванням піску на його території, Кам'янсько-

Завершуючи загальний аналіз незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило тяжкі наслідки, слід відзначити, що до найбільш поширених їх проявів законодавець відносить загибель людей та їх масове захворювання. Говорячи про таку категорію як «загибель людей», зазначимо, що у кримінально-правовій літературі утворилося два основних підходи до тлумачення її змісту.

Так, переважна більшість дослідників цього питання (В.І. Антипов, П.С. Берзін, С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, Н.В. Нетеса та ін.) наполягають на тому, що поняття «загибель людей» означає смерть хоча б однієї людини [447, с. 631; 388; 292, с. 29; 270, с. 176; 215, с. 422]. Саме таку позицію займав і Пленум ВСУ. Зокрема, у п. 6 ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17 визначено, що під загибеллю людей (статті 236, 237, частини 2 статей 238–243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК України) треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК України [388].

Інші науковці (наприклад, О.О. Дудоров, В.О. Навроцький, З.А. Тростюк) зазначають, що більш глибокий підхід до суті питання про зміст наслідків у вигляді загибелі людей наштовхує на думку, що ними слід визнавати лише заподіяння смерті двом чи більше особам [295, с. 722; 204, с. 727; 284, с. 44-47]¹. Зокрема В.О. Навроцький і З.А. Тростюк зазначають, що правильність такої позиції підтверджується такими аргументами: а) з граматичної точки зору слово «людей» однозначно означає множину, загибель людей передбачає наявність двох чи більше потерпілих, яким заподіяно смерть; б) для вказівки на заподіяння смерті одній особі законодавець використовує інші терміни (смерть потерпілого тощо); в) термін «загибель кількох осіб», який за змістом рівнозначний терміну «загибель людей», однозначно вказує на заподіяння смерті двом чи більше потерпілим [284, с. 44-47]. На користь тлумачення загибелі людей як заподіяння смерті хоча б одній людині, як

Дніпровський районний суд Запорізької області визнав тяжкими наслідками, а тому кваліфікував вчинене за ч. 4 ст. 240 КК України [170].

¹У зв'язку з цим категоричне твердження В.К. Матвійчука (зроблене ним через багато років після висловлення розглядуваного підходу зазначеними науковцями на сторінках кримінально-правової літератури) про те, що «всі існуючі публікації, що стосуються ознаки «загибель людей» у злочинах цієї категорії ідентичні», оскільки «під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї людини» [270, с. 176], видається щонайменше дивним.

справедливо зазначає В.О. Навроцький, в літературі досі не наведено жодного не лише вагомого, а й будь-якого доводу [284, с. 44-47]. Єдиним поясненням такого розуміння розглядуваної категорії є намагання науковців «підправити» закон і «замаскувати» прорахунки законодавця, пов'язані з тим, що, з одного боку, смерть навіть однієї особи є одним із найнебезпечніших наслідків, що можуть настати у результаті вчинення злочину, а, з іншого, – вони не охоплюються категорією «загибель людей».

Отже, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, – це таке вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого було спричинено смерть двом або більше особам [134, с. 113-115].

Продовжуючи аналіз найбільш поширених проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило тяжкі наслідки, слід відзначити, що ще більш дискусійним у доктрині кримінального права є питання про те, що слід розуміти під масовим захворюванням людей. Це й не дивно, адже наведена категорія має надзвичайно оціночний характер, зумовлений вживанням у ній вказівки на «масовість» розглядуваного явища. Масовість же, як засвідчує аналіз кримінально-правової літератури, науковці розуміють по-різному. Найменш оригінальними у цьому питанні є В.К. Матвійчук і М.М. Панько, які пропонують під масовим захворюванням людей розуміти захворювання значної чи-то великої кількості людей [270, с. 178-179; 291, с. 508]. Яка ж кількість людей є «значною» чи «великою», зазначені науковці не уточнюють. На думку А.М. Шульги, масове захворювання людей означає захворювання не менш як двох осіб [480, с. 122]. С.Б. Гавриш і Н.В. Нетеса стверджують, що критерію масовості в розглядуваній категорії відповідає захворювання трьох і більше людей [215, с. 422; 302, с. 167-168; 303, с. 235-236]. З позиції В.І. Антипова, масовим захворюванням людей слід розуміти захворювання багатьох людей, у будь-якому разі – не менше десяти осіб [447, с. 628]. А ось у ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17 це питання взагалі не знайшло свого відображення [388].

Таким чином, маємо щонайменше чотири абсолютно різних доктринальних підходи до розуміння кількості осіб, захворювання яких слід уважати масовим.

Розглядаючи підхід В.К. Матвійчука та М.М. Панько, які пропонують під масовим захворюванням людей розуміти захворювання значної або великої кількості людей, слід відзначити, що, за великим рахунком, він полягає у заміні одного оціночного поняття «масове захворювання» іншими не менш оціночними категоріями («значна кількість» або «велика кількість»), а отже, не має жодного відношення до встановлення реального змісту розглядуваної категорії.

Інші три підходи відрізняються один від одного різним баченням науковців тієї мінімальної кількості осіб, захворювання яких слід відносити до проявів масового захворювання людей. При цьому, як показує аналіз відповідних праць, науковці здебільшого констатують власну позицію з цього питання та не наводять на її користь якоїсь конкретної аргументації.

Розмірковуючи над тим, який із зазначених підходів є найбільш вдалим та таким, що заслуговує на підтримку (та чи є серед них взагалі такий), ми вирішили проаналізувати розглядувану категорію та встановити ту конкретну інформацію щодо кількості потерпілих, яку вона нам дає. За результатами такого аналізу, було встановлено, що законодавча конструкція «масове захворювання людей» містить у собі лише дві категорії точної інформації щодо кількості потерпілих.

Перша категорія інформації, яку законодавець передає правозастосувачу за допомогою словосполучення «масове захворювання людей», полягає в тому, що до таких випадків однозначно не належить факт захворювання лише однієї людини. Зазначена теза не викликає та, як уявляється, не може викликати жодних зауважень, адже в українській літературній мові зміст масового явища розглядається як протилежність до одиничного явища (тобто слова «одиничне» та «масове» є антонімами). На користь такого підходу говорить й уживання в розглядуваній законодавчій конструкції слова «людей» у множині, що додатково підтверджує той факт, що йдеться щонайменше про дві особи.

Друга категорія інформації, що ми отримуємо з аналізу категорії «масове захворювання людей», полягає в тому, що законодавець не встановлює верхньої межі

кількості потерпілих, а отже, йдеться про невизначено велику кількість виявлених фактів захворювання людей.

Таким чином, безпосередньо з тексту кримінального закону можна зробити однозначний висновок лише про те, що категорія «масове захворювання людей» передбачає захворювання не менш як двох осіб. Формальних підстав для будь-якого іншого висновку щодо кількісної характеристики потерпілих при масовому захворюванні людей кримінальний закон, на жаль, не дає. Більше того: ми переконані в тому, що будь-який інший висновок (у бік необґрунтованого збільшення кількості потерпілих для кваліфікації вчиненого за ч. 4 ст. 240 КК України) суперечитиме положенням Конституції України, яка визнає здоров'я людини найвищою соціальною цінністю. Звичайно, такий підхід не повною мірою узгоджується з повсякденним (буденним) уявленням українського суспільства про масове захворювання людей, адже коли в реальному житті ми стикаємося із захворюванням лише двох осіб, то, як правило, не називаємо його масовим. Це пояснюється тим, що слово «масовий» в українській і російській літературних мовах уживається для позначення невизначено великої кількості когось чи чогось (десятків, сотень, а то й тисяч об'єктів кількісної оцінки) [36, с. 650; 27, с. 523; 436, с. 566].

Мабуть, саме через це в українській кримінально-правовій доктрині й існують такі концепції, відповідно до яких під масовим захворюванням людей пропонується розуміти захворювання більш ніж двох осіб (трьох, десяти тощо). Зокрема Н.В. Нетеса, критикуючи позицію А.М. Шульги, зазначає, що «визнання масовим захворювання двох осіб не відбиває того ступеню суспільної небезпечності, який притаманний цій ознаці, що традиційно належить до тяжких наслідків» [302, с. 167-168; 303, с. 235, 236]. Сама ж Н.В. Нетеса, підтримуючи С.Б. Гавриша, пропонує під масовим захворюванням людей розуміти захворювання трьох і більше осіб [302, с. 167-168; 303, с. 235, 236].

Не заперечуючи того факту, що розглядувана ознака вживається законодавцем для описання такої форми настання тяжких наслідків, які в межах ст. 240 КК України віднесені законодавцем до числа особливо кваліфікуючих ознак (тобто таких що дуже сильно підвищують рівень типової суспільної небезпеки злочину), все ж хотілося б

дівнитися хоч один аргумент на користь того, чому захворювання двох осіб не є масовим захворюванням людей, а захворювання трьох осіб одразу ж стає таким? Чому захворювання двох осіб «не відбиває того ступеню суспільної небезпечності, який притаманний цій ознаці, що традиційно належить до тяжких наслідків», а захворювання трьох осіб вже «відбиває»?¹

Нарешті, постає важливе та водночас просте запитання: звідки взялась саме така мінімальна кількість потерпілих при масовому захворюванні людей, про які пише С.Б. Гавриш і Н.В.Нетеса (три особи), а також В.І. Антипов (десять осіб)? Із тексту кримінального закону – ні, з його змісту – ні, з регулятивного законодавства – ні, із результатів наукових розвідок – ні. Чи вдалося цим науковцям завдяки авторському (у певній мірі свавільному) збільшенню мінімальної кількості потерпілих при масовому захворюванні людей вирішити питання про такий рівень суспільної небезпеки, що відповідає особливо кваліфікуючій ознаці «тяжкі наслідки»? Як засвідчує наведений вище приклад – також ні.

З нашої точки зору, категорія «масове захворювання людей», що використовується законодавцем для описання найбільш поширеної форми настання тяжких наслідків, які в межах ст. 240 КК України віднесені законодавцем до числа особливо кваліфікуючих ознак, передбачає одночасну наявність двох критеріїв: кількісного чи-то формального (реальна кількість осіб, котрі захворіли в результаті незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення) та змістовного (характер хвороби, можливість її поширення серед населення тощо).

Із суто формальної сторони, зміст якої слід встановлювати за допомогою буквального (лінгвістичного) тлумачення положень ч. 4 ст. 240 КК України (кількісний критерій), **незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило масове захворювання людей, – це таке вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого захворіло дві чи більше людини** [132, с. 74-77].

---

¹ Наприклад, чи можна стверджувати, що захворювання двох жінок на рак молочної залози (зокрема в результаті негативного впливу іонізуючого випромінювання) є менш небезпечним наслідком порівняно із захворювання трьох (чи нехай навіть десяти, як того вимагає В.І. Антипов) жінок на грибок нігтя (наприклад, у результаті недотримання санітарних умов при видобуванні тих чи інших корисних копалин)? Переконані, що ні, адже як показує цей приклад, ступінь суспільної небезпеки такого роду наслідків визначається не тільки та навіть не стільки кількістю хворих, скільки характером і тяжкістю їх захворювань.

Питання, чи є масове захворювання людей проявом тяжких наслідків (змістовний критерій), слід вирішувати правоохоронним органам і суду, виходячи з реальної кількості потерпілих (двоє, десять, сто, а, може, й більше), характеру їх захворювань (вид хвороби; етап і специфіка її протікання у конкретної особи; можливість лікування такої хвороби за існуючого рівня розвитку науки та техніки, а також майнових можливостей потерпілого; її небезпечність для життя хворого; вплив хвороби на тривалість і якість життя людини, її працездатність тощо), можливості, способу та динаміки поширення таких хвороб серед населення, а також інших умов, що впливають на суспільну небезпеку вчиненого злочину (зокрема місце, час та обстановка, в якій відбулося захворювання людей)¹.

Завершення аналізу найбільш поширених проявів тяжких наслідків від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення дозволяє перейти до характеристики останньої їх форми прояву, яка виписана законодавцем за допомогою специфічної конструкції «або інші тяжкі наслідки». Специфіка цієї конструкції (як і конструкції «чи іншим загальнонебезпечним способом») полягає в тому, що, з одного боку, вона містить у собі узагальнюючі положення, а, з іншого, – виключні. Зі змісту узагальнюючих положень слід зробити висновок про те, що всі наслідки, які законодавець вводить у ранг особливо кваліфікуючих ознак, повинні бути тяжкими. Виключні ж положення цієї конструкції полягають у тому, що після наведення конкретних наслідків розглядуваного злочину (загибель людей, їх масове захворювання), законодавець продовжує «або інші» (вочевидь, крім загибелі людей та їх масового захворювання) тяжкі наслідки.

Виходячи з цього, а також беручи до уваги висновки, що були нами зроблені під час загальної характеристики тяжких наслідків та основних форм їх прояву (див. Додаток К), вважаємо, що під **незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило інші тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 240**

---

¹ Наприклад, з нашої точки зору, захворювання навіть двох осіб невиліковною та/або особливо небезпечною хворобою (синдром набутого імунodefіциту людини, всі види злоякісних пухлин, поліомієліт, червона вівчанка, чума, холера, віспа, сепсис, туберкульоз, ящур, педиккульоз, короста, менінгококова інфекція, сказ, гепатит, жовта гарячка, гарячка Марбурга, Ласс, Ебола, денге, Ріфт Валлі тощо) є проявом тяжких наслідків, якщо вони зумовлені незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, а ось незначне (наприклад, за п'ять робочих днів) заповнення легень вугільним пилом (антракоз) нехай і двохсот шахтарів видається нам недостатньо небезпечним для того, щоб визнавати таке масове захворювання людей тяжкими наслідками, та кваліфікації вчиненого за ч. 4 ст. 240 КК України. Особливо враховуючи ту обставину, що вугільний пил на перших порах досить непогано виходить із легень разом із мокротами.

КК України), слід розуміти *таке незаконне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого було спричинено будь-яку іншу, крім загибелі людей та їх масового захворювання, особливо велику шкоду людині як особливому компоненту довкілля (смерть однієї людини чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній людині), особливо велику шкоду іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля (істотне забруднення, пошкодження або знищення значних природних територій чи об'єктів; істотне забруднення, пошкодження або знищення природних територій чи об'єктів, що підлягають особливій охороні; масова загибель або масові тяжкі захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу), особливо велику шкоду майнового характеру (яка, як правило, повинна перевищувати суму у 300 НМДГ) або особливо велику шкоду організаційного характеру (неможливість відтворення протягом тривалого часу природних територій чи об'єктів; неможливість використання природних ресурсів на значній території чи протягом тривалого часу; повне або тимчасове припинення господарської діяльності суб'єктів господарювання чи їх окремих структурних підрозділів; виведення з ладу важливих споруд; неможливість проживання людей на певній території та потреба їх переселення; втрата рекреаційного значення значних природних територій чи об'єктів)¹.*

Встановлення змісту незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило тяжкі наслідки, дозволяє нам перейти до аналізу специфіки цього особливо кваліфікованого складу злочину порівняно з тим складом злочину, що описаний в ч. 2 ст. 240 КК України. Так, говорячи про місце досліджуваної кваліфікуючої ознаки в межах відповідного особливо кваліфікованого складу злочину, слід відзначити беззаперечність того факту, що вона стосується *злочинних наслідків*, а тому ці наслідки у межах аналізованого особливо кваліфікованого складу злочину розглядаються вже не як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, а як обов'язкова. Це автоматично означає те, що

---

¹ Так, з метою незаконного видобування вугілля особа М. запросив до себе «на роботу» К. і Л., яких забезпечив необхідним обладнанням для добування вугілля, але не забезпечив необхідними засобами захисту та не провів інструктаж по техніці безпеки. Внаслідок цього 23 квітня 2012 року близько 11 години 40 хвилин К., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, спустився в заглибину в землі, призначену для незаконного добування вугілля, де став проводити відколи гірської породи відбійним молотком. Унаслідок цих дій, а також через нівелювання М., К. і Л. елементарних правил техніки безпеки при видобуванні вугілля, стався обвал гірської маси, яка присипала К. В результаті обвалу потерпілий отримав численні поранення, які призвели до його смерті на місці [148].

для притягнення особи до кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, необхідна й наявність причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали¹. Завершуючи характеристику цього особливо кваліфікованого складу злочину з точки зору його зовнішнього прояву, зауважимо, що він передбачає настання тяжких наслідків, а отже, описуваний ним злочин вважається *закінченим* саме з моменту їх фактичного настання (що не характерно для будь-яких інших складів злочинів, описаних частинами 2, 3 чи 4 ст. 240 КК України).

Системний аналіз наведених вище змін у законодавчій моделі злочину дозволяє стверджувати, що вони (зміни) не лише істотно впливають на зміст об'єктивної сторони відповідного складу злочину, а і вносять певні «корективи» у зміст інших видових ознак незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Зокрема, як показало проведене дослідження, тяжкі наслідки від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 4 ст. 240 КК України) можуть знаходити свій прояв у спричиненні смерті одній чи більше особам, у заподіянні істотної шкоди здоров'ю людей, у забрудненні, пошкодженні або знищенні значних природних територій чи об'єктів, у істотному забрудненні, пошкодженні або знищенні природних територій чи об'єктів, що підлягають особливій охороні, у масовій загибелі або масових тяжких захворюваннях об'єктів тваринного чи рослинного світу, у знищенні або пошкодженні майна фізичних чи юридичних осіб, у спричиненні їм особливо великої майнової шкоди, у неможливості відтворення протягом тривалого часу природних територій чи об'єктів, у неможливості використання природних ресурсів на значній території чи протягом тривалого часу, у повному або тимчасовому припиненні господарської діяльності суб'єктів господарювання чи їх окремих структурних підрозділів, у виведенні з ладу важливих споруд тощо. При цьому переважна більшість перелічених

---

¹ Якщо ж ті чи інші тяжкі наслідки зумовлені не незаконним вилученням корисних копалин загальнодержавного значення, а іншими злочинними діяннями винного (наприклад, винний вчиняє вбивство трьох охоронців заповідника, на території якого планує здійснювати незаконне видобування корисних копалин) чи взагалі обставинами, до яких винний не причетний (наприклад, інфекційним захворюванням тварин, що стали джерелом масового захворювання людей), то склад розглядуваного особливо кваліфікованого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення у діях винного відсутній. У значній частині випадків для правильного вирішення питання про наявність або відсутність причинного зв'язку доречно залучати фахівців у відповідній сфері знань: екологів, лікарів, зоологів, економістів, маркшейдерів тощо.

злочинних наслідків повністю охоплюються приписами ч. 4 ст. 240 КК України та додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 119, ст. 128, ч. 1 ст. 194, ст. 196 чи статтями 239, 239-1, 239-2, 241, 242, 243, 244, 247, 250, 251, 253, 254 КК України не потребують, а отже, такі цінності, як життя людини; її здоров'я, право власності, екологічна безпека у всіх її проявах, встановлений законодавством порядок охорони, раціонального використання та відтворення тваринного та рослинного світу, вод, земель, територій та об'єктів, взятих під охорону держави (зокрема територій та об'єктів ПЗФ), нормальне функціонування суб'єктів господарювання тощо є *додатковими факультативними об'єктами* у складі злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки».

Певної специфіки в межах розглядуваного особливо кваліфікованого складу незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення набуває і суб'єкт злочину, адже ним може бути лише та особа, яка має здатність до усвідомлення того, що вчинювані нею дії призведуть чи можуть призвести до заподіяння тяжких наслідків, а також має здатність до керування ними. Суб'єктивна сторона цього особливо кваліфікованого складу злочину може характеризуватися як усвідомленням винним того факту, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення призведе чи може призвести до настання тяжких наслідків (при непрямому умислі чи злочинній самовпевненості), так і не усвідомленням цієї обставини, хоча за конкретних умов винний повинен був і міг цю обставину усвідомлювати (при злочинній недбалості)¹.

Переходячи від аналізу специфіки цього особливо кваліфікованого складу злочину до розгляду найважливіших питань кримінологічної обґрунтованості виділення розглядуваної «триєдиної» кваліфікуючої ознаки та техніки її

---

¹ Наявність прямого умислу у межах розглядуваного особливо кваліфікованого складу злочину, хоч і не виключається законодавцем (у ч. 4 ст. 240 КК України взагалі не йдеться про психічне ставлення винного до тяжких наслідків, а отже, цілком логічним є припущення про те, що він може мати місце), однак на практиці є малоімовірною ситуацією. Це обумовлено тим, що в реальному житті незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є далеко не найкращим засобом учинення умисних злочинів проти життя чи здоров'я особи, права власності, інших злочинів проти довкілля тощо (наприклад, важко собі уявити таку ситуацію, за якої винний прагнути вилучити на власну користь корисні копалини загальнодержавного значення для того, щоб спричинити тяжкі тілесні ушкодження кільком особам). Крім того, мотиви та цілі незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення за своєю природою, як правило, є такими, що не співпадають або не узгоджуються з тими мотивами та цілями, які орієнтують тих злочинців, які скоюють прямоумисні злочини проти життя чи здоров'я особи, права власності, інших злочинів проти довкілля тощо.

конструювання в межах ч. 4 ст. 240 КК України, слід одразу відзначити, що вона в цілому відповідає основним вимогам, які висуваються до змісту кваліфікуючих ознак. Так, беззаперечним є той факт, що спричинення незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення тяжких наслідків значно підвищує ступінь суспільної небезпеки розглядуваного діяння, навіть, порівняно з тими його проявами, що передбачені у ч. 3 ст. 240 КК України¹. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило тяжкі наслідки, є і відносно поширеним явищем у реальній дійсності та, що важливо, не характерним для переважної більшості злочинів цього виду². Слід відзначити й те, що розглядувана особливо кваліфікуюча ознака має відношення до злочину в цілому, а не лише до особи винного.

Із цього випливає, що виділення особливо кваліфікуючої ознаки «що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки» для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення загалом є кримінологічно обґрунтованим рішенням українського законодавця. Утім, стверджувати аналогічне щодо техніки конструювання цієї особливо кваліфікуючої ознаки в межах ч. 4 ст. 240 КК України, на жаль, не можна.

По-перше, при конструюванні ч. 4 ст. 240 КК України законодавець одночасно передбачив дві особливо кваліфікуючі ознаки, які підвищують ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння суттєво по-різному. Йдеться про те, що «загальнонебезпечний спосіб учинення злочину» у переважній більшості випадків є передумовою настання тяжких наслідків, проміжним етапом між діянням і тяжкими наслідками, що настали, а отже, значно менше впливає на ступінь суспільної небезпеки вчиненого порівняно з останніми³. Отже, є всі підстави стверджувати, що кваліфікуюча ознака «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» значно менше підвищує ступінь суспільної

---

¹ Майже одностайними в цьому питанні є і опитані нами експерти (див. Додаток Ш).

² Про це, зокрема, свідчать результати узагальнення судової практики застосування ч. 4 ст. 240 КК України (див. Додатки Н, П, С та Ц).

³ Наприклад, беззаперечним є той факт, що незаконне видобування вугілля шляхом вибуху, яке у переважній більшості випадків є загальнонебезпечним способом учинення цього злочину, суттєво поступається за ступенем суспільної небезпеки такому ж злочину, який призвів до заповідання смерті одній чи кільком особам.

небезпеки вчиненого злочину порівняно із кваліфікуючою ознакою «якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки», а тому вони не повинні розглядатися як рівноцінні засоби диференціації кримінальної відповідальності, а отже, одночасно знаходиться в межах однієї норми, що описує кваліфіковані склади злочину (в тому числі у ч. 4 ст. 240 КК України)¹.

По-друге, комплексний аналіз особливо кваліфікуючої ознаки «що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки» дозволяє стверджувати, що при її конструюванні (як і при конструюванні особливо кваліфікуючої ознаки «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом») законодавець проігнорував загальновизнане в теорії кримінального права правило про те, що використовувані в законі терміни та формулювання (особливо під час описання кваліфікуючих ознак) мають бути максимально точними та визначеними.

Так, розглядувана особливо кваліфікуюча ознака передбачає спричинення «тяжких» наслідків. Утім, що слід уважати тяжкими наслідками в межах ч. 4 ст. 240 КК України (крім визначених у законі загибелі людей та їх масового захворювання) залишається загадкою як для теоретиків, так і для практиків. Звертає увагу на себе й та обставина, що при конструюванні розглядуваної особливо кваліфікуючої ознаки законодавець навів не вичерпний, а відкритий перелік тяжких наслідків від цього злочину, про що свідчить використаний при її побудові розділовий сполучник «чи» у поєднанні з означальним займенником «іншим». Раніше ми вже звертали увагу на те, що використання такого способу описання кваліфікуючих ознак є неправильним, адже законодавча думка повинна викладатися чітко та не залишати місця для різного тлумачення тих чи інших термінів. Наявна ж ситуація свідчить про порушення законодавцем вимог щодо чіткості, зрозумілості та стислості понятійного апарату кримінального закону [439, с. 99; 257, с. 239]. Не зайвим буде нагадати й про те, що

---

¹ Нелогічність і загалом хибність одночасного використання розглядуваних категорій для градації кримінальної відповідальності в межах однієї частини статті кримінального закону підтверджується й тією обставиною, що кваліфікуюча ознака «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом», за великим рахунком, охоплює собою практично всі можливі випадки спричинення тяжких наслідків. Ось, наприклад, масове захворювання людей (як прояв тяжких наслідків) може мати місце лише тоді, коли незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення ще до цього створило реальну загрозу настання таких наслідків (забруднення землі, води чи повітря, зараження об'єктів тваринного чи рослинного світу, поширення іонізуючого випромінювання тощо), тобто було вчинене так званим загальнонебезпечним способом. У цьому зв'язку наявність поряд із загальнонебезпечним способом у тій самій ч. 4 ст. 240 КК України ще й тяжких наслідків виглядає як прояв казуальності чи принаймні нелогічності.

вживання в межах розглядуваної особливо кваліфікуючої ознаки слова «людей» та словосполучення «масове захворювання» призвело до суттєво різного розуміння змісту таких наслідків як «загибель людей» (щодо кількості потерпілих) та «масове захворювання людей» (щодо кількості потерпілих, виду та характеру їх захворювань тощо). Нарешті, слід відзначити той негативний факт, що в ч. 4 ст. 240 КК України законодавець не визначає зміст психічного ставлення винного до тяжких наслідків від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що значно ускладнює розуміння змісту розглядуваного злочину, перешкоджає процесу кваліфікації вчиненого та створює лазівку корупційного плану. Так за «одних» обставин слідчий може розглядати тяжкі наслідки як небажаний результат незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а за «інших» – і як бажаний, і як небажаний.

Отже, конструювання розглядуваної особливо кваліфікуючої ознаки за допомогою термінологічного звороту «що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки» суперечить правилам законодавчої техніки щодо точності юридичних формулювань, а тому в такій редакції не може використовуватися для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Не може вона використовуватися для градації кримінальної відповідальності за цей злочин ще й тому, що виписана законодавцем таким «гумово-невдалим» чином, що тяжкими наслідками правоохоронні органи та суд можуть визнати і спричинення легких тілесних ушкоджень двом особам (такі наслідки можуть розглядатись ними як масове захворювання людей), і спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень двадцяти особам, і спричинення тяжких тілесних ушкоджень двомстам особам, і заподіяння смерті двом тисячам осіб. Це, звичайно, не означає, що слід повністю відмовитися від диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення залежно від описуваних у цій конструкції обставин (заподіяння смерті людям або значної шкоди їх здоров'ю) чи обставин, що традиційно відносяться наукою кримінального права до тяжких наслідків (зокрема заподіяння особливо великої майнової шкоди), а лише додатково

підтверджує тезу про те, що на сьогодні потрібен якісно новий підхід до диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення за допомогою інституту кваліфікуючих ознак.

З нашої точки зору, цей підхід має базуватися на ґрунтовному переосмисленні всіх кваліфікуючих ознак, які наразі використовуються законодавцем у межах ст. 240 КК України (з урахуванням усіх зауважень, що були зроблені в межах цього розділу дисертації, а також тієї беззаперечної обставини, що розглядуваний злочин є злочином проти власності, а не злочином проти довкілля), та розробленні системи таких кваліфікуючих ознак, які б не лише відповідали основним вимогам до змісту (у першу чергу щодо здатності істотно підвищувати типову суспільну небезпеку злочину) та форми (у першу чергу щодо формальної визначеності використовуваних категорій), а й мали добру здатність до здійснення чіткого поділу зазначеного виду кримінальної відповідальності.

Так, під час загальної характеристики незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення ми зазначали, що вихідним (базовим) фактором, який істотно підвищує суспільну небезпеку розглядуваного злочину (як злочину проти власності), є *вартість незаконно видобутих корисних копалин*. При цьому варто відзначити, що цей показник є ідеальним з точки зору його потенційного опису в межах кримінального закону, адже піддається абсолютному визначенню за допомогою встановлення конкретних розмірів (діапазонів) вартості незаконно видобутих корисних копалин. Крім того, зазначена характеристика є вельми вдалою й з точки зору потенційної градації (поділу) кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин у межах запропонованої нами ст. 188-2 КК України.

Детально проаналізувавши статті кримінального закону, в яких використовується такого роду засіб диференціації кримінальної відповідальності, ми дійшли висновку, що найбільш правильним рішенням було б передбачення в межах ст. 188-2 КК України *de lege ferenda* таких кваліфікуючих ознак: у ч. 2 ст. 188-2 КК України – «якщо вартість незаконно видобутих корисних копалин у сто і більше разів перевищує НМДГ»; у ч. 3 ст. 188-2 КК України – «якщо вартість незаконно видобутих корисних копалин у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує НМДГ»; а у ч. 4 ст. 188-

2 КК України – «якщо вартість незаконно видобутих корисних копалин у шістьсот і більше разів перевищує НМДГ». Переконані, що такий підхід до визначення конкретних показників вартості незаконно видобутих корисних копалин дозволить не лише якісно та правильно диференціювати кримінальну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин, а і не допустити небажаних розбіжностей у цьому питанні між вже існуючими нормами, що передбачають злочини проти власності (йдеться зокрема про статті 185–191, 194 КК України), та запропонованою редакцією ст. 188-2 КК України.

У ході нашого дослідження (зокрема під час аналізу тяжких наслідків) ми встановили, що одним із найпоширеніших факторів, який істотно підвищує суспільну небезпеку незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, є *заподіяння певної шкоди людині як особливому компоненту довкілля* (див. про це Додаток К). При цьому, як показало дослідження, а також комплексний аналіз норм розділу II Особливої частини КК України, така шкода не лише істотно підвищує типову суспільну небезпеку злочину, відповідає вимогам щодо формальної визначеності використовуваних категорій, а й дозволяє досить чітко диференціювати таку шкоду. На наше переконання, інструментарієм для здійснення такої диференціації можуть виступати: а) різний ступінь тілесних ушкоджень; б) різна кількість потерпілих, яким було завдано тілесних ушкоджень; в) заподіяння смерті людині як найбільш значна шкода людині; г) різна кількість потерпілих, яким було спричинено смерть.

Отже, в межах запропонованої нами ст. 188-2 КК України *de lege ferenda* можна було б використати три групи кваліфікуючих ознак, які б свідчили про істотно різний рівень суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин на території України залежно від ступеня завданої шкоди людині: 1) заподіяння через необережність середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам або тяжких тілесних ушкоджень одній людині (ч. 2 ст. 188-2); 2) заподіяння через необережність тяжких тілесних ушкоджень двом чи більше особам або смерті одній людині (ч. 3 ст. 188-2); 3) заподіяння через необережність смерті двом чи більше особам (ч. 4 ст. 188-2).

Завершуючи розгляд питань, пов'язаних з якісною диференціацією кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, слід відзначити, що розглядуваний злочин досить часто вчиняється винним не одноосібно, а в співучасті¹. Це пов'язано з тим, що у значній частині випадків незаконне видобування корисних копалин потребує об'єднання значних фізичних, інтелектуальних, майнових та організаційних зусиль кількох осіб за для досягнення єдиного злочинного результату. Факт об'єднання таких зусиль свідчить про реальне підвищення ймовірності досягнення такими особами бажаного для них результату (факту видобування корисних копалин), збільшення обсягів видобування та реалізації корисних копалин (зокрема завдяки додатковому залученню знарядь і засобів учинення злочину), переходу від ситуаційного (спонтанного, разового) до «професійно-злочинного» видобування корисних копалин у вигляді промислу, набуття професійних навичок учинення цього злочину, забезпечення якісного «супроводження» чи приховування злочину та його наслідків тощо, а отже, істотно підвищує суспільну небезпеку вчиненого діяння. При цьому ступінь підвищення суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин, вчиненого у співучасті, залежить від кількості співучасників, наявності або відсутності між ними попередньої домовленості, стійкості злочинного об'єднання осіб, наявності або відсутності у такому об'єднанні ієрархічної структури, плану щодо вчинення злочину (злочинів), їх кількості та ступеня тяжкості тощо. Саме тому найбільш вдалим критерієм для здійснення такого роду диференціації кримінальної відповідальності є форми співучасті, описані ст. 28 КК України.

Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне в межах ч. 2 запропонованої ст. 188-2 КК України передбачити кваліфікуючу ознаку «якщо вони вчинені за попередньою змовою групою осіб», в межах ч. 3 – «якщо вони вчинені організованою групою», а в межах ч. 4 – «якщо вони вчинені злочинною організацією». Переконані, що реалізація зазначеного підходу відповідає б вимогам диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин, а кваліфікуючі ознаки,

---

¹ Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене у співучасті, має місце приблизно у 10% всіх випадків незаконного видобування корисних копалин. При цьому варто відзначити, що в значній частині випадків формула кваліфікації вчиненого не містить посилань на відповідні приписи ст. 28 КК України.

що її уособлюють, правильно узгоджувалися б з іншими статтями, що описують злочини проти власності (йдеться про те, що в значній частині цих статей вже існує аналогічна диференціація кримінальної відповідальності залежно від форм співучасті).

Висновки до розділу 2

Підбиваючи підсумки комплексного аналізу кваліфікованих складів злочину «незаконне видобування корисних копалин», слід відзначити таке:

1. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ, – це протиправне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, що відбувається: а) на територіях чи об'єктах ПЗФ України (місце вчинення злочину); б) щодо об'єктів ПЗФ України, які за своєю суттю є корисними копалинами загальнодержавного значення або специфічною формою їх залягання (предмет злочину).

2. Під незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненим повторно, слід розуміти одноосібне або у співучасті вчинення закінченого або незакінченого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення особою, яка раніше одноосібно або у співучасті вже вчиняла закінчений або незакінчений вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (повторність тотожних злочинів) або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання (повторність однорідних злочинів), за винятком випадків, коли:

1) однією і тією ж особою в різний час вчинено два чи більше факти незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, кожен з яких містить всі ознаки складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, однак усі вони є реалізацією єдиного злочинного наміру винної особи (продовжуваний злочин);

2) закінчений або незакінчений вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання згідно з чинним кримінальним законодавством не є злочинами або не

тягнуть кримінальної відповідальності (готування до порушення встановлених правил охорони надр; порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання, що не створило небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля; добровільна відмова від доведення до кінця злочинів, передбачених частинами 1 або 2 ст. 240 КК України; малозначність незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання; вчинення діянь, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, особою у стані неосудності, або особою, яка не досягла 16-річного віку, або невинно тощо);

3) особа, хоч раніше вчиняла діяння, що підпадають під ознаки одного зі злочинів, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, однак: а) була виправдана судом за пред'явленим обвинуваченням; б) у встановленому законом порядку була звільнена від кримінальної відповідальності; в) була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання; г) діяння особи за цим обвинуваченням суд перекваліфікував за іншою статтею Особливої частини КК України; д) кримінальне провадження, відкрите щодо неї за ст. 240 КК України, було закрито; е) відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом; є) була реабілітована; ж) судимість за ці злочини було погашено або знято.

3. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу (ч. 4 ст. 240 КК України), – це таке загальнонебезпечне протиправне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, яке відбувається шляхом умисного ініціювання процесу горіння певних об'єктів.

4. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом вибуху (ч. 4 ст. 240 КК України), – це таке загальнонебезпечне протиправне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, яке відбувається шляхом умисного ініціювання винним надзвичайно швидкого вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі, що супроводжується утворенням стислих і нагрітих газів, які виконують механічну роботу (руйнування, переміщення, дроблення тощо).

5. Під незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненим іншим загальнонебезпечним способом (ч. 4 ст. 240 КК України),

слід розуміти таке протиправне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, яке відбувається будь-яким іншим, крім підпалу та вибуху, способом, за якого не лише заподіюється істотна шкода праву власності українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення, а й створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди (чи фактично заподіюється) тим цінностям індивідуально невизначеної кількості фізичних чи юридичних осіб, які можуть постраждати (чи фактично страждають) від такого діяння опосередковано.

6. Питання про загальнонебезпечність того чи іншого способу вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (в тому числі таких способів, як підпал і вибух) належить до числа оціночних і має вирішуватися судом у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин вчиненого злочину. У цілому ж загальнонебезпечними є переважно такі форми незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які поєднані з використанням способів, які становлять підвищену небезпеку для фізичних чи юридичних осіб, держави, суспільства чи навколишнього природного середовища в цілому.

7. Під незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, слід розуміти таке вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого було спричинено смерть двом або більше особам. Варто відзначити, що поняттям «загибель людей», використаним у ч. 4 ст. 240 КК України, охоплюються випадки спричинення смерті двом і більше особам – як тим, хто сам вчиняє незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, так і стороннім особам.

8. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило масове захворювання людей, – це таке вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого захворіло дві чи більше людини. Питання, чи є масове захворювання людей проявом тяжких наслідків (змістовний критерій), слід вирішувати правоохоронним органам і суду, виходячи з реальної кількості потерпілих (двоє, десять, сто, а може й більше), характеру їх захворювань (вид хвороби; етап і специфіка її протікання у конкретної особи; можливість

лікування такої хвороби за існуючого рівня розвитку науки та техніки, а також майнових можливостей потерпілого; її небезпечність для життя хворого; вплив хвороби на тривалість і якість життя людини, її працездатність тощо), можливості, способу та динаміки поширення таких хвороб серед населення, а також інших умов, що впливають на суспільну небезпеку вчиненого злочину (зокрема місце, час та обстановка, в якій відбулося захворювання людей).

9. Під незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило інші тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 240 КК України), слід розуміти таке протиправне вилучення корисних копалин загальнодержавного значення, в результаті якого було спричинено будь-яку іншу, крім загибелі людей та їх масового захворювання, особливо велику шкоду людині як особливому компоненту довкілля (смерть однієї людини чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній людині), особливо велику шкоду іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля (істотне забруднення, пошкодження або знищення значних природних територій чи об'єктів; істотне забруднення, пошкодження або знищення природних територій чи об'єктів, що підлягають особливій охороні; масова загибель або масові тяжкі захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу), особливо велику шкоду майнового характеру (яка, як правило, повинна перевищувати суму у 300 НМДГ) або особливо велику шкоду організаційного характеру (неможливість відтворення протягом тривалого часу природних територій чи об'єктів; неможливість використання природних ресурсів на значній території чи протягом тривалого часу тощо).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН, ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

3.1 Відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» від суміжних складів злочинів

Як відомо, кожен склад злочину має низку спільних юридичних ознак з іншими законодавчими моделями суспільно небезпечних діянь, виписаними у межах Особливої частини КК України. Інколи ця обставина призводить до певних складнощів у юридичній оцінці конкретних проявів злочинної поведінки, адже останні можуть містити низку «спільних» для кількох складів юридичних ознак. У таких випадках для того, щоб правильно кваліфікувати вчинене, необхідно дуже чітко уявляти собі «розмежувальні лінії» між кількома суміжними складами злочинів. Установлюючи властиві певному діянню ознаки, відкидаючи ті ознаки, які йому не властиві, поступово поглиблюючи аналіз і правової норми, і фактичних обставин скоєного, ми приходимо до єдиної сукупності ознак, що характеризують цей злочин і відрізняють його від інших [220, с. 126].

Переходячи до безпосереднього аналізу співвідношення складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» із суміжними складами злочинів, слід зазначити, що розмежування будь-яких явищ, у тому числі злочинів, включає проведення таких дій: 1) знаходження спільного – того, що об'єднує порівнювані об'єкти; 2) виведення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою; 3) встановлення, в чому полягає відмінність у виявлених розмежувальних ознаках [287, с. 480-481].

Керуючись саме таким алгоритмом під час відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» від суміжних складів злочинів, почнемо з першого етапу – знаходження спільних ознак

між зазначеним складом злочину та складами злочинів, описаних іншими заборонними нормами кримінального закону.

У ході цього процесу нами було з'ясовано, що складів злочинів, які є суміжними зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», дуже багато. Проте, з усієї сукупності складів цих злочинів ми відібрали лише ті, що мають найбільшу кількість спільних і найменшу кількість розмежувальних (відмінних) ознак, адже саме ці випадки становлять найбільшу складність для правозастосовних органів у процесі кваліфікації суспільно небезпечних діянь.

У практиці застосування кримінального законодавства відмежування *складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» від складу злочину «порушення встановлених правил охорони надр» і складу злочину «порушення встановлених правил використання надр»* викликає найбільші складнощі, а відтак – і численні помилки. Це пов'язано із тим, що, з одного боку, вони мають найбільшу кількість спільних і найменшу кількість відмінних між собою ознак, а, з іншого, тим, що розмежувальні ознаки цих складів злочину «приховуються» саме у специфіці їх спільних ознак. Остання обставина є такою, що значно ускладнює процес розмежування цих трьох моделей злочинної поведінки.

Спільність цих складів злочину передусім полягає в тому, що з точки зору об'єктивної сторони всі вони є специфічними та водночас нерозривно взаємопов'язаними формами порушення гірничого законодавства у сфері надрокористування, а їх предмети майже збігаються між собою як за формою, так і за змістом. Загалом, для правильного вирішення питання про розмежування цих суміжних складів злочину, перш за все, слід визначитись із законодавчим розумінням таких категорій, як «охорона надр», «використання надр» та «видобування корисних копалин». Підкреслюємо – не з буденним розумінням таких явищ, а з тим змістом, який вкладає в них сам законодавець.

З цією метою ми звернулися до приписів розділу VI КпН України, що має назву «Охорона надр». Детально проаналізувавши положення цієї структурної одиниці КпН України, ми встановили, що охорону надр законодавець розглядає не лише як

діяльність, спрямовану на примноження корисних властивостей надр чи збереження існуючого стану надр як невід'ємної частини навколишнього природного середовища (як це стверджує, наприклад, Н.В. Нетеса [302, с. 71]), а і як діяльність, спрямовану на забезпечення раціонального, комплексного та ефективного використання надр України¹. Тому вважаємо, що *правила охорони надр – це система нормативно закріплених вимог щодо поліпшення корисних властивостей надр, збереження їх існуючого стану, а також забезпечення комплексного, раціонального та ефективного використання надр України*. Ці правила, як засвідчує системний аналіз положень гірничого законодавства, знаходять свій прояв у системі вимог, які висуваються до тих чи інших суб'єктів:

1) *незалежно від факту використання надр* (наприклад, чинне законодавство містить категоричну заборону проектування та будівництва об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові; заборону на користування ділянками надр, що становлять особливу наукову або культурну цінність, і таке інше);

2) *до початку використання надр, тобто під час оформлення дозвільних і правовстановлюючих документів* (йдеться про встановлений гірничим законодавством порядок проходження дозвільних процедур та отримання дозвільних і правовстановлюючих документів, в результаті чого суб'єкт може набути те чи інше право користування надрами);

3) *під час використання надр* (обов'язок застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення; недопущення наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин, а також вибіркового відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до втрат запасів корисних копалин; облік стану і руху запасів, втрат і погіршення якості корисних копалин, а також подання до

---

¹ В останньому випадку охорона надр полягає не в безпосередньому їх захисті («охороні») від незаконних посягань, їх забрудненні тощо, а в охороні надр України від нераціонального та неефективного використання. На користь саме такого розуміння охорони надр свідчить те, що до основних вимог у галузі їх охорони законодавець відносить і забезпечення повного та комплексного геологічного вивчення надр, і додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування, і недопущення самовільного користування надрами, і раціональне вилучення та використання запасів корисних копалин та наявних у них компонентів, і запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин, і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей (ч. 1 ст. 56 КпН України).

статистичних та інших державних органів встановленої законодавством звітності; недопущення псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин в результаті проведення гірничих робіт тощо)¹.

4) після використання надр (наприклад, п. 4 ч. 2 ст. 24 і п. 6 ч. 1 ст. 50 КпН України вимагають від користувачів надр приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві; а згідно з положеннями ст. 54 КпН України після вироблення запасів корисних копалин, а також у разі, коли за техніко-економічними розрахунками та іншими обґрунтуваннями подальша розробка родовищ чи його частин є недоцільною або неможливою, користувачі надр зобов'язані вжити заходів щодо ліквідації чи консервації гірничодобувних об'єктів або окремих ділянок цих об'єктів та збереження запасів корисних копалин родовищ, що консервуються)².

Із викладеного випливає, що категорія «охорона надр» є надзвичайно широким за своїм змістом поняттям, яке не лише нерозривно взаємопов'язане з категорією «використання надр», а й охоплює собою майже всі законні прояви такого використання.

Переходячи до характеристики «використання надр», слід відзначити, що в цьому питанні ми повністю підтримуємо Н.В. Нетесу, яка зазначає, що це явище полягає у вилученні корисних властивостей надр [302, с. 71]. Як засвідчує гірниче законодавство, основні види використання надр наразі визначені у ст. 14 КпН України. Із цього випливає, що **правила використання надр** – це система нормативно закріплених вимог щодо правомірного вилучення корисних властивостей надр. Ураховуючи наведені вище положення щодо охорони надр, всі існуючі правила використання надр доречно поділити на дві групи: 1) правила використання надр, які одночасно є і правилами охорони надр³; 2) правила використання надр, які не мають

---

¹ Вимоги щодо охорони надр під час їх використання поширюються безпосередньо на тих фізичних та юридичних осіб, які здійснюють користування надрами. На органи ж державної влади покладено обов'язок здійснювати державний контроль і нагляд за використанням та охороною надр та, за необхідності, реагувати відповідним чином (статті 57, 60–63 КпН України).

² Вимоги щодо охорони надр після їх використання поширюються здебільшого на самих надрокористувачів. На органи державної влади покладено обов'язок здійснювати державний контроль і нагляд за виконанням таких вимог гірничого законодавства (статті 57, 60–63 КпН України), а також їх координацію (див., наприклад, ч. 5 ст. 54 КпН України).

³ Йдеться про абсолютну більшість правил, які, з одного боку, є правилами використання надр (вони полягають у низці вимог щодо дотримання встановленого законом порядку набуття того чи іншого права користування надрами, а також вимог щодо комплексного, раціонального та ефективного використання надр України), а, з іншого, – правилами охорони надр на стадіях «до використання надр» і «під час використання надр».

відношення до їх охорони¹.

Нарешті, *видобування корисних копалин загальнодержавного значення*, як було встановлено у підрозділі 1.2. дисертації, – *це вилучення корисних копалин загальнодержавного значення з місць їх природного знаходження (залягання)*. Приймаючи до уваги те, що видобування корисних копалин є лише одним із видів користування надрами, а їх незаконне видобування – однією з форм порушення вимог гірничого законодавства, можна стверджувати, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є одним із різновидів порушення правил використання надр, який законодавець вирішив виокремити та передбачити кримінальну відповідальність за нього незалежно від факту створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Отже, перша спільна та водночас розмежувальна ознака всіх трьох розглянутих складів злочину – зміст суспільно небезпечного діяння. У переважній більшості випадків ці діяння співвідносяться між собою за принципом «матрьошки»: «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», як правило, є різновидом «порушення правил користування надрами» (виняток – незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що знаходяться поза надрами), а «порушення правил користування надрами» – різновидом «порушення правил охорони надр» (виняток – порушення таких правил використання надр, які не мають відношення до їх охорони). Проте у кожному конкретному випадку правозастосовним органам треба чітко встановлювати, який із зазначених видів суспільно небезпечного діяння має місце. У значній частині випадків це дає змогу чітко відмежувати розглядуваний нами склад злочину від складів злочину «порушення правил охорони надр» та «порушення правил користування надрами». Якщо ж в поведінці особи наявні ознаки одразу кількох із зазначених вище діянь, то в таких випадках треба аналізувати інші ознаки цих складів злочину, що можуть допомогти у правильній кваліфікації вчиненого.

Другою спільною та водночас розмежувальною ознакою цих складів злочину є їх

---

¹ Таких правил наразі існує лише кілька. Наприклад, вимоги гірничого законодавства щодо безпечного для людей і майна ведення робіт (п. 7 ч. 1 ст. 53 КпН України), щодо обов'язку здійснювати плату за користування надрами (ст. 28 КпН України) є правилами використання надр, однак вони не мають безпосереднього відношення до їх охорони.

предмет. Так, якщо предметом незаконного видобування є корисні копалини загальнодержавного значення, то предметом порушення правил охорони чи використання – надра. Не вдаючись у деталі цього питання (вони розглянуті у підрозділі 1.1), тут лише відзначимо, що вміст надр не вичерпується лише корисними копалинами, а корисні копалини далеко не завжди залягають у надрах¹.

Головною ж розмежувальною ознакою об'єктивних сторін цих складів злочинів на практиці виступає наявність чи відсутність настання своєрідних наслідків – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Так, обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності за порушення правил охорони чи використання надр є створення такими діями небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Для кваліфікації ж учиненого як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення цей факт не має жодного значення. Із цього випливає, що при оцінці фактів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке не створило небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, питання про правильну кваліфікацію вирішується саме за допомогою констатації відсутності факту створення такої небезпеки.

У розмежуванні аналізованих складів злочину неабияку роль відіграють й ознаки суб'єкта складу злочину. Зокрема, як впливає зі змісту гірничого законодавства, суб'єктом порушення правил охорони чи використання надр є особи, на які ці правила поширюються (переважна більшість таких осіб – це надрокористувачі, землевласники, землекористувачі та службові особи, які зобов'язані вживати заходів щодо охорони надр). Суб'єктом же незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення можуть бути будь-які особи. Більше того: як показує аналіз судової практики, у переважній більшості випадків цей злочин учиняють ті особи, які не зобов'язані виконувати конкретні правила охорони чи використання надр, адже не мають щодо останніх жодного юридичного відношення. В окремих випадках при розмежуванні розглядуваних складів злочину у нагоді можуть стати й особливості

---

¹ Із цього випливає, що порушення правил охорони або використання надр, яке не пов'язане з незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, взагалі не утворює аналізованого нами складу злочину. Видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які залягають поза надрами (на поверхні, на дні водоймищ тощо), не може розглядатися як порушення правил охорони чи використання надр.

ознак їх суб'єктивних сторін¹.

Наведені вище розмежувальні характеристики зазначених складів злочинів дозволяють у переважній більшості випадків швидко та ефективно відмежувати склад злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» від двох інших складів злочину, описаних ст. 240 КК України.

Проте, як показує проведений нами аналіз, існує кілька випадків, коли розмежування цих складів злочину є неможливим. Йдеться про випадки, коли незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється безпосередньо з надр, призвело до створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, спричинило шкоду праву власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення та містить ознаки: а) порушення правил використання надр; б) порушення правил охорони надр; в) порушення правил і охорони, і використання надр.

У таких випадках слід констатувати в діянні особи наявність кількох складів злочину. При цьому в першому із зазначених випадків така обставина жодним чином не впливає на кваліфікацію вчиненого (ч. 2 ст. 240 КК України), адже кримінальна відповідальність за порушення правил використання надр передбачена в тій самій нормі, що й кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а Загальна частина КК України не визнає сукупністю злочинів вчинення особою двох альтернативних складів злочину. У другому ж і третьому випадках учинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 1 ст. 240 і 2 ст. 240 КК України.

У практиці застосування статей 240 і 252 КК України нерідко виникає питання про те, як кваліфікувати незаконне *видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ: лише за ч. 3 ст. 240 КК України чи за сукупністю цієї норми зі ст. 252 КК України.*

Починаючи з ознак *об'єкта* розглядуваних складів злочинів, слід зазначити, що їх основні безпосередні об'єкти є суттєво відмінними. *Об'єктивна сторона* цих

---

¹ Йдеться зокрема про те, що суб'єктивна сторона складу злочину «порушення встановлених правил охорони надр» і складу злочину «порушення встановлених правил використання надр» характеризується подвійною формою вини, а складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» – прямим умислом, характерним для злочинів із формальним складом.

складів злочинів виписана в кримінальному законі абсолютно по-різному: «незаконне видобування корисних копалин...» і «умисне знищення або пошкодження...». Це приводить до висновку, що в статтях 240 і 252 КК України йдеться про два принципово різні злочини. Це так. Проте при детальному аналізі кваліфікованих складів розглядуваного злочину стає зрозумілою та обставина, що видобування корисних копалин загальнодержавного значення (яке завжди є умисним), вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ, завжди спричиняє певну шкоду останнім, а отже, містить усі ознаки умисного знищення або пошкодження об'єктів ПЗФ. Якщо ж говорити про *суб'єкта* і *суб'єктивну сторону* зазначених складів злочину, то слід констатувати абсолютний збіг ознак цих елементів складів злочинів, описаних статтями 240 і 252 КК України.

З викладеного випливає, що всі ознаки складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 252 КК України, повністю охоплюються складом злочину, описаного ч. 3 ст. 240 КК України, а ознаки складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 252 КК України, – складом злочину, описаного ч. 4 ст. 240 КК України. Ураховуючи викладене, а також приймаючи до уваги ту обставину, що санкції частин 3 і 4 ст. 240 КК України є значно суворішими за відповідні санкції частин 1 і 2 ст. 252 КК України, вважаємо, що:

а) відмежувати склад злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ» від складу злочину «умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ» неможливо; б) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ України (або щодо об'єктів ПЗФ України, які за своєю суттю є корисними копалинами загальнодержавного значення чи специфічною формою їх залягання), на сьогодні має кваліфікуватися виключно за ч. 3 ст. 240 КК України та додаткової кваліфікації за ст. 252 КК України не потребує¹.

Значну кількість спільних ознак зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» мають склади злочинів проти

---

¹ У зв'язку з цим вважаємо помилковим рішення Березнівського районного суду Рівненської області, який незаконне видобування бурштину, вчинене на території заказника місцевого значення «Брище», кваліфікував за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 240 і ч. 1 ст. 252 КК України [186].

власності, що описують «класичні» форми незаконного заволодіння чужим майном (статті 185 та 186 КК України)¹. Йдеться про те, що всі вони фактично збігаються за змістом основного безпосереднього об'єкта (право власності); з об'єктивної сторони полягають у незаконному заволодінні чужим майном; їх суб'єкти у переважній більшості випадків характеризуються одними й тими ж ознаками; а суб'єктивна сторона вимагає «прямоумисної» форми вини. Попри це, між зазначеними вище складами злочинів існує й багато розмежувальних ознак, які дозволяють досить чітко провести межу між ними та здійснити правильну кваліфікацію.

По-перше, при розмежуванні цих складів злочинів слід мати на увазі, що основним безпосереднім об'єктом складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» виступає право власності не взагалі (як у складах злочинів, описаних статтями 185 і 186 КК України), а лише право власності Українського народу як специфічна форма власності не менш специфічного суб'єкта. Тому ті форми незаконного заволодіння чужим майном, які не посягають на право власності Українського народу, не можуть розцінюватися як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

По-друге, предметом розглядуваного складу злочину є не будь-яке майно, а лише корисні копалини загальнодержавного значення, що знаходяться в природному стані (в природних місцях їх залягання, нагромадження). Із цього випливає, що заволодіння майном, яке за своїм змістом не є корисними копалинами, або є корисними копалинами місцевого значення, а так само корисними копалинами загальнодержавного значення, що вже не знаходяться у природному стані, не утворює розглядуваного нами складу злочину. В усіх таких випадках за наявності до того підстав винна особа повинна бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 185 чи ст. 186 КК України.

По-третє, головною розмежувальною ознакою, за допомогою якої можна чітко відмежовувати склад злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» від складів злочинів проти власності, що описують

---

¹ Загальний аналіз питань відмежування злочинів проти довкілля від злочинів проти власності зроблений нами в межах окремої статті [125, с. 61–70].

«класичні» форми незаконного заволодіння чужим майном (статті 185, 186 КК України), виступає специфіка самого діяння. Йдеться про те, що розглядуваний вид «заволодіння» чужим майном може здійснюватися виключно шляхом незаконного видобування та виключно тих корисних копалин загальнодержавного значення, що знаходяться в природному стані (в природних місцях їх залягання, нагромадження). Цей вид незаконного заволодіння чужим майном є настільки специфічним, що при кваліфікації вчиненого не повинно братися до уваги те, відкрито чи таємно таке вилучення було здійснене. В обох випадках незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення має розглядатися як спеціальний склад злочину відносно «загальних», описаних статтями 185 і 186 КК України.

Таким чином, всі випадки заволодіння корисними копалинами загальнодержавного значення шляхом їх незаконного видобування на сьогодні мають кваліфікуватися за ст. 240 КК України без посилання на норми статей 185, 186 КК України. Якщо ж заволодіння корисними копалинами загальнодержавного значення відбулося будь-яким іншим шляхом (наприклад, шляхом їх відкритого чи таємного викрадення з місць тимчасового зберігання), вчинене слід кваліфікувати лише за відповідними нормами статей 185 і 186 КК України.

Склади злочинів, передбачені статтями 194, 196, 197 та 197-1 КК України, хоч мають відносно незначну кількість спільних ознак зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», однак через те, що на практиці дуже часто вчиняються у поєднанні з останнім, питання про правильну кваліфікацію такого роду випадків є вельми актуальним.

Так, ст. 194 КК України передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах. Ураховуючи ту обставину, що надра є власністю Українського народу (тобто чужим для винного майном), а також те, що вилучити із них корисні копалини, не завдаючи надрам шкоди просто неможливо, розглянемо питання, чи потрібно незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення за наявності шкоди у великих розмірах додатково кваліфікувати ще й за ст. 194 КК України. З нашої точки зору, така додаткова кваліфікація є зайвою, оскільки здатність діяння «незаконне

видобування корисних копалин загальнодержавного значення» спричинити шкоду надрам є його природною (невід'ємною) властивістю, яка була врахована законодавцем при криміналізації цього діяння. Одночасна кваліфікація вчиненого за статтями 240 і 194 КК України можлива лише за умов реальної сукупності (наприклад, для того, щоб отримати доступ до корисних копалин, винний зруйнував будівлю, захисні споруди тощо).

Якщо ж говорити про необережне знищення або пошкодження чужого майна, яке сталося «до», «під час» або «після» незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, то кваліфікація за сукупністю статей 240 і 196 КК України можлива лише в тому випадку, коли саме знищення або пошкодження чужого майна (а не факт незаконного видобування) спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей. Якщо такі наслідки відсутні або їх причиною був факт незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене слід кваліфікувати лише за відповідною частиною ст. 240 КК України.

Нерідко незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вчиняється тими особами, на яких покладено обов'язок охорони відповідних об'єктів чи територій. Якщо ж таке діяння спричинить тяжкі наслідки для Українського народу, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 240 і 197 КК України.

Досить часто для того, щоб почати видобування тих чи інших корисних копалин загальнодержавного значення, винному доводиться вчинити самовільне зайняття земельної ділянки (наприклад, для початку розробки кар'єру), а іноді – і самовільне будівництво будівель або споруд на ній (зокрема для можливості видобування корисних копалин підземним способом існує потреба у побудові відповідних споруд). Тому в цих випадках постає питання про правильність оцінки всього вчиненого: лише за ст. 240 КК України чи за сукупністю цієї статті з нормами ст. 197-1 КК України?

Як показує аналіз практики, єдиного підходу до вирішення цього питання немає. Одні суди притягають таких винних до кримінальної відповідальності лише за ст. 240 КК України, а інші – за вказаною сукупністю злочинів. Немає єдності щодо цього питання й серед вітчизняних криміналістів. Так, виходячи з органічної єдності землі

та надр, які утворюють єдину природно збалансовану систему літосфери, і з метою уникнення штучної сукупності злочинів, Н.В. Нетеса пропонує кваліфікувати вчинене за сукупністю злочинів, передбачених статтями 197-1 і 240 КК України, лише у тому разі, коли «умисел на самовільне зайняття земельної ділянки виникає незалежно від умислу щодо незаконного видобування корисних копалин і не збігається з ним у часі [303, с. 67-69]. Ми ж (як і О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, Р.О. Мовчан) вважаємо наведену точку зору проявом обмежувального тлумачення кримінального закону, що не узгоджується із закріпленим у ч. 1 ст. 33 КК України визначенням сукупності злочинів як форми множинності і не враховує існування випадків різнооб'єктної ідеальної сукупності злочинів, не кажучи вже про те, що в аналізованій ситуації може мати місце реальна сукупність злочинів [98, с. 294-295]. Саме тому незаконне видобування корисних копалин може утворювати сукупність із самовільним зайняттям земельної ділянки – звичайно, за умови, що у поведінці винної особи мають місце усі ознаки складів злочинів, передбачених відповідними частинами статей 240 і 197-1 КК України¹.

Склади злочинів, описані статтями 239-1 («незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель») та 239-2 КК України («незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»), мають чимало спільних ознак зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», що на практиці призводить до певних труднощів у кваліфікації вчиненого².

Поряд із цим розглядувані склади злочинів мають кілька розмежувальних ознак. Так, обидва склади злочинів, передбачених статтями 239-1 і 239-2 КК України,

---

¹ У зв'язку з цим вважаємо, що Роздільнянський районний суд Одеської області слушно дії К., котрий самовільно зайняв земельну ділянку та розпочав на ній розробку надр, використовуючи працю дев'яти осіб, з якими при прийнятті на роботу не укладалась трудові договори, кваліфікував за сукупністю злочинів, передбачених частинами першими статей 197-1, 240 і 172 КК України [399, с. 27].

² У першу чергу їх поєднує те, що вони (як і ч. 2 ст. 240 КК України), за нашим переконанням, описують вельми своєрідні посягання на право власності, текстуально знаходячись при цьому серед норм, покликаних охороняти довкілля. Мабуть, не слід доводити, що незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах (ч. 1 ст. 239-2 КК України) далеко не завжди спричиняє істотну шкоду довкіллю. Праву ж власності такі діяння спричиняють істотну шкоду завжди. Поєднує ці склади злочинів і та обставина, що їх предмети сформульовано таким чином, що в реальній дійсності вони можуть повністю співпасти, що не дасть можливості правозастосовним органам здійснити розмежування цих складів за цією ознакою. Наприклад, якщо йдеться про глину, пісок, гравій тощо, які дуже часто є складовою поверхневого шару землі, а інколи утворюють цей шар, таке розмежування є просто неможливим. Об'єктивна сторона цих складів злочинів також сформульована так, що в переважній більшості випадків розмежувати ці діяння неможливо. Суб'єктивні ознаки цих складів злочину взагалі збігаються, адже їх суб'єктами можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку, які не мають права власності на предмет злочину (це майно є чужим для них), а із суб'єктивної сторони вони характеризуються умислом.

можуть бути чітко відмежовані від складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» саме за предметом, адже в переважній більшості випадків поверхневий шар землі не містить корисних копалин загальнодержавного значення.

Якщо ж ідеться про заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, то розмежуванню цих складів можуть посприяти специфічні характеристики об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України, та предмета складу злочину, описаного ст. 239-2 КК України. Так, об'єктивна сторона складу злочину, описаного ст. 239-1 КК України, передбачає не лише незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, а й створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Об'єктивна ж сторона складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» таких наслідків не вимагає. Для настання кримінальної відповідальності за ст. 239-2 КК України обсяг поверхневого шару землі водного фонду, якими винний незаконно заволодів, має бути більшим за десять кубічних метрів. При незаконному ж видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення обсяг видобутого значення не має.

Підсумовуючи викладене щодо співвідношення складів злочинів, описаних статтями 239-1, 239-2 та ст. 240 КК України, варто відзначити таке: 1) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які не можна вважати поверхневим шаром землі (тобто з надр), має кваліфікуватися лише за ст. 240 КК України¹; 2) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який не містить корисних копалин загальнодержавного значення, за наявності підстав («створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля» чи «вчинення в особливо великих розмірах») може кваліфікуватися лише за статтями 239-1 чи 239-2 КК України; 3) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, однак за відсутності ознак «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля» та «вчинення в

---

¹ При цьому варто відзначити ту невідому обставину, що ні гірниче, ні земельне законодавство України не дає можливості дати однозначну відповідь на питання, де закінчується «поверхневий шар землі» та починаються «надра» (про це йшлося в підрозділі 1.1). Тому на практиці це питання може і буде вирішуватися виключно на власний розсуд правозастосовних органів залежно «від обставин справи» та «особи винного».

особливо великих розмірах» кваліфікується тільки за відповідними частинами ст. 240 КК України; 4) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 239-1 та ст. 240 КК України; 5) незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду обсягом понад десять кубічних метрів, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів: за ст. 239-2 та ст. 240 КК України¹.

При кваліфікації окремих фактів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення перед правозастосовними органами постає питання про необхідність або, навпаки, недоречність додаткової кваліфікації вчиненого за статтями 271, 272 чи 273 КК України.

Це пов'язано з кількома обставинами. По-перше, у переважній більшості випадків незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення відбувається з порушенням вимог законодавства про охорону праці з боку роботодавця, що в окремих випадках призводить до заподіяння шкоди здоров'ю таким працівникам. По-друге, незаконне видобування багатьох видів корисних копалин загальнодержавного значення відбувається за допомогою робіт з підвищеною небезпекою, які в переважній більшості випадків виконуються з порушенням правил безпеки. По-третє, в окремих випадках незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення відбувається на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах. Якщо ж зазначене діяння поєднане з порушенням правил безпеки на таких підприємствах, виникає питання про юридичну оцінку вчиненого та доречність або недоречність інкримінування винному складу злочину, передбаченого ст. 273 КК України.

---

¹ Як засвідчує проведений нами аналіз судової практики, в переважній більшості випадків незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду (обсягом понад десять кубічних метрів), який містить корисні копалини загальнодержавного значення, помилково кваліфікується лише за відповідною частиною ст. 240 КК України. У першу чергу це стосується надзвичайно поширених в Україні випадків незаконного видобування піску, гравію чи їх суміші безпосередньо з берегів річок. Останні згідно з чинним земельним законодавством є прибережними захисними смугами, а отже, землями водного фонду (ст. 60 ЗК України).

Так, достовірно встановивши той факт, що 28 травня 2014 року підсудний здійснив незаконне видобування 69 кубічних метрів піщано-гравійної суміші з берегів річки Бистриця в селі Ямниця (а отже, здійснив незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду обсягом понад 10 кубічних метрів) Тисменицький районний суд Івано-Франківської області чомусь не надав йому жодного юридичного значення та не здійснив додаткової кваліфікації вчиненого за відповідною частиною ст. 239-2 КК України [177].

Якщо говорити про співвідношення ознак складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» з ознаками складів злочинів, передбачених статтями 271–273 КК України, варто відзначити, що розмежувальних ознак між ними незчисленно більше, ніж власне «суміжних». Найбільша відмінність, яка на практиці дозволяє досить чітко відмежувати склад злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» від складів злочинів, описаних статтями 271–273 КК України, криється у суб'єктивних ознаках. Так, якщо суб'єктом складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» може бути будь-яка осудна особа, яка досягла 16-річного віку, то суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 271 КК України, – лише службові особи юридичних осіб чи фізичні особи – підприємці, а суб'єктами складів злочинів, описаних статтями 272–273 КК України, – лише особи, яка зобов'язані дотримуватися відповідних правил безпеки (службові особи юридичних осіб; фізичні особи – підприємці; службовці та робітники; окремі категорії сторонніх осіб до відома яких у встановленому порядку було доведено правила безпеки на відповідних об'єктах) [384]. Суттєво відмінним є і зміст суб'єктивних сторін цих складів злочинів. Перш за все, варто звернути увагу на те, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення може бути вчинене лише умисно, а злочини, описані статтями 271–273 КК України, – як умисно, так і необережно. Крім того, не слід забувати про те, що інкримінування складів злочинів, передбачених статтями 271–273 КК України, можливе лише за умов відповідної поінформованості винного про існуючі вимоги законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) чи про правила безпеки на відповідних об'єктах (статті 272–273 КК України).

Отже, проблема правильної кваліфікації зазначених вище проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення обумовлена не стільки «суміжністю» розглядуваних складів злочинів, скільки поширеністю такого роду проявів у реальній дійсності та зовнішньою схожістю зазначених діянь із злочинами, описаними статтями 271–273 КК України. Говорячи про особливості кваліфікації такого роду антисоціальної поведінки варто відзначити, що діяння винного може бути

кваліфіковане за сукупністю злочинів, описаних ч. 2 ст. 240 і ст. 271 КК України (мається на увазі ідеальна сукупність), лише в тому випадку, коли: а) воно вчинене службовою особою юридичної особи чи фізичною особою – підприємцем; б) має всі ознаки і незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, і порушення нормативних вимог про охорону праці; в) в результаті порушення саме правил безпеки (а не в результаті незаконного видобування корисних копалин) було заподіяно шкоду здоров'ю потерпілого; г) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вчинялося умисно.

За сукупністю злочинів, описаних ч. 2 ст. 240 і ст. 272 чи 273 КК України, діяння винного може бути кваліфіковане лише в тому випадку, якщо: а) воно вчинене особою, яка зобов'язані дотримуватися відповідних правил безпеки; б) має всі ознаки і незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, і порушення відповідних правил безпеки; в) в результаті порушення саме нормативних вимог про охорону праці було створено загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяно шкоду здоров'ю потерпілого; г) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вчинялося умисно¹.

В усіх інших випадках вчинене слід кваліфікувати лише за однією із зазначених статей або взагалі констатувати відсутність ознак обох складів злочину.

3.2 Відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» від суміжних складів адміністративних правопорушень

Як відомо, боротьба із правопорушеннями у сфері користування надрами в Україні ведеться не лише за допомогою засобів кримінального права, а й з

---

¹ Тому слід визнати правильним рішення Хустського районного суду Закарпатської області щодо визнання директора ПП «Туф оксамитовий», який, зловживаючи своїм службовим становищем, вчинив незаконне видобування туфового будівельного каменю, а також проігнорував свій обов'язок щодо дотримання на цьому підприємстві правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 240 та ч. 1 ст. 272 КК України [202].

Рішення ж Антрацитівського міськрайонного суду Луганської області, який визнав звичайну фізичну особу винною не лише в організації вчинення злочинів, передбачених ч. 4 ст. 240 КК України (незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило смерть людині) та ч. 1 ст. 263 КК України (незаконне зберігання вибухівки – амоніту), а й злочину, описаного ч. 1 ст. 272 КК України [179], вважаємо неправильним у частині інкримінування винному складу останнього із зазначених злочинів, адже, як засвідчує аналіз матеріалів цієї справи, на винного не було покладено обов'язку дотримуватися відповідних правил безпеки.

використанням інших правових засобів захисту загальнодержавних і індивідуальних інтересів у сфері надрокористування (йдеться про адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність). У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликає адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері користування надрами, адже згідно із загальновідомим правилом *non bis in idem* особа не може бути двічі притягнута до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. У зв'язку з цим питання про відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» від суміжних складів адміністративних правопорушень має надзвичайно важливе значення для правильної юридичної оцінки конкретних фактів незаконного видобування корисних копалин. Системний аналіз положень чинного адміністративно-деліктного законодавства дозволяє стверджувати, що наразі існує кілька складів адміністративних правопорушень, які є суміжними за кількома ознаками зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин», і є такими, що здатні породжувати складнощі в процесі кваліфікації вчиненого.

Як показує практика, найбільші складнощі при кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення становить склад адміністративного правопорушення, описаний ст. 47 КУпАП («порушення права державної власності на надра»). І це не дивно, адже, виходячи зі змісту названої статті, за будь-яке «самовільне користування надрами» має наставати передбачена нею адміністративна відповідальність. Виходячи ж з того, що незаконне видобування корисних копалин є лише одним із різновидів самовільного користування надрами, виходить, що склад адміністративного правопорушення «самовільне користування надрами» є не просто суміжним зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», а й таким, що повністю охоплює всі ознаки останнього. У зв'язку з цим відмежувати склад адміністративного правопорушення «самовільне користування надрами» (ст. 47 КУпАП) від складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» (ст. 240 КК України) неможливо.

Взагалі факт одночасного охоплення зазначеними нормами одного й того ж діяння означає, що між ст. 47 КУпАП та ст. 240 КК України в цій частині існує

колізія, яка полягає в тому, що один і той самий вид незаконної поведінки винного одночасно охоплюється нормами двох публічних галузей права, які, хоч і передбачають різні форми державного реагування, однак за одне й те саме правопорушення одночасно застосовуватися не можуть [240; 287, с. 488-496]. Тому перед правозастосовними органами постає важливе питання, як вирішувати цю колізію, а отже, про правильну юридичну оцінку фактів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що були вчинені на території України (за ст. 47 КУпАП чи ст. 240 КК України).

Аналіз чинного законодавства та теорії кримінального права привів нас до висновку, що наразі існує два потенційні шляхи вирішення колізії, що має місце між положеннями ст. 47 КУпАП та ст. 240 КК України.

Перший потенційний шлях викладений у ч. 2 ст. 9 КУпАП, згідно з якою адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. Якщо керуватися приписами цієї статті, то виходить, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення має кваліфікуватися за ст. 240 КК України, а всі інші види самовільного користування надрами (крім водокористування) – за ст. 47 КУпАП.

Другий потенційний шлях ґрунтується на тій позиції, що ч. 2 ст. 9 КУпАП суперечить загальновизнаним принципам права, адже всі сумніви, суперечності та вади законодавства повинні тлумачитися на користь підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи засудженого [287, с. 489]. За підтримки такого підходу до вирішення розглядуваної проблеми всі випадки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення мають кваліфікуватися виключно за ст. 47 КУпАП, а ст. 240 КК України взагалі не повинна застосовуватися до жодних із проявів такого діяння.

Тут варто одрізу ж відзначити, що кожен із зазначених підходів до вирішення колізії між положеннями ст. 47 КУпАП та ст. 240 КК України одночасно є і частково правильним, і частково неправильним. Так, у першому випадку кваліфікація, хоч і відповідає нормам кримінального та адміністративного права, однак суперечить

принципам українського права та принципам кваліфікації правопорушень. У другому ж випадку кваліфікація відповідає принципам українського права та принципам кваліфікації правопорушень, однак прямо суперечить чинній редакції ч. 2 ст. 9 КУпАП та призводить до «паралізації» положень ст. 240 КК України в частині боротьби з незаконним видобуванням корисних копалин. Тому єдино правильного висновку щодо вирішення розглядуваної колізії немає та бути не може. З нашої точки зору, в цьому конкретному випадку при вирішенні колізії між положеннями ст. 47 КУпАП та ст. 240 КК України слід брати до уваги не лише формальні показники, які, на жаль, не дають змоги однозначно вирішити цю проблему, а й той факт, що незаконне видобування корисних копалин характеризується суспільною небезпекою (про це йшлося у підрозділі 1.1). Остання обставина, за нашим переконанням, має відігравати вирішальну роль у розумінні того факту, що боротьба з такими правопорушеннями має вестися саме засобами кримінального права.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що за чинним законодавством незаконне видобування корисних копалин місцевого значення має кваліфікуватися за ст. 47 КУпАП, а незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – за ст. 240 КК України. Якщо ж вартість незаконно видобутих корисних копалин загальнодержавного значення є настільки незначною, що є підстави для констатації малозначності діяння, то такі прояви незаконного видобування корисних копалин мають кваліфікуватися за ст. 47 КУпАП.

Аналіз судової практики показує, що на практиці для вирішення цієї проблеми застосовується як перший, так і другий підхід. При цьому жодної тенденції чи правозастосовної позиції в цій сфері не спостерігається. Суди на власний розсуд вирішують, коли притягати винних до адміністративної відповідальності, а коли – до кримінальної. Така ситуація породжує надзвичайно «зручну» лазівку корупційного плану для правозастосовних органів і найбільш заможних «надрокористувачів». З іншого боку, зазначена недосконалість національного законодавства призводить до того, що одні й ті ж правопорушення на території нашої держави оцінюються суттєво по-різному, адже в одному випадку на правопорушників накладаються лише незначні адміністративні штрафи (як правило, від 10 до 30 НМДГ), а в іншому – винні несуть

найбільш суворий вид юридичної відповідальності, яким, до речі, може бути призначене покарання у виді позбавлення волі строком до 8 років. Така ситуація грубо суперечить принципам справедливості та законності, а отже, потребує негайної реакції з боку суб'єктів законодавчої ініціативи та парламенту.

За нашим переконанням, для вирішення цієї проблеми треба внести такі зміни до ст. 47 КУпАП, щоб вона не охоплювала собою випадки кримінально караного видобування корисних копалин. На сьогодні таким критерієм фактично виступає факт належності тієї чи іншої мінеральної сировини до числа корисних копалин місцевого (в такому випадку настає адміністративна відповідальність, передбачена ст. 47 КУпАП) чи загальнодержавного значення (в такому випадку, як правило, настає кримінальна відповідальність, передбачена ст. 240 КК України). Утім, оскільки у попередніх розділах ми обґрунтували свою позицію про те, що кримінально караним має бути умисне видобування будь-яких корисних копалин (а не лише загальнодержавного значення), то вважаємо, що було б доречно: а) позбутися існуючого підходу, коли відмежування залежить не від характеру та ступеня спричиненої шкоди суспільству, а від виду видобутої корисної копалини; б) здійснити «первинне» розмежування кримінально караного та адміністративно караного незаконного видобування корисних копалин за допомогою форми вини, з якою вчиняється таке правопорушення¹; в) здійснити «вторинне» розмежування – розмежування різних видів умисного незаконного видобування корисних копалин – за допомогою визначення різної вартості незаконно видобутих корисних копалин².

Беручи до уваги викладене та той факт, що надра є власністю Українського народу (а не державною власністю, як наразі визначено у ст. 47 КУпАП), пропонуємо: *а) назву ст. 47 КУпАП викласти в такій редакції: «Порушення права власності*

¹ Справа в тому, що, як показало дослідження судової практики, окремі випадки видобування корисних копалин характеризуються необережною формою вини, якій не притаманна суспільна небезпека як визначальний критерій криміналізації діянь. Йдеться переважно про випадки необережного перевищення лімітів чи нормативів видобування корисних копалин, що вчиняється через необачність працівників, недостатній контроль з боку керівництва, необізнаність щодо діючих лімітів, нормативів, квот тощо.

² Питання про межу між такого роду адміністративними та кримінальними правопорушеннями залежно від вартості незаконно видобутих корисних копалин було розглянуто у підрозділі 1.1, де зазначалось, що наразі (до внесення відповідних змін до ст. 51 КУпАП) межу між кримінально караним і адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин доречно встановити на рівні 0,2 НМДГ та відобразити цю обставину у відповідних положеннях ст. 47 КУпАП, а після проведення спеціального загальнодержавного кримінологічного дослідження, присвяченого визначенню мінімальної вартості майна, за незаконне заволодіння яким має наставати кримінальна відповідальність, – встановити більш адекватні показники вартості усіх предметів злочинів проти власності (в тому числі незаконного видобування корисних копалин).

Українського народу на надра та корисні копалини»; б) у диспозиції ст. 47 КУпАП після слів «самовільне користування надрами» в дужках зазначити «(крім незаконного видобування корисних копалин)»; в) доповнити ст. 47 КУпАП частиною другою, в межах якої передбачити адміністративну відповідальність за «необережне незаконне видобування корисних копалин (в тому числі необережне перевищення затверджених лімітів чи нормативів видобування корисних копалин) або умисне незаконне видобування корисних копалин, вартість яких на момент учинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян».

Рухаючись далі, варто відзначити, що ст. 48 КУпАП, серед іншого, передбачає адміністративну відповідальність за «самовільне водокористування». Ураховуючи ту обставину, що за чинним гірничим законодавством підземні води та поверхнева вода ропа (як лікувальна, так і промислова) належать до числа корисних копалин загальнодержавного значення, можна стверджувати, що між ст. 48 КУпАП та ст. 240 КК України в цій частині також існує колізія, яка вимагає відповіді на питання про правильну юридичну оцінку незаконного видобування вод, які належать до числа корисних копалин загальнодержавного значення.

За своїм змістом ця колізія є тотожною тій, яку ми розглядали під час аналізу співвідношення складів правопорушень, описаних ст. 47 КУпАП та ст. 240 КК України. Тому не повторюючи зазначених вище положень, лише відзначимо, що, з нашої точки зору, на сьогодні незаконне видобування вод, які належать до числа корисних копалин загальнодержавного значення, має кваліфікуватися за ст. 240 КК України, а не за ст. 48 КУпАП¹. У тих випадках, коли таке діяння не заподіяло та не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, вчинене може розглядатися як адміністративне правопорушення, описане в ст. 48 КУпАП.

Разом з тим така колізія може стати причиною порушення прав і свобод людини і громадянина, а також низки принципів кримінального та адміністративного права.

---

¹ Тому слід погодитися з рішенням Теробовлянського районного суду Тернопільської області, який визнав особу, котра здійснила незаконне видобування 28 430,5 кубічних метрів прісної води, винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України [160].

Утворює ця колізія і дуже зручну «лазівку» для корумпованих правоохоронців і суддів, адже вона дозволяє і «заробляти», і «карати», прикриваючись у кожному разі більш зручною для цього нормою. Для усунення зазначеної колізії та уникнення розглянутих негативних проявів правозастосування пропонуємо в диспозиції ст. 48 КУпАП після слів «або самовільне водокористування» в дужках зазначити «(крім незаконного видобування вод)».

Крім того, для більш коректного викладу законодавчого матеріалу не завадило б змінити назву й диспозицію цієї статті, в яких відобразити той факт, що води є власністю саме Українського народу, а не держави. Уважаємо, що реалізація зазначених пропозицій щодо удосконалення редакцій статей 47 і 48 КУпАП дозволить всі прояви незаконного видобування корисних копалин, яким не притаманна суспільна небезпека, описати в межах єдиної статті – ст. 47 КУпАП.

Суміжними до складу злочину «незаконне видобування коричневих копалин загальнодержавного значення» є група складів адміністративних правопорушень, описаних статтями 57, 58, 59, 60, 91-2, 54 КУпАП¹. Не важко помітити, що усі ці адміністративні правопорушення є різноманітними формами прояву порушення правил охорони або використання надр. Тому основні «розмежувальні лінії» між складами цих адміністративних правопорушень і складом злочину «незаконне видобування коричневих копалин загальнодержавного значення» співпадають з тими критеріями, які були визначені нами у підрозділі 3.1 при відмежуванні цього складу

¹ Йдеться про такі адміністративні правопорушення: 1) самовільна забудова площ залягання корисних копалин; 2) невиконання правил охорони надр і вимог щодо охорони довкілля, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, зв'язаних з користуванням надрами; 3) знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків; 4) вибіркова відробка багатих ділянок родовищ, яка призводить до необґрунтованих втрат балансових запасів корисних копалин; 5) наднормативні втрати і наднормативне розубожування корисних копалин при видобуванні; 6) псування родовищ корисних копалин та інші порушення вимог раціонального використання їх запасів; 7) втрата маркшейдерської документації; 8) невиконання вимог щодо приведення гірничих виробок і бурових свердловин, які ліквідуються або консервуються, в стан, що забезпечує безпеку населення, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і бурових свердловин на час консервації; 9) порушення особливих умов спеціального дозволу на користування надрами, якщо це не пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах; 10) порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр, яке може призвести чи призвело до недостовірної оцінки розвіданих запасів корисних копалин або умов для будівництва та експлуатації підприємств по видобуванню корисних копалин, а також підземних споруд, не зв'язаних з видобуванням корисних копалин; 11) втрата геологічної документації, дублікатів проб корисних копалин і керн, необхідних при дальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ; 12) забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища; 13) введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню; 14) забір води з порушенням планів водокористування; 15) самовільне проведення гідротехнічних робіт; 16) безгосподарне використання води (добутої або відведеної з водних об'єктів), 17) порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються; 18) перевищення затверджених лімітів та нормативів використання природних ресурсів; 19) порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; 20) непроведення рекультивациі порушених земель.

злочину від складів злочинів «порушення правил охорони надр» і «порушення правил використання надр». Єдина змістовна різниця полягає в тому, що частини 1 і 2 ст. 240 КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення правил охорони надр та порушення правил використання надр, вимагають створення такими діями небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Цілком логічно, що статті 57, 58, 59, 60, 91-2 та 54 КУпАП настання таких наслідків не вимагають і не охоплюють їх.

Поряд із цим кілька форм адміністративно караних порушень правил охорони або використання надр, описаних зазначеними статтями, вимагають певних додаткових пояснень у контексті їх відмежування від складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення». Так, існування ст. 91-2 КУпАП, яка передбачає адміністративну відповідальність за перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів, породжує важливе та водночас складне питання: як кваліфікувати випадки незаконного перевищення лімітів чи нормативів видобування корисних копалин загальнодержавного значення?

З одного боку, таке діяння повністю охоплюється положеннями ст. 91-2 КУпАП та може розглядатися як відповідне адміністративне правопорушення. З іншого боку, як показало проведене нами дослідження змісту діяння «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», одним із можливих його проявів є саме порушення умов щодо меж або обсягів (лімітів, квот) видобування корисних копалин загальнодержавного значення (підрозділ 1.2). При формулюванні такого висновку ми виходили з того, що видобування корисних копалин загальнодержавного значення понад встановлені обсяги (ліміти, квоти) є незаконним, адже на такі корисні копалини не поширюються дозвільні документи користувача надр (фактично це одне й те саме, що видобування таких корисних копалин без жодних дозвільних документів). Останні міркування зумовлюють висновок про те, що такі діяння мають кваліфікуватися за ст. 240 КК України, а в перспективі – за ст. 188-2 КК України (яка мала б передбачати кримінальну відповідальність за умисне незаконне видобування будь-яких корисних копалин).

І справа тут не лише у формальному охопленні поняттям «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» випадків умисного незаконного перевищення лімітів чи нормативів видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а в тому, що умисне (підкреслюємо – умисне) видобування корисних копалин понад ліміти чи нормативи є абсолютно незаконним і в переважній більшості випадків характеризується суспільною небезпекою¹. Інша річ, що у випадку незначного перевищення обсягів (лімітів) видобування корисних копалин загальнодержавного значення наразі можливе застосування ч. 2 ст. 11 КК України та визнання вчиненого винним діяння малозначним. У випадку ж сприйняття нашої пропозиції щодо розмежування адміністративно караних і кримінально караних умисних проявів незаконного видобування корисних копалин залежно від вартості видобутої мінеральної сировини (на рівні 0,2 НМДГ) таке відмежування можна буде формалізувати, що дозволить позбавити суди можливості зловживання своїми правами в цій частині.

Факти ж необережного перевищення лімітів чи нормативів видобування корисних копалин (як і будь-яких інших проявів необережного незаконного видобування корисних копалин) наразі мають кваліфікуватися за ст. 91-2 КУпАП (оскільки вона є спеціальною нормою в цій сфері), а в перспективі (у разі сприйняття наших пропозицій) – за ст. 47 КУпАП як різновид адміністративно караного порушення права власності Українського народу на надра та корисні копалини.

Для реалізації зазначених пропозицій та з метою усунення існуючих колізій у сфері юридичної оцінки фактів незаконного перевищення лімітів чи нормативів видобування корисних копалин пропонуємо в диспозиції ст. 91-2 КУпАП після слів «перевищення затверджених лімітів та нормативів використання природних ресурсів» в дужках зазначити «(крім випадків перевищення затверджених лімітів чи нормативів видобування корисних копалин)».

---

¹ Уявимо собі ситуацію, що уповноважений орган встановлює ліміт на видобування торфу обсягом 100 кубічних метрів, а вина особа фактично видобуває 1000 кубічних метрів торфу. Суспільна небезпека такого діяння є очевидною, адже така особа фактично здійснила незаконне видобування 900 кубічних метрів торфу.

3.3 Покарання за незаконне видобування корисних копалин та проблеми його призначення

Одне з основних місць у боротьбі зі злочинністю взагалі та з незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення зокрема посідає покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Аналізуючи загальні засади призначення покарання під кутом санкцій ст. 240 КК України варто відзначити, що згідно з положеннями розглядуваної статті злочин, описаний в ч. 2 ст. 240 КК України, карається штрафом від 400 до 700 НМДГ або обмеженням волі на строк до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк.

На відміну від санкції ч. 2 ст. 240 КК України, у санкції ч. 3 ст. 240 КК України вже немає такого покарання як штраф, покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі значно посилені, а також передбачено додаткове обов'язкове покарання у виді конфіскації незаконно добутого і знарядь видобування. Із цього випливає, що для посилення кримінальної відповідальності за кваліфіковані види незаконного видобування корисних копалин парламентаріями було використано три законодавчі прийоми: 1) відмова від найбільш м'якого виду покарання; 2) збільшення розмірів більш суворих покарань; 3) передбачення імперативної кумулятивності.

Зі змісту санкції ч. 4 ст. 240 КК України випливає, що особливо кваліфікований вид розглядуваного злочину карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування¹. Як бачимо, у цьому випадку законодавець посилив кримінальну відповідальність за найбільш суспільно небезпечний вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення за допомогою збільшення строків позбавлення волі.

Переходячи до аналізу техніки конструювання санкцій ст. 240 КК України, варто відзначити, що у науці кримінального права вироблено низку правил побудови

---

¹ Наприклад, Амвросіївський районний суд Донецької області винному у вчиненні незаконного видобування вугілля, що спричинило смерть одній людині, призначив покарання у виді 5 років позбавлення волі з конфіскацією незаконно добутого вугілля і знарядь видобування [148].

кримінально-правових санкцій, яких слід неухильно дотримуватися законодавцю для того, щоб забезпечити суд можливістю призначити законне, справедливе та достатнє покарання винному та досягти цілі, визначні у ч. 2 ст. 50 КК України.

Традиційно до найголовніших правил побудови кримінально-правових санкцій належить правило, згідно з яким санкція кожної кримінально-правової норми має відповідати суспільній небезпеці описуваного в її диспозиції діяння [105, с. 135; 120, с. 18, 33-34; 236, с. 71; 217, с. 267; 317, с. 118-125; 469, с. 101-109]. При цьому відзначимо, що оскільки правом визначати рівень суспільної небезпеки конкретного діяння наділений лише суд, то перше, що слід зробити, так це проаналізувати практику призначення покарань винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Почнемо з характеристики застосування різних видів основних покарань, які призначалися українськими судами за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Так, за інформацією Державної судової адміністрації України, в цілому по Україні в період чинності нової редакції ст. 240 КК України (2010–2014 рр.) було засуджено до «реального» покарання 427 осіб. Із них 403 особам (94%) було призначено штраф, 12 особам (3%) – обмеження волі, 8 особам (2%) – позбавлення волі, а ще 4 засудженим (1%) було призначено арешт, виправні роботи, громадські роботи та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – по одному із зазначених покарань кожному (див. Додаток Ф)¹.

Говорячи про суспільну небезпеку незаконного видобування корисних копалин, а також потенційно найбільш вдалі види основних покарань за вчинення зазначеного злочину, хотілося б відзначити, що його головна суспільна небезпека пов'язана із спричиненням майнової шкоди всьому Українському народу, а також бажанням винного у переважній більшості випадків збагатитися за рахунок незаконно видобутих корисних копалин. Тому вважаємо, що за відсутності істотної шкоди

---

¹ У ході опитування практичних працівників щодо потенційних видів основних покарань за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин було встановлено, що більшість із них таким покаранням також вважає штраф (67%). При цьому значна частина опитаних експертів висловила думку про те, що найбільш вдалими були б основні покарання у виді громадських або виправних робіт (12% і 10%, відповідно). Відносно незначна частина експертів підтримала думку про те, що простий вид незаконного видобування корисних копалин мав би каратися обмеженням (5%) чи позбавленням волі (3%). Інші види основних покарань майже не знайшли підтримки з боку опитаних працівників правоохоронних органів (див. Додаток Ш).

довкіллю взагалі та окремим людям зокрема чи інших обтяжуючих обставин (вчинення злочину повторно, організованою групою тощо), штраф має превалювати над іншими видами основних покарань за вчинення незаконного видобування корисних копалин. Якщо його неможливо застосувати або якщо є потреба у певному моральному впливі на винного, мають застосовуватися громадські або виправні роботи. Такі наші міркування пов'язані як з тим, що найкращим засобом боротьби з майновими злочинами є майнові покарання, так і з тим, що більш репресивні покарання (зокрема обмеження волі чи позбавлення волі) в таких випадках, як правило, є недоречними (оскільки потреби в ізоляції таких осіб, як правило, немає), збитковими для держави та небезпечним для самих винних (такі покарання можуть призвести до втрати в цілому адекватного члена суспільства).

При цьому слід відзначити, що, хоч такі покарання, як обмеження волі та позбавлення волі, застосовуються українськими судами вельми неактивно, все ж їх знаходження в санкції відповідної норми вважаємо правильним. Така думка пояснюється тим, що, з одного боку, не до всіх потенційних винних у вчиненні цього злочину можна застосувати такий вид покарання, як штраф (ч. 1 ст. 99 КК України), а, з іншого, цілком можливо, що з урахуванням обставин справи (зокрема низки обставин, що обтяжують покарання) суд дійде висновку про потребу застосування більш суворого виду покарання, ніж штраф.

Із викладеного випливає, що санкція ч. 2 ст. 240 КК України за видами основних покарань у цілому відповідає потребам правозастосовної практики щодо караності незаконного видобування корисних копалин. У ході ж удосконалення кримінального законодавства було б доречно передбачити можливість призначення за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин й таких покарань, як громадські та виправні роботи.

Утім, відповідність між суспільною небезпекою злочину та санкцією норми, що його описує, має знаходити свій прояв не лише у видах покарань, що можуть бути призначені винному, а й у їх розмірах. Тому слід звернути окрему увагу на розміри різних видів покарань, що існують зараз в межах ч. 2 ст. 240 КК України, практику їх застосування судами, узагальнити думки з цього приводу опитаних експертів і

поміркувати над потенційними шляхами оптимізації розмірів цих покарань.

Почнемо зі штрафу, який застосовується до переважної більшості засуджених за вчинення незаконного видобування корисних копалин. Так, санкцією ч. 2 ст. 240 КК України передбачається, що він має бути призначений у діапазоні від 400 до 700 НМДГ, тобто у розмірі від 6800 до 11900 гривень. Проаналізувавши 241 кримінальну справу щодо осіб, які вчинили простий вид незаконного видобування корисних копалин, та в яких судом було призначене «реальне» покарання у виді штрафу 330 особам (що складає 82% від загальної кількості засуджених за ч. 2 ст. 240 КК України у 2010–2014 роках), нами було встановлено, що: 1) у 17% випадків суди, використовуючи механізм, передбачений ст. 69 КК України, призначають винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення штраф нижче від найнижчої межі, визначеної санкцією ч. 2 ст. 240 КК України, – в діапазоні від 30 до 400 НМДГ, тобто від 510 до 6800 гривень¹; 2) у 64% випадків суди призначають винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення штраф на рівні найнижчої межі санкції – у розмірі 400 НМДГ, тобто 6800 гривень; 3) лише у 19% випадків суди призначають винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення штраф, розмір якого перевищує найнижчу межу санкції ч. 2 ст. 240 КК України²; 4) середній розмір штрафу, що призначався винним у 2010–2014 роках за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин, складає 6179 гривень (детальніше про це див. Додаток Ф).

Із цього впливає, що існуючі розміри штрафів за простий вид незаконного видобування корисних копалин цілком влаштовують українські суди з точки зору їх відповідності суспільній небезпеці різного роду проявів цього діяння. Надзвичайно ж поширена практика призначення штрафу на рівні найнижчої межі санкції ч. 2 ст. 240 КК України, а також відносна поширеність такого явища, як призначення штрафу нижче від найнижчої межі, визначеної санкцією ч. 2 ст. 240 КК України, свідчить про те, що ці розміри є навіть трохи завеликими (принаймні в частині визначення нижчої

¹ При цьому у 18% таких випадків призначається найменший розмір штрафу, який може бути призначений за нині чинним КК України (510 гривень).

² При цьому варто відзначити, що максимальний штраф за вчинення цього злочину (11900 гривень) було призначено лише одному винному, що складає 0,3% від загальної кількості засуджених до штрафу за цією нормою.

межі санкції у вигляді штрафу). Про це свідчить і середній показник розміру штрафу, що призначався винним у 2010–2014 рр, який є нижчим від найменшого розміру штрафу, що передбачений санкцією ч. 2 ст. 240 КК України, на 621 гривень та складає трохи більше 363 НМДГ¹.

Під час проведеного опитування було встановлено, що більшість тих респондентів, на думку яких основним покаранням за простий вид незаконного видобування корисних копалин має бути саме штраф, висловили думку про те, що він має бути в діапазоні від 300 до 800 НМДГ (див. Додаток Ш). Як видається, така позиція узгоджується і з позицією українських судів (зокрема в частині необхідності незначного зменшення нижчої межі санкції у вигляді штрафу), і з досить низьким рівнем формалізації цього злочину, яка вимагає більш широкого діапазону у виборі розмірів штрафу за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що найбільш адекватним покаранням за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин є штраф розміром від 300 до 800 НМДГ.

Трохи вище ми визначилися із тим, що за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин альтернативно до штрафу обов'язково мають передбачатися громадські та виправні роботи. Ці види покарань здатні допомогти суду як у випадку, коли він не матиме можливості призначити винному покарання у виді штрафу (але при цьому вважатиме, що винного слід покарати саме за допомогою обтяження майновими зобов'язаннями), так і у випадку, коли існуватиме потреба у додатковому морально-виховному впливі на свідомість винного.

Завершуючи розгляд основних видів покарань за вчинення незаконного видобування корисних копалин та їх потенційних розмірів, варто відзначити, що на сьогодні ч. 2 ст. 240 КК України передбачає можливість призначити винному покарання у виді обмеження волі на строк до 3 років або у виді позбавлення волі на

---

¹ У цьому контексті періодичні пропозиції народних депутатів (у вигляді відповідних законопроектів) (див. Додаток Б до дисертації) щодо підвищення розмірів штрафу за вчинення цього злочину, хоч на перший погляд і видаються прогресивними та необхідними, але є такими, що не відповідають вимогам сьогодення. Тому реалізація таких пропозицій, скоріш за все, призведе лише до більш активного застосування судами ст. 69 КК України та не змінить нічого по суті (середній розмір штрафу, що призначатиметься винним, залишиться приблизно на одному й тому ж рівні).

той самий строк. Як показує аналіз кримінальних справ та проведене нами опитування, такі покарання є потрібними для застосування до тих винних, які потребують ізоляції від суспільства. Розміри ж цих покарань є цілком адекватними, адже забезпечують мінімально необхідну альтернативу для суду у виборі розмірів таких покарань, зокрема при призначенні покарання за готування або замах на цей злочин.

Аналізуючи санкції частин 3 і 4 ст. 240 КК України через призму правила конструювання санкцій, яке вимагає адекватності санкцій суспільній небезпеці діяння, ми дійшли висновку, що вони не відповідають суспільній небезпеці тих діянь, які описані їх диспозиціями, адже є занадто суворими. Про це свідчить як аналіз вироків українських судів, так і результати узагальнення результатів опитування працівників правоохоронних органів (див. Додатки X, Ц і Ш)¹.

Із цього ми робимо висновок про те, що санкція норми, яка описує кваліфіковані види незаконного видобування корисних копалин, поряд із обмеженням та позбавленням волі має містити і більш м'які види покарань. З нашої точки зору, таким покаранням міг би бути штраф, але у досить значних розмірах (приблизно вдвічі більшим, ніж він передбачається за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин). Крім того, вкрай низький рівень застосування таких покарань, як обмеження та позбавлення волі, а також призначення їх у мінімальних розмірах (див. Додатки X, Ц), є свідченням того, що їх розміри слід трохи зменшити. Думаємо, що таке зменшення можна було б зробити за рахунок незначного зменшення верхньої межі покарання у виді обмеження волі та встановлення його розмірів у діапазоні від 2 до 4 років. Зменшити ж верхню межу покарання у виді позбавлення волі не можна, адже це призведе до неможливості судом самостійно визначати розмір цього покарання у випадку вчинення готування до цього злочину. Тому розміри цього покарання доцільно зберегти в діапазоні від 2 до 5 років.

З огляду на судову практику, занадто суворою видається і санкція ч. 4 ст. 240

---

¹ Так, із 31 засуджених за ч. 3 ст. 240 КК України 25 осіб (81%) було звільнено від покарання або від його відбування. Для порівняння: частка засуджених за ч. 2 ст. 240 КК України, яких було звільнено від покарання або від його відбування, складає лише 50% (див. Додатки Ф і X). У 10% випадків винесення обвинувальних вироків за ч. 3 ст. 240 КК України суди призначали винним покарання у виді штрафу. І це при тому, що таке покарання не передбачене санкцією ч. 3 ст. 240 КК України. Таким чином, призначення «реального» покарання з числа перелічених у санкції ч. 3 ст. 240 КК України мало місце лише щодо 3 засуджених (приблизно 9%) і в усіх цих випадках це було пов'язане із призначенням покарання за сукупністю злочинів чи сукупністю покарань (тобто мало місце в тих ситуаціях, коли не призначити реальне покарання було майже неможливо).

КК України (див. Додаток Ц). Однак, оскільки серед потенційних наслідків такого діяння в чинній редакції ч. 4 ст. 240 КК України названо загибель людей, то її пом'якшення видається нелогічним і недоречним. Інша справа, що до числа особливо кваліфікуючих ознак законодавець відніс низку обставин, які неістотно підвищують суспільну небезпеку вчиненого (детальніше про це йдеться у 2 розділі). Тому в межах запропонованої нами редакції ст. 188-2 КК України викладена спроба диференціації кримінальної відповідальності за допомогою кваліфікуючих ознак з використанням більш чітких (формалізованих) категорій. Відповідно, змінено види та розміри покарань.

Значна частина криміналістів наголошують на тому, що кримінально-правові санкції мають бути узгодженими із санкціями за вчинення інших, близьких за видом і характером злочинів [280, с. 78-79; 465, с. 99; 461, с. 74, 93; 357, с. 132; 328, с. 127]. Це пояснюється тим, що близькі за видом і характером злочини мають приблизно однаковий рівень суспільної небезпеки, а отже й покарання за них також має бути приблизно однаковим.

У ході аналізу антисоціальної суті цього злочину (підрозділ 1.1) ми встановили, що найбільш близькими за видом і характером до незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є такі «класичні» посягання на власність, як крадіжка та ненасильницький грабіж. При цьому, оскільки незаконне видобування корисних копалин може відбуватися як таємно, так і відкрито, то для порівняльного аналізу санкцій норм, що описують основні склади цих злочинів, більш доречно брати ч. 1 ст. 186 КК України, бо вона є трохи суворішою за ч. 1 ст. 185 КК України. Порівняльний аналіз санкцій ч. 2 ст. 240 КК України з санкцією ч. 1 ст. 186 КК України дозволяє зробити висновок, що в цілому вони більш-менш узгоджені, що обумовлено, в першу чергу, тим, що обидві ці санкції передбачають можливість призначення винному штрафу та позбавлення волі. Порівнювати ж санкції тих частин ст. 240 КК України, які описують кваліфіковані види незаконного видобування корисних копалин, із відповідними санкціями статей 185 і 186 КК України було некоректно, адже при їх конструюванні законодавець використав різні кваліфікуючі ознаки, які суттєво по-різному впливають на суспільну небезпеку цих діянь. Утім, при

конструюванні санкцій запропонованої нами редакції ст. 188-2 КК України ми максимально враховували це правило та намагалися якомога краще узгоджувати відповідні проекти санкцій із санкціями статей 185, 186, 119 та 128 КК України.

За домінуючою в кримінально-правовій літературі думкою, санкції мають надавати можливість суду індивідуалізувати покарання з урахуванням потенційних варіантів учинення злочину в реальній дійсності [280, с. 78-79]. Йдеться про те, що санкція кримінально-правової норми як за видами покарань, так і за їх розмірами повинна забезпечувати суд можливістю призначити справедливе покарання винному за будь-яких об'єктивних і суб'єктивних обставин.

Аналіз судової практики застосування ст. 240 КК України дозволяє стверджувати, що існуючі види покарань та їх розміри, що передбачені санкціями ст. 240 КК України, не повною мірою задовольняють потреби судів у виборі необхідного та достатнього покарання винному. Так, як показав аналіз практики засудження осіб за ч. 2 ст. 240 КК України, середній розмір штрафу, що призначається судами за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин, є нижчим від найнижчої межі санкції в частині регламентації цього виду покарання. Саме ця обставина й зумовила наші пропозиції щодо незначного зменшення нижчої межі штрафу за вчинення цього злочину – з 400 до 300 НМДГ. А ось при визначенні «реального» покарання за вчинення злочину, описаного ч. 3 ст. 240 КК України, суди застосовують штраф удвічі частіше, ніж обмеження чи позбавлення волі. І це при тому, що санкція ч. 3 ст. 240 КК України взагалі не передбачає такого основного покарання, як штраф. Це означає, що санкція норми, що описує кваліфіковані види незаконного видобування корисних копалин, має передбачати й більш м'які види покарань порівняно з обмеженням чи позбавленням волі. З нашої точки зору, таким покаранням має бути штраф розміром від 800 до 1500 НМДГ.

У доктрині вважається, що переважна більшість кримінально-правових санкцій мають бути альтернативними [120, с. 105; 464, с. 129; 465, с. 99-100; 328, с. 128]. Особливо це правило стосується санкцій тих заборонних норм, що описують основний склад злочину.

Як відомо санкції частин 1–3 ст. 240 КК України є альтернативними, а, отже, у

цілому відповідають вимогам зазначеного правила. Проте, як показало дослідження (Додатки Ф і Х), кількість альтернативно запропонованих суду видів основних покарань як у ч. 2, так і ч. 3 ст. 240 КК України є недостатньою. Йдеться, зокрема, про те, що за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин було б доцільно передбачити й такі види покарань, як громадські та виправні роботи. Це пов'язано із тим, що наразі існує значний «розрив» між різними видами основних покарань у межах санкції ч. 2 ст. 240 КК України: спочатку штраф (найбільш м'який вид покарання) у відносно незначних розмірах, а потім одразу ж обмеження чи позбавлення волі (одні з найбільш суворих видів покарань)¹.

Аналізуючи санкцію ч. 4 ст. 240 КК України через призму правила, яке вимагає побудови переважно альтернативних кримінально-правових санкцій, слід відзначити, що в ній наразі передбачено лише один вид покарання – позбавлення волі на строк на строк від 5 до 8 років. При цьому ступінь формалізованості її диспозиції є надзвичайно низькою (підрозділи 2.3 і 2.4). Вважаємо, що така ситуація не сприяє призначенню індивідуалізованого та справедливого покарання винним у кожному конкретному випадку вчинення тих злочинів, які описані ч. 4 ст. 240 КК України. Проте цю проблему ми спробували вирішити не шляхом збільшення кількості видів основних видів покарань чи строків позбавлення волі, а шляхом більш чіткої градації типової суспільної небезпеки потенційних проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (2 розділ).

Продовжуючи характеристику санкцій частин 3 і 4 ст. 240 КК України, хотілося б нагадати, що найголовніше правило побудови санкцій норм, які передбачають кваліфіковані склади злочинів, вимагає, щоб вони базувалися на санкції норми, яка передбачає основний склад злочину [236, с. 225].

Системний аналіз санкцій чинної редакції ст. 240 КК України дозволяє стверджувати, що в цілому всі вони відповідають вимогам цього правила. Інша справа, що вихідна (базова) санкція є далеко не ідеальною, а тому санкції норм, що

---

¹ З нашої точки зору, ця альтернативність мала б бути більш значною, зокрема через те, що диспозиція ч. 2 ст. 240 КК України описує вельми абстрактне суспільно небезпечне діяння, яке в реальній дійсності може набувати найрізноманітніших форм вираження, а отже, потребувати різних форм реакції з боку держави. Саме тому раніше ми запропонували за простий вид незаконного видобування корисних копалин передбачити можливість призначення громадських робіт на строк від 120 до 240 годин та виправні роботи на строк до 2 років.

описують кваліфіковані види незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, – також. У ході ж конструювання санкцій запропонованої нами редакції ст. 188-2 КК України ми строго дотримувалися цього правила та в одних випадках використовували механізм підвищення розмірів одного й того ж покарання «в стик» (цей механізм було використано при визначенні різних розмірів штрафів), а в інших – «з перекриттям» (цей механізм було використано при визначенні різних строків обмеження та позбавлення волі).

Завершуючи аналіз санкцій ст. 240 КК України, хотілося б звернути увагу на те, що в санкціях частин 3 і 4 цієї статті після визначення основних видів покарань та їх розмірів зазначено, що вони призначаються разом «з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування». Вживання зазначених слів у санкціях частин 3 і 4 ст. 240 КК України вимагає відповіді на кілька надзвичайно важливих запитань.

1. Чому таких саме вимог немає у санкції ч. 2 ст. 240 КК України? Цілком очевидно, що це якась помилка, адже, по-перше, це нелогічно (в одних випадках конфіскувати незаконно добуте та знаряддя видобування, а в інших – ні), а, по-друге, неправильно, адже виходить, ніби, у випадку вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення винний може залиши їх собі (проте, це абсурд).

2. Чому у санкціях частин 2, 3 і 4 ст. 240 КК України не зазначено, що конфісковані мають бути не лише засоби видобування, а й засоби порушення правил використання надр? Це питання виникає через те, що такий підхід видається нелогічним, оскільки в межах однієї і тієї ж статті в одних випадках пропонується конфіскувати засоби вчинення злочину, а в інших – ні. Цілком очевидно, що в межах ст. 240 КК України це питання мало б вирішуватися однаково.

3. Яка правова природа законодавчо закріпленої вимоги в межах частин 3 і 4 ст. 240 КК України щодо конфіскації незаконно добутого і знарядь видобування: це вид додаткового покарання, «інший захід кримінально-правового характеру» чи щось інше? Загалом у теорії кримінального права такого роду положення у санкціях кримінально-правових норм, як правило, називають спеціальною конфіскацією. При цьому одні науковці вважають такого роду конфіскацію специфічним видом

покарання, а інші – заперечують це твердження та обґрунтовують власне бачення її правової природи. Ґрунтовний аналіз існуючих підходів у цьому питанні здійснено у праці О.О. Дудорова [76].

Так, прихильники підходу, згідно з яким спеціальна конфіскація є видом покарання (серед вітчизняних криміналістів їх відносно небагато), вказують на те, що спеціальна конфіскація встановлена в санкціях статей, передбачена після слова «карається» і має ознаки покарання. Тому, за їх переконанням, в цьому випадку слід вести мову лише про те, що законодавець помилково не включив спеціальну конфіскацію до системи покарань. Цю «помилку» пропонується виправити шляхом законодавчого закріплення статусу спеціальної конфіскації як виду покарання, яке мало б замінити собою існуючу в КК України конфіскацію майна [413, с. 33-34; 412, с. 13; 48, с. 22-25; 323, с. 142-145; 91, с. 78-81].

Переважає ж більшість сучасних дослідників зазначеної проблематики цілком слушно наголошує на тому, що так звану спеціальну конфіскацію (яка полягає в примусовому безоплатному вилученні в дохід держави знярядь, засобів або предметів злочину, а також грошей, цінностей, інших речей, нажитих (здобутих) злочинним шляхом, навіть у тих випадках, коли таке вилучення передбачене в санкціях статей КК України), слід відмежовувати від конфіскації майна як виду покарання (ст. 59 КК України) [1, с. 144; 55, с. 350; 288, с. 22-24; 349, с. 290-292; 209, с. 340; 321, с. 125-127; 322, с. 377-383; 461, с. 122-123; 462, с. 307; 280, с. 109-113; 281, с. 115-120; 467, с. 408-409; 54, с. 14, 16; 61, с. 59-65]. До речі, така точка зору була пануючою і в радянській кримінально-правовій доктрині [49, с. 56-58]. Варто погодитися й з міркуваннями А.А. Музики та О.П. Гороха, котрі звертають увагу на те, що цей захід не закріплений у ст. 51 КК України, при його застосуванні не беруться до уваги ні ступінь тяжкості вчиненого злочину, ні особа винного, ні обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, як це відбувається при призначенні покарання. Тому погляди тих авторів, які вважають спеціальну конфіскацію майна покаранням, зазначені науковці називають некоректними [280, с. 109-113; 281, с. 115-120].

При цьому варто відзначити, що, хоч переважна більшість сучасних криміналістів і погоджуються зтим, що спеціальна конфіскація не є видом покарання,

все ж питання, яка ж її правова природа (поза межами інституту покарання) залишається вельми дискусійним. На сьогодні сформувалося два основних підходи щодо визначення правової природи спеціальної конфіскації.

Представники першого підходу наполягають на тому, що спеціальна конфіскація є кримінально-процесуальним засобом вирішення питання про речові докази, який мав би знаходити своє втілення виключно в межах норм КПК України [33, с. 44-51; 287, с. 411; 262, с. 95-97; 138, с. 276-286]. На думку представників другого підходу, спеціальна конфіскація не є покаранням, однак їй притаманні певні правообмежувальні властивості, запобіжний вплив, примусовий характер тощо, а тому вона (поряд із примусовими заходами медичного та виховного характеру) є «іншим» заходом кримінально-правового характеру (інколи її називають заходом кримінально-правового впливу чи заходом безпеки) [280, с. 109-113; 281, с. 115-120; 467, с. 408-409; 54, с. 59-65; 315]. Детально проаналізувавши аргументи представників обох підходів, ми дійшли висновку, що законодавчо закріплена вимога в межах частин 3 і 4 ст. 240 КК України щодо конфіскації незаконно добутого і знарядь видобування є не видом покарання, а заходом кримінально-правового характеру (заходом безпеки).

Переходячи від встановлення правової природи спеціальної конфіскації до характеристики її описання в межах чинного кримінального законодавства України, варто відзначити існування низки недоліків у цій сфері, а також надзвичайно низький рівень законодавчої техніки викладення відповідних положень. Не маючи змоги викласти всі наші міркування щодо цього питання, спробуємо максимально лаконічно визначити лише основні проблеми в цій сфері та перспективи їх вирішення.

По-перше, слід звернути увагу на те, що в чинному КК України «параллельно» існують два види спеціальної конфіскації: 1) конфіскація певних предметів, передбачена санкціями норм Особливої частини КК (крім її розділу XVIII; щоправда, такий правовий захід *de lege lata* не повинен називатись спеціальною конфіскацією); 2) конфіскація майна як захід кримінально-правового впливу, що застосовується до осіб, які вчинили окремі корупційні злочини (спеціальна конфіскація у вузькому значенні цього поняття). Така ситуація значно ускладнює та заплутує і без того

надзвичайно складне питання про правову природу аналізованого заходу, підстави його застосування, перспективи подальшого розвитку тощо. Тому в найближчій перспективі варто було б вирішити питання, як узгодити відповідні положення між собою і виписати спеціальну конфіскацію як уніфікований захід кримінально-правового впливу.

По-друге, низка положень про спеціальну конфіскацію наразі міститься в санкціях окремих норм Особливої частини КК України (йдеться про статті 176, 177, 201, 203-1, 204, 209, 216, 229, 239-1, 239-2, 240, 244, 246, 248, 249, 300, 301, 305, 321-1, 332, 334, 361-1, 362, 363-1 КК України), що суперечить і теорії кримінального права, і положенням чинного кримінального законодавства (статті 52 і 65 КК України), згідно з якими санкції заборонних норм повинні визначати розмір і вид покарань і не включати відмінні від них заходи кримінально-правового характеру (зокрема, спеціальну конфіскацію). У зв'язку з цим вважаємо, що з норм Особливої частини КК України мають бути виключені всі положення, що стосуються так званої спеціальної конфіскації. Тобто йдеться про необхідність втілення ідеї надання спеціальній конфіскації статусу заходу кримінально-правового характеру, врегульованого не Особливою, а Загальною частиною КК України. Як слушно зазначає К.П. Задоя, оптимальним виходом була б можливість застосування судом спеціальної конфіскації незалежно від виду вчиненого злочину [91, с. 104].

По-третє, як показує дослідження, проведене О.О. Дудоровим, чинна редакція ч. 9 ст. 100 КПК України 2012 року (в якій знайшла своє відображення так звана кримінально-процесуальна конфіскація як своєрідний інструмент розпорядження речовими доказами) не виправдано містить матеріально-правові положення, які дублюють положення КК України, а також ставить питання, пов'язані з точністю наведених у ній формулювань [76]. Тому ч. 9 ст. 100 КПК України 2012 року має бути викладена в такій редакції, яка буде містити описання правових заходів, відмінних за своєю правовою природою від спеціальної конфіскації, і водночас повинна узгоджуватись з ч. 1 ст. 96-2 КК України, що визначає коло предметів, до яких може бути застосована спеціальна конфіскація.

Таким чином, вважаємо, що *вимога про конфіскацію незаконно добутих*

корисних копалин має бути виключена з санкцій частин 3 і 4 ст. 240 КК України та не може використовуватися при конструюванні санкцій запропонованої нами редакції ст. 188-2 КК України.

На цьому аналіз першого загального правила призначення покарання вважаємо завершеним, що дає нам можливість перейти до розгляду другого загального правила призначення покарання (суд повинен призначати покарання відповідно до положень Загальної частини КК України) та проаналізувати його через призму положень ст. 240 КК України.

Провівши системний аналіз всіх норм Загальної частини КК України під кутом положень ст. 240 КК України, ми встановили, що в Загальній частині КК України міститься низка норм, які мають безпосереднє відношення до призначення покарання за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Умовно всі ці норми можна поділити на кілька груп: 1) ті, що визначають загальні правила призначення покарання за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 65 КК України); 2) ті, що визначають особливості призначення конкретного виду покарання, передбаченого у санкціях частин 2–3 ст. 240 КК України (статті 53, 61, 63 КК України); 3) ті, що визначають особливості призначення покарання за незакінчені види цього злочину (частини 2 і 3 ст. 68 КК України); 4) ті, що визначають особливості призначення покарання неповнолітнім (статті 98, 99, 100, 103).

У контексті кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин особливої уваги заслуговують правила, що визначають особливості призначення покарання за незакінчені види цього злочину, а також правила, що визначають особливості призначення покарання неповнолітнім. Так, зі змісту правил щодо призначення покарання за незакінчені види незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (частини 2 і 3 ст. 68 КК України) випливає, що:

1) за готування до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, суд має призначити винному покарання у виді штрафу розміром від 400 до 700 НМДГ, а якщо застосування такого виду покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, то покарання у виді обмеження волі

строком від 1 до 3 років чи у виді *позбавлення волі строком від 1 до 1,5 років*;

2) за готування до злочину, передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України, суд має призначити винному покарання у виді обмеження волі строком від 3 до 5 років, а якщо застосування такого виду покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, то покарання у виді *позбавлення волі строком від 3 до 2,5 років*. За наявності до того підстав (зокрема достовірної інформації про підготовлені засоби вчинення цього злочину) суд може прийняти рішення і про конфіскацію потенційних знарядь видобування;

3) за готування до злочину, передбаченого ч. 4 ст. 240 КК України, суд має призначити винному покарання у виді *позбавлення волі строком від 5 до 4 років*. За наявності до того підстав (зокрема достовірної інформації про підготовлені засоби вчинення цього злочину) суд може прийняти рішення і про конфіскацію потенційних знарядь видобування;

4) за замах на злочин, передбачений ч. 2 ст. 240 КК України, суд має призначити винному покарання у виді штрафу розміром від 400 до 700 НМДГ, а якщо застосування такого виду покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, то покарання у виді обмеження волі строком від 1 до 3 років чи у виді *позбавлення волі строком від 1 до 2 років*;

5) за замах на злочин, передбачений ч. 3 ст. 240 КК України, суд має призначити винному покарання у виді обмеження волі строком від 3 до 5 років, а якщо застосування такого виду покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, то покарання у виді *позбавлення волі строком від 3 років до 3 років і 4 місяців*. За наявності підстав суд може прийняти рішення і про конфіскацію потенційних знарядь видобування;

б) за замах на злочин, передбачений ч. 4 ст. 240 КК України, суд має призначити винному покарання у виді *позбавлення волі строком від 5 років до 5 років і 4 місяців*. За наявності підстав суд може прийняти рішення і про конфіскацію потенційних знарядь видобування.

Серед наведених висновків щодо призначення покарання за незакінчені види незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення звертає на

себе увагу та обставина, що в переважній більшості таких випадків судова дискреція зводиться до мінімуму (як узагалі, так і під час обрання найбільш оптимального розміру того покарання, яке було обране судом серед кількох альтернативних). Наприклад, за замах на особливо кваліфікований вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення суд має призначити винному покарання у виді *позбавлення волі строком від 5 років до 5 років і 4 місяців*. Цілком очевидно, що варіативність у вигляді 4 місяців позбавлення волі для призначення покарання за вчинення цього тяжкого злочину не дає можливості суду в кожному конкретному випадку призначити справедливе, достатнє і, що головне, індивідуалізоване покарання кожному винному з урахуванням його особи, ступеня його участі у вчиненні цього злочину тощо.

Особливо ж небезпечними є ті ситуації, за наявності яких суд як фактично, так і юридично позбавлений можливості визначати розмір того чи іншого покарання. В окремих випадках вади законодавчої техніки побудови санкцій ст. 240 КК України в «тандемі» з положеннями частин 2 і 3 ст. 68 КК України, які наразі абсолютно неузгоджені з санкціями норм Особливої частини КК України, призвели до виникнення відверто курйозних ситуацій. Зокрема, важко зрозуміти, як повинен діяти суд в тому випадку, коли винний учинить готування до вчинення особливо кваліфікованого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, адже згідно з чинним кримінальним законодавством України останньому слід призначити покарання у виді позбавлення волі строком *від 5 до 4 років* (!).

Переходячи до правил призначення покарання неповнолітнім під кутом положень ст. 240 КК України, слід відзначити, що: 1) до неповнолітніх, котрі мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, суд може призначити винному покарання або у виді штрафу розміром від 30 до 500 НМДГ, або у виді позбавлення волі строком від 6 місяців до 3 років; 2) до неповнолітніх, котрі не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, суд може

призначити винному покарання лише у виді позбавлення волі строком від 6 місяців до 3 років; 3) за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України, суд може призначити неповнолітньому лише покарання у виді позбавлення волі строком від 3 до 4 років; 4) за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 240 КК України, суд може призначити неповнолітньому лише покарання у виді позбавлення волі строком від 5 місяців до 7 років¹.

Як бачимо, існуюча ситуація з призначенням покарання неповнолітнім за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є далеко не ідеальною. Особливу стурбованість викликає та обставина, що до неповнолітніх, котрі не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, суд може призначити винному покарання лише у виді позбавлення волі строком від 6 місяців до 3 років, хоча санкція цієї норми поряд із позбавленням волі передбачає два більш м'яких покарання, а саме штраф і обмеження волі. Схожа ситуація матиме місце й у випадку вчинення неповнолітньою особою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України, адже з двох основних видів покарань суду доведеться призначити неповнолітньому найбільш суворий. Таким чином, намагання законодавця в межах статей 98–103 КК України виписати умови (механізми) для призначення більш гуманних покарань для неповнолітніх у аналізованих нами випадках перетворюються на «дамоклів меч» для українських дітей. Цілком очевидно, що ця ситуація потребує свого негайного вирішення, однак вирішити її в межах ст. 240 чи пропонованої нами редакції ст. 188-2 КК України, на жаль, неможливо, а тому це питання має стати предметом окремих досліджень, спрямованих на пошук найбільш оптимальних шляхів удосконалення норм розділу XV Загальної частини КК України.

Нарешті, до загальних засад призначення покарання законодавець (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) відносить положення, згідно з яким суд призначає покарання урахувуючи: 1) ступінь тяжкості вчиненого злочину; 2) особу винного; 3) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Не акцентуючи уваги на цих питаннях,

---

¹ При цьому питання, як визначити розмір цього виду покарання для неповнолітніх у випадку вчинення ними готування або замаху, залишається відкритим. Мається на увазі те, що зі змісту кримінального закону важко зрозуміти, що слід розуміти під «максимальним строком або розміром найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу». Так, у нашому випадку це 8 років чи 7 років позбавлення волі?

лише відзначимо, що в судовій практиці трапляються непоодинокі випадки неправильного застосування кримінального закону в цій частині. Зокрема, вельми розповсюдженим явищем під час призначення покарання за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є віднесення до числа обставин, що пом'якшують покарання, фактів, які не мають і не повинні мати жодного значення для визначення виду та розміру покарання.

Висновки до розділу 3

Підбиваючи підсумки аналізу особливостей кваліфікації незаконного видобування корисних копалин, покарання за незаконне видобування корисних копалин, а також проблем його призначення, слід відзначити таке.

1. Чинне кримінальне законодавство України описує низку складів злочинів, які є суміжними зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення». Серед них особливі проблеми у кваліфікації викликають: а) два інші склади злочинів, що описані в межах ст. 240 КК України: «порушення встановлених правил охорони надр» та «порушення встановлених правил використання надр»; б) склад злочину, передбаченого ст. 252 КК України, як суміжний до кваліфікованого складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення на територіях і об'єктах ПЗФ»; в) склади злочинів проти власності, що описують «класичні» форми протиправного заволодіння чужим майном (статті 185 та 186 КК України); г) склади злочинів проти власності, що описують «специфічні» форми протиправного заволодіння чужим майном, які наразі передбачені статтями 239-1 та 239-2 КК України; д) склади злочинів проти власності, що описують такі посягання, як самовільне зайняття земельної ділянки та самочинне будівництво на ній (197-1 КК України), пошкодження або знищення чужого майна (статті 194, 196 КК України), а також порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України); е) склади злочинів проти виробництва, описані статтями 271–273 КК України.

2. Для здійснення правильного відмежування складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» від усіх зазначених вище складів злочину правоохоронним органам і суду, з одного боку, слід у кожному конкретному випадку встановлювати всі юридично значущі обставини вчинення злочину, а, з іншого, уважно вивчати положення відповідних заборонних норм КК України. При цьому слід акцентувати особливу увагу на кількох обставинах.

По-перше, хоч ст. 240 КК України описує три відносно самостійні склади злочину, їх не завжди можна відмежувати один від одного. Йдеться про випадки, коли незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється безпосередньо з надр, призвело до створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, спричинило шкоду праву власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення та містить ознаки: а) порушення правил використання надр; б) порушення правил охорони надр; в) порушення правил і охорони, і використання надр. У таких випадках слід констатувати в діянні особи наявність кількох складів злочину.

По-друге, відмежувати склад злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ» від складу злочину «умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ» фактично неможливо. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ України (або щодо об'єктів ПЗФ України, які за своєю суттю є корисними копалинами загальнодержавного значення чи специфічною формою їх залягання), на сьогодні має кваліфікуватися лише за ч. 3 ст. 240 і додаткової кваліфікації за ст. 252 КК України не потребує.

По-третє, у контексті співвідношення складів злочинів, описаних статтями 239-1, 239-2 та ст. 240 КК України, варто відзначити таке: 1) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які не можна вважати поверхневим шаром землі (тобто з надр), має кваліфікуватися тільки за ст. 240 КК України; 2) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який не містить корисних копалин загальнодержавного значення, за наявності підстав («створення небезпеки

для життя, здоров'я людей чи для довкілля» чи «вчинення в особливо великих розмірах») може кваліфікуватися лише за статтями 239-1 чи 239-2 КК України; 3) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, однак за відсутності ознак «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля» та «вчинення в особливо великих розмірах», кваліфікується лише за відповідними частинами ст. 240 КК України; 4) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 239-1 та ст. 240 КК України; 5) незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду обсягом понад десять кубічних метрів, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 239-2 і ст. 240 КК України.

По-четверте, здатність діяння «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» спричинити шкоду надрам є його природною (невід'ємною) властивістю, яка була врахована законодавцем при криміналізації цього діяння, а тому одночасна кваліфікація вчиненого за статтями 240 і 194 КК України можлива лише за умов реальної сукупності (наприклад, для того, щоб отримати доступ до корисних копалин, винний зруйнував будівлю, захисні споруди тощо).

По-п'яте, за умови, що у поведінці винної особи мають місце усі ознаки складів злочинів, передбачених відповідними частинами статей 240 і 197-1 КК України., незаконне видобування корисних копалин може утворювати сукупність із самовільним зайняттям земельної ділянки.

3. Системний аналіз положень чинного адміністративно-деліктного законодавства дозволяє стверджувати, що наразі існує кілька складів адміністративних правопорушень, які є суміжними за кількома ознаками зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин», і є такими, що здатні породжувати складнощі в процесі кваліфікації вчиненого.

Як показує практика, найбільші складнощі при кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення становить склад

адміністративного правопорушення, описаний ст. 47 КУпАП («порушення права державної власності на надра»). Виходячи з положень чинного законодавства, незаконне видобування корисних копалин місцевого значення має кваліфікуватися за ст. 47 КУпАП, а незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – за ст. 240 КК України. Якщо ж вартість незаконно видобутих корисних копалин загальнодержавного значення є настільки незначною, що є підстави для констатації малозначності діяння, то і такі прояви незаконного видобування корисних копалин мають кваліфікуватися за ст. 47 КУпАП.

У контексті співвідношення складу злочину «незаконне видобування корисних копалин» зі складом адміністративного правопорушення «порушення права державної власності на води» варто відзначити, що незаконне видобування вод, які належать до числа корисних копалин загальнодержавного значення, має кваліфікуватися за ст. 240 КК України, а не за ст. 48 КУпАП. У тих випадках, коли таке діяння не заподіяло та не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, вчинене може розглядатися як адміністративне правопорушення, описане ст. 48 КУпАП.

4. У ході аналізу техніки конструювання санкцій ст. 240 КК України було встановлено, що:

а) санкція ч. 2 ст. 240 КК України за видами основних покарань у цілому відповідає потребам правозастосовної практики щодо караності незаконного видобування корисних копалин. У ході ж удосконалення кримінального законодавства було б доречно передбачити можливість призначення за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин і таких покарань, як громадські та виправні роботи;

б) існуючі розміри штрафів за простий вид незаконного видобування корисних копалин цілком влаштовують суди з точки зору їх відповідності суспільній небезпеці різного роду проявів цього діяння. Проте найбільш адекватним покаранням за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин є штраф розміром від 300 до 800 НМДГ;

в) санкції частин 3 і 4 ст. 240 КК України не відповідають суспільній небезпеці

тих діянь, які описані їх диспозиціями, адже є занадто суворими. Про це свідчить як аналіз вироків українських судів, так і результати узагальнення результатів опитування працівників правоохоронних органів. Так, при визначенні «реального» покарання за вчинення злочину, описаного ч. 3 ст. 240 КК України, суди застосовують штраф удвічі частіше, ніж обмеження чи позбавлення волі. І це при тому, що санкція ч. 3 ст. 240 КК України взагалі не передбачає такого основного покарання, як штраф.

5. У санкціях частин 3 і 4 ст. 240 КК України після визначення основних видів покарань та їх розмірів зазначено, що вони призначаються разом «з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування». Детальний аналіз правової природи цієї вимоги привів автора до висновку, що законодавчо закріплена вимога в межах частин 3 і 4 ст. 240 КК України щодо конфіскації незаконно добутого і знарядь видобування (як і аналогічні вимоги, що містяться у санкціях статей 176, 177, 201, 203-1, 204, 209, 216, 229, 239-1, 239-2, 244, 246, 248, 249, 300, 301, 305, 321-1, 332, 334, 361-1, 362, 363-1 КК України) є не видом покарання, а заходом кримінально-правового характеру (заходом безпеки). У роботі підтримується ідея надання спеціальній конфіскації статусу заходу кримінально-правового характеру, врегульованого не Особливою, а Загальною частиною КК України. Відзначено, що ч. 9 ст. 100 КПК України 2012 року має бути викладена в такій редакції, яка буде містити описання правових заходів, відмінних за своєю правовою природою від спеціальної конфіскації, і водночас повинна узгоджуватись з ч. 1 ст. 96-2 КК України, що визначає коло предметів, до яких може бути застосована спеціальна конфіскація. Вимога ж про конфіскацію незаконно добутих корисних копалин має бути виключена з санкцій частин 3 і 4 ст. 240 КК України.

6. У ході аналізу особливостей призначення покарання за незакінчені види незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення було встановлено, що в переважній більшості таких випадків судова дискреція зводиться до мінімуму (як узагалі, так і під час обрання найбільш оптимального розміру того покарання, яке було обране судом серед кількох альтернативних). Особливо ж небезпечними є ті ситуації, за наявності яких суд як фактично, так і юридично позбавлений можливості визначати розмір того чи іншого покарання. В окремих

випадках вади законодавчої техніки побудови санкцій ст. 240 КК України в «тандемі» з положеннями частин 2 і 3 ст. 68 КК України, які наразі абсолютно неузгоджені з санкціями норм Особливої частини КК України, призвели до виникнення відверто курйозних ситуацій.

7. Існуюча ситуація з призначенням покарання неповнолітнім за незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є далеко не ідеальною. Особливу стурбованість викликає та обставина, що до неповнолітніх, котрі не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, суд може призначити винному покарання лише у виді позбавлення волі строком від 6 місяців до 3 років, хоча санкція цієї норми поряд із позбавленням волі передбачає два більш м'яких покарання, а саме штраф і обмеження волі. Схожа ситуація матиме місце й у випадку вчинення неповнолітньою особою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України, адже з двох основних видів покарань суду доведеться призначити неповнолітньому найбільш суворий. Таким чином, намагання законодавця в межах статей 98–103 КК України вписати умови (механізми) для призначення більш гуманних покарань для неповнолітніх в аналізованих нами випадках перетворюються на «дамоклів меч» для українських дітей.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у дослідженні кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. За результатами комплексного аналізу антисоціальної спрямованості незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення встановлено, що основним безпосереднім об'єктом складу цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на вказані корисні копалини. Оскільки незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинення якого далеко не завжди спричиняє істотну шкоду довкіллю чи створює реальну загрозу її заподіяння, фактично є злочином не проти довкілля, а проти власності, законодавча заборона такого діяння має міститися в розділі VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності».

З урахуванням сказаного, а також визнання суспільних відносин, пов'язаних з охороною довкілля і правомірним користуванням надрами, додатковим факультативним об'єктом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення згадування про це злочинне діяння пропонується виключити зі ст. 240 КК, водночас доповнивши КК України статтею 188-2.

2. З одного боку, законодавцю в межах ст. 240 КК України не вдалося чітко диференціювати юридичну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин залежно від виду мінеральної сировини (у багатьох випадках незаконного видобування корисних копалин місцевого значення винний підлягає відповідальності за ст. 240 КК України); з іншого, в разі, коли диференційований підхід до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного або місцевого значення «спрацьовує», має місце ситуація, яка не лише суперечить законам логіки, здоровому глузду та принципам кримінального права, а і порушує вихідні положення Конституції України щодо однакового захисту всіх форм власності.

Ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин

залежить не від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винним, і не від того, до якого з переліків уповноважений державний орган віднесе певну корисну копалину, а передусім від вартості незаконно видобутого та, як наслідок, від розміру завданої майнової шкоди. У зв'язку з цим запропоновано в межах нової ст. 188-2 КК України передбачити відповідальність за незаконне видобування будь-яких корисних копалин. Оскільки вартість незаконно видобутих корисних копалин має бути конструктивною ознакою основного складу злочину, передбаченого ст. 188-2 КК України, в законодавчому порядку слід визначити чітку межу між злочинним та адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин (оптимальна величина цієї межі повинна стати результатом окремого кримінологічного дослідження).

3. Системний аналіз регулятивного законодавства дозволяє стверджувати, що до проявів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення слід відносити випадки, коли особа видобуває корисні копалини загальнодержавного значення: 1) не маючи всіх необхідних для конкретного виду видобування корисних копалин дозвільних або правовстановлюючих документів; 2) після спливу строку дії дозвільних документів, у разі обмеження або тимчасового припинення (зупинення) їх дії, після набрання чинності рішенням компетентного органу про анулювання таких документів чи набрання чинності рішенням суду щодо визнання їх недійсними; 3) після набрання чинності рішенням компетентного органу щодо обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення права видобування корисних копалин або права користування земельною ділянкою; 4) після набрання чинності рішенням компетентного органу щодо позбавлення права видобування корисних копалин; 5) на підставі підроблених дозвільних чи правовстановлюючих документів або на підставі таких документів, які видані некомпетентним органом, чи органом (службовою особою) з перевищенням наданих йому (їй) повноважень; 6) на підставі дозвільних чи правовстановлюючих документів, отриманих незаконним шляхом; 7) до моменту державної реєстрації речових прав на земельну ділянку та її фактичної передачі; 8) з порушенням умов щодо меж або обсягів (лімітів, квот) видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Разом із тим питання про поняття

«незаконність» видобування корисних копалин загальнодержавного значення належить до числа найбільш складних і дискусійних як у теорії кримінального права, так і в практиці застосування ст. 240 КК України. Зустрічаються випадки, коли юридично тотожні дії одні суди визнають злочинним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, а інші – ні. Така ситуація, будучи свідченням грубого порушення принципів кримінального права, не сприяє ефективній боротьбі з розглядуваним посяганням. У зв'язку з цим у межах розробленої дисертантом редакції ст. 188-2 КК України пропонується чітко закріпити, що саме слід розуміти під незаконним видобуванням корисних копалин.

4. Форма описання кваліфікуючої ознаки «вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду» в межах ч. 3 ст. 240 КК України є недосконалою. По-перше, безпосередньо в тексті цієї кримінально-правової норми йдеться про вчинення такого діяння «на» територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, тобто вона стосується виключно місця вчинення злочину. Однак незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке одночасно порушує і право власності Українського народу на ці корисні копалини, і порядок охорони, відтворення та використання об'єктів ПЗФ України, може відбуватися і в тому випадку, коли окремі об'єкти ПЗФ виступають предметом злочину. По-друге, описання аналізованої кваліфікуючої ознаки є відносно адекватним лише до тих пір, поки будь-яке видобування корисних копалин загальнодержавного значення заборонене на будь-яких територіях чи об'єктах ПЗФ України. Якщо ж у межах регулятивного законодавства будуть дозволені окремі види видобування корисних копалин загальнодержавного значення на певних територіях чи об'єктах ПЗФ, розглядувана кваліфікуюча ознака автоматично перетвориться в чергову вадку кримінального закону. Це пов'язано з тим, що в реальній дійсності такі діяння характеризуватимуться типовою (звичайною) суспільною небезпекою (бо не посягатимуть на порядок охорони, відтворення та використання об'єктів природно-заповідного фонду), однак все одно потребуватимуть кваліфікації за ч. 3 ст. 240 КК України, тобто розцінюватимуться як злочин з підвищеним рівнем суспільної небезпеки та, відповідно, караності. З урахуванням сказаного запропоновано

удосконалити законодавче описання вказаної кваліфікуючої ознаки (див. п. 5 наукової новизни).

5. Під незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненим повторно, слід розуміти одноосібне або у співучасті вчинення закінченого або незакінченого незаконного видобування таких корисних копалин особою, яка раніше одноосібно або в співучасті вже вчиняла закінчене або незакінчене незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (повторність тотожних злочинів) або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання (повторність однорідних злочинів), за винятком випадків, коли:

- 1) має місце продовжуваний злочин;
- 2) незаконне видобування корисних копалин або порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання, яке передувало незаконному видобуванню корисних копалин загальнодержавного значення, не є злочином (готування до порушення встановлених правил охорони надр; порушення встановлених правил охорони надр чи їх використання, що не створило небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля; малозначність незаконного видобування корисних копалин; вчинення діянь, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, особою, яка не досягла 16-річного віку, тощо);
- 3) особа, хоч раніше і вчиняла діяння, що підпадають під ознаки одного зі складів злочинів, описаних частинами 1 або 2 ст. 240 КК України, однак:
  - а) у встановленому законом порядку була звільнена від кримінальної відповідальності;
  - б) була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання;
  - в) діяння особи за цим обвинуваченням суд перекваліфікував на іншу статтю Особливої частини КК України;
  - г) кримінальне провадження, відкрите щодо неї за ст. 240 КК України, було закрито;
  - д) відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом;
  - е) була реабілітована;
  - є) судимість за ці злочини було погашено або знято.

6. За результатами аналізу особливо кваліфікуючої ознаки «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» встановлено, що:

- 1) «підпал» не належить до числа найбільш поширених загальнонебезпечних способів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, не узгоджується зі змістом основного складу цього злочину, а отже, не повинен

використовуватися для диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин; 2) конструювання вказаної особливо кваліфікуючої ознаки в межах ч. 4 ст. 240 КК України суперечить правилам законодавчої техніки щодо точності юридичних формулювань; 3) для українського кримінального законодавства традиційним є закріплення загальнонебезпечного способу вчинення злочину при описанні тих суспільно небезпечних діянь, що полягають в умисному знищенні чи пошкодженні майна або погрозі вчинення таких дій; при цьому характерним є встановлення наслідків у вигляді «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля»; 4) загальнонебезпечний характер незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, а також порушення правил охорони або використання надр «закладений» законодавцем ще під час побудови основних складів відповідних злочинів (ч. 1 ст. 239-1, ч. 1 і 2 ст. 240 КК України), а тому передбачення такої особливо кваліфікуючої ознаки, як «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом», утворює вкрай небажаний конфлікт між положеннями відповідних норм, що описують основні склади злочинів, з одного боку, і ч. 3 ст. 239-1 та ч. 4 ст. 240 КК України, з іншого.

За таких обставин використання кваліфікуючої ознаки «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» в межах ст. 240 КК України, а так само при вдосконаленні цього Кодексу є недоречним.

7. Аналіз особливо кваліфікуючої ознаки «що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки» дозволив встановити, що: по-перше, кваліфікуюча ознака «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» значно менше підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину порівняно з кваліфікуючою ознакою «якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки», а тому вони не повинні розглядатися як рівноцінні засоби диференціації кримінальної відповідальності. Нелогічність і загалом хибність використання розглядуваних категорій для диференціації кримінальної відповідальності в межах однієї частини статті КК підтверджується і тією обставиною, що кваліфікуюча ознака «вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом», за великим

рахунком, охоплює собою всі можливі випадки спричинення тяжких наслідків; по-друге, конструювання розглядуваної особливо кваліфікуючої ознаки за допомогою термінологічного звороту «що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки» суперечить правилам законодавчої техніки в частині точності юридичних формулювань.

Водночас не викликає сумнівів те, що одним із найпоширеніших факторів, який істотно підвищує суспільну небезпеку незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, є заподіяння певної шкоди людині. Проте інструментарієм для здійснення належної диференціації кримінальної відповідальності на цій підставі мають виступати: а) різний ступінь тілесних ушкоджень; б) різна кількість потерпілих, яким було завдано тілесних ушкоджень; в) заподіяння смерті людині як найбільш значна шкода людині; г) різна кількість потерпілих, яким було спричинено смерть. З огляду на різний вплив зазначених характеристик на суспільну небезпеку досліджуваного злочину і доктринальні вимоги до техніки конструювання кваліфікуючих ознак, запропоновано в межах ініційованої ст. 188-2 КК України використати три групи кваліфікуючих ознак: 1) заподіяння через необережність середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам або тяжких тілесних ушкоджень одній людині; 2) заподіяння через необережність тяжких тілесних ушкоджень двом чи більше особам або смерті одній людині; 3) заподіяння через необережність смерті двом чи більше особам.

8. Розглядуваний злочин нерідко вчиняється винним не одноосібно, а в співучасті. Це пов'язано з тим, що в багатьох випадках незаконне видобування корисних копалин потребує об'єднання значних фізичних, інтелектуальних, майнових та організаційних зусиль кількох осіб задля досягнення єдиного злочинного результату, збільшення обсягів видобування та реалізації корисних копалин. При цьому ступінь підвищення суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин, вчиненого у співучасті, залежить від кількості співучасників, наявності або відсутності між ними попередньої домовленості, стійкості злочинного об'єднання осіб, наявності або відсутності в такому об'єднанні ієрархічної структури, плану щодо вчинення злочину (злочинів), їх кількості та ступеня тяжкості тощо. Тому прийнятним

критерієм для здійснення диференціації кримінальної відповідальності є форми співучасті, описані в ст. 28 КК України.

9. При здійсненні відмежування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення від суміжних складів злочинів необхідно враховувати таке.

По-перше, хоч ст. 240 КК України описує три відносно самостійні склади злочину, їх не завжди можна відмежувати один від одного. Йдеться про випадки, коли незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється безпосередньо з надр, призвело до створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, спричинило шкоду праву власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення та містить ознаки: 1) порушення правил використання надр; 2) порушення правил охорони надр; 3) порушення правил і охорони, і використання надр. При цьому в першому випадку така обставина не впливає на кваліфікацію вчиненого (ч. 2 ст. 240 КК України), адже відповідальність за порушення правил використання надр передбачена в тій самій нормі, що і відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (має місце злочин з альтернативним складом). У другому і третьому випадках вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених частинами 1 і 2 ст. 240 КК України.

По-друге, в контексті співвідношення складів злочинів, описаних статтями 239-1, 239-2, 240 КК України, варто відзначити, що: 1) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які не можна вважати поверхневим шаром землі (тобто з надр), має кваліфікуватися тільки за ст. 240 КК України; 2) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який не містить корисних копалин загальнодержавного значення, за наявності підстав («створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля» чи «вчинення в особливо великих розмірах») може кваліфікуватися лише за ст. 239-1 чи ст. 239-2 КК України; 3) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, однак за відсутності ознак «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля» та «вчинення в особливо великих розмірах» потребує кваліфікації

лише за відповідними частинами ст. 240 КК України; 4) незаконне заволодіння поверхневим шаром землі, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 239-1 і ст. 240 КК України; 5) незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду обсягом понад десять кубічних метрів, який містить корисні копалини загальнодержавного значення, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 239-2 і ст. 240 КК України.

По-третє, здатність незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення спричинити шкоду надрам є його невід'ємною властивістю, врахованою при криміналізації цього діяння, а тому одночасна кваліфікація вчиненого за статтями 240 і 194 КК України можлива лише за умов реальної сукупності (наприклад, для того, щоб отримати доступ до корисних копалин, винний зруйнував будівлю, захисні споруди тощо).

По-четверте, якщо в поведінці винної особи мають місце всі ознаки складів злочинів, передбачених відповідними частинами статей 240 і 197-1 КК України, незаконне видобування корисних копалин може утворювати сукупність із самовільним зайняттям земельної ділянки.

10. Склад адміністративного правопорушення «самовільне користування надрами» (ст. 47 КУпАП) є не просто суміжним зі складом злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», а і таким, що повністю охоплює всі його ознаки. Аналіз судової практики показує, що за результатом вчинення юридично тотожних діянь суди в одних випадках застосовують ст. 47 КУпАП, а в інших – ст. 240 КК України. Усталеної правозастосовної позиції з цього питання кваліфікації не спостерігається. Така ситуація, будучи серйозним корупціогенним чинником, породжує «зручну» лазівку для несумлінних правозастосувачів і найбільш заможних «надрокористувачів». Показана вада національного законодавства призводить до того, що одні і ті ж правопорушення оцінюються по-різному, адже в одному випадку на винних накладаються лише незначні адміністративні штрафи, а в іншому – особи несуть найбільш сувору

юридичну (кримінальну) відповідальність. Такий стан речей грубо суперечить принципам справедливості і законності, а отже, потребує негайної реакції з боку законодавця. Задля подолання з'ясованої колізії слід внести зміни до ст. 47 КУпАП, а саме: в ч. 1 цієї статті після слів «самовільне користування надрами» зазначити «(крім незаконного видобування корисних копалин)»; ч. 3 ст. 47 КУпАП викласти в новій редакції, вказавши в ній на необережне незаконне видобування корисних копалин і на умисне незаконне видобування корисних копалин, вартість яких на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 НМДГ.

З урахуванням тієї обставини, що за чинним гірничим законодавством підземні води та поверхнева вода «ропа» (як лікувальна, так і промислова) належать до числа корисних копалин загальнодержавного значення, між ст. 48 КУпАП та ст. 240 КК України в цій частині існує колізія. Остання, будучи черговим проявом ігнорування низки правових принципів (законності, справедливості тощо) і, знову ж, корупціогенним чинником, може стати причиною порушення прав і свобод людини і громадянина. Для усунення зазначеної колізії в диспозиції ст. 48 КУпАП після слів «або самовільне водокористування» слід зазначити «(крім незаконного видобування вод)».

11.3 урахуванням викладеного вище КК України пропонується доповнити статтею 188-2 такого змісту:

«Стаття 188-2. Незаконне видобування корисних копалин

1. Умисне незаконне видобування корисних копалин, тобто умисне видобування корисних копалин особою, яка не має права на їх видобування або хоч має таке право, однак набула його незаконно, –

карається штрафом від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з порушенням порядку охорони, відтворення або використання територій чи об'єктів природно-заповідного

фонду України, або у значних розмірах, або через необережність спричинили середньої тяжкості тілесні ушкодження двом чи більше особам або тяжкі тілесні ушкодження одній людині, –

караються штрафом від восьмисот до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, або у великих розмірах, або через необережність спричинили тяжкі тілесні ушкодження двом чи більше особам або смерть однієї людини, –

караються штрафом від тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені злочинною організацією, або в особливо великих розмірах, або через необережність спричинили смерть двох чи більше осіб, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Примітка. 1. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим повторно, якщо особа раніше вже вчиняла цей злочин або будь-який із злочинів, передбачених статтями 185, 186, 187, 188-1, 189–191, 262 цього Кодексу.

2. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим у значних розмірах, якщо вартість видобутих корисних копалин у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

3. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим у великих розмірах, якщо вартість видобутих корисних копалин у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим у особливо великих розмірах, якщо вартість видобутих корисних копалин у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д. С. «Спеціальна» конфіскація: співвідношення кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм / Д. С. Азаров // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 7–8 квітня 2006 року). – Львів, 2006. – Ч. 1. – С. 142–145.
2. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.
3. Алиев З. Г. Ошибка как особое обстоятельство оценки поведения субъекта преступления и ее уголовно-правовое значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Алиев Зияфат Гаджиевич. – М., 2007. – 25 с.
4. Андрушко П. П. Загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська // Законодавство України. – 2005. – № 9. – С. 28–88.
5. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: об'єкт і система / П. П. Андрушко // Кримінальне право України. – 2006. – № 12. – С. 3–63.
6. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 55–62.
7. Антипов В. В. Порухення правил охорони або використання надр / В. В. Антипов // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 15–27.
8. Антіпова А. Пригасле сонце «Світанку країни» / А. Антіпова, Л. Коханець, С. Лавренюк // Голос України. – 11 травня 2012 року – № 84 (5334). – С. 12–13.
9. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: учебное пособие / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.

10. Байлов А. В. Щодо кваліфікації елементів повторності тотожних злочинів, не пов'язаної із засудженням / А. В. Байлов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23-24 вересня 2011 року) – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 35–39.

11. Балюк Ю. О. Навколишнє природне середовище як об'єкт заповідання шкоди / Ю. О. Балюк // Науковий вісник Чернівецького інституту : збірник наукових праць. – Вип. 236 : Правознавство. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 63–68.

12. Барабаш Н. Визначення цілей користування надрами, що не пов'язані з видобуванням корисних копалин / Н. Барабаш // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 1. – С. 74–78.

13. Барабаш Н. Особливості використання земельних ділянок для видобування корисних копалин / Н. Барабаш // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 11. – С. 112–116.

14. Барабаш Н. Поняття та специфіка правового режиму земель, наданих для користування надрами / Н. Барабаш // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 99–103.

15. Барабаш Н. Правове забезпечення використання земель для будівництва й експлуатації підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин / Н. Барабаш // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 2. – С. 52–56.

16. Барабаш Н. Правове регулювання набуття прав на земельні ділянки для потреб надрокористування / Н. Барабаш // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 111–114.

17. Барабаш Н. П. Землі для видобування корисних копалин: поняття та цільове призначення / Н. П. Барабаш // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – Випуск 24. – Том 3. – 2014. – С. 7–11.

18. Барабаш Н. П. Проблемні аспекти визначення користування надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин / Н. П. Барабаш // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2013 року). – Запоріжжя : у 2

частинах. Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Частина II. – С. 13–17.

19. Барабаш Н. П. Розвиток правового регулювання земельних відносин, пов'язаних із користуванням надрами [Електронний ресурс] / Н. П. Барабаш // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 30–37. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_7.pdf.

20. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник Русского уголовного права. Общая и Особенные части / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев; Петербург; Харьков : Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Йогансона, 1903. – 618 с.

21. Берзін П. С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Берзін Павло Сергійович. – К., 2004. – 22 с.

22. Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 183 с.

23. Білецький В. С. Технологія збагачення корисних копалин / В. С. Білецький, В. О. Смирнов. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 272 с.

24. Боброва Ю. В. Відмежування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення від деяких злочинів проти власності в контексті боротьби зі злочинністю / Ю. В. Боброва // Держава та регіони. Серія: Право. – 2009. – № 3. – С. 111–114.

25. Богомяков Ю. С. Уголовно-правовая невменяемость: критерии и признаки / Ю. С. Богомяков // Советское государство и право. – 1989. – № 4. – С. 103–108.

26. Бойцов А. И. Преступления против собственности / А. И. Бойцов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 775 с.

27. Большой толковый словарь русского языка / Составитель и главный редактор С. А. Кузнецов. – СПб. : «Норинт», 2000. – 1536 с.

28. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны труда : учебное пособие / В. И. Борисов. – К. : Издательство УМК ВО при Минвузе УССР, 1990. – 58 с.

29. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Х. : Консум, 2001. – 160 с.

30. Борисов В.І. Щодо проблеми відмежування порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК) від порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК) / В.І. Борисов, Н.В. Нетеса // Питання боротьби зі злочинністю. – 2013. – Вип. 25. – С. 74–85.

31. Боротьба з екологічними злочинами: кримінально-правове і кримінальне дослідження / [Ф. А. Лопушанський, О. Я. Светлов, І. П. Лановенко та ін.] ; НАН України. Інститут держави і права імені В. М. Корецького. – К. : Наукова думка, 1994. – 148 с.

32. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М. : Юридическая литература, 1967. – 240 с.

33. Бурдін В. М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін / В. М. Бурдін // Життя і право. – 2004. – № 4. – С. 44–51.

34. Бушуев Г. В. Способ совершения преступления и его влияние на общественную опасность содеянного : лекция / Г. В. Бушуев. – Омск : Высшая школа милиции МВД СССР. – 1988. – 24 с.

35. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/print1360582710174051>.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

37. Ветров Д. «Чорні комірці» зупиняють вуглепром / Д. Ветров // Дзеркало тижня. – 16 лютого 2013 року – № 6.

38. Винокуров В. Причинение имущественного ущерба как критерий признания предметов и информации предметами преступлений против собственности // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 13–19.

39. Владимиров В. А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М. : Юридическая литература, 1986. – 224 с.

40. Власти Краснодарского края разрешили добычу доломитов на территории заказника / Новости Ростехнадзора // Протос Экспертиза. – Режим доступа : <http://www.fsetan.ru/about>.

41. Водний кодекс України : Закон України від 06 червня 1995 року № 213/95-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>.

42. Вознюк А.А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр / А.А. Вознюк // Митна справа. – 2014. – № 3 (93). – С. 300–304.

43. Волков Б. С. Мотив и квалификация преступлений / Б. С Волков. – Казань : Издательство Казанского университета, 1968. – 164 с.

44. Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность / Б. С Волков. – Казань : Издательство Казанского университета, 1965. – 136 с.

45. Ворошилин Е. В. Субъективная сторона преступления : учебное пособие / Е. В Ворошилин, Г. А. Кригер. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – 75 с.

46. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 646 с.

47. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С. Б Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.

48. Галкин Р. П. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны недр: некоторые проблемы совершенствования санкции статьи 240 УК Украины // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 7. – 2008. – С. 22–25.

49. Гальперин И. М. Дополнительные наказания / И. М. Гальперин, Ю. Б. Мельникова. – М. : Юридическая литература, 1981. – 116 с.

50. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – М. : ЮрИнфоР, 2001. – 316 с.

51. Гірничий закон України : Закон України від 06 жовтня 1999 року № 1127-XIV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>.

52. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений / В. К. Глистин. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1979. – 127 с.

53. Голова Комітету Ірина Сех просить Генпрокуратуру перевірити законність Угоди між урядом і компанією «Шелл» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Головна. Новини. – Режим доступу : http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article;jsessionid=43561BE71F868B751B956AB43D6284FA?art_id=51313&cat_id=48830.

54. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Горбачова. – О., 2008. – 20 с.

55. Горбачова І. М. Розмежування конфіскації і спеціальної конфіскації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v32/39.pdf>.

56. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт

Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1389945540511681>.

57. Готин А. Н. Объект преступления в теории уголовного права / А. Н. Готин // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001. – № 3. – С. 39–58.

58. Григорьева Л. В. Уголовная ответственность за мошенничество в условиях становления новых экономических отношений : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Л. В. Григорьева. – М., 2004. – 197 с.

59. Грицан О. А. Правові засади екологічного контролю за використанням та охороною надр : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Грицан Ольга Анатоліївна. – К., 2009. – 197 с.

60. Гуськова Н. Недвижимое имущество как предмет хищения / Н. Гуськова // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 18–20.

61. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56–65.

62. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2001. – 384 с.

63. Дагель П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Правоведение. – 1969. – № 1. – С. 78–88.

64. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1974. – 244 с.

65. Дагель П. С. Теоретические основы установления вины / П. С. Дагель, Р. И. Михеев – Владивосток : Дальневосточный государственный университет, 1975. – 167 с.

66. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : монографія / А. О. Данилевський. – Луганськ: РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2009. – 232 с.

67. Данилюк С. Е. Ошибка в противоправности деяния и ее уголовно-правовое значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Данилюк Станислав Евгеньевич. – Москва, 1990. – 22 с.

68. Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Н. Даньшин. – М. : Юридическая литература, 1973. – 200 с.

69. Державний стандарт України «Пожежна безпека. Терміни та визначення» (ДСТУ 2272-93) : розроблений Державним комітетом стандартизації, метрології та сертифікації України : чинний від 01 січня 1995 року [Електронний ресурс] / Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України // Хранилище стандартів. – Режим доступу : <http://normativ.ucoz.org/load/3-1-0-89>.

70. Дроздов А. В. Человек и общественные отношения / А. В. Дроздов. – Ленинград : Издательство Ленинградского государственного университета, 1966. – 124 с.

71. Дрьомов С. Комп'ютерна інформація як предмет злочину, передбаченого статтею 362 Кримінального кодексу України / С. Дрьомов // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 129–132.

72. Дудоров О. Специфіка юридичної помилки при вчиненні злочинів із змішаною протиправністю / О. Дудоров // Право України. – 2011. – № 9. – С. 82–91.

73. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності / О. О. Дудоров // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 169–175.

74. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія / О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан. – Луганськ, 2012. – 399 с.

75. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – Ваїте, 2014. – 944 с.

76. Дудоров О. О. Спеціальна конфіскація: проблеми законодавчої регламентації / О. О. Дудоров // Юридичний вісник України. – 6–19 грудня 2014 року. – № 49-50. – С. 14–15 ; 20 грудня 2014 року – 02 січня 2015 року. – № 51-52. – С. 14–15 ; 03–23 січня 2015 року. – № 1-2. – С. 14–15.

77. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Істина, 2006. – 648 с.

78. Дурманов Н. Д. Понятие преступления / Н. Д. Дурманов. – М., Л. : Издательство АН СССР, 1948. – 315 с.

79. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1955. – 212 с.

80. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.

81. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В. П. Емельянов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 291 с.

82. Еникеев М. И. Психолого-юридическая сущность вины и вменяемости / М. И. Еникеев // Советское государство и право. – 1989. – № 12. – С. 76–82.

83. Емельянов В. П. Дискусійні питання щодо визначення об'єкту злочину у кримінально-правовій науці / В. П. Емельянов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 172–181.

84. Жевлаков Э. Н. Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды : учебное пособие / Э. Н. Жевлаков. – М. : ВЮЗИ, 1986. – 86 с.

85. Жевлаков Э. Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности : дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Э. Н. Жевлаков. – М., 1991. – 496 с.

86. Жуковский В. И. Субъект преступления в уголовном праве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Жуковский Владимир Ильич. – Ставрополь, 2002. – 22 с.

87. Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року : затверджена Законом України від 21 квітня 2011 року № 3268-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3268-17/print1393169756144885>.

88. Загородников Н. И. Общественный порядок и пути его укрепления / Н. И. Загородников // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 3–9;

89. Загородников Н. И. Объект преступления: от идеологии содержания к естественному понятию / Н. И. Загородников // Проблемы уголовной политики и уголовного права. – М., 1994. – С. 5–22.

90. Загородников Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части / Н. И. Загородников. – М. : Юридическая литература, 1975. – 568 с.

91. Задоя К. П. Вирішення питання про долю речових доказів та документів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року як правовий захід, відмінний від спеціальної конфіскації / К. П. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 4. – С. 100–105.

92. Захарова В. А. Теория и практика расследования нарушений правил охраны и использования недр : монографія / В. А. Захарова, Н. Е. Холопова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 192 с.

93. Зелинский А. Ф. Квалификация повторных преступлений : учебное пособие / А. Ф. Зелинский. – Волгоград: Издательство ВСШ МВД СССР, 1976. – 55 с.

94. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print1389902076831217>.

95. Зінченко І. О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини у питаннях і відповідях : науково-практичний посібник / І. О. Зінченко, В. Б. Харченко. – К. : Атіка, 2013. – 240 с.

96. Зінченко І. О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін ; за заг. ред. проф. В. І. Тютюгіна. – Харків : Фінн, 2008. – 336 с.

97. Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х. : ФІНН, 2010. – 256 с.

98. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / [О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан] ; за ред. О. О. Дудорова ; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 616 с.

99. Інструкція зі службового розслідування, обліку пожеж та наслідків від них на залізничному транспорті : затверджена наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 03 серпня 2005 року № 430 [Електронний ресурс] / Міністерство транспорту та зв'язку України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0919-05/print1390413915158796>.

100. Калмиков Д. Деякі особливості змісту вини у злочинах з формальним складом / Д. Калмиков, М. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 6. – С. 62–69.

101. Калмыков П. Д. Учебник уголовного права. Часть общая / П. Д. Калмыков – СПб., 1866. – 551 с.

102. Карпюк Г. Ельдорадо по-українськи / Г. Карпюк // Юридичний вісник України. – 16–22 квітня 2011 року. – № 16 (824). – С. 12.

103. Кауфман М. А. Пробелы в уголовном праве и судебское усмотрение / М. А. Кауфман. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 344 с.

104. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник / [Г. Є. Болдарь, М. К. Гнетнев, Г. М. Зеленов та ін.] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – 430 с.

105. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев – М. : Наука, 1988. – 176 с.

106. Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1965. – 144 с.

107. Кириченко В. Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву / В. Ф. Кириченко. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1952. – 96 с.

108. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебникъ общаго уголовного права : в 2 т. / А. Ф. Кистяковский. – К. : Типография Университета Святого Владимира, 1875. – Т. 1: «Общая часть». – 413 с.

109. Класифікатор корисних копалин (ККК) ДК 008:2007 : затверджений Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 12 грудня 2007 року № 357 [Електронний ресурс] / Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики // Професійна юридична система МЕГА-НаУ. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.29593.1>.

110. Класифікація запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05 травня 1997 року № 432 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/432-97-п>.

111. Князев А. Г. Экологические преступления : научно-практическое пособие / А. Г. Князев, Д. Б. Чураков, А. И. Чучаев ; под ред. А. Г. Князева. – М. : Проспект, 2009. – 464 с.

112. Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Кобзева Елена Васильевна. – Саратов, 2002. – 32 с.

113. Ковалев М. И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1973. – № 11. – С. 68–74.

114. Ковалев М. И. Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1985. – № 8. – С. 73–79.

115. Ковтун О. М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : навчальний посібник / О. М. Ковтун. – К. : Прецедент, 2010. – 229 с.

116. Кодекс України про надра : Закон України від 27 липня 1994 року № 32/94-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр/print1389902076831217>.

117. Кодекс цивільного захисту України : Закон України 02 лютого 2012 року № 5403-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

118. Кожна тонна вугілля з донбаської «копанки» краде гривні з кишень решти українців [Електронний ресурс] // Наші гроші : електронне видання. – Режим доступу : <http://nashigroshi.org/2012/07/22/na-shemi-pereprodazhu-vuhillya-z-koranokderzhbyudzhzet-obkradayut-na-milyardy/>.

119. Козаченко И. Я. Преступления с квалифицированными составами и их уголовно-правовая оценка / И. Я. Козаченко, Т. А. Костарева, Л. Л. Кругликов. – Екатеринбург : Изд-во Уральской государственной юридической академии, 1994 – 60 с.

120. Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции : проблемы построения, классификации и измерения / А. П. Козлов. – Красноярск. : Издательство Красноярского университета, 1989. – 124 с.

121. Козьяков І. Проблеми визначення поняття «надра» в гірничому законодавстві України / І. Козьяков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 89–94.

122. Козьяков І. М. Проблеми правового регулювання права власності на надра / І. М. Козьяков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 1 (13). – С. 34–39.

123. Колбасов О. С. Природа как объект правовой охраны / О. С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы в СССР : сборник статей / Отв. ред. Г. Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 5–16.

124. Комарницький М. В. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны и использования недр по законодательству Российской Федерации и Украины / М. В. Комарницький // Вестник Омской юридической академии. – 2014. – № 2 (23). – С. 72–75.

125. Комарницький М. Відмежування злочинів проти довкілля від злочинів проти власності / М. Комарницький, О. Дудоров // Вісник Національної академії прокуратури. – 2014. – № 3. – С. 61–70.

126. Комарницький М. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом / М. Комарницький // Публічне право. – 2014. – № 2. – С. 106–112.

127. Комарницький М. Порушення правил охорони або використання надр: проблеми кримінально-правової характеристики / М. Комарницький, В. Гацелюк, О. Дудоров, // Вісник прокуратури. – 2013. – № 8. – С. 73–87.

128. Комарницький М. В. § 4. «Порушення правил охорони або використання надр» розділу 3. «Злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі, надр, територій та об'єктів, узятих під охорону держави / М. В. Комарницький // Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / [О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан] ; за ред. О. О. Дудорова ; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – С. 248–306.

129. Комарницький М. В. Диференціація кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення за допомогою кваліфікуючої ознаки «вчинені на територіях чи об'єктах природно-

заповідного фонду» / М. В. Комарницький // Право і суспільство. – 2014. – №. 3. – С. 265–372.

130. Комарницький М. В. Корисні копалини загальнодержавного значення як предмет злочину, передбаченого ст. 240 КК України / М. В. Комарницький // Азовські правові читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Бердянськ, 18–19 квітня 2014 року). – Бердянськ : ТОВ «Модем-1», 2014. – С. 224–228.

131. Комарницький М. В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно / М. В. Комарницький // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 72. – С. 370–377.

132. Комарницький М. В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило масове захворювання людей / М. В. Комарницький // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13–14 червня 2014 року). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2014. – С. 74–77.

133. Комарницький М. В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом вибуху / М. В. Комарницький // Особливості розвитку законодавства України у контексті євро інтеграційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Донецьк, 6–7 червня 2014 року). – Донецьк : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. – С. 86–90.

134. Комарницький М. В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей / М. В. Комарницький // Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 13–14 червня 2014 року). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 113–115.

135. Комарницький М. В. Суб'єкт незаконного видобування корисних копалин – загальний чи спеціальний? / М. В. Комарницький // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 11–12 жовтня 2012 року). – Х. : Право, 2012. – С. 568–571.

136. Комарницький М. В. Щодо визначення об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 240 Кримінального кодексу України / М. В. Комарницький // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ, 19–20 квітня 2012 року). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 242–246.

137. Комарницький М.В. Взаємозв'язок кримінального та адміністративного права в частині інтерпретації категорії «пожежа» / М. В. Комарницький, Д.О. Калмиков // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 9–10 жовтня 2014 року). – Х. : Право, 2014. – С. 305–309.

138. Кондра О. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях / О. Кондра // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 276–286.

139. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page4>.

140. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Копотун. – К., 2008. – 20 с.

141. Коржанский Н. Й. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. Й. Коржанский. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.

142. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник / М. Й. Коржанський. – [3-є вид., переробл. і допов.]. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.

143. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.

144. Корнякова Т. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього природного середовища / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 2. – С. 121–133.

145. Котов Д. П. Мотивы преступлений и их доказывание. Вопросы теории и практики / Д. П. Котов. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1975. – 152 с.

146. Крегг Г. Нелегальні шахти як загроза для української економіки [Електронний ресурс] / Г. Крегг // Українська правда. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/inozmi/bbc/2013/04/18/6988408/view_print/.

147. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 27 січня 1999 року № 173 [Електронний ресурс] / Рада Європи // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

148. Кримінальна справа № 0502/2406/2012-к / Архів Амвросіївського районного суду Донецької області за 2012 рік.

149. Кримінальна справа № 111/2916/13-к / Архів Ленінського районного суду Автономної Республіки Крим за 2013 рік.

150. Кримінальна справа № 111/3123/13-к / Архів Ленінського районного суду Автономної Республіки Крим за 2013 рік.

151. Кримінальна справа № 120-1/2008 р. / Архів Городоцького районного суду Хмельницької області за 2008 рік.

152. Кримінальна справа № 1202-1/2011 р. / Архів Антрацитівського міськрайонного суду Луганської області за 2011 рік.

153. Кримінальна справа № 1-298/11 / Архів Каховського міськрайонного суду Херсонської області за 2011 рік.

154. Кримінальна справа № 1-306/2007 р. / Архів Роздільнянського районного суду Одеської області за 2007 рік.

155. Кримінальна справа № 1-67/2007 р. / Архів Ленінського районного суду Автономної Республіки Крим за 2007 рік.

156. Кримінальна справа № 1718/4190/12 / Архів Сарненський районний суд Рівненської області за 2013 рік.

157. Кримінальна справа № 177/1728/13-к / Архів Криворізького районного суду Дніпропетровської області за 2013 рік.

158. Кримінальна справа № 1-82/2009 р. / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2009 рік.

159. Кримінальна справа № 1-9/11 р. / Архів Немирівського районного суду Вінницької області за 2014 рік.

160. Кримінальна справа № 1914/2128/12 р. / Архів Терехівського районного суду Тернопільської області за 2012 рік.

161. Кримінальна справа № 243/5210/13-к / Архів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області за 2013 рік.

162. Кримінальна справа № 243/9499/13-к / Архів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області за 2013 рік.

163. Кримінальна справа № 244/3192/13-к / Архів Сніжнянського міського суду Донецької області за 2013 рік.

164. Кримінальна справа № 244/5238/13-к / Архів Сніжнянського міського суду Донецької області за 2013 рік.

165. Кримінальна справа № 249/4512/13-к / Архів Шахтарського міськрайонного суду Донецької області за 2013 рік.

166. Кримінальна справа № 249/4523/13-к / Архів Шахтарського міськрайонного суду Донецької області за 2013 рік.

167. Кримінальна справа № 279/5143/14-к / Архів Коростенського міськрайонного суду Житомирської області за 2014 рік.

168. Кримінальна справа № 308/17232/13-к / Архів Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області за 2013 рік.

169. Кримінальна справа № 309/2977/13-к / Архів Хустського районного суду Закарпатської області за 2013 рік.

170. Кримінальна справа № 318/1929/13-к / Архів Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області за 2013 рік.

171. Кримінальна справа № 340/908/13-к / Архів Верховинського районного суду Івано-Франківської області за 2013 рік.

172. Кримінальна справа № 343/1904/14-к / Архів Долинського районного суду Івано-Франківської області за 2014 рік.

173. Кримінальна справа № 343/2826/13-к / Архів Долинського районного суду Івано-Франківської області за 2013 рік.

174. Кримінальна справа № 343/3540/13-к / Архів Долинського районного суду Івано-Франківської області за 2013 рік.

175. Кримінальна справа № 349/1967/14-к / Архів Рогатинського районного суду Івано-Франківської області за 2014 рік.

176. Кримінальна справа № 352/1447/14-к / Архів Тисменицького районного суду Івано-Франківської області за 2014 рік.

177. Кримінальна справа № 352/1626/14-к / Архів Тисменицького районного суду Івано-Франківської області за 2014 рік.

178. Кримінальна справа № 385/820/14-к / Архів Гайворонського районного суду Кіровоградської області за 2014 рік.

179. Кримінальна справа № 407/4326/13-к / Архів Антрацитівського міськрайонного суду Луганської області за 2014 рік.

180. Кримінальна справа № 413/2057/13-к / Архів Краснолуцького міського суду Луганської області за 2013 рік.

181. Кримінальна справа № 421/1542/13-к / Архів Первомайського міського суду Луганської області за 2013 рік.

182. Кримінальна справа № 422/4903/13-к / Архів Перевальського районного суду Луганської області за 2013 рік.

183. Кримінальна справа № 422/781/13-к / Архів Перевальський районний суд Луганської області за 2013 рік.

184. Кримінальна справа № 505/4241/14-к / Архів Котовського міськрайонного суду Одеської області за 2014 рік.

185. Кримінальна справа № 511/1146/13-к / Архів Роздільнянського районного суду Одеської області за 2013 рік.

186. Кримінальна справа № 555/1751/14-к / Архів Березнівського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

187. Кримінальна справа № 556/1300/14-к / Архів Володимирецького районного суду Рівненської області за 2013 рік.

188. Кримінальна справа № 556/442/14-к / Архів Володимирецького районного суду Рівненської області за 2014 рік.

189. Кримінальна справа № 560/2237/13-к / Архів Дубровицького районного суду Рівненської області за 2013 рік.

190. Кримінальна справа № 566/1225/14-к / Архів Млинівського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

191. Кримінальна справа № 572/1487/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

192. Кримінальна справа № 572/4039/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

193. Кримінальна справа № 572/4859/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

194. Кримінальна справа № 572/5110/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

195. Кримінальна справа № 572/5290/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

196. Кримінальна справа № 572/5666/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

197. Кримінальна справа № 572/5805/14-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2014 рік.

198. Кримінальна справа № 572/849/13-к / Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2013 рік.

199. Кримінальна справа № 595/1798/14-к / Архів Буцацького районного суду Тернопільської області за 2014 рік.

200. Кримінальна справа № 600/700/14-к / Архів Козівський районний суд Тернопільської області за 2014 рік.

201. Кримінальна справа № 662/645/13-к / Архів Новотроїцький районний суд Херсонської області за 2013 рік.

202. Кримінальна справа № 713/105/12-к / Архів Хустського районного суду Закарпатської області за 2014 рік.

203. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / [А. С. Беніцький, В. П. Бодаєвський, Г. Є. Болдарь та ін.] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – [2-ге вид.]. – К. : «ВД «Дакор», 2013. – 786 с.

204. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник : у 2-х томах : Т. 1 / [А. С. Беніцький, В. П. Бодаєвський, Г. Є. Болдарь та ін.] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Видавництво «Елтон–2», 2012. – 780 с.

205. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник : у 2-х томах : Т. 2 / [А. С. Беніцький, В. П. Бодаєвський, Г. Є. Болдарь та ін.] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Видавництво «Елтон–2», 2012. – 704 с.

206. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

207. Кримінальне право України. (Особлива частина) : підручник / [А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Харків : Видавництво ХНУВС, 2011. – 572 с.

208. Кримінальне право України. Загальна частина (у схемах і таблицях) : навчальний посібник / уклад. В. С. Малишев, В. М. Бесчасний, Є. С. Назимко ; Донецький юридичний інститут МВС України. – Донецьк : ВД «Кальміус», 2013. – 240 с.

209. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

210. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

211. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

212. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [3-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.

213. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / [А. С. Беніцький, В. О. Гацелюк, М. К. Гнетнев та ін.] ; за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.

214. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.

215. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 томах / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-е вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 1040 с.

216. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 томах / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-е вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 376 с.

217. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Василевский. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 300 с.

218. Кругликов Л. Л. О конструировании квалифицированных составов преступлений / Л. Л. Кругликов // Правоведение. – 1989. – № 1. – С. 43–49.

219. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1972. – 352 с.

220. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – [2-е изд., перераб. и дополн.]. – М. : Юристь, 2007. – 304 с.

221. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1960. – 240 с.

222. Кудрявцев В. Н. Способ совершения преступления и его уголовно-правовое значение / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1957. – № 8. – С. 60–69;

223. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. С. М. Моїсеева та О. М. Джужи. – [2-е вид., переробл.]. – К. : КНТ, 2007. – 300 с.

224. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 220 с.

225. Кузнецова Н. Ф. Уголовная ответственность за нарушение общественного порядка / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1963. – 219 с.

226. Кузнецова Н. Ф. Эффективность уголовно-правовых норм и язык закона / Н. Ф. Кузнецова // Социалистическая законность. – 1973. – № 9. – С. 29–33.

227. Курс советского уголовного права. Часть Общая : в 2 т. / [Н. А. Беляев, Н. П. Грабовская, С. А. Домахин и др.] ; под ред. проф. Н. А. Беляева, М. Д. Шаргородского. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1968. – Т. 1. – 647 с.

228. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для юридических вузов : в 2 т. : Т. 1 «Учение о преступлении» / [Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова и др.] ; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Издательство «ЗЕРЦАЛО», 1999. – 592 с.

229. Куц В. Зміст вини у злочинах з формальним складом / В. Куц, О. Бондаренко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 3. – С. 36–40.

230. Куц П. Чи з'явиться червоний семафор біля «копанок»? [електронний ресурс] / П. Куц // Урядовий кур'єр. – 8 грудня 2011 року – № 229. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/chi-zyavitsya-chervonij-semafor-bilya-kopanok/>.

231. Лапина М. А. Юридическая ответственность за экологические правонарушения. Постатейный комментарий к российскому законодательству / М. А. Лапина. – М. : Экзамен, 2003. – 288 с.

232. Лашук Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину / Є. В. Лашук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічний бюлетень / За заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – Вип. 10. – С.197–208.

233. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Лащук Єфрем Вікторович. – К., 2005. – 262 с.

234. Лекшас Ион. Вина как субъективная сторона преступного деяния / Ион Лекшас ; [пер. с нем. С. Л. Либерман]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 87 с.

235. Леонова О. В. Нормативно-правове регулювання відносин надкористування в Україні: сучасний стан і перспективи вдосконалення / О. В. Леонова // Вісник Академії митної служби України. – Сер. : Право. – 2010. – № 2. – С. 70–78.

236. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева. – М. : Издательство НОРМА, 1998. – 296 с.

237. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Лизогуб Ярослав Григорович. – Луганськ, 2002. – 204 с.

238. Лизогуб Я. Г. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства : навчальний посібник / Я. Г. Лизогуб, С. С. Яценко ; наук. ред. С. С. Яценко. – К. : Атіка, 2005. – 240 с.

239. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.

240. Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Літошенко Олена Святославівна. – К., 2005. – 21 с.

241. Лобов С. А. Квалификация умышленного уничтожения или повреждения чужого имущества, совершенного путем поджога : учебно-практическое пособие / С. А. Лобов. – Краснодар : Ризограф ИПО КЮИ МВД России, 2003. – 50 с.

242. Лопашенко Н. А. Преступления против собственности: теоретически-прикладное исследование / Н. А. Лопашенко. – М. : ЛексЭст, 2005. – 408 с.

243. Лопашенко Н. А. Экологические преступления: уголовно-правовой анализ : монография / Н. А. Лопашенко. – М. : Издательство ООО «Юрлитинформ», 2009. – 352 с.

244. Магарин Н. С. Субъект преступления по новому уголовному законодательству Украины : монография / Н. С. Магарин, Д. В. Бараненко ; под ред. Е. Л. Стрельцова. – Одесса : Астропринт, 2001. – 104 с.

245. Макаренко О. Місце земель, наданих для використання надр, в складі земель України / О. Макаренко // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 квітня 2010 року). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – Ч. II. – С. 86–87.

246. Макаренко О. Ю. Адміністративно-правова охорона надр України : монографія / О. Ю. Макаренко. – Х. : Золота миля, 2012. – 326 с.

247. Макаренко О. Ю. До питання землекористування в Україні / О. Ю. Макаренко // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць / МОН України, Одеська національна юридична академія, Південноукраїнський центр гендерних проблем. – Миколаїв : Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В., 2009. – Вип. 38. – С. 454–459.

248. Макаренко О. Ю. До питання надр як юридичного поняття, ресурсів надр як об'єкту користування надрами [Електронний ресурс] / О. Ю. Макаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_4_14.pdf.

249. Макаренко О. Ю. До питання надрокористування в Україні / О. Ю. Макаренко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових

праць. – К. : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 48. – С. 424–429.

250. Макаренко О. Ю. Застосування відповідальності за порушення законодавства про використання та охорону надр / О. Ю. Макаренко // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць / МОН України, Одеська національна юридична академія. – Одеса : Юридична література, 2008. – Вип. 37. – С. 221–224.

251. Макаренко О. Ю. Окремі аспекти правового регулювання права власності на надра / О. Ю. Макаренко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 4. – С. 278–285.

252. Макаренко О. Ю. Правовий режим земель, наданих для використання надр : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О. Ю. Макаренко. – Донецьк, 2011. – 18 с.

253. Макаренко О. Ю. Правовий режим земель, наданих для використання надр в Україні: проблеми вдосконалення / О. Ю. Макаренко // Держава і право: de lege praeterita, instante, futura : тези Міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 27–28 листопада 2009 року) / Миколаївський навчальний центр ОНЮА. – Миколаїв : Іліон, 2009. – С. 272–273.

254. Макаренко О. Ю. Проблеми співвідношення права використання надр та землекористування / О. Ю. Макаренко // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4. – С. 214–221. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2011_4_32.pdf.

255. Макаренко О. Ю. Проблеми юридичного визначення надр / О. Ю. Макаренко // Актуальні проблеми сучасних наук: теорія та практика : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 16–30 червня 2006 року). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 1 : Право. – С. 52–57.

256. Макаренко О. Ю. Юридичне забезпечення права власності на надра України / О. Ю. Макаренко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 125–138.

257. Максимович Р. Л. Спосіб як ознака об'єктивної сторони складу злочину за чинним Кримінальним кодексом України / Р. Л. Максимович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 236–242.

258. Мала гірнича енциклопедія : в 3-х томах : Т. 1 / За ред.. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2004. – 640 с.

259. Мала гірнича енциклопедія : в 3-х томах : Т. 2 / За ред.. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2007. – 652 с.

260. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – СПб. : Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2004. – 301 с.

261. Малков В. П. Повторность преступлений. Понятие и уголовно-правовое значение / В. П. Малков ; науч. ред. Б. С. Волков. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1970. – 174 с.

262. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія / О. К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.

263. Матвійчук В. Новітній підхід до визначення родового об'єкта й системи злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища / В. Матвійчук // Юридична Україна. – 2006. – № 7. – С. 87–89.

264. Матвійчук В. К. Дослідження безпосереднього об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища / В. К. Матвійчук // Юридична Україна. – 2007. – № 4. – С. 87–91.

265. Матвійчук В. К. Законодавство про злочини проти довкілля потребує вдосконалення / В. К. Матвійчук // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 13–14 жовтня 2011 року). – Х. : Право, 2011. – С. 309.

266. Матвійчук В. К. Інші тяжкі наслідки в злочинах проти навколишнього природного середовища / В. К. Матвійчук // Вісник прокуратури. – 2010. – № 8 (110). – С. 70–78.

267. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Матвійчук Валерій Костянтинович. – К., 2008. – 511 с.

268. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

269. Матвійчук В. К. Система складів злочинів проти навколишнього природного середовища за Кримінальним кодексом України [Електронний ресурс] / В. Матвійчук // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 289–295. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2010-2/10mvkkku.pdf>.

270. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.

271. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

272. Медіна Л. П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. 157, 158, 159 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Медіна Лариса Павлівна. – К., 2004. – 228 с.

273. Мельник О. О. Нелегальний видобуток вугілля – один із шляхів незаконного збагачення / О. О. Мельник // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 2 (30). – С. 156–160.

274. Методика визначення початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу на право користування надрами : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року № 1374 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1374-2004-p>.

275. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общая часть / П. П. Михайленко. – К., 1995. – 250 с.

276. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його використання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Михайлов Олександр Олександрович. – К., 2008. – 16 с.

277. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве / Р. И. Михеев. – Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 1983. – 300 с.

278. Мороз М. А. Повторність та сукупність злочинів: окремі питання кваліфікації / М. А. Мороз // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 35–39.

279. Мудрова О. Раціональне надкористування – запорука економічної незалежності держави / О. Мудрова // Вісник прокуратури. – 2006. – № 9. – С. 54–57.

280. Музика А. А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. – 256 с.

281. Музика А. А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – К. : Паливода А. В., 2012. – 404 с.

282. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.

283. Мягков М. О. Щодо проблеми об'єкта злочину в науці кримінального права / М. О. Мягков // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України. – 2005. – № 2. – С. 142–148.

284. Навроцький В. О. Загибель людей як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В. О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матеріали науково-практичної конференції (Харків, 22–23 квітня 2004 року) – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 44–47.

285. Навроцький В. О. Злочини проти природи : лекції для студентів юридичного факультету / В. О. Навроцький – Львів : Видання юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка, 1997. – 56 с.

286. Навроцький В. О. Значення санкції статті кримінального закону для кваліфікації діяння / В. О. Навроцький // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 3 (18). – С. 123–124.

287. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник / В. О. Навроцький – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

288. Назимко Є. С. Щодо статусу спеціальної конфіскації / Є. С. Назимко // Адвокат. – 2009. – № 6. – С. 22–24.

289. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) : монографія / В. В. Налуцишин. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 252 с.

290. Настіна О. І. Право власності на природні ресурси: співвідношення земельного, екологічного, природоресурсного права / О. І. Настіна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2012. – Вип. 173. – Ч. 1. – С. 142–145.

291. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : в 2-х ч. / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Г. Атаманюк та ін.] ; за заг ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2001. – Ч. 2. – 944 с.

292. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 томах – Т. 2 / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-тє вид. переробл. та допов.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

293. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 томах – Т. 1 / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-тє вид. переробл. та допов.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

294. Науково-практичний коментар Кодексу України про надра / [Г. І. Балюк, О. В. Бєвз, Ю. Л. Власенко та ін.] ; за ред. Г. І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 326 с.

295. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника,

М. І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. і допов.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

296. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорской практики) : учебное пособие / А. В. Наумов. – Волгоград. : Высшая следственная школа МВД СССР, 1973. – 176 с.

297. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – [2-е изд. перераб. и дополн.]. – М. : Издательство БЕК, 2000. – 590 с.

298. Нелегальний видобуток: всі в «курсі справи» [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 21 квітня 2010 р. – № 73.

299. Нетеса Н. Кримінально-правова характеристика діяння, пов'язаного із порушенням правил охорони або використання надр / Н. Нетеса // Юридична Україна. – 2011. – № 5. – С. 94–100.

300. Нетеса Н. Кримінально-правова характеристика суб'єкта порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України) / Н. Нетеса // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3. – С. 293–303.

301. Нетеса Н. В. Взаємодія екологічних та правових факторів, що обумовлюють визначення предмета порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України) / Н. В. Нетеса // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 9–10 жовтня 2014 року). – Х. : Право, 2014. – С. 285–289.

302. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Нетеса Наталія Володимирівна. – Х., 2012. – 233 с.

303. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – 304 с.

304. Нетеса Н. В. Поняття та ознаки предмета порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК) / Н. В. Нетеса // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 307–311;

305. Нетеса Н. В. Суспільно небезпечні наслідки порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК) / Н. В. Нетеса // Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць ІВПЗ НАПрН України. – Вип. 22. – Х. : Право, 2011. – С. 219–231.

306. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1960. – 229 с.

307. Никифоров Б.С. Об умысле по действующему уголовному законодательству / Б. С. Никифоров // Советское государство и право. – 1965. – №6. – С. 26–36.

308. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 208 с.

309. Номінальна середньомісячна заробітна плата одного працівника по Україні [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. Комплексна статистика. Основні показники соціально-економічного розвитку України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

310. Облік та контроль ядерного матеріалу, фізичний захист ядерного матеріалу і ядерних установок. Тлумачний словник українських термінів. Словники термінів: українсько-англо-російський, русско-украинско-английский, english-russian-ukrainian НП 306.7.086-2004 : затверджений наказом Державного комітету ядерного регулювання України від 08 червня 2004 року № 101 / Державний комітет ядерного регулювання України // Правовой Портал Украины LawUA. – Режим доступу : <http://lawua.info/bdata1/ukr189/pg-17.htm>.

311. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка имени В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополн. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.

312. Олійник Р. В. Окремі аспекти удосконалення кримінально-правової охорони надр / Р. В. Олійник // Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали II міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та

молодих вчених (Луганськ, 15 жовтня 2010 року). – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 164–168.

313. Олійничук Р. П. Кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Р. П. Олійничук. – К., 2011. – 251 с.

314. Орловська Н. А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Наталя Анатоліївна Орловська. – Одеса, 2001. – 22 с.

315. Орловська Н. А. Спеціальна конфіскація як «інший» захід кримінально-правового характеру [Електронний ресурс] / Н. А. Орловська. – Режим доступу: <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii>.

316. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Костянтин Миколайович Оробець. – Х., 2012. – 235 с.

317. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций : аксиологический аспект / П. П. Осипов. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1976. – 135 с.

318. Особова О. Розжилися «чорним золотом» по-сусідськи / О. Особова // Урядовий кур'єр. – 3 березня 2010 року – № 40.

319. Остапчук О. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів / О. В. Остапчук // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 5. – С. 130–138.

320. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность / В. Г. Павлов. – СПб. : Издательство «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – 192 с.

321. Палій М. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує свого вирішення / М. Палій, Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 125–127.

322. Палій М. В. Деякі питання кримінально-правового статусу спеціальної конфіскації майна / М. В. Палій, Є. С. Назимко // Теоретичні і прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 20–21 травня 2011 року) – Луганськ, 2011. – С. 377–383.

323. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / М. М. Панов ; наук. ред. В. І. Борисов. – Х., 2009. – 184 с.

324. Панов Н. И. О точности норм уголовного права и совершенствовании законодательной техники / Н. И. Панов // Правоведение. – 1987. – № 4. – С. 79–82.

325. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Харьков : Издательство при Харьковском университете, 1982. – 162 с.

326. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Ф. Пасека. – Львів, 2010. – 20 с.

327. Перелік органів ліцензування : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 року № 1698 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2011 року № 798) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-2000-п>.

328. Пивоварова А. А. Эффективность санкции уголовно-правовой нормы / А. А. Пивоварова // Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью : сборник научных трудов, Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции : Сателлит, 2008. – С. 126–128.

329. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права : книга 1 / А. А. Пинаев. – Х. : Юридический Харьков, 2001. – 289 с.

330. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть общая / А. А. Пионтковский. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1924. – 572 с.

331. Пионтковский А. А. Учение о преступлении / А. А. Пионтковский. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1961. – 667 с.

332. Піщенко Г. І. Попередження хуліганства (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. І. Піщенко ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – 18 с.

333. Повелицына П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П. Ф. Повелицына. – М. : Юридическая литература, 1981. – 88 с.

334. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

335. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права / С. В. Познышев. – М. : Издание А. А. Карцева, 1912. – 665 с.

336. Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. Общая часть / С. В. Познышев. – М. : Юридическое издательство наркомюста, 1923. – 280 с.

337. Полный курс уголовного права : в 5 т. – Т. I. Преступление и наказание / Под ред. А. И. Коробеева. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. – 1133 с.

338. Положення про Державну комісію України по запасах корисних копалин : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2000 року № 1689 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1689-2000-п>.

339. Положення про Державну службу геології та надр України : затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 391/2011 [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.

Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/391/2011>.

340. Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 року № 1524 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1524-2006-п>.

341. Положення про порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 1995 року № 33 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/33-95-п>.

342. Положення про порядок здійснення державного гірничого нагляду : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 1995 року № 134 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/134-95-п>.

343. Положення про порядок надання гірничих відводів : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 59 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/59-95-п>.

344. Положення про порядок організації та виконання дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення : затверджене наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 03 травня 2003 року № 34/м [Електронний ресурс] / Міністерство екології та природних ресурсів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0377-03>.

345. Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1994 року № 865 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України //

Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/865-94-p?test=4/UMfPEGznhhJ.b.Zig81UJQHdl1YsFggkRbI1c>.

346. Положення про порядок розпорядження геологічною інформацією : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 1995 року № 423 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/423-95-p>.

347. Положення про порядок установлення квот на видобуток окремих видів корисних копалин : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1994 року № 862 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/862-94-p>.

348. Положення про проектування гірничодобувних підприємств України та визначення запасів корисних копалин за ступенем підготовленості до видобування : затверджене наказом Міністерства промислової політики України від 07 травня 2004 року № 221 [Електронний ресурс] / Міністерство промислової політики України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0846-04>.

349. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Харьков, 2009. – 344 с.

350. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.

351. Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 868 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0731-10>.

352. Порядок здійснення державного геологічного контролю : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2011 року № 1294

[Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1294-2011-п>.

353. Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 року № 615 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-п/print1391758061942268>.

354. Порядок передачі розвіданих родовищ корисних копалин для промислового освоєння : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 1995 року № 144 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/114-95-п>.

355. Порядок переоформлення спеціальних дозволів на користування надрами у 2010 році : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2010 року № 324 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0733-10>.

356. Порядок проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 року № 594 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/594-2011-п>.

357. Похмелкин В. В. Социальная справедливость и уголовная ответственность / В. В. Похмелкин. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1990. – 175 с.

358. Правила безпеки та порядок ліквідації наслідків аварійних ситуацій з небезпечними вантажами при перевезенні їх залізничним транспортом : затверджені наказом Міністерства транспорту України від 16 жовтня 2000 року № 567 [Електронний ресурс] / Міністерство транспорту України // Офіційний веб-сайт

Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0857-00>.

359. Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок ДНАОП 0.00-1.32-01 : затверджені наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 21 червня 2001 року № 272 [Електронний ресурс] / Міністерство праці та соціальної політики України // Правовой Портал Украины LawUA. – Режим доступу : <http://lawua.info/bdata6/ukr663/pg-3.htm>.

360. Правила нормативного забезпечення геологічного вивчення надр : затверджені наказом Державного комітету природних ресурсів України від 13 грудня 2004 року № 244 [Електронний ресурс] / Державний комітет природних ресурсів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0223-05>.

361. Правила пожежної безпеки в галузі зв'язку : затверджені наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України 26 жовтня 2000 року № 156 [Електронний ресурс] / Державний комітет зв'язку та інформатизації України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0054-01>.

362. Правила пожежної безпеки для суден, які будуються та ремонтуються : затверджені наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України від 23 березня 2004 року № 136 [Електронний ресурс] / Міністерство надзвичайних ситуацій України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0490-04/print1389511069739048>.

363. Правила пожежної безпеки при експлуатації атомних станцій : затверджені наказом Міністерства палива та енергетики України від 30 травня 2007 року № 256 [Електронний ресурс] / Міністерство палива та енергетики України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1039-07>.

364. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затверджені наказом Міністерством охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 [Електронний ресурс] / Міністерство охорони здоров'я України //

Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95/print1392572283079046>.

365. Правила, додані до Європейської угоди про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами (ВОПНВ) : вчинена 26 травня 2000 року в м. Женеві : 17 листопада 2009 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про приєднання України до Європейської угоди про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами (ВОПНВ)» № 1727-VI [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй ; Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_940.

366. Пришко А. У полі зору прокуратури – незаконне використання надр / А. Пришко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 3. – С. 18–21.

367. Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр>.

368. Про відповідальність юридичних осіб за корупційні правопорушення : Закон України від 11 червня 2009 року № 1507-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>.

369. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/637/97-вр/print1393169756144885>.

370. Про Державний фонд родовищ корисних копалин України : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 1993 року № 150 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.

Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/150-93-%D0%BF>.

371. Про державну геологічну службу України : Закон України від 04 листопада 1999 року № 1216-XIV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1216-14>.

372. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01 липня 2004 року № 1952-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1952-15/print1398664295264584>.

373. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища : роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 27 червня 2001 року № 02-5/744 [Електронний ресурс] / Вищий арбітражний суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_744800-01.

374. Про затвердження критеріїв, за якими визначаються незначні запаси корисних копалин : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2000 року № 1257 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1257-2000-%D0%BF/print1382533685617519>.

375. Про затвердження форми спеціального дозволу на користування надрами у 2010 році : затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06 серпня 2010 року № 321 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0731-10>.

376. Про заходи щодо забезпечення додержання законодавства у сфері надрокористування : Указ Президента України від 5 липня 2004 року № 741/2004 [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України // Офіційний веб-сайт

Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/741/2004>.

377. Про заходи щодо підвищення ефективності управління підприємствами в галузі геології і розвідки надр : Указ Президента України від 14 червня 2000 року № 802/2000 [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802/2000>.

378. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01 червня 2000 року № 1775-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14/print1398664295264584>.

379. Про надання спеціальних дозволів на користування ділянками надр з метою геологічного вивчення та видобування стратегічно важливих корисних копалин : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 року № 742 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/742-97-%D0%BF>.

380. Про нафту і газ : Закон України від 12 липня 2001 року № 2665-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2665-14/print1393169756144885>.

381. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

382. Про плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин : постанова Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2000 року № 1682 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-2000-%D0%BF>.

383. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04 червня 2010 року № 7 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10>.

384. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 7 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09>.

385. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 року № 2 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

386. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

387. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

388. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року № 17 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної

Ради України. Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.

389. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.

390. Про угоди про розподіл продукції : Закон України від 14 вересня 1999 року № 1039-XIV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1039-14/print1391713964844858>.

391. Про управління в галузі використання і охорони надр України : Указ Президента України від 30 квітня 1992 року № 287 [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/391/2011>.

392. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Радутний Олександр Едуардович. – Харків, 2002. – 182 с.

393. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – 202 с.

394. Рарог А. И. Общая теория вины в уголовном праве : учебное пособие / А. И. Рарог. – М. : ВЮЗИ, 1980. – 91 с.

395. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений / А. И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 133 с.

396. Расторопов С. Понятие объекта преступления: история, состояние, перспектива / С. Расторопов // Уголовное право. – 2002. – № 1. – С. 37–40.

397. Регламент погодження Мінприроди України надання надр у користування : затверджений наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 26 липня 2011 року № 262 [Електронний ресурс] / Міністерство екології та природних ресурсів України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0932-11>.

398. Рекомендації щодо вживання термінів та визначень із безпеки руху поїздів : затверджені наказом Міністерства транспорту України від 03 червня 2004 року № 464 [Електронний ресурс] / Міністерство транспорту України // Законы Украины. Информационно-правовой портал. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/big/text1033/pg1.htm>.

399. Розкриття та розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва: методичні рекомендації / [А. А. Вознюк, С. С. Чернявський, В. В. Топчій та ін.]. – К., 2011. – 48 с.

400. Российское уголовное право : в 2-х т. Т. 2. Особенная часть / [Э. Н. Жевлаков, Н. Г. Иванов, В. С. Комиссаров] ; под ред. А. И. Рарога. – М. : Профобразование, 2001. – 872 с.

401. Российское уголовное право : учебник : в 2 т. – Т. 1. Общая часть / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 516 с.

402. Самокиш В. П. Злочини проти довкілля: проблеми визначення родового об'єкта / В. П. Самокиш // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 1. – С. 85–87.

403. Самощенко И. Социальная сущность вины по советскому праву / И. Самощенко // Советская юстиция. – 1967. – № 5. – С. 8–11.

404. Саркисов Г. С. Мотив и цель преступления / Г. С. Саркисов // Советское государство и право. – 1979. – № 3. – С. 78–83.

405. Сводъ законов уголовныхъ 1832 года. – Санктпетербургъ : Типографія Второго Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1832. – 564 с.

406. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / С. І. Селецький. – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 330 с.

407. Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Семикін Микола Володимирович. – Харків, 2004. – 183 с.

408. Семикіна Л. О. Вимагання за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. О. Семикіна. – Х., 2011. – 20 с.

409. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая : пособие к лекциям / Н. Д. Сергиевский. – СПб., 1908. – 452 с.

410. Смирнов В. І. Геологія корисних копалин / В. І. Смирнов. – М. : Надра, 1982. – 668 с.

411. Смітюх Г. Природні ресурси – власність українського народу / Г. Смітюх // Голос України. – 11 грудня 2007 року. – № 231 (4231). – С. 6–7.

412. Собко Г. М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. М. Собко. – К., 2008. – 20 с.

413. Соболева О. О. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описане чи підлягає конфіскації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Соболева. – К., 2012. – 224 с.

414. Советское уголовное право. Общая часть / [Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский, В. С. Прохоров и др.] ; под. ред. Н. А. Беляева, М. И. Ковалева. – М. : Юридическая литература, 1977. – 544 с.

415. Советское уголовное право. Общая часть : учебник / [Г. А. Кригер, А. В. Наумов, Ю. М. Ткачевский и др.] ; под ред. Г. А. Кригера, Н. Ф. Кузнецовой, Ю. М. Ткачевского. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Издательство Московского университета, 1988. – 368 с.

416. Советское уголовное право. Часть общая / [М. А. Гельфер, П. И. Гришаев, Б. В. Здравомыслов и др.] ; под ред. М. А. Гельфера, П. И. Гришаева, Б. В. Здравомыслова. – М. : Юридическая литература, 1972. – 584 с.

417. Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Созанський Тарас Іванович. – Львів, 2009. – 222 с.

418. Созанський Т. І. Про співвідношення сукупності та повторності злочинів / Т. І. Созанський // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23-24 вересня 2011 року). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 390–395.

419. Соколовський Б. Сланцевий газ: «за» чи «проти»? [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – № 5. – 8 лютого 2013 року. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/slanceviy-gaz-za-chi-proti-dosvid-polschi.html>.

420. Соломко І. Черная дыра Украины / І. Соломко // Кореспондент. – 2013. – № 17–18 (556–557). – С. 12–17.

421. Сотніченко В. С. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Сотніченко Володимир Степанович. – К., 2013. – 18 с.

422. Спасович В. Д. Учебник уголовного права/ В. Д. Спасович. – СПб. : Типография Иосафата Огрязко, 1863. – Т 1. – 428 с.

423. Станіславський В. П. Правові підстави кримінальної відповідальності за незаконне використання пісків як виду корисних копалин / В. П. Станіславський // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 2. – С. 68–76.

424. Старовойтова Ю. Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг : монографія / Ю. Г. Старовойтова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідорека, 2009. – 272 с.

425. Стручков Н. Установление судом субъективной стороны состава преступления / Н. Стручков // Советская юстиция. – 1963. – № 20. – С. 11–12.

426. Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 3. – С. 28–35.

427. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть общая / Н. С. Таганцев. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1874. – Кн. 1 : «Учение о преступлении». – 292 с.

428. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая : в 2 т. : Т. 1. / Н. С. Таганцев – М. : Наука, 1994. – 380 с.

429. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацій. – Х. : Издательство при ХГУ издательского объединения «Вища школа», 1988. – 196 с.

430. Тацій В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Право України. – 2010. – № 9. – С. 4–15.

431. Тацій В. Сучасні проблеми кримінального права України / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Голос України. – 10 вересня 2010 року – № 108. – С. 13.

432. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко. – Ростов : Издательство Ростовского университета, 1977. – 216 с.

433. Титаренко О. О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Титаренко Олексій Олексійович. – Дніпропетровськ, 2006. – 275 с.

434. Тихий В. П. Злочин, його види та стадії : науково-практичний коментар / В. П. Тихий, М. І. Панов. – К. : Промені, 2007. – 40 с.

435. Толкаченко А. Нефтедобыча и нарушение правил использования недр / А. Толкаченко // Уголовное право. – 2006. – № 4. – С. 60–64.

436. Толковый словарь русского языка : ок. 7000 словар. ст. : свыше 35000 значений : больше 70000 иллюстрат. примеров / Под ред. Д. В. Дмитриева. – М. : ООО «Издательство Аристотель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 1582 с.

437. Трайнин А. Н. Избранные труды / А. Н. Трайнин ; сост., вступ. статья Н. Ф. Кузнецовой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 898 с.

438. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А. Н. Трайнин. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1951. – 388 с.

439. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.

440. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій / В.М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія «Право». – 2009. – № 841. – С. 13–16.

441. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления / В.М. Трубников // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 81–87.

442. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : учебник / [Г. В. Верина, А. Н. Красиков, М. С. Рыбак и др.] ; под ред. Б. Т. Разгильдиева и А. Н. Красикова. – Саратов : СЮИ МВД России, 1999. – 672 с.

443. Уголовное право. Общая часть : учебник для вузов / Ответственные редакторы: И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова – М. : Издательская группа ИНФРА*М-НОРМА, 1997. – 516 .

444. Уголовное право. Особенная часть : учебник для вузов / [Т. И. Ваулина, П. А. Волостнов, М. И. Ковалев и др.] ; отв. ред.: И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов. — [3-е изд., изм. и доп.]. — М. : Издательство НОРМА, 2001. – 960 с.

445. Уголовный закон в практике районного суда : научно-практическое пособие / Под ред. А. В. Галахова – М. : Норма, 2007. – 1024 с.

446. Уголовный кодекс Украины : комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2001. – 960 с.

447. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. И. Антипов и др.] ; под ред. С. С. Яценко. – [3-е изд. исправл. и дополн.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1088 с.

448. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / [П. С. Берзін, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

449. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. – Санктпетербургъ : Издательство Н.С. Таганцева, 1892. – 796 с.

450. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1903 года. – Санктпетербургъ : Издательство Н.С. Таганцева, 1904. – 1125 с.

451. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ от 15 августа 1845 года. – Санктпетербургъ : Типографія Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. – 915 с.

452. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Харьков : Вища школа, 1989. – 104 с.

453. Устименко Т. П. Правові аспекти отримання надрокористувачами права на видобування корисних копалин в Україні / Т. П. Устименко // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 386–393.

454. Устрицька Н. Проблема розмежування повторності злочинів та продовжуваного злочину / Н. Устрицька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2007. – Вип. 44. – С. 288–294.

455. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Устрицька Наталія Ігорівна. – Львів, 2011. – 209 с.

456. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

457. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляд реалій / Є. В. Фесенко // Юридичний вісник України. – № 33 (14–20 серпня 1991 року). – 1997. – С. 3.

458. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – № 6. – 1999. – С. 75–78.

459. Філатова В. Деякі питання правового регулювання використання надр для геологічного вивчення / В. Філатова // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 7. – С. 70–72.

460. Філатова В. К. Правове регулювання геологічного вивчення надр : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право;

аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В. К. Філатова. – Х., 2008. – 18 с.

461. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Філей Юрій Володимирович. – Запоріжжя, 2005. – 232 с.

462. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. Л. Фріс. – К., 2004. – 488 с.

463. Фролов Е. А. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве / Е. А. Фролов, В. В. Питецкий // Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С. 87–91.

464. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) / О. Г. Фролова. – К. : «АртЕк», 1997. – С. 129.

465. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – 504 с.

466. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

467. Хавронюк М. І. Нові види покарання: чи потрібно їх передбачати у Кримінальному кодексі України? // Альманах кримінального права: збірник статей / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – 2009. – Вип 1. – С. 408–409.

468. Хавронюк М. І. Термінологічні вади нового Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 77–81.

469. Хавронюк М. І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь / М. І. Хавронюк // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 101–109.

470. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради

України. Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1389945540511681>.

471. Черкашина М. К. Юридичні гарантії права природокористування : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М. К. Черкашина. – Х., 2008. – 216 с.

472. Чухвичев Д. В. Законодательная техника / Д. В. Чухвичев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. – 239 с.

473. Швець А. Ю. Інформація як предмет злочинів проти власності / А. Ю. Швець // Право і суспільство. – 2010. – № 5. – С. 155–160.

474. Швець А. Ю. Предмет злочинів проти власності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. Ю. Швець. – К., 2011. – 21 с.

475. Шем'яков О. Право власності на надра і техногенні мінеральні утворення / О. Шем'яков, І. Хохлова // Право України. – 2004. – № 11. – С. 75–79.

476. Шем'яков О. Правове регулювання користування надрами для цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин / О. Шем'яков, І. Хохлова // Право України. – 2010. – № 1. – С. 76–81.

477. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Шем'яков Олександр Петрович. – Х., 2003. – 20 с.

478. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О. П. Шем'яков. – Х., 2003. – 208 с.

479. Шем'яков О. П. Удосконалення державно-правових інститутів у галузі надрокористування / О. П. Шем'яков // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 1. – С. 74–81.

480. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Шульга Андрій Михайлович. – Х., 2004. – 211 с.

481. Шульга А. М. Надра як об'єкт адміністративно-правової охорони [Електронний ресурс] / А. М. Шульга // Теорія і практика правознавства. – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Shulga.pdf.

482. Шульга А. М. Щодо можливості визнання юридичної особи суб'єктом злочинного безгосподарського використання земель [Електронний ресурс] / А. М. Шульга, Н. Ю. Цвіркун // Теорія і практика правознавства. – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/tipp/2011_1/Sh_Cv.pdf.

483. Шульга Є. В. Реалізація виключного права власності українського народу на надра / Є. В. Шульга // Адвокат. – 2012. – № 10. – С. 26–28.

484. Эксперты: «Недра Кривбасса похожи на сыр!» [Електронний ресурс] // Сегодня.ua. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/dnepr/eksperty-nedra-krivbassa-pokhozhi-na-сыr.html>.

485. Энциклопедия уголовного права. Т. 18 Преступления против собственности. – СПб. : Издание профессора Малинина, 2011. – 1024 с.

486. Энциклопедия уголовного права. Т. 4 Состав преступления. – СПб. : Издание профессора Малинина, 2005. – 798 с.

487. Юркова О. Нелегальні старателі все ще у підпіллі / О. Юркова // Голос України. – 2 березня 2012 року – № 41 (5291). – С. 8.

488. Якель Р. Куда течет «сосновая» слеза? [Електронний ресурс] / Р. Якель // Зеркало недели. – 2 декабря 2006 года – № 42. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/LAW/kuda_techet_sosnovaya_sleza.html.

489. Яценко С. С. Про оціночні поняття в кримінальному праві / С. С. Яценко, М. Ф. Селівон // Радянське право. – 1972. – № 6. – С. 77–81.

490. Яценко С. С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка (сравнительно-правовой аспект) / С. С. Яценко. – К. : Вища школа, 1986. – 126 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Порівняльна таблиця
різних редакцій ст. 240 КК України,
що мали місце протягом 2001 – 2014 років**

Первинна редакція	Редакція ст. 240 КК України зі змінами, внесеними ЗУ «Про внесення зміни до статті 240 Кримінального кодексу України» від 11 січня 2005 року № 2308-IV	Редакція ст. 240 КК України зі змінами, внесеними ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо видобування бурштину)» від 18 жовтня 2005 року № 2984-IV	Редакція ст. 240 КК України згідно із ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» від 05 листопада 2009 року № 1708-VI
Період чинності: 01 вересня 2001 року – 25 лютого 2005 року	Період чинності: 26 лютого 2005 року – 05 листопада 2005 року	Період чинності: 05 листопада 2005 року – 07 грудня 2009 року	Період чинності: 08 грудня 2009 року – до тепер
Стаття 240. Порушення правил охорони надр	Стаття 240. Порушення правил охорони надр	Стаття 240. Порушення правил охорони надр	Стаття 240. Порушення правил охорони або використання надр
1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених, –	1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення , –	1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, –	1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, –
караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.	караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.	караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.	карається штрафом від трьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

<p>2. Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –</p>	<p>2. Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –</p>	<p>2. Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –</p>	<p>2. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення –</p>
<p>караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.</p>	<p>караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.</p>	<p>караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.</p>	<p>караються штрафом від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.</p>
			<p>3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені повторно, –</p>
			<p>караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.</p>
			<p>4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –</p>
			<p>караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.</p>

Додаток Б

Витяг із проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України (щодо посилення відповідальності за незаконний видобуток корисних копалин)», зареєстрованого у ВРУ 3 листопада 2009 року за № 5303¹

«...2. У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131) статтю 240 викласти в такій редакції:

“Стаття 240. Порушення правил охорони надр

1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

2. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного або місцевого значень, –

караються штрафом до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, з конфіскацією майна, незаконно добутого, знарядь видобування.

3. Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування».

---

¹ 30 листопада 2010 року ВРУ було прийнято рішення про направлення цього законопроекту на повторне перше читання та його повернення на доопрацювання ініціатору внесення. Після цього жодних дій з боку ініціаторів зазначеного проекту Закону України (В.І. Ландік, О.С. Єфремов, Г.О. Ілляшов) не було.

**Витяг із проекту Закону України
«Про внесення змін до статті 240 Кримінального кодексу України
(щодо посилення відповідальності за незаконний видобуток корисних
копалин)», зареєстрованого у ВРУ 18 квітня 2013 року за № 2855¹**

«...1. Статтю 240 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) викласти в такій редакції:

“Стаття 240. Порушення правил охорони або використання надр

1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, –

карається штрафом від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі або корисних копалин загальнодержавного значення –

караються штрафом від тисячі п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені повторно, –

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

Примітка. Незаконне видобування корисних копалин місцевого значення вважається вчиненим у великому розмірі, якщо вартість незаконно видобутих корисних копалин місцевого значення у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

---

¹ 19 листопада 2013 року цей законопроект було прийнято за основу, а 17 квітня 2014 року на пленарному засіданні ВРУ відбулося поіменне голосування про проект Закону про внесення змін до статті 240 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконний видобуток корисних копалин (№ 2855) щодо його прийняття у другому читанні та в цілому. «За» таке рішення проголосувало лише 190 народних депутатів, а отже цей проект прийнято так і не було.

**Витяг із проекту Закону України
«Про внесення змін до статті 240 Кримінального кодексу України
(щодо посилення відповідальності за незаконний видобуток корисних
копалин)», зареєстрованого у ВРУ 03 вересня 2014 року за № 5015¹**

«...1. Статтю 240 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) викласти в такій редакції:

“Стаття 240. **Порушення правил охорони або використання надр**

1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі, –

карається штрафом від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі або корисних копалин загальнодержавного значення –

караються штрафом від тисячі п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, чи службовою особою з використанням службового становища, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, –

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого, обладнання, матеріалів, устаткування та іншого майна, використаного для видобування чи транспортування незаконно добутого.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання чи інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією незаконно добутого, обладнання, матеріалів, устаткування та іншого майна, використаного для видобування чи транспортування незаконно добутого.

Примітка. Незаконне видобування корисних копалин місцевого значення вважається вчиненим у значному розмірі, якщо вартість незаконно видобутих корисних копалин місцевого значення становить від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Незаконне видобування

¹ 27 листопада 2014 року цей законопроект було відкликано, а отже, знято з розгляду ВРУ.

корисних копалин місцевого значення вважається вчиненим у великому розмірі, якщо вартість незаконно видобутих корисних копалин місцевого значення у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Додаток В

Корисні копалини загальнодержавного значення як предмет злочину, передбаченого частинами 2–4 ст. 240 КК України

Із аналізу галузевого законодавства випливає, що до цієї категорії наразі належать:

1. Газоподібні (газ природний, газ сланцевих товщ, газ, розчинений у нафті, тощо), рідкі (нафта, конденсат, бітум нафтовий) та тверді (антрацит, буре вугілля, кам'яне вугілля, сланці, торф) горючі корисні копалини.

Як показує аналіз судової практики, горючі корисні копалини є одними з найпоширеніших предметів розглядуваного злочину. Серед них найчастіше зустрічаються посягання, предметом яких є кам'яне або буре вугілля.

Так, у грудні 2013 року Сніжнянський міський суд Донецької області засудив особу за те, що вона незаконно видобувала кам'яне вугілля «А-антрацит», використовуючи похилий стовбур раніше діючої шахти [164].

2. Металічні руди чорних (залізни, марганцеві, хромові), кольорових (алюмінієві, вольфрамові, кобальтові, магнієві, мідні, нікелеві, олов'яні, ртутні, свинцеві, титанові, цинкові тощо), благородних (золота, срібла, металів платинової групи), розсіяних (галієві, селенові, кадмієві, талієві тощо) радіоактивних (торієві та уранові) металів, а також рідкіснометалеві та рідкісноземельні (ванадієві, літієві, стронцієві, цирконієві тощо) металічні руди.

Загалом по нашій країні незаконне видобування металічних руд є непоширеним явищем. Свідченням цього є, зокрема, те, що при аналізі судової практики нам не вдалося знайти жодного обвинувального вироку у таких справах.

3. Низка різноманітних вогнетривких (азбест, глина, доломіт, кварцит, пісок, пісковик тощо), флюсових (вапняк, доломіт, флюорит), хімічних (бром, йод, крейда, озокерит, сіль кам'яна, сіль калійна, сіль магнієва, сірка тощо), агрохімічних (апатит, вапняк, гіпс, фосфорити, глауконіт тощо), абразивних (алмаз технічний, гранат, кварц, кремій тощо), оптичних і п'єзооптичних (ісландський шпат, кварц, п'єзокварц, флюорит), електро- та радіотехнічних (графіт, мусковіт, тальк, шунгіт тощо), адсорбційних (бентоніт, діатоміт, опока тощо), ювелірних (алмаз, бурштин, діоптаз, евклаз, жадеїт (імперіал), рубін, сапфір, смарагд, топаз, хризоліт, кришталь гірський тощо), ювелірно-виробних (агат, бірюза, лабрадор, нефрит, онікс, халцедон тощо), виробних (гагат, кварцит кольоровий, кремій візерунчастий, порфірит тощо), скляних і фарфоро-фаянсових (каолін первинний, вторинний і лужний, ліпарит, нефелін тощо), цементних (вапняк, гіпс, глина, крейда, мергель тощо), піщано-гравійних (галька, гравій, ракуша тощо), цегельно-черепичних (аледрит, алевроліт, аргіліт, глина легкоплавка тощо) неметалічних сировин, а також неметалічні сировини для облицювальних матеріалів (габро, діабаз, діорит, мармур тощо), для мінеральних пігментів (глауконіт, глина фарбова тощо), для грудкування залізородних концентратів (глина, пісок, глина бентонітова), для пиляних стінових матеріалів (вапняк, мергель, опока, туф тощо), для легких заповнювачів бетону (амфіболіт, андезит-базальт, аргіліт, сланець тощо), для будового каменю (гнейс, ліпарит, мігматит, ріоліт тощо), для покриття доріг (асфальтити та бітуми), для приготування бурових розчинів (барит, бішофіт, глина бентонітова) та для виробництва кристалічного кремнію (пісковик кварцитовидний).

Слід відзначити, що незаконне видобування неметалічних сировин є однією з найпоширеніших категорій справ, відкритих за ч. 2 ст. 240 КК України. Йдеться, у першу чергу, про незаконне видобування бурштину (цей вид незаконного видобування корисних копалин надзвичайно поширений на території Волинської та Рівненської областей), а також про аналогічні дії щодо піску, пісковіку, кварциту, граніту, гальки, гравію, вапняку, гіпсу, глини, крейди та мергелю (поширені по всій території України).

Так, Сарненським районним судом Рівненської області К. було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України (на момент учинення цього злочину ст. 240

КК України діяла в первинній редакції із незначними змінами, внесеними законами України «Про внесення зміни до статті 240 Кримінального кодексу України» від 11 січня 2005 року № 2308-IV та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо видобування буритину)» від 18 жовтня 2005 року № 2984-IV). Як свідчать матеріали кримінальної справи, К. здійснив повторне видобування за допомогою штикової лопати 8,46 г буритину-сирицю. У вирокі суд слушно вказав, що відповідно до постанови КМУ «Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12 грудня 1994 року № 827 буритин визнається корисною копалиною загальнодержавного значення – дорогоцінним камінням органогенного утворення[158].

4. Підземні (мінеральні, питні, промислові, теплоенергетичні, технічні) та поверхневі (ропа) води.

Незаконне видобування вод є надзвичайно поширеним явищем в Україні. Поширеність цього явища йде на одному рівні із незаконним видобуванням буритину та вугілля.

Наприклад, на Тернопільщині фізична особа – підприємець, котра займалася вирощуванням тварин, в період з 01 вересня 2013 року по 04 червня 2014 року незаконно видобувала підземну питну воду із експлуатаційної свердловини [200].

5. Лікувальні грязі (мулові сульфідні, сапропелеві, сопкові, торфові).

Явище незаконного видобування лікувальних грязей є нехарактерним для нашої держави. Свідченням цього є та обставина, що серед вивчених нами кримінальних справ, відкритих у 2010–2014 роках (частка яких перевищує 90%), нами не було знайдено жодного провадження, відкритого за ознаками незаконного видобування лікувальних грязей.

6. Інертні гази (гелій).

За нашою інформацією, в Україні поки не було відкрито жодного провадження за ознаками вчинення незаконного видобування гелію.

Варто також відзначити, що в екологічному праві України питання про те, якому правовому режиму – режиму надр чи режиму вод – мають підпорядковуватися підземні води, належить до числа дискусійних. Результатом неоднозначного підходу до регулювання видобутку підземних вод стало те, що для його здійснення потрібне отримання двох окремих дозволів – на користування надрами та користування водами. Цілковите ототожнення підземних вод і корисних копалин є не зовсім правильним з точки зору гірничої науки, оскільки не можна вважати природним мінеральним утворенням такий різновид підземних вод, як прісні ґрунтові та міжпластові води. Фахівці обґрунтовують, що видобування підземних вод необхідно розглядати як самостійний вид користування надрами [59, с. 17-24; 319, с. 130-138] У ВК України варто було б не акцентувати увагу на тому, що відповідні роботи не є видами спеціального водокористування, а зробити посилання на гірниче законодавство, яке має регулювати весь комплекс відносин, пов'язаних з надрокористуванням, у тому числі із використанням вод при видобуванні корисних копалин.

Додаток Г

Аналіз загальних і спеціальних ознак предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення»

Фізична ознака предмета розглядуваного нами складу злочину полягає в тому, що корисні копалини загальнодержавного значення є матеріальними цінностями, які можуть фіксуватися органами чуття людини або спеціальними технічними засобами (вони мають певне місце розташування в просторі, можуть бути виражені в одиницях об'єму, ваги, щільності, якості тощо).

Соціальна ознака корисних копалин загальнодержавного значення полягає в тому, що вони, з одного боку, є загальновизнаними цінностями та матеріальною основою національної економіки, а з іншого, – виступають матеріальним виразом (тобто предметом) суспільних відносин, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини загальнодержавного значення.

Говорячи ж про *юридичну ознаку* предмета розглядуваного складу злочину слід відзначити, що ч. 2 ст. 240 КК України сконструйовано парламентаріями таким чином, що описуване нею злочинне діяння може вчинятися виключно з приводу корисних копалин загальнодержавного значення та спрямоване безпосередньо на них. Тобто, зазначену вище категорію визначено як предмет складу злочину безпосередньо в законі, а тому жодних питань щодо наявності або відсутності предмета у складі злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» немає та бути не може. Оскільки ж вітчизняне законодавство містить нормативно закріплену диференціацію корисних копалин на корисні копалини загальнодержавного значення та корисні копалини місцевого значення, то слід погодитися з В.О. Навроцьким у тому, що юридична ознака предмета розглядуваного складу злочину означає й те, що предметом аналізованого посягання виступають лише корисні копалини, які у встановленому порядку віднесені до корисних копалин загальнодержавного значення [285, с. 49].

Переходячи до специфічних ознак предмета аналізованого складу злочину слід відзначити, що найбільш повно їх дослідила Н.В. Нетеса, котра цілком справедливо звернула увагу на те, що визначальною серед них є *екологічна ознака*, яка знаходить свій прояв у тому, що корисні копалини загальнодержавного значення як предмет складу злочину:

а) мають природне походження (створені самою природою, як правило, без залучення праці людини);

б) перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими природними об'єктами (у такий спосіб ці природні об'єкти створюють єдину екологічну систему, яка зазнає шкоди кожного разу, коли спричиняється шкода якому-небудь її складнику);

в) перебувають у природному стані (тобто не відділені від навколишнього природного середовища);

г) здатні забезпечувати сприятливі умови життєдіяльності людини [302, с. 48-50; 303, с. 85-88].

Ще раніше такі міркування висловлювали О.О. Дудоров, Ю.О. Балюк, О.С. Колбасов, В.О. Навроцький та деякі інші дослідники злочинів проти довкілля [123, с. 5-16; 285, с. 49; 11, с. 63-68; 204, с. 722; 203, с. 370]. Зокрема В.О. Навроцький (щоправда, при описі «соціальної» ознаки предмета складу злочину, передбаченого ст. 162-1 КК України 1960 року), звертав увагу на те, що ним можуть бути лише не відділені від природного середовища (не видобуті) корисні копалини [285, с. 49]. Цю думку він пояснював тим, що в такому разі корисні копалини загальнодержавного значення не є майном. Заволодіння ж предметами, які вже видобуті іншими людьми, за переконанням цього криміналіста, становить не розглядуваний злочин, а злочин проти власності [285, с. 49]. Аналогічні міркування висловлюють й А.М. Шульга та

А.Б. Благой, які при описі предмета цього злочину акцентують увагу на тому, що ним є корисні копалини, що знаходяться в природному стані. Інші випадки заволодіння корисними копалинами після їх видобутку можуть кваліфікуватись за відповідними статтями як злочини проти власності [207, с. 278].

Повністю погоджуючись з міркуваннями зазначених криміналістів щодо екологічних характеристик корисних копалин загальнодержавного значення як предмета розглядуваного складу злочину все ж таки відзначимо, що за нашим глибоким переконанням (яке не узгоджується з міркуваннями В.О. Навроцького, Н.В. Нетеси та багатьох інших науковців), корисні копалини, які не відповідають цій ознаці, не можуть бути предметом складу злочину, описаного ч. 2 ст. 240 КК України, не тому, що вони за допомогою праці людини магічним чином «перетворюються» («трансформуються») у майно, а тому, що вони вже «видобуті». Видобути ж вже видобуті корисні копалини неможливо, а тому й кваліфікувати такі діяння слід за статтями, що передбачають інші злочини проти власності, а не за ч. 2 ст. 240 КК України. Саме тому ще під час встановлення змісту категорії «корисні копалини загальнодержавного значення» ми звертали увагу на те, що ті корисні копалини загальнодержавного значення, які знаходяться в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини, не можуть бути предметом розглядуваного злочину, адже є антропогенними місцями нагромадження вже видобутих корисних копалин. У цьому контексті варто відзначити, що ще в ст. 644 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року (яке, до речі, визнавало незаконне видобування різноманітних корисних копалин злочинами проти власності) було відзначено, що статті про незаконне видобування корисних копалин не поширюють свою дію на викрадення золота, срібла, платини та інших металів, які вже затавровані та зберігаються в будинках, конторах чи інших місцях. Далі законодавець пояснював: «За похищення сего рода определяются наказания на основании постановленной сего Уложения о воровстве-краже (статьи 2147–2171)» [451, с. 280].

Наступною специфічною ознакою предмета аналізованого складу злочину, яка яскраво відбиває його специфіку, є *економічна ознака*. Вона впливає як із низки нормативних актів, так і з наукових праць фахівців у цій сфері, в межах яких відзначається, що корисними копалинами визнаються лише ті мінеральні утворення «хімічний склад і фізичні властивості яких дозволяють ефективно використовувати їх у сфері матеріального виробництва» [410], «які за сучасного рівня розвитку техніки можуть з достатньою ефективністю використовуватись у господарстві безпосередньо або після попередньої обробки» [23, с. 272], «які можуть бути використані у сфері матеріального виробництва і споживання безпосередньо або після первинної переробки» [334] тощо. Саме тому при визначенні змісту предмета злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» ми відзначили, що ним можуть бути лише мінеральні утворення, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання. На економічній ознаці предмета розглядуваного складу злочину акцентував увагу й В.О. Навроцький зазначаючи, що добування мінеральних речовин має бути економічно доцільним з врахуванням існуючого рівня техніки та технології. Щоправда, із цієї абсолютно правильної тези зазначений автор робить, як видається, вельми сумнівний висновок: добування мінеральної сировини з вкрай низькою концентрацією корисних речовин, такої, що залягає у важкодоступних пластах земних надр, яка вимагає непомірно дорогого збагачення чи очистки й тому подібне, тобто при умовах, коли економічний ефект неспіврозмірний з затратами й копалини не можуть бути віднесені до корисних, зараз або в доступній перспективі використані в інтересах суспільства не може бути визнане суспільно небезпечним в силу малозначності (ч. 2 ст. 7 КК України 1960 року) [285, с. 49]. Справа в тому, що в описуваних В.О. Навроцьким випадках ідеться про видобування мінеральних утворень, які згідно з чинним законодавством України не є корисними копалинами, а отже й не можуть бути предметом розглядуваного складу злочину. У зв'язку з цим вважаємо, що в зазначених випадках правоохоронним органам і суду слід констатувати не малозначність діяння, а відсутність в діянні особи складу злочину «незаконне видобування корисних копалин». Якщо ж такого роду діяння створить небезпеку для життя, здоров'я чи

довкілля, то таку особу слід притягати до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 240 КК України як особу, що вчинила один із різновидів порушення правил використання надр (детальніше про це йтиметься трохи далі).

Ще одна ознака предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», яка відбиває його специфіку, полягає в тому, що корисні копалини загальнодержавного значення є *виключною власністю Українського народу*, а отже й – *вилученими із цивільного та господарського обороту*. Це означає, що вони не можуть відчужуватися за цивільно-правовими чи господарськими угодами або іншим чином переходити у власність інших суб'єктів.

На думку Н.В. Нетеси, ще однією специфічною ознакою предмета розглядуваного злочину є його *імперативність*, яка полягає у наявності щодо надр і корисних копалин особливого правового режиму; встановленні особливого порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами (в тому числі й для видобування корисних копалин) та гірничих відводів; справлянні платежів за їх використання тощо; а також у передбаченні чіткого регламентування законодавством територіальних меж права власності Українського народу на надра [302, с. 50-52; 303, с. 88-90]. Не вступаючи в полеміку щодо термінологічної адекватності назви цієї ознаки, відзначимо, що змістовно вона має важливе значення для усвідомлення специфіки предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», а тому заслуговує на увагу.

Додаток Д

Основні способи видобування корисних копалин

Аналіз гірничого законодавства дозволяє виокремити два основних способи видобування корисних копалин:

- 1) відкрита розробка родовищ корисних копалин;
- 2) підземна розробка корисних копалин.

Відкрита розробка родовищ корисних копалин – це видобування корисних копалин безпосередньо з земної поверхні. Полягає у підготовці поверхні землі (в основному у видаленні родючого шару, виведенні поверхневих вод), осушенні (в разі потреби) родовища, його розкритті (спорудженні траншей), виконанні розкривних робіт (у тому числі відвальних робіт) і видобувних – відокремленні корисних копалин від масиву [258, с. 160–161].

Здійснюється за допомогою відкритих гірничих виробок (кар'єр). Основні технологічні процеси відкритої розробки родовищ корисних копалин включають: підготовку гірничих порід до виймання – відокремлення гірничих порід (або корисних копалин від масиву з одночасним її механічним або вибуховим розпушенням); навантаження гірничої маси в засоби транспорту, транспортування гірничої маси з вибоїв на промисловий майданчик залізничним транспортом, автомобілями, конвеєрами, скіповими підйомниками, гідротранспортом, підвісними канатними дорогами, розміщення пустих порід у відвалах, планування відвалів.

Найбільш тривалий етап відкритої розробки родовищ корисних копалин – експлуатація родовищ. Планомірне виймання і переміщення гірничих порід забезпечуються комплексом гірничотранспортного і допоміжного обладнання. Вибір засобів комплексної механізації залежить від природних, технологічних, технічних, організаційних, економічних чинників. Комплекси для механізації видобувних робіт розрізняють за видом обладнання – циклічної, циклічно-поточної, безперервної дії. Структура експлуатаційних витрат складається з вартості основних технологічних процесів: буро підривних робіт (10–15%), екскавації (15–25%), транспортування (40–60%), відвалоутворення (15–20%). В загальних витратах на будівництво кар'єру на гірничо-капітальні роботи припадає до 30–40%, а на обладнання 20–30%. Термін окупності капітальних витрат при відкритій розробці родовищ корисних копалин 7–10 років [258, с. 160–161].

Підземна розробка корисних копалин – це видобування корисних копалин з надр Землі. Традиційною і поки що найпоширенішою є розробка твердих копалин (у шахтах, на рудниках), під час якої агрегатний стан речовини (копалини) не змінюється. Полягає у розкритті родовища (проведенні капітальних гірничих виробок), підготовці його до експлуатації і веденні видобувних робіт шахтним способом [259, с. 322]. Основні системи традиційної підземної розробки корисних копалин можна розділити на дві групи: а) системи підземної розробки вугільних родовищ; б) системи підземної розробки рудних родовищ.

Найбільш поширена галузева класифікація систем підземної розробки корисних копалин: 1. Системи розробки без розділення на шари: суцільні за простяганням, за підняттям (падінням); стовпові – довгими стовпами, короткими стовпами, довгими стовпами за підняттям (падінням), щитові; камерні; комбіновані – камерно-стовпова, парними штреками, суцільна з елементами стовпової, стовпова з елементами суцільної. 2. Системи розробки з розділенням на шари: горизонтальними шарами; похилими шарами; поперечно-похилими шарами; діагональними шарами; комбінована з гнучким перекриттям [259, с. 322].

Найбільш поширеними способами безпосереднього вилучення корисних копалин з їх природного стану як при підземному, так і відкритому способі розробки родовищ корисних копалин є їх виїмка чи відбійка.

Виїмка (виймання) корисних копалин – це технологічний процес добування гірських порід безпосередньо з масиву. При підземному видобуванні – це добування корисної копалини або порід в підготовчому або очисному вибої. Здійснюється механізованим (комбайни, струги,

агрегати), гідравлічним, буровибуховим та комбінованим способом. При відкритій розробці скельних і напівскельних порід необхідне їх розпушення і дроблення вибуховим або механічним способами [258, с. 141].

Відбійка корисної копалини – це відокремлення частини корисної копалини (породи) від масиву шляхом прикладання зовнішньої сили з одночасним дробленням та подрібненням її для наступного переміщення по гірничих виробках. Застосовують висаджувальний, механічний, гідравлічний і гідровибуховий (висаджувально-гідравлічний) способи відбійки [258, с. 158].

Видобування корисних копалин за допомогою бурових свердловин у переважній більшості випадків здійснюється шляхом фонтанування або відкачування, рідше – випаровування.

Випаровування – це процес переходу речовини з рідкого чи твердого стану в газоподібний (пару) [258, с. 147]. У гірничій справі використовується як при видобуванні розсолів та розчинів зі свердловин, так і при так званій «підземній сублімації корисних копалин» (див. про це нижче).

Останнім часом все частіше застосовують підземну розробку родовищ з частковою або повною зміною агрегатного стану корисних копалин, використовуючи бурові свердловини (підземна сублімація, розчинення підземне, вилуговування підземне тощо).

Підземна сублімація корисних копалин – це спосіб розробки родовищ корисних копалин (ртутних і стибієвих руд, колчеданів тощо) безпосередньо в надрах Землі, що базується на переведенні корисної компоненти з твердої фази в газу. Підземну сублімацію здійснюють шляхом нагріву покладу газоподібним теплоносієм, електричним струмом, високочастотним магнітним полем. На практиці застосовується при видобутку ртуті з ртутьвмісних руд кіноварі. Основною перевагою підземної сублімації є можливість отримання порівняно чистої речовини з покладу, недоліком – високі енерговитрати, які стримують промислове застосування способу [259, с. 322].

Розчинення підземне – це спосіб видобутку природних мінеральних солей (кам'яної, калійної, бішофіту) через свердловини шляхом переведення їх у водний розчин в надрах. Поряд з видобутком здійснюються збагачення, очистка (для кам'яної солі) і вибіркоче вилучення (для калійних солей). Особливості розчинення підземного зумовлені фізико-хімічною природою і розчинністю солей, гідравлікою і гідродинамікою циркуляційних потоків, що виникають при створенні в соляному масиві підземних камер великих розмірів. Розчинення солі включає етапи: надходження розчинника до поверхні солі, взаємодія розчинника і солі (міжфазні процеси), розділення розчиненої речовини і солі (процеси дифузії) [259, с. 557–558].

Вилуговування у найбільш загальному розумінні – це процес переведення у розчин, як правило водний, одного або декількох компонентів твердого матеріалу. У гірничій справі використовується так зване «вилуговування підземне» – спосіб розробки рудних родовищ вибіркочевим переведенням корисних копалин в рідку фазу в надрах з подальшою переробкою розчинів, що містять метали. На сьогодні вилуговування підземне застосовують для видобутку урану, міді, а також промислово-експериментально – титану, ванадію, марганцю, заліза, кобальту, нікелю, цинку, селену, молібдену, золота та інших металів. Вилуговування підземне дозволяє обробляти бідні руди, переробка яких традиційними способами нерентабельна. За режимом руху реагенту виділяють три гідродинамічні схеми вилуговування підземного: фільтраційну, інфільтраційну і пульсаційно-статичну (можлива їх комбінація). У залежності від способу розкриття покладів виділяють свердловинні, шахтні, комбіновані системи вилуговування [258, с. 144–145].

Ці способи по суті поєднують власне видобуток і збагачення корисних копалин.

Набуває розвитку й такий спосіб вилучення корисних копалин як рідинна екстракція (в пласті) – електроліз.

Електроліз – це сукупність хімічних реакцій розкладу речовин (наприклад, води, розчинів кислоти, лугів, розчинених або розплавлених солей тощо) під дією постійного електричного струму. Електроліз полягає в електрохімічних процесах окиснення та відновлення на електродах. При електролізі позитивно заряджені йони (катіони) рухаються до катода, на якому

електрохімічно відновлюються. Негативно заряджені йони (аніони) рухаються до анода, де електрохімічно окислюються. В результаті електролізу на електродах виділяються речовини в кількостях, пропорційних кількості пропущеного струму. Електроліз застосовується для одержання багатьох речовин (металів, водню, хлору тощо), при гальваностегії (нанесенні металічних покриттів), гальванопластиці (відтворенні форми предметів), а також у хімічному аналізі (полярографія) [258, с. 374].

При видобуванні твердого або рідкого палива інколи застосовується методика газифікації.

Газифікація – це штучне перетворення твердого або рідкого палива на газ. У гірничій справі використовується здебільшого при підземному видобуванні вугілля. Підземна газифікація вугілля – це спосіб розробки вугільних родовищ, який базується на фізико-хімічному перетворенні вугілля в горючі газу в надрах за місцем залягання. Цей процес включає в себе буріння свердловин для подачі повітряного або парокиснево-повітряного дуття та відводу газу, що утворюється, створення в пласті між свердловинами реакційних каналів, в яких вугілля взаємодіє з потоками газу. Через бурові свердловини до пластів вугілля постійно подають повітря, рідше – його суміш з киснем: відбувається взаємодія оксидів вуглецю і водяної пари, що утворилися в зоні спалювання вугілля, з вуглецем стінок пласта. Одержані горючі газу використовують як паливо, іноді – як технологічну сировину [258, с. 207–208].

Найближчим часом очікується розробка технології підземного і підводного видобутку кристалогідратів [259, с. 322].

Додаток Е

Алгоритм «законного» видобування корисних копалин загальнодержавного значення в Україні

Системний аналіз низки нормативних актів, що встановлюють порядок видобування корисних копалин на території нашої держави, дозволяє нам побудувати такий алгоритм законного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, який одночасно характеризуватиметься і необхідною інформативністю, і максимальною лапідарністю.

Базисним документом у цій сфері є КпН України, який визначає, що видобування корисних копалин (у тому числі й загальнодержавного значення) є одним із видів використання надр (абз. 3 ч. 1 ст. 14 КпН України).

При цьому слід відзначити, що з перелічених у ст. 14 КпН України видів користування надрами можливість видобування надрокористувачем корисних копалин також передбачена в межах проведення робіт з геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення. Так, частиною другою ст. 20 КпН України визначено, що дослідно-промислова розробка здійснюється з метою уточнення окремих гірничо-геологічних та інших параметрів родовищ, вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини на підставі проекту цих робіт, погодженого з Державним комітетом України по нагляду за охороною праці. Видобуті під час дослідно-промислової розробки корисні копалини підлягають реалізації у загальному порядку. При цьому слід відзначити, що п. 2.3 Положення про порядок організації та виконання дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого наказом МЕНР України від 03 травня 2003 року № 34/м, встановлено, що обсяг, який передбачається до вилучення, визначається для кожного виду мінеральної сировини та конкретного родовища окремо відповідно до інструкцій Державної комісії України по запасах корисних копалин із застосуванням Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, затвердженої постановою КМУ від 05 травня 1997 року № 432 [110], але не повинен перевищувати п'яти (для вуглеводнів – десяти) відсотків запасів, що вилучаються, від попередньо оцінених Державним балансом запасів корисних копалин на дату затвердження проекту дослідно-промислової розробки родовища або покладу [344]. Як засвідчує п. 1.4. Положення про порядок організації та виконання дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого наказом МЕНР України від 03 травня 2003 року № 34/м, дослідно-промислова розробка є складовою частиною робіт з геологічного вивчення.

Правом такого надрокористування можуть бути наділені підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи (ч. 1 ст. 13 КпН України), якщо вони:

1. Погодили з відповідною радою питання про надання земельної ділянки для видобування корисних копалин (ч. 3 ст. 16 КпН України). Аналіз цієї вимоги під кутом поглядів земельного законодавства дозволяє стверджувати, що в цьому випадку мається на увазі розроблення відповідно до чинного законодавства проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки для видобування корисних копалин (частини 1–4 ст. 123 ЗК України), а також погодження цього проекту з компетентними органами в порядку, встановленому ст. 186-1 ЗК України.

Слід відзначити, що це правило не поширюється на випадки, коли: а) у наданні земельної ділянки немає потреби (наприклад, такої потреби немає, якщо йдеться про землевласників і землекористувачів, які планують здійснювати користування надрами відповідно до положень ст. 23 КпН України); б) користування надрами здійснюється на умовах угод про розподіл продукції, укладених відповідно до ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» (ч. 3 ст. 16

КпН України)¹. В останньому випадку базовим документом є сама *угода про розподіл продукції*.

2. Отримали спеціальний дозвіл на користування надрами (крім землевласників і землекористувачів, які здійснюють видобування корисних копалин у межах наданих їм земельних ділянок) *після погодження цього питання з компетентними органами*. Спеціальні дозволи на користування надрами надаються переможцям аукціонів, крім випадків, визначених КМУ (див. Додаток Ж), центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (наразі – Державною службою геології та надр України [339]), або Радою міністрів АРК щодо розробки родовищ корисних копалин місцевого значення на території АРК.

Порядок, що визначає процедуру продажу на аукціоні спеціального дозволу на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також порядок їх фактичного надання на сьогодні встановлюються Порядком проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженим постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 594 [356] та Порядком надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженим постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615 [353].

Відповідно до абз. 1 п. 4 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615, дозвіл на видобування корисних копалин (промислому розробку їх родовищ) надається після проведення *експертизи та оцінки* розвіданих запасів корисних копалин в установленому порядку чи апробації прогнозних (перспективних) ресурсів корисних копалин місцевого значення Державною комісією України по запасах корисних копалин за умови подальшого затвердження нею таких запасів [353]. Зазначені процедури Державна комісія України по запасах корисних копалин здійснює відповідно до приписів ст. 45 КпН України та Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин, затвердженого постановою КМУ від 22 грудня 1994 року № 865 [345].

Процедура передачі розвіданих родовищ корисних копалин, у тому числі техногенних, або їхніх ділянок, запаси корисних копалин яких оцінені та визнані підготовленими для промислового освоєння Державною комісією України по запасах корисних копалин, врегульована нормами Порядку передачі розвіданих родовищ корисних копалин для промислового освоєння, затвердженого постановою КМУ від 14 лютого 1995 року № 144 [354].

Спеціальний дозвіл на користування надрами на умовах розподілу продукції видається на підставі укладеної угоди про розподіл продукції і повинен містити усі види користування надрами та інші дані та відомості, передбачені цією угодою [116].

Відповідно до п. 9 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615 надання надр у користування, за винятком надання надр на умовах угод про розподіл продукції, *погоджується* заявником з: а) Радою міністрів АРК, відповідними обласними, Київською і Севастопольською міськими радами – на користування ділянками надр з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; б) відповідними районними, міськими, селищними, сільськими радами – на користування ділянками надр, що містять корисні копалини місцевого значення; в) МЕРП України – на всі види користування надрами; г) Державною службою України з питань праці – на геологічне вивчення з дослідно-промисловою розробкою та видобування, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, і для створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне,

¹ Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» на вимогу інвестора і у випадках, коли земельні ділянки, необхідні для виконання укладеної угоди про розподіл продукції, знаходяться у державній або комунальній власності, ділянки надр (родовища корисних копалин) надаються разом із такими земельними ділянками. У всіх інших випадках держава забезпечує надання на вимогу інвестора земельних ділянок, необхідних для виконання укладеної угоди про розподіл продукції, у порядку, зазначеному у такій угоді. У разі перебування земельних ділянок, необхідних для використання надр на умовах угод про розподіл продукції, у власності фізичних чи юридичних осіб або в комунальній власності набуття права власності на ці земельні ділянки здійснюється державою відповідно до закону, якщо інше не передбачене угодою про розподіл продукції.

рекреаційно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади тощо).

Погодження надання надр у користування на виконання угод про розподіл продукції здійснюється у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про угоди про розподіл продукції» і відповідними угодами про розподіл продукції [1].

Варто відзначити, що процедура здійснення організаційних заходів і перелік необхідних документів для погодження з МЕРП України щодо надання надр у користування у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони встановлена окремим документом – Регламентом погодження Мінприроди України надання надр у користування, затвердженим наказом МЕРП України від 26 липня 2011 року № 262 [397].

Окрему увагу слід звернути увагу на *термін дії* спеціального дозволу на користування надрами. Так, згідно з положеннями ст. 15 КпН України надра надаються у постійне² або тимчасове користування. Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до 5 років) і довгостроковим (до 50 років)³. У разі необхідності строки тимчасового користування надрами можуть бути продовжені. При цьому в ч. 4 ст. 15 КпН України чітко визначено, що перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше, а в разі укладення угоди про розподіл продукції – з дня, зазначеного в такій угоді.

Варто також відзначити, що власник спеціального дозволу на користування надрами не може дарувати, продавати або в інший спосіб відчужувати права, надані йому спеціальним дозволом на користування надрами, іншій юридичній чи фізичній особі, в тому числі передавати їх до статутних капіталів створюваних за його участю суб'єктів господарювання, а також вноситись як вклад у спільну діяльність⁴. Водночас, як справедливо звертає увагу Т.П. Устименко, ч. 7 ст. 16 КпН України передбачає виняток із цього правила, адже в ній встановлено, що права користування надрами можуть бути передані третім особам одночасно з передачею прав та обов'язків за угодою про розподіл продукції та з обов'язковим переоформленням спеціального дозволу на користування надрами відповідно до вимог ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» [453, с. 391].

Переоформлення спеціальних дозволів на користування надрами, внесення до них змін, видача дублікатів, продовження терміну дії спеціальних дозволів на користування надрами, зупинення їх дії або анулювання, поновлення їх дії у разі зупинення здійснюються Державною службою геології та надр України.

¹ Порядок проведення та умови конкурсу на укладення угод про розподіл продукції визначаються статтями 6, 7 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» [390].

²Зокрема без обмеження строку дії надається дозвіл на створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні та оздоровчі заклади тощо), в частині їх геологічного вивчення і збереження (абз. 10 п. 7 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615).

³Розвиток цих положень знаходимо у п. 7 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615, відповідно до якого такий дозвіл надається на строк, визначений заявником, але не більш як на: а) 5 років – на геологічне вивчення родовищ корисних копалин і геологічне вивчення, в тому числі дослідно-промислово розробку родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; б) 10 років – на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислово розробку родовищ нафти і газу, в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; в) 20 років – на видобування корисних копалин; г) 30 років – на видобування нафти і газу в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; д) строк дії окремих дозволів на геологічне вивчення нафтогазоносних надр та видобування нафти і газу (промислова розробка родовищ), але не більш як на 20 років на суші і не більш як на 30 років на континентальному шельфі та в межах виключної (морської) економічної зони України – на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислово розробку родовищ, з подальшим видобуванням нафти і газу (промислова розробка родовищ). При цьому строк геологічного вивчення нафтогазоносних надр не може перевищувати 10 років; е) 20 років – на будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; е) 50 років – на будівництво та експлуатацію підземних сховищ нафти чи газу; ж) строк дії відповідної угоди про розподіл продукції – на виконання угод про розподіл продукції.

⁴Тому навіть у тих випадках, коли суб'єкт господарювання приватизував державне вугледобувне підприємство відповідно до ЗУ «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» чи отримав цілісний майновий комплекс державного вугледобувного підприємства в оренду чи концесію, він зобов'язаний *переоформити* спеціальний дозвіл на користування надрами на ім'я суб'єкта господарювання, який його приватизував чи отримав цілісний майновий комплекс вугледобувного підприємства в оренду чи концесію (щоправда, вже без проведення аукціону).

Придбання геологічної інформації про ділянку надр, яка надається фізичній чи юридичній особі в користування, здійснюється відповідно до Положення про порядок розпорядження геологічною інформацією, затвердженого постановою КМУ від 13 червня 1995 року № 423 [346].

За видачу спеціальних дозволів на користування надрами справляється відповідний збір (ч. 4 ст. 28. ст. 29 КпН України)¹. Розмір плати за надання спеціальних дозволів на користування надрами визначається за результатами аукціону. У разі надання дозволу без проведення аукціону справляється збір, який розраховується виходячи з початкової ціни продажу такого дозволу на аукціоні. Початкова ціна продажу дозволу на аукціоні розраховується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (наразі – Державною службою геології та надр України), виходячи з вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовищ або ділянок надр відповідно до Методики визначення початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу на право користування надрами, затвердженої постановою КМУ від 15 жовтня 2004 року № 1374 [274].

Дозвіл надається надрокористувачеві, а робочий примірник дозволу разом з відповідними документами зберігається в органі з питань надання дозволу. У дозволі зазначаються: 1) реєстраційний номер і дата видачі; 2) підстави для надання дозволу; 3) вид користування надрами; 4) відомості про ділянку надр, що надається у користування, із зазначенням її назви, місцезнаходження, координат, площі та у разі потреби обмежень щодо глибини використання; 5) вид корисної копалини відповідно до переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення, затверджених постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827; 6) найменування органу, який затвердив (апробував) запаси корисної копалини, дата складення і номер протоколу (для дозволів на видобування корисних копалин); 7) мета користування надрами; 8) джерело фінансування робіт; 9) особливі умови; 10) відомості про власника дозволу²; 11) відомості про погодження надання дозволу; 12) строк дії дозволу [343; 375]. Форма дозволу визначена додатками 3 і 4 до Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59.

3. Отримали акт про надання гірничого відводу. Такий висновок впливає зі змісту ч. 1 ст. 19 КпН України в якій чітко визначено, що право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу. Це ж саме стверджується й у п. 3 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59 [343].

При цьому слід мати на увазі, що це правило поширюється не на всі випадки користування надрами.

Як засвідчує системний аналіз положень КпН України користування надрами без отримання гірничого відводу може мати місце, коли:

- 1) вони надаються для геологічного вивчення, в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 1 ст. 20 КпН України)³;
- 2) вони надаються для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу

¹ Не справляється збір за видачу спеціальних дозволів державним дитячим спеціалізованим санаторно-курортним закладам за здійснення видобутку мінеральних вод у частині, що використовується для лікування на їх території.

² Найменування, місцезнаходження, код згідно з ЄДРПОУ юридичної особи; прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи – підприємця (у дозволі, наданому фізичним особам, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку у паспорті), зазначається серія та номер паспорта).

³ Здійснення цього виду користування надрами відбувається на підставі спеціального дозволу на геологічне вивчення надр.

Тут варто нагадати, що дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення хоч і здійснюється з метою уточнення їх окремих гірничо-геологічних та інших параметрів, а також вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини, однак *включає в себе й видобування корисних копалин у вельми значних розмірах* – до п'яти (для вуглеводнів – до десяти) відсотків запасів, що вилучаються, від попередньо оцінених Державним балансом запасів корисних копалин на дату затвердження проекту дослідно-промислової розробки родовища або покладу [344].

Тому цей вид надрокористування потребує особливої уваги з боку компетентних органів, адже може приховувати в собі факти незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення «завуальовані» під дослідно-промисловою розробку родовищ корисних копалин загальнодержавного значення.

(ст. 21 КпН України)¹;

3) йдеться про реалізацію землевласниками та землекористувачами свого права в межах наданих їм земельних ділянок видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до 2 метрів, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу та використовувати надра для господарських і побутових потреб (ст. 23 КпН України)².

В усіх інших випадках користування надрами здійснюється надкористувачами лише після отримання актів про надання гірничого відводу [249, с. 424-429].

Згідно з положеннями ст. 17 КпН України гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. У цій же нормі встановлено, що *користування надрами за межами гірничого відводу забороняється*.

Зі змісту ч. 2 ст. 17 КпН України випливає, що гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення надаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (наразі – Державною службою України з питань праці), крім випадків, передбачених КпН України³.

При наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин на окремі гірничі відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок родовищ та не придатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підривних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, відвернення небезпеки для людей, майна та навколишнього природного середовища.

Загалом же порядок надання гірничих відводів (частини надр) користувачам на території України для розробки родовищ твердих, рідких і газоподібних корисних копалин, а також будівництва і експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі на континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні встановлюється приписами Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59 [343].

Варто звернути увагу на те, що гірничі відводи можуть надаватися підприємствам, установам, організаціям, іноземним юридичним особам, об'єднанням юридичних осіб, створеним в Україні чи за її межами, а також громадянам України, іноземцям та особам без громадянства лише за наявності у них: а) *спеціального дозволу* на користування ділянкою надр; б) затвердженого в установленому порядку *проекту розробки родовища корисних копалин* або будівництва гірничодобувного об'єкта чи підземної споруди, не пов'язаної з видобуванням корисних копалин (п. 4 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59).

Крім того, гірничий відвід на розробку родовища корисних копалин або його частини надається за умови, що запаси корисних копалин родовища та компонентів у них *пройшли експертизу та одержали оцінку* Державної комісії України по запасах корисних копалин (п. 13 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27

¹ Здійснення цього виду користування надрами відбувається на підставі спеціальних дозволів, що видаються після попереднього погодження з Радою міністрів АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

² Здійснення цього виду користування надрами не вимагає ні наявності спеціального дозволу на користування надрами, ні отримання акту про надання гірничого відводу. Таке надкористування є формою реалізації прав землевласників і землекористувачів, визначених приписами статей 90, 95 ЗК України та ст. 23 КпН України.

³ Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Радою міністрів АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами і підлягають реєстрації в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці.

січня 1995 року № 59).

З метою одержання гірничого відводу надрокористувач подає компетентному органу, вказаному у ст. 17 КпН України, заявку¹. Рішення стосовно заявки на одержання гірничого відводу приймається протягом не більше 21 дня. До прийняття рішення розглядається і перевіряється: правильність і обґрунтованість меж гірничого відводу з урахуванням вимог чинного законодавства про надра; відповідність проекту гірничого відводу вимогам Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59, та наявність документів, які додаються до проекту; проект гірничодобувного об'єкта чи підземної споруди, для яких надається гірничий відвід, у частині повноти й обґрунтованості проектних рішень щодо раціонального та комплексного використання надр, а також забезпечення безпеки людей, майна, будівель, споруд та навколишнього природного середовища. Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення надаються Державною службою України з питань праці². Надання гірничого відводу оформлюється актом, а також надписом у верхньому правому куті копії топографічного плану. Форма акту про надання гірничого відводу визначена Додатком 1 до Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59.

Зі змісту п. 9 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59, випливає, що *передача наданого гірничого відводу повністю або частково іншому підприємству або громадянину забороняється*. У разі зміни користувача надр або реорганізації підприємства переоформляються акт про надання гірничого відводу та надпис на копії топографічного плану [343].

На останок слід відзначити, що в межах п. 28 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59, визначено низку обов'язків підприємств і громадян, яким надано гірничий відвід.

Підприємства і громадяни, яким надано гірничий відвід, зобов'язані: 1) використовувати надра відповідно до цілей, для яких надано гірничий відвід; 2) забезпечувати повноту геологічного вивчення гірничотехнічних, гідрогеологічних та інших умов використання надр у межах гірничого відводу, раціональне і комплексне використання надр, їх охорону; 3) забезпечувати безпеку людей, майна, будівель, споруд та навколишнього природного середовища; 4) усувати шкідливий вплив гірничих робіт на об'єкти природно-заповідного фонду, пам'ятки історії, культури та мистецтва; 5) забезпечувати рекультивуацію земельних ділянок, порушених під час користування надрами, для подальшого їх використання у суспільному виробництві; 6) організовувати маркшейдерське забезпечення гірничих робіт у процесі будівництва та експлуатації гірничодобувних об'єктів чи підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, а також складання геологічної та маркшейдерської документації; 7) здійснювати постійні спостереження за зсувами гірських порід, деформацією наявних надземних споруд і об'єктів, станом гірничих виробок, збереженням установлених гірничим відводом меж локалізації похованих шкідливих речовин, відходів виробництва та стічних вод; 8) виконувати інші вимоги щодо користування надрами, встановлені чинним законодавством України.

4. Отримали земельні ділянки для користування надрами (крім – землевласників і землекористувачів, які здійснюють користування надрами на підставі положень ст. 23 КпН України). Такий висновок випливає з приписів ч. 2 ст. 18 КпН України в якій визначено, що земельні ділянки для користування надрами, крім випадків, передбачених ст. 23 КпН України, надаються користувачам надр *після* одержання ними спеціальних дозволів на

¹ Заявка включає в себе: 1) заяву, в якій зазначаються найменування підприємства чи відомості про громадянина, що мають намір одержати гірничий відвід, місцезнаходження гірничого відводу та мета, для якої він одержується; 2) проект гірничого відводу у двох примірниках, складений відповідно до Додатка № 2 до Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59. Інвестори, з якими укладено угоду про розподіл продукції, додають до заяви зазначену угоду.

² Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Радою міністрів АРК, обласною, Київською та Севастопольською міською Радами народних депутатів (п. 22 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59).

користування надрами та гірничих відводів. У п. 11 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59, також звернено увагу на те, що земельні ділянки для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, якщо інше не передбачено актами законодавства, виділяються *після надання гірничого відводу* в порядку, передбаченому чинним земельним законодавством. Аналогічну вимогу, яка кореспондує з наведеними вище положеннями гірничого законодавства, знаходимо й у ч. 4 ст. 66 ЗК України відповідно до якої надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, проводиться *після* оформлення в установленому порядку прав користування надрами і відновлення земель згідно із затвердженим проектом рекультивациі на раніше відпрацьованих площах у встановлені строки.

Одержання спеціального дозволу на користування надрами чи гірничого відводу є підставою для надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних із користуванням надрами в порядку, установленому земельним законодавством. На думку О.П. Шем'якова, винесення відповідного рішення і надання ділянки надр у користування – це два органічно взаємопов'язані моменти, що вказують на реалізацію власником права розпорядження надрами [477, с. 159-160]. Саме по собі рішення компетентного органу, як правило, ще не утворює права використання конкретної ділянки надр, а є лише підставою для виникнення такого права. Безпосередня експлуатація ділянки надр дозволяється лише після її передачі законному користувачеві. Без цього наявне самовільне надорокорування. Для самовільного використання ділянки надр не обов'язково, щоб мала місце безпосередня її експлуатація. Достатнім є факт незаконного заволодіння ділянкою (останню огорожують, розпочинають надрустрієнні роботи тощо). Відповідно, незаконне заволодіння є визначальним моментом для характеристики самовільного надорокорування. Якщо таке заволодіння не відбулось, відсутні підстави говорити і про самовільне використання ділянки надр. У зв'язку з цим не можна визнавати самовільним використанням дії суб'єкта, який продовжує користування ділянкою надр, що фактично не вилучена у нього в натурі у встановленому законом порядку, навіть якщо є рішення компетентного органу про припинення права користування. Разом з тим слід враховувати, що придбання ділянки, на якій відбувалось легальне видобування корисних копалин, не перетворює особу, яка придбала ділянку, у повноправного надорокорувача¹. Адже дозвіл на видобування корисних копалин має як географічну, так і «особистісну» прив'язку, а земля і надра – це різні природні об'єкти, щодо яких встановлено самостійний правовий режим.

На сьогодні надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, провадиться в порядку, встановленому статтями 122 і 123 ЗК України. Детальний і професійний аналіз цієї процедури здійснено у межах праць українських дослідників Н.П. Барабаш [14, с. 99-103; 16, с. 111-114; 13, с. 112-116] та О.Ю. Макаренко [250, с. 221-224; 249, с. 454-459; 253, с. 272-273; 245, с. 86-87; 252]. При цьому варто відзначити, що значна частина науковців наголошують на тому, що сучасні реалії гірничої справи вимагають від законодавця впровадження спрощеного порядку надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами [235, с. 70-78].

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на те, що будь-яке *речове право на земельну ділянку* (в тому числі й отримане з метою користування надрами) *виникає* не з моменту прийняття відповідного рішення компетентним органом (ВР АРК, Радою міністрів АРК, органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування), а з **моменту державної реєстрації цього права** (ст. 125 ЗК України)².

Таким чином, за загальним правилом процедура отримання права користування надрами для видобування корисних копалин *починається* з розроблення відповідно до чинного земельного законодавства проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки для видобування корисних копалин, *включає в себе* процедури погодження цього проекту з

¹ Щодо договору як гарантії виникнення права надорокорування, то у цьому випадку відбувається змішування двох режимів надорокорування – цивільно-правового та адміністративно-правового [471, с. 133].

² Речові права на земельні ділянки оформляються відповідно до положень ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [372] та Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженого постановою КМУ від 17 жовтня 2013 року № 868 [351].

компетентними органами в порядку, встановленому ст. 186-1 ЗК України, проведення експертизи та оцінки розвіданих запасів корисних копалин в порядку установленому Державною комісією України по запасах корисних копалин, отримання спеціального дозволу на користування надрами після погодження цього питання з компетентними органами, затвердження проекту розробки родовища корисних копалин, отримання акту про надання гірничого відводу, отримання земельної ділянки для користування надрами та *завершується* в момент державної реєстрації речового права на відповідну земельну ділянку.

Поряд із цим, слід мати на увазі, що чинне законодавство України встановлює й низку особливостей набуття права на видобування корисних копалин для тих чи інших категорій користувачів надр.

Так, суб'єкти господарювання, які планують здійснювати видобування дорогоцінних металів¹, дорогоцінного каміння², дорогоцінного каміння органогенного утворення³ чи напівдорогоцінного каміння⁴, крім усіх зазначених вище дозвільних документів, зобов'язані отримати ще й *ліцензію* на здійснення такого виду господарської діяльності (п. 4 ч. 3 ст. 9 ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними») [378; 369]. На сьогодні така ліцензія видається Державною службою геології та надр України [327; 339]. Наявність ліцензії, що підтверджує відповідність суб'єкта господарювання відповідним кваліфікаційним та іншим вимогам, є підставою для оформлення спеціального дозволу на користування надрами. Відсутність у надрокористувача на момент початку робіт ліцензії на відповідний вид господарської діяльності є підставою для анулювання дозволу. Таким чином, ліцензія свідчить про здатність конкретної особи здійснювати видобування дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення чи напівдорогоцінного каміння, а спеціальний дозвіл та інші дозвільні документи дають можливість реалізувати цю здатність⁵.

При цьому слід мати на увазі, що наявність обов'язку для суб'єктів господарювання отримання ліцензії, означає й обов'язок виконання ними *ліцензійних умов*, тобто комплексу організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання при провадженні зазначених видів господарської діяльності.

При видобуванні корисних копалин в межах виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції, для набуття права такого виду користування

¹ *Дорогоцінні метали* – золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо) (п. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»).

² *Дорогоцінне каміння* – природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробак): а) першого порядку – алмаз, рубін, сапфір синій, смарагд, олександрит; б) другого порядку – демантоїд, евклаз, жадеїт (імперіал), сапфір рожевий та жовтий, опал благородний чорний, шпінель благородна; в) третього порядку – аквамарин, берил, кордієрит, опал благородний білий та вогняний, танзаніт, топаз рожевий, турмалін, хризоберил, хризоліт, цаворіт, циркон, шпінель; г) четвертого порядку – адуляр, аксиніт, альмандин, аметист, гесоніт, grosular, данбурит, діоптаз, кварц димчастий, кварц рожевий, кліногуміт, кришталь гірський, кунцит, моріон, піроп, родоліт, скаполіт, спесартин, сподумен, топаз блакитний, винний та безколірний, фенакіт, фероортоклаз, хризопраз, хромдіопсид, цитрин (п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»).

³ *Дорогоцінне каміння органогенного утворення* – перли і бурштин в сировині, необробленому та обробленому вигляді (п. 3 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»).

⁴ *Напівдорогоцінне каміння* – природні та штучні (синтетичні) мінерали, органогенні утворення та гірські породи в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробак): а) першого порядку – бірюза, жадеїт, лазурит, малахіт, молдавіт, нефрит, тигрове та кошаче око, хауліт, хризокола, цоїзит, чароїт; б) другого порядку – агат, амазоніт, гагат, гематит, дерево скам'яніле, джеспіліт, егірініт, епідозит, кахолонг, кварцит кольоровий, креміль кольоровий, онікс мармуровий, опал, пегматит, пірофіліт, родоніт, сердолик, серпентиніт, скарни кольорові, содаліт, халцедон, шпати іризуючі польові, яшма (п. 4 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»).

⁵ З нашої точки зору, очевидний зв'язок спеціального дозволу та ліцензії зумовлює доцільність повернення до КпН України положення про ліцензування в цій сфері. Щоправда, при цьому слід чітко зафіксувати сферу застосування спеціальних дозволів і ліцензій та особливості їх взаємозв'язку.

надрами *інвестори*¹ повинні мати спеціальний дозвіл на користування надрами, акт про надання гірничого відводу та *угоду про розподіл продукції*², розроблену, підписану та зареєстровану відповідно до положень ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» (ч. 2 ст. 19 КпН України)³. Остання ж, як правило, укладається після проведення відповідного *конкурсу* та передбачає *низку вимог* як щодо самого інвестора, так і особливостей виконання ним своїх обов'язків відповідно до умов такої угоди. Так, згідно з положеннями ч. 2 ст. 8 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» в угоді про розподіл продукції визначаються: перелік видів діяльності інвестора та програма обов'язкових робіт із визначенням строків виконання, обсягів і видів фінансування, технологічного обладнання та інших показників, що не можуть бути нижчими від запропонованих інвестором у конкурсній заяві, а також інші істотні умови.

До окремих категорій користувачів надр, що можуть здійснювати видобування корисних копалин, законодавством передбачено дещо зменшені вимоги щодо кількості дозвільних процедур і документів. Зокрема в тих випадках, коли надра надаються для геологічного вивчення (в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення) чи для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу, *потреби у отриманні акту про надання гірничого відводу* (а отже й проходження відповідних процедур) *немає* (статті 20, 21 КпН України).

А ось *землевласники та землекористувачі* у межах наданих їм земельних ділянок мають право *без спеціальних дозволів та гірничого відводу* (та будь-яких інших дозвільних документів) видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до 2 метрів, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу та використовувати надра для господарських і побутових потреб. При цьому в ч. 2 ст. 23 КпН України визначено, що видобування корисних копалин місцевого значення і торфу із застосуванням *спеціальних технічних засобів*, які можуть призвести до небажаних змін навколишнього природного середовища, погоджується з місцевими радами, Радою міністрів АРК та обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Землевласники та землекористувачі можуть бути *позбавлені права видобування* корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках місцевими радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України (ст. 27 КпН України).

Крім того, варто відзначити, що гірниче законодавство містить й *низку обов'язків* тих користувачів надр, які на законних підставах отримали право видобування тих чи інших корисних копалин.

Перш за все слід відзначити, що розробка родовищ твердих, рідких і газоподібних

¹ Інвестор (інвестори) – це громадянин України, іноземець, особа без громадянства, юридична особа України або іншої держави, об'єднання юридичних осіб, створене в Україні чи за її межами, особи, які діють окремо чи спільно, що має (мають) відповідні фінансово-економічні та технічні можливості або відповідну кваліфікацію для користування надрами та визначений переможцем (переможцями) конкурсу; особа, визначена абз. 15 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції», у разі укладення угоди за участю такої особи; особа, яка набула прав та обов'язків, визначених угодою про розподіл продукції, в результаті передачі прав та обов'язків відповідно до ст. 26 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» (абз. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»).

² Угода про розподіл продукції укладається з надрокористувачем не пізніше 12 місяців з дня ухвалення відповідного рішення КМУ (абз. 9 ч. 5 ст. 6 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»).

³ Інша справа, що надання інвесторам та їх представникам, підрядним, субпідрядним та іншим організаціям (особам) погоджень, квот, спеціальних дозволів на користування надрами та ліцензій на здійснення діяльності з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин, актів про надання гірничого відводу, документів, що засвідчують право користування землею, та інших дозволів, документів дозвільного характеру, ліцензій, пов'язаних із користуванням надрами, виконанням робіт, будівництвом споруд, передбачених угодою про розподіл продукції, забезпечує сама держава Україна (ч. 3 ст. 4 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»). Зазначені документи видаються згідно з вимогами законодавства України на строк дії угоди, якщо інше не передбачено законами України, і втрачають свою чинність або змінюються на умовах, викладених в угоді.

корисних копалин повинна проводитися згідно з *затвердженими проектами та планами робіт, правилами технічної експлуатації та охорони надр*. Правила технічної експлуатації, проекти і плани розробки родовищ корисних копалин та переробки мінеральної сировини погоджуються користувачами надр з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (наразі – Державною службою геології та надр України) та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, в частині додержання вимог законодавства про надра (наразі – Державною службою України з питань праці).

Слід відзначити, що з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин установлюються *квоти* на видобуток окремих видів корисних копалин (ст. 52 КпН України) згідно з приписами Положення про порядок установа квот на видобуток окремих видів корисних копалин, затвердженого постановою КМУ від 22 грудня 1994 року № 862 [347].

Крім того, варто мати на увазі, що користування надрами в Україні є платним, а тому суб'єкти, які здійснюють видобування корисних копалин, зобов'язані *здійснювати плату за користування надрами*, а за видобуток нафти, природного газу і газового конденсату – ще й так звану рентну плату¹. При цьому, як впливає з підпункту 4.5.4 роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища» від 27 червня 2001 року № 02-5/744, внесення плати за спеціальне використання природних ресурсів не дає права на їх використання без одержання відповідного дозволу [373].

У ч. 2 ст. 24 КпН України встановлено, що *користувачі надр зобов'язані*: 1) використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано; 2) забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр; 3) забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища; 4) приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві; 5) виконувати інші вимоги щодо користування надрами, встановлені законодавством України та угодою про розподіл продукції².

У межах ст. 53 КпН України законодавець визначає *основні вимоги при розробці родовищ корисних копалин* згідно з якими при здійсненні такої діяльності повинні забезпечуватися: 1) застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення, недопущення наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин, а також вибіркового відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до втрат запасів корисних копалин; 2) здійснення дорозвідки родовищ корисних копалин та інших геологічних робіт, проведення маркшейдерських робіт, ведення технічної документації; 3) облік стану і руху запасів, втрат і погіршення якості корисних копалин, а також подання до статистичних та інших державних органів встановленої законодавством звітності; 4) недопущення псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин в результаті проведення гірничих робіт, а також збереження запасів корисних копалин родовищ, що консервуються; 5) складування, збереження та облік корисних копалин, а також відходів виробництва, що містять корисні компоненти і тимчасово не використовуються; 6) раціональне використання розкритих порід і відходів виробництва; 7) безпечне для людей, майна і навколишнього природного середовища ведення робіт [116].

При розробці родовищ корисних копалин та переробці мінеральної сировини має забезпечуватися також додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону

¹ Плата за користування надрами та рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат встановлюються ПК України. Плата за користування надрами відповідно до угоди про розподіл продукції справляється відповідно до ЗУ «Про угоди про розподіл продукції». Плата за користування надрами зараховується до державного і місцевих бюджетів згідно з БК України.

² Обов'язки користувачів надр виникають з моменту отримання спеціального дозволу на користування надрами, а в разі надання права користування надрами на умовах угод про розподіл продукції – з моменту набрання чинності такою угодою, якщо інше не передбачено цією угодою (ч. 3 ст. 24 КпН України).

навколишнього природного середовища (ч. 3 ст. 53 КпН України).

У ст. 56 КпН України встановлено, що *основними вимогами в галузі охорони надр є*: 1) забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр; 2) додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами; 3) раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; 4) недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; 5) охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку; 6) запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей; 7) запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод; 8) додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

І хоч ці положення, вочевидь, адресовані не самим надрокористувачам, а державним органам, на яких покладено обов'язок забезпечення такої охорони, все ж частина з них стосується користувачів надр (наприклад, охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку), що впливає зі змісту ч. 2 ст. 24 КпН України в якій визначено, що до обов'язків користувачів надр належить і «забезпечення охорони надр».

Тут варто відзначити, що у разі порушення вимог ст. 56 КпН України та інших вимог гірничого законодавства (зокрема за наявності підстав, визначених ст. 26 КпН України) користування надрами може бути *обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено* центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (наразі – Державною службою геології та надр України), центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (наразі – Державною службою України з питань праці), або іншим державним органом, уповноваженим на застосування таких заходів реагування, в порядку, встановленому законодавством. При користуванні надрами відповідно до умов угоди про розподіл продукції право користування надрами може бути припинено, обмежено чи тимчасово заборонено (зупинено) на умовах та в порядку, передбачених ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» (ч. 2 ст. 17 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції») і такою угодою, і лише у випадках, зазначених у ч. 4 ст. 26 КпН України (ч. 2 ст. 57 КпН України).

Підсумовуючи все викладене щодо існуючого порядку видобування корисних копалин слід відзначити, що це далеко не всі вимоги, що висувуються до такого роду користувачів надр.

Так, окремі вимоги щодо порядку користування надрами містяться у ВК України [41], ПК України [334] та БК України [35]; Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» [381], «Про виключну (морську) економічну зону України» [367], «Про державну геологічну службу України» [371]; Загальнодержавній програмі розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року, затвердженій ЗУ від 21 квітня 2011 року № 3268-VI [87]; Указах Президента України «Про управління в галузі використання і охорони надр України» від 30 квітня 1992 року № 287 [391], «Про заходи щодо підвищення ефективності управління підприємствами в галузі геології і розвідки надр» від 14 червня 2000 року № 802/2000 [377] та «Про заходи щодо забезпечення додержання законодавства у сфері надрокористування» [376]; а також у постанові КМУ «Про Державний фонд родовищ корисних копалин України» від 2 березня 1993 року № 150 [370], Положенні про порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженому постановою КМУ від 17 січня 1995 року № 33 [341], Положенні про порядок здійснення державного гірничого нагляду, затвердженому постановою КМУ від 21 лютого 1995 року № 134 [342], Положенні про Державну комісію України по запасах корисних копалин, затвердженому постановою КМУ від 10 листопада 2000 року № 1689 [338], Положенні про

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, затвердженому постановою КМУ від 2 листопада 2006 року № 1524 [340], Порядку переоформлення спеціальних дозволів на користування надрами у 2010 році, затвердженому постановою КМУ від 06 серпня 2010 року № 324 [355] та Порядку здійснення державного геологічного контролю, затвердженому постановою КМУ від 14 грудня 2011 року № 1294 [352].

Однак і вже проаналізованих вимог гірничого законодавства достатньо для того, щоб у загальному вигляді зрозуміти хто може видобувати корисні копалини загальнодержавного значення, які документи він повинен підготувати для належного проходження основних дозвільних процедур, які правовстановлюючі та дозвільні документи необхідно отримати суб'єкту для набуття права видобування корисних копалин, а також які вимоги покладаються на нього цими документами та низкою нормативно-правових актів у сфері правомірного видобування корисних копалин.

Додаток Ж

Особливості надання спеціальних дозволів на користування надрами без проведення аукціону¹

Без проведення аукціону дозвіл на користування надрами надається у разі:

1) видобування корисних копалин, якщо заявник за результатами геологічного вивчення ділянки надр за власні кошти здійснив підрахунок запасів корисних копалин, який затверджено Державною комісією України по запасах корисних копалин, а також видобування корисних копалин, якщо заявник за власні кошти здійснив апробацію в Державній комісії України по запасах корисних копалин за умови затвердження підрахунку запасів корисних копалин у Державній комісії України по запасах корисних копалин протягом 5 років, а в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України – 10 років з моменту надання дозволу;

2) розширення меж не більш як на 50 відсотків раніше наданої у користування площі ділянки надр з метою її геологічного вивчення або розміщення підземних сховищ, а також збільшення обсягу видобування корисних копалин за рахунок розширення меж ділянки, але не більш як на 50 відсотків запасів, визначених раніше наданим дозволом, за умови, що суміжну ділянку не надано у користування;

3) геологічного вивчення та видобування корисних копалин місцевого значення²;

4) геологічного вивчення надр за рахунок коштів державного бюджету;

5) геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки та видобування підземних питних і технічних вод для забезпечення технологічного процесу виробництва та для потреб сільського господарства;

6) геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки та видобування підземних вод для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого господарсько-питного водопостачання (крім виробництва фасованої питної води), за умови, що обсяг видобування підземних вод з водозаборів перевищує 300 кубічних метрів на добу;

7) геологічного вивчення та видобування природних лікувальних ресурсів лікувально-профілактичними та санаторно-курортними закладами, які спеціалізуються на їх використанні виключно для лікувальних цілей і мають лікувальну інфраструктуру;

8) геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення або видобування корисних копалин, якщо відповідно до законодавства заявник є власником цілісного майнового комплексу, побудованого (реконструйованого) з метою видобування та переробки корисних копалин з ділянки надр, на користування якою надається дозвіл, або такий майновий комплекс надано надрокористувачу в оренду (концесію)³.

9) будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

¹ Ці випадки визначені приписами п. 8 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615.

² Інформацію про ділянки надр, які пропонуються для надання зазначених дозволів, орган з питань надання дозволу або Рада міністрів АРК відповідно до повноважень розміщує не пізніше ніж за 30 днів до прийняття рішення про надання дозволу у газеті «Урядовий кур'єр» та на своєму офіційному веб-сайті із зазначенням назви ділянки надр, її місцезнаходження, виду корисних копалин, виду користування надрами, початкової ціни продажу дозволу, адреси, за якою надсилаються заяви на отримання дозволу. У разі надходження до органу з питань надання дозволу в установлений строк заяв разом із зазначеними у додатку 1 до Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615 документами щодо отримання дозволу на користування однією і тією ж ділянкою надр від кількох претендентів дозвіл надається на умовах аукціону.

³ У разі перебування цілісних майнових комплексів в оренді (концесії) строк дії дозволу не може перевищувати строку оренди (концесії) таких комплексів (з урахуванням строку дії дозволу, визначеного п. 7 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615).

10) створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади тощо), в частині їх геологічного вивчення та збереження;

11) експлуатації підземних споруд, пов'язаної із запобіганням підтопленню навколишнього середовища внаслідок закриття шахт;

12) видобування корисних копалин з родовищ, що містять затверджені або апробовані Державною комісією України по запасах корисних копалин незначні запаси за критеріями, встановленими постановою КМУ «Про затвердження критеріїв, за якими визначаються незначні запаси корисних копалин» від 11 серпня 2000 року № 1257 [374];

13) геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки та видобування корисних копалин суб'єктами господарювання державного сектора економіки та господарськими товариствами, у статутному (складеному) капіталі яких не менш як 25 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі;

14) геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки та видобування торфу, а також бурштиноносних порід на ділянках проявів бурштину, які не мають промислового значення, розмір яких не перевищує один гектар;

15) виконання угод про розподіл продукції.

Для отримання дозволу без проведення аукціону заявник подає органіві з питань надання дозволу заяву разом з документами, зазначеними у додатку 1 до Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615. У заяві зазначаються назва і місцезнаходження ділянки надр, вид корисних копалин, відомості про заявника (найменування, місцезнаходження, код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи – підприємця чи серія та номер паспорта такої особи (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку у паспорті), номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, а також підстава надання дозволу згідно з п. 8 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615.

Реєстрація документів, що надійшли для надання дозволу, здійснюється у визначеному органом з питань надання дозволу порядку.

Документи, що не відповідають вимогам Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615, повертаються заявникові.

Рішення про надання дозволу без проведення аукціону приймається протягом 60 днів (для вугільних шахт, які відповідно до законодавства вважаються малими, – протягом 30 днів) після надходження заяви разом із зазначеними документами у повному обсязі.

Надання дозволів у випадках, передбачених підпунктами 1–14 п. 8 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615, здійснюється за рішенням органу з питань надання дозволу.

Надання дозволу на геологічне вивчення чи видобування стратегічно важливих корисних копалин здійснюється відповідно до висновку Міжвідомчої комісії з питань надрокористування, утвореної відповідно до постанови КМУ «Про надання спеціальних дозволів на користування ділянками надр з метою геологічного вивчення та видобування стратегічно важливих корисних копалин» від 15 липня 1997 року № 742 [379].

У випадку, передбаченому підпунктом 15 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615 (виконання угод про розподіл продукції), дозволи надаються за поданням Міжвідомчої комісії з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції.

За надання дозволу без проведення аукціону справляється збір у розмірі, який

розраховується виходячи з початкової ціни продажу такого дозволу на аукціоні відповідно до Методики визначення початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу на право користування надрами, затвердженої постановою КМУ від 15 жовтня 2004 року № 1374 [274].

За надання дозволів без проведення аукціону з метою виконання угод про розподіл продукції справляється збір у розмірі 1 відсотка початкової ціни продажу такого дозволу на аукціоні.

Суб'єкт господарювання повинен сплатити у повному обсязі збір за надання дозволу протягом 45 днів з дати прийняття рішення про надання дозволу.

У разі несплати в установленій строк збору за надання дозволу суб'єкт господарювання, щодо якого прийнято рішення відповідно до п. 8 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615, *втрачає право на його отримання, а зазначене рішення підлягає скасуванню*. При цьому комісія з питань надрокористування, що утворена Державною службою геології та надр України або Радою міністрів АРК відповідно до п. 25 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615, може визнати за зверненням суб'єкта господарювання причину несвоєчасного внесення плати поважною та визначити строк, протягом якого необхідно сплатити збір, але не більш як 45 днів.

Додаток 3

Вимоги до проекту гірничого відводу¹

1. Проект гірничого відводу, що додається до заявки згідно з п. 23 Положення про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59, складається з пояснювальної записки та графічних матеріалів.

2. У пояснювальній записці повинні бути викладені:

- мета, з якою подається заявка про надання гірничого відводу;
- обґрунтування необхідності одержання гірничого відводу;
- найменування організації, яка виконала проектування гірничодобувного об'єкта чи підземної споруди, і організації, яка підготувала проект гірничого відводу;
- загальні відомості про територію, на якій знаходиться гірничий відвід, у тому числі про її географічне та адміністративне положення, площу, характеристику сільськогосподарських та інших угідь, річок, озер та інших водних об'єктів, окремі будівлі і споруди, а також про категорії до яких належать землі відповідно до земельного законодавства;

– коротка геологічна характеристика ділянки надр у межах гірничого відводу та прилеглої до неї території, в тому числі дані про геологічну будову, гірничотехнічні і гідрогеологічні умови та ступінь їх вивченості;

– коротка геологічна характеристика наявного родовища корисних копалин (розміри та елементи залягання рудних тіл, жил тощо),

– гірничотехнічні і гідрогеологічні умови його розробки;

– обґрунтування та розрахунок меж і розмірів гірничого відводу.

3. У разі подання заявки на одержання гірничого відводу для розробки родовища корисних копалин в пояснювальній записці додатково наводяться відомості про:

– розвіданість родовища: кількість, якість, категорія та речовинний склад розвіданих і оцінених, а також оперативних втрачених запасів наявних корисних копалин, для відкритих розробок родовища - також розкритих порід;

– заходи комплексного використання мінеральної сировини у процесі видобування та наступної її переробки;

– рекомендації ДКЗ згідно з протоколом оцінки запасів корисних копалин;

– основні проектні рішення з технології розробки родовища корисних копалин.

4. У разі подання заявки на одержання гірничого відводу для будівництва підземної споруди, не пов'язаної з видобуванням корисних копалин, у пояснювальній записці додатково зазначаються:

– особливі вимоги, які слід виконувати у процесі експлуатації підземної споруди;

– межі гірничого відводу за площею і за вертикальними відмітками з визначенням обсягів підземного простору;

– заходи безпеки, яких слід дотримуватись у процесі будівництва і експлуатації об'єкта.

У разі подання заявки на одержання гірничого відводу для використання гірничих виробок діючого чи ліквідованого (законсервованого) гірничодобувного об'єкта додатково подаються стислі відомості про цей об'єкт, у тому числі про схему розкриття та систему розробки родовища, стан гірничих виробок і бурових свердловин, що підлягають використанню.

5. Графічні матеріали складаються з копії топографічного плану поверхні в проектних межах гірничого відводу і копій геологічних (структурних) карт і розрізів, складених відповідно до вимог чинних інструкцій та методичних вказівок.

На копії топографічного плану поверхні зображуються рельєф поверхні і пункти опорної геодезичної сітки, контури лісових і сільськогосподарських угідь, межі землекористування і населених пунктів, гірничі виробки, водні об'єкти, будівлі і споруди, дороги, наземні та підземні

¹ Ці вимоги визначені Положенням про порядок надання гірничих відводів, затвердженого постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 59.

комунікації, об'єкти природно-заповідного фонду, пам'ятки історії і культури та мистецтва, межі залягання родовищ корисних копалин та суміжних гірничих відводів, а також межі проектного відводу.

У вільній частині аркуша зазначаються дата поповнення плану, площа (в гектарах або тис. кв. метрів) проекції гірничого відводу на горизонтальну поверхню, значення координат X, Y, Z кутових точок гірничого відводу.

Угорі праворуч на копії плану залишається місце для надпису, що засвідчує факт надання гірничого відводу.

Масштаб копії топографічного плану обирається залежно від розмірів ділянки надр, характеру і призначення об'єкта, який

передбачається побудувати, - від 1:1000 до 1:25000.

На копіях геологічних карт і розрізів повинні бути показані географічна будова родовища та прилеглої до нього території, контури покладів корисних копалин, їх виходи на земну поверхню або розміщення під наносами, тектонічні зміни, місця розмивів, виклинювань рудних тіл та інших непридатних для використання ділянок; гідрогеологічні та інженерно-геологічні умови надр у межах проектного гірничого відводу і прилеглої до нього території, контури підрахунку оцінених запасів корисних копалин; контури проектного гірничого відводу (площі і глибин).

До проектів гірничих відводів для використання відпрацьованих гірничих виробок діючих чи ліквідованих (законсервованих) гірничодобувних об'єктів включаються плани гірничих виробок цих об'єктів, на яких показуються виробки, заплановані для використання.

До проектів гірничих відводів для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, поховання шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод включаються структурні карти покрівлі і підшви горизонту, наміченого для використання.

б. З урахуванням мети використання надр до проекту гірничого відводу додаються:

- копія спеціального дозволу на користування ділянкою надр;
- копія протоколу про затвердження проекту розробки родовища;
- витяг з протоколу засідання ДКЗ щодо оцінки запасів корисних копалин, їх кількості по об'єктах;

- висновок науково-дослідної організації стосовно технічної неможливості знешкодження та утилізації шкідливих речовин, відходів виробництва та стічних вод, а також сумісності шкідливих речовин, відходів виробництва або стічних вод з породами, що їх містять, та пластовими водами горизонтів, де планується їх поховання або скидання; стосовно придатності відпрацьованих гірничих виробок для використання в цілях, передбачених проектом;

- документ про згоду землевласника або землекористувача з рішенням про надання гірничого відводу.

Додаток И

Найскладніші питання, пов'язані із правильною кваліфікацією незаконного видобування корисних копалин, вчиненого повторно

Встановлення змісту злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно», зобов'язує нас розглянути найскладніші питання, пов'язані із правильною **кваліфікацією** таких діянь.

Вирішуючи ці питання перш за все слід нагадати, що обов'язковою ознакою повторності незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (як і будь-якої іншої повторності) є *неодночасність вчинення злочинів*, які її утворюють. Інакше кажучи, як справедливо зауважує О.О. Дудоров, злочини, з яких складається аналізована форма множинності, мають бути віддалені один від одного певним проміжком часу або принаймні не повинні збігатись початкові моменти вчинення цих злочинів [448, с 448].

Саме тому, коли особа одним діянням вчиняє одразу кілька злочинів, передбачених частинами 1 і 2 ст. 240 КК України, то має місце не повторність, а ідеальна сукупність злочинів, адже з юридичної токи зору вони вчиняються одночасно (навіть якщо їх протікання в об'єктивному світі й відрізняється). Так, якщо особа, на яку покладено обов'язок щодо охорони надр, не маючи відповідного дозволу здійснить із них видобування корисних копалин загальнодержавного значення (що у свою чергу створить небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля), то матиме місце одночасне порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, та незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а отже й сукупність злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 240 КК України.

Крім того слід пам'ятати, що «повторність» як кваліфікуючу ознаку незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення можуть утворювати як закінчені, так і незакінчені види цих злочинів; вчинені як одноособово, так і у співучасті (незалежно від ролі, виконуваної винним).

Ураховуючи цю важливу обставину та беручи до уваги приписи Загальної частини КК України, доходимо висновку, що формула кваліфікації повторності, яку утворюють незакінчені види незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення чи злочини, вчинені у співучасті, повинна містити відповідні посилання на ст. 14 КК України, ч. 2 або 3 ст. 15 КК України або відповідну частину ст. 27 КК України. Наприклад, повторний закінчений замах на незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення слід кваліфікувати так: ч. 2 ст. 15 – ч. 2 ст. 240 КК України; ч. 2 ст. 15 – ч. 3 ст. 240 КК України.

Утім, надзвичайно складним було й залишається понині питання про кваліфікацію повторності, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів) особу не було засуджено (у нашому випадку – за частинами 1 або 2 ст. 240 КК України), а ознака повторності передбачена у відповідній частині статті як кваліфікуюча (у нашому випадку – у ч. 3 ст. 240 КК України). До вирішення цього вельми непростого питання у науці кримінального права висловлено три принципово різних підходи. Ці ж підходи спостерігаються й у судовій практиці.

Так, переважна більшість вітчизняних криміналістів (Ю.В. Баулін, В.М. Бесчастний, В.І. Борисов, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, В.В. Кузнецов, В.С. Малишев, Є.С. Назимко, А.М. Ришелюк, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та деякі інші правники) переконана у тому, що *декілька тотожних злочинів (за відсутності в діянні особи інших кваліфікуючих ознак) повинні кваліфікуватися лише за тією частиною статті Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений повторно* [219, с. 253; 142, с. 26-28; 223, с. 207-249; 96, с. 117; 209, с. 258-259; 430, с. 10; 431, с. 13; 208, с. 101]. Самостійна ж кваліфікація першого злочину, на думку цих науковців, є зайвою. До речі, саме такий підхід знайшов відображення у п. 15 ППВСУ «Про судову практику у справах про

хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5 згідно з яким ознакою повторності щодо одержання і давання хабара охоплюються як перший, так і наступний злочини, а тому додатково кваліфікувати перший злочин ще й за ч. 1 ст. 368 або ч. 1 ст. 369 КК України не потрібно. Сказане, продовжує Пленум ВСУ, не стосується тих випадків, коли одні злочини були закінченими, а інші – ні, і випадків, коли особа одні злочини вчинила як виконавець, а інші – як організатор, підбурювач або пособник. Такі злочини повинні отримувати окрему кваліфікацію із посиланням на відповідну частину ст. 15 або ст. 27 КК України [389]. На думку М.Й. Коржанського, така кваліфікація злочинів ґрунтується на тих підставах, що кримінальний закон, встановлюючи відповідальність за повторний злочин, враховує цю кваліфікуючу ознаку, що значно обтяжує вчинення злочину і відповідальність та суттєво підвищує міру покарання за нього [142, с. 27].

Значна частина фахівці у сфері кваліфікації злочинів (зокрема О.О. Дудоров, А.Ф. Зелінський, І.О. Зінченко, М.В. Карчевський, В.П. Малков, В.Б. Харченко, С.Д. Шапченко) наполягають на тому, що в розглядуваному випадку *перший злочин потребує окремої кваліфікації за тією нормою, що передбачає основний склад злочину* (як правило, такі діяння описуються частиною першою відповідної статті Особливої частини КК України), *а другий та усі наступні – за тією нормою, що передбачає кваліфікуючу ознаку повторності* (як правило, така ознака міститься в частинах других відповідних статей Особливої частини КК України) [93, с. 32; 261, с. 116-117; 213, с. 618-619; 448, с. 451-454; 216, с. 117;]. За такого підходу до кваліфікації говорять про утворення своєрідної ускладненої форми множинності «повторність-сукупність» [448, с. 451-454]. І як це не дивно, але й такий підхід знайшов відображення у низці ППВСУ, ухвалених в період з 2003 по 2010 рік. Так, у п. 17 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 року № 2 [385], у п. 6 ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5 [387], а також у п. 20 ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10 [386] Пленум ВСУ орієнтує суди на те, щоб давати першому злочину, який входить до складу повторності та який вчинений за відсутності кваліфікуючих ознак, самостійну правову оцінку.

Більше того, у пунктах 7–9 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 року № 7 (тобто документі спеціально присвяченому тлумаченню положень статей 32–35 КК України, визначенню співвідношення цих норм між собою та з іншими положеннями кримінального закону, а також безпосередньому роз'ясненню їх правильного застосування при кваліфікації злочинів) висловлюється рекомендація кваліфікувати вчинення декількох однорідних чи тотожних злочинів, перший з яких не містить кваліфікуючих ознак, а наступні містять ознаку повторності, за сукупністю злочинів¹.

Як бачимо, протягом останніх семи років свого існування Пленум ВСУ одноставно та послідовно наполягав на тому, що вчинення декількох однорідних чи тотожних злочинів, перший з яких не містить кваліфікуючих ознак, а наступні містять ознаку повторності, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів. Саме таку думку було висловлено й у останній його

¹ Так, у п. 7 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 року № 7 зазначається, що передбачене у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК України вчинення злочину повторно або особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, є кваліфікуючою ознакою певного злочину. Тому, *якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів) особу не було засуджено, кожен із злочинів, які утворюють повторність, має бути предметом самостійної кримінально-правової оцінки*. При цьому, продовжує Пленум ВСУ, якщо вчинені злочини, крім повторності, утворюють ще й сукупність, вони відповідно до ч. 2 ст. 33 КК України повинні отримувати окрему кваліфікацію (наприклад, крадіжка без кваліфікуючих ознак і крадіжка, вчинена повторно, або крадіжка, поєднана з проникненням у житло). У пункті ж дев'ятому зазначеної ППВСУ звертається увага судів на те, що за змістом ч. 2 ст. 33 КК України злочини, які утворюють сукупність, підлягають окремій кваліфікації. З урахуванням положень ч. 1 ст. 33 КК України це правило застосовується, зокрема, і тоді, коли особа вчинила декілька тотожних злочинів (злочинів одного виду), які утворюють повторність, але перший із них не має кваліфікуючих ознак. У таких випадках *перший злочин кваліфікується за частиною першою відповідної статті Особливої частини КК України, а один чи декілька наступних за відсутності інших кваліфікуючих ознак – за частиною другою цієї статті за ознакою вчинення його (їх) повторно* (курсив наш – М.К.) [383].

постанові, яка була спеціально присвячена проблемам множинності у кримінальному праві. Із цього випливає, що Пленуму ВСУ все ж таки вдалося сформулювати власну позицію з розглядуваного питання, хоч відповідних змін до п. 15 ППВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5 внести він і не встиг.

Прихильники такого підходу серед представників кримінально-правової доктрини звертають увагу на те, що зазначений підхід (на відміну від попереднього) узгоджується з приписами ч. 1 ст. 33 КК України згідно з якою сукупність злочинів можуть утворювати у тому числі злочини, передбачені різними частинами однієї статті Особливої частини КК України. Кваліфікація ж першого та повторного вчинення злочину лише за тією нормою, що передбачає кваліфікуючу ознаку «повторно» (як правило, це ч. 2 відповідної статті), з їх точки зору, не охоплює всього скоєного [261, с. 116-117; 448. с. 451-454].

Не погоджуючись із такими міркуваннями М.Й. Коржанський запитує: а чого ж не охоплює така кваліфікація, якщо у переважній більшості випадків норми про відповідальність за повторне вчинення злочину викладені словами «ті ж дії, вчинені повторно», «те саме діяння, вчинене повторно» або «та сама дія, вчинена повторно», а отже й закон однозначно і безпосередньо вказує на врахування діяння, передбаченого ч. 1 відповідних статей? Саме тому, на думку зазначеного криміналіста, норми кримінального закону про відповідальність за повторне вчинення злочину враховують (охоплюють) вчинення першого (попереднього) злочину, і тому ці злочини не можна кваліфікувати за сукупністю різних частин однієї і тієї ж статті закону [142, с. 28]. Аналогічні міркування свого часу висловлював й В.М. Кудрявцев стверджуючи, що у випадках вчинення особою спочатку злочину, передбаченого ч. 1, а потім повторного вчинення цього ж злочину, що передбачений ч. 2 тієї самої статті як повторний, то все скоєне потрібно кваліфікувати лише за ч. 2 відповідної статті. З точки зору цього науковця, немає жодних підстав кваліфікувати повторне вчинення злочину подвійно (за ч. 1 і ч. 2 відповідних статей), оскільки прагнення охопити кваліфікацією вчинення першого і другого злочинів все рівно залишається марним при скоєнні третього, четвертого, - десятого злочину. Такі випадки кваліфікації повторних злочинів підпадають під дію загального правила: кваліфікований вид складу злочину має пріоритет (перевагу) над простим (головним) складом злочину [219, с. 253].

Нарешті, представники третього підходу (А.В. Байлов, В.О. Навроцький, Т.І. Созанський, Н.І. Устрицька), які, до речі, спеціалізуються саме на питаннях кримінально-правової кваліфікації, розмірковуючи на предмет кваліфікації повторності, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів) особу не було засуджено, а ознака повторності передбачена у відповідній частині статті як кваліфікуюча, відстоюють думку про те, що *принципам точності та повноти кримінально-правової кваліфікації більше відповідає окрема (самостійна) кваліфікація кожного злочину, який є елементом повторності* [287, с. 359-363; 454, с. 288-294; 417, с. 7-8, 25, 104-108, 147-158, 192-194; 418, с. 390-395; 455, с. 154-175; 10, с. 35-39]. Тобто скільки фактично вчинено тотожних злочинів, стільки у формулі остаточної кваліфікації і має бути зазначено статей (частин статей) Особливої частини КК України. На етапі ж остаточної кваліфікації, з позиції цих фахівців, окрему (самостійну) кримінально-правову оцінку має отримувати кожен із вчинених повторно тотожних злочинів, а у вироку суд за кожен із цих злочинів має призначати окреме покарання.

На підтвердження правильності саме такого підходу, провідний український фахівець у сфері кримінально-правової кваліфікації В.О. Навроцький, наводить такі аргументи:

1) така кваліфікація забезпечує її повноту, оскільки при цьому поза оцінкою не залишаються окремі епізоди (елементи повторності), кожний із яких становить самостійний злочин;

2) окрема кваліфікація кожного із елементів повторності дає можливість призначити справедливе покарання, оскільки воно призначатиметься з врахуванням правил, визначених в ст. 70 КК України (окремо за кожний із злочинів остаточно покарання буде, як правило, більше, ніж за окремі злочини, які утворюють повторність);

3) захист прав потерпілих від злочину можна ефективно здійснити тільки за умови, що вчинене проти кожного із них посягання отримає окрему кримінально-правову оцінку, а не буде «заховане» за загальною вказівкою на повторність. Будь-який потерпілий вправі, принаймні, знати, як саме кваліфіковано злочин, вчинений проти нього, і яке покарання призначене за заподіяну йому шкоду;

4) при такій кваліфікації можна забезпечити її індивідуальність. По-перше, різну правову оцінку отримують діяння осіб, які вчинили неоднакову кількість злочинів, що утворюють повторність, – при кваліфікації лише за частиною статті, яка передбачає повторний злочин, однаковою оцінку отримають і посягання того, хто вчинив десятки злочинів, і того, хто вчинив відповідний злочин лише вдруге. По-друге, можна буде диференціювати відповідальність співучасників злочинів, вчинених у співучасті, коли повторність наявна в посяганні лише деяких із них;

5) окрема кваліфікація кожного із злочинів, які утворюють повторність, тобто, визнання при цьому ще і сукупності, вимагається при кваліфікації з посиланнями на статті Загальної частини КК України. Такі посилання можуть здійснюватися щодо конкретних злочинів, а не повторності в цілому [287, с. 362-363].

Довго розмірковуючи над тим, який же із проаналізованих підходів є правильним (при цьому ретельно зважуючи аргументи та контраргументи представників всіх трьох підходів, аналізуючи текст чинного кримінального закону, а також іншу кримінально-правову літературу) ми дійшли вельми невтішного висновку: перший із них не відповідає ні приписам кримінального закону щодо кваліфікації множинності, ні вимогам кримінально-правової кваліфікації, другий – хоч і узгоджується з положеннями закону про кримінальну відповідальність, однак не відповідає вимогам кримінально-правової кваліфікації, а третій – хоч і відповідає вимогам кримінально-правової кваліфікації, однак не узгоджується з положеннями КК України.

Так, представники першого підходу намагаються обґрунтувати свою позицію тим, що кваліфікований склад злочину, утворений кваліфікуючою ознакою «ті ж дії, вчинені повторно», «те саме діяння, вчинене повторно» або «та сама дія, вчинена повторно», повністю охоплює собою вчинення як першого, так і другого злочину, звертаючи при цьому увагу на те, що кваліфікований вид складу злочину має пріоритет над простим складом злочину.

На перший погляд такі міркування видаються правильними, адже, й справді, згідно з правилами кваліфікації злочинів у тих випадках, коди одне й те саме суспільно небезпечне діяння охоплюється одразу простим і кваліфікованим складом злочину, то кваліфікація має відбуватися лише за тією нормою, що описує кваліфікований склад відповідного злочину. Утім, слід звернути увагу на те, що розглядуване правило стосується лише тих випадків, коли має місце **одне** суспільно небезпечне діяння, що охоплюється кількома нормами, що описують простий і кваліфікований склади відповідного злочину. У нашому ж випадку йдеться, щонайменше, про **два** суспільно небезпечних діяння, перше з яких охоплюється нормою, що передбачає простий склад злочину, а друге та всі наступні – нормою, що описує кваліфікований склад злочину.

Крім того, слід відзначити, що кваліфікуюча ознака «повторно» хоч і «додається» до основного складу злочину, однак стосується не об'єктивної сторони складу злочину (об'єктивна сторона кваліфікованого складу злочину не передбачає як обов'язкову ознаку вчинення особою двох чи більше злочинів), а лише ознак його суб'єкта. Іншими словами, кваліфікуюча ознака повторності говорить нам лише про те, що суб'єкт відповідного кваліфікованого складу злочину є *спеціальним*, оскільки ним може бути лише *особа, яка вже вчиняла тотожний або однорідний злочин і цей факт не втратив юридичного значення*. Не більше і не менше. Це особиста, індивідуальна характеристика суб'єкта злочину (як одного з елементів складу злочину), яка, вочевидь, не містить та на може містити в собі (охоплювати собою) цілий склад злочину, який утворює низка об'єктивних і суб'єктивних ознак. У зв'язку з цим наполягати на тому, що кваліфікований склад злочину зі спеціальним суб'єктом, виписаним у законі за допомогою конструкції «те саме діяння, вчинене особою повторно», охоплює собою два

злочини, це все рівно, що доводити ту обставину, що кваліфікований склад злочину зі спеціальним суб'єктом, вписаним у законі за допомогою конструкції «те саме діяння, вчинене службовою особою», охоплює собою всі службові злочини, вчинені цією особою під час готування та безпосереднього вчинення відповідного злочину.

Нарешті, кваліфікація двох чи більше злочинів, що передбачаються різними частинами однієї і тієї ж статті, лише за однією заборонною нормою грубо суперечить приписам ч. 1 ст. 33 КК України, яка визнає такі випадки сукупністю злочинів.

Саме тому слід погодитися з представниками другого підходу в тому, що перший із кількох однорідних чи тотожних злочинів за відсутності кваліфікуючих ознак має кваліфікуватися за тією нормою, що описує простий склад злочину, а другий – за тією нормою, що описує кваліфікований склад злочину, утворений за допомогою ознаки повторності. Ми переконані, що така кваліфікація не лише відповідає вимогам чинного кримінального законодавства, а й правильно та повно відображає у юридичній формулі все те, що відбулося в реальній дійсності.

Утім, остання позитивна якість такої кваліфікації автоматично «зникає», як тільки-но ми стикаємося з третім, четвертим, п'ятим, ..., десятим, ..., двадцять сьомим, ... і так далі випадками вчинення тотожного або однорідного злочину, адже за змістом розглядуваної концепції усі «наступні» злочини, що утворюють повторність (незалежно від їх кількості), мають кваліфікуватися лише за однією нормою – нормою, що передбачає кваліфікуючу ознаку повторності. Остання позиція пояснюється тим, що чинне кримінальне законодавство (ст. 33 КК України) не передбачає можливості кваліфікації за сукупністю злочинів тих діянь, які описуються однією й тією ж частиною статті.

Третій підхід у вирішенні розглядуваного питання, відповідно до якого кожен злочин, який є елементом повторності, має отримувати окрему (самостійну) кваліфікацію, з нашої точки зору, й справді є абсолютно правильним з точки зору точності та повноти кримінально-правової кваліфікації відповідних випадків множинності. Поряд із цим, не слід забувати, що зазначений підхід є результатом суто доктринального осмислення питань кваліфікації таких випадків, який, на жаль, на сьогодні не узгоджується з приписами чинного кримінального законодавства України. Йдеться, зокрема, про те, що чинна редакція ст. 33 КК України не дає правоохоронним органам і суду право кваліфікувати за сукупністю злочинів вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених однією і тією ж частиною статті Особливої частини КК України. Саме тому такий підхід, який інколи зустрічається в судовій практиці, визнається авторами узагальнення «Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України)» помилковим [426, с. 31].

І помилковим цей «абсолютно правильний» підхід буде аж до тих пір, поки законодавець не внесе відповідних змін до ст. 33 КК України, які б дозволяли правозастосовним органам кваліфікувати за сукупністю злочинів вчинення особою двох або більше будь-яких злочинів (у тому числі й тотожних), за жоден з яких її не було засуджено. При цьому, з нашої точки зору, бажано було б виключити із заборонних норм Особливої частини КК України й усі кваліфікуючі ознаки, що стосуються повторності. Орієнтиром (підкреслюємо – орієнтиром, а не зразком чи еталоном, який слід сліпо копіювати) у цьому процесі міг би стати позитивний досвід зарубіжних країн, зокрема РФ, парламентарії якої у 2003 році провели, з нашої точки зору, вельми успішну реформу кримінального законодавства в цій частині. Так, із ст. 17 КК РФ випливає, що сукупність злочинів можуть утворювати і тотожні злочини, за жоден з яких особу не було засуджено. У випадку ж вчинення особою кількох злочинів кожен із них має отримати самостійну кримінально-правову оцінку, за кожен із злочинів призначається покарання, а далі призначається покарання за сукупністю злочинів. Російський законодавець вважає, що шляхом виключення із КК РФ ст. 16 «Неодноразовість злочинів» і викладення у новій редакції ст. 17 КК РФ, присвяченої сукупності злочинів, йому вдалося усунути неприйнятну ситуацію, коли вчинення особою злочинів незалежно від їх кількості отримувало однакову кримінально-правову оцінку і тягло за собою однакову кримінальну відповідальність. Так вважає й значна частина російських і українських криміналістів. Зокрема український правник М.А. Мороз (до

речі, суддя ВСУ) повністю поділяє підхід російського законодавця у цьому питанні та пропонує запозичувати російський досвід при вдосконаленні КК України в цій частині [278, с. 35-39]. Ідея позбавити повторність статусу окремої форми множинності злочинів імпонує й М.І. Хавронюку. На його думку, у разі виключення вказівки на повторність із КК України повторне вчинення будь-якого злочину, за який особа раніше не була засуджена, незалежно від того, передбачений він іншою чи тією самою статтею (частиною статті) КК України, можна буде кваліфікувати за правилами про сукупність злочинів [466, с. 262].

Концептуально поділяємо такий підхід і ми, адже переконані, що кваліфікація для того й потрібна, щоб суспільно небезпечні діяння при їх юридичній оцінці компетентними органами набували вигляду абсолютно еквівалентної їм юридичної формули, тобто формули, яка б давала нам всю необхідну та достатню інформацію про скоєне винним (йдеться про те, що ця формула має відображати інформацію про реальну кількість вчинених злочинів, про те, які саме вчинено злочини, про стадію вчинення кожного із них, а також про наявність або відсутність співучасті у вчиненні цих злочинів та «роль» винного у цій співучасті).

Виходячи ж положень чинного кримінального законодавства нам доводиться констатувати ту невтішну обставину, що з урахуванням редакцій статей 32 і 33 КК України тотожні злочини не можуть утворювати сукупність як форму множинності злочинів, лише за наявності якої кожен із злочинів підлягає кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 33 КК України). Подібної норми ст. 32 КК України не містить, у зв'язку з чим кожен із тотожних злочинів (злочинів з однаковими складами), які утворюють повторність як форму множинності злочинів, не повинен кваліфікуватись окремо (самостійно) на етапі остаточної кримінально-правової оцінки вчиненого. Іншими словами, відбувається своєрідне «поглинання» раніше вчинених злочинів останнім кримінально караним діянням; кількість вчинених тотожних злочинів на кваліфікацію не впливає. Тому треба визнати таким, що ґрунтується на чинному кримінальному законі, наведене у п. 7 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 року № 7 роз'яснення, згідно з яким остаточна кваліфікація вчинених повторно тотожних злочинів (злочинів, які відповідають одному і тому самому складу злочину, наприклад, трьох крадіжок, поєднаних із проникненням у житло, або п'яти розбоїв, вчинених організованою групою) має здійснюватись лише за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України. У таких випадках повторність як кваліфікуюча ознака відповідних злочинів, впливаючи на обсяг обвинувачення, має зазначатись у процесуальних документах.

Підсумовуючи все вищевикладене щодо кваліфікації повторності, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів) особу не було засуджено, а ознака повторності передбачена у відповідній частині статті як кваліфікуюча, та одразу екстраполюючи їх на положення ст. 240 КК України слід відзначити таке:

По-перше, кваліфікація повторного незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів), що утворює (утворюють) повторність, особу не було засуджено, лише за ч. 3 ст. 240 КК України (крім випадків коли перший або обидва злочини, що утворюють повторність, є проявами незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення на територіях чи об'єктах ПЗФ) є *неприпустимою*, оскільки вона не лише не відповідає загальним вимогам кримінально-правової кваліфікації та її принципам, а й грубо суперечить приписам ч. 1 ст. 33 КК України, яка визнає такі випадки сукупністю злочинів.

По-друге, виходячи з приписів чинного кримінального законодавства повторне вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів), що утворює (утворюють) повторність, особу не було засуджено, має кваліфікуватись таким чином:

а) якщо всі злочини, що утворюють повторність, не мають інших (крім повторності) кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак, то перший злочин слід кваліфікувати за ч. 1 або 2 ст. 240 КК України залежно від того, яке конкретно суспільно небезпечне діяння було

вчинене, а другий та усі наступні злочини – за ч. 3 ст. 240 КК України;

Аналіз судової практики засвідчує ту приємну обставину, що в усіх таких випадках, що мали місце на території України (а їх було встановлено нами лише два), українські суди перший злочин кваліфікували за ч. 1 або 2 ст. 240 КК України, а другий та усі наступні злочини – за ч. 3 ст. 240 КК України [169].

Так, Хустський районний суд Закарпатської області перший факт незаконного видобування піщано-гравійної сировини на суму 1348 гривень, що мав місце 29 квітня 2013 року, кваліфікував за ч. 2 ст. 240 КК України, а другий аналогічний факт видобування піщано-гравійної сировини на суму 1387 гривень, що мав місце 11 червня 2013 року – за ч. 3 ст. 240 КК України [169].

б) якщо перший злочин, що утворює повторність, не має кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак, а другий було вчинено на територіях чи об'єктах ПЗФ (ч. 3 ст. 240 КК України), то перший злочин слід кваліфікувати за ч. 1 або 2 ст. 240 КК України залежно від того, яке конкретно суспільно небезпечне діяння було вчинене, а другий – за ч. 3 ст. 240 КК України (у такому разі друга частина формули кваліфікації одночасно охоплює собою наявність двох кваліфікуючих ознак: «вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ» та «вчинене повторно»);

в) якщо перший злочин, що утворює повторність, не має кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак, а другий має особливо кваліфікуючі ознаки, то перший злочин слід кваліфікувати за ч. 1 або 2 ст. 240 КК України залежно від того, яке конкретно суспільно небезпечне діяння було вчинене, а другий – за ч. 4 ст. 240 КК України (у таких випадках факт повторності не знаходить свого відображення у формулі кваліфікації, хоча й має відобразитися у процесуальних документах та враховуватися судом при призначенні покарання – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);

г) якщо перший злочин, що утворює повторність, було вчинено на територіях чи об'єктах ПЗФ (ч. 3 ст. 240 КК України), а другий не має особливо кваліфікуючих ознак (ч. 4 ст. 240 КК України), то все вчинене слід кваліфікувати лише за ч. 3 ст. 240 КК України (має місце вчинення кількох різних кваліфікованих видів незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які охоплюються однією й тією ж заборонною нормою кримінального закону, а тому їх сукупність виключається);

д) якщо перший злочин, що утворює повторність, було вчинено на територіях чи об'єктах ПЗФ (ч. 3 ст. 240 КК України), а другий має особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 4 ст. 240 КК України), то перший злочин слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 240 КК України, а другий – за ч. 4 ст. 240 КК України (у таких випадках факт повторності не знаходить свого відображення у формулі кваліфікації, хоча й має відобразитися у процесуальних документах та враховуватися судом при призначенні покарання – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);

е) якщо перший злочин, що утворює повторність, характеризується особливо кваліфікуючими ознаками, а другий та наступні злочини їх не мають, то перший злочин слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 240 КК України, а другий та усі наступні злочини – за ч. 3 ст. 240 КК України (при цьому, друга частина формули кваліфікації «ч. 3 ст. 240 КК України» може охоплювати собою як одну («вчинене повторно»), так і дві кваліфікуючі ознаки («вчинене повторно» + «вчинене на територіях чи об'єктах ПЗФ»));

є) якщо всі злочини, що утворюють повторність, мають особливо кваліфікуючі ознаки, то все вчинене слід кваліфікувати лише за ч. 4 ст. 240 КК України (у таких випадках факт повторності не знаходить свого відображення у формулі кваліфікації, хоча й має відобразитися у процесуальних документах та враховуватися судом при призначенні покарання – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);

Так, повторне незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (піску) на території об'єкта культурної спадщини національного значення «Кам'янське городище», що спричинило тяжкі наслідки (суттєве пошкодження зазначеного об'єкта культурної спадщини), Кам'янсько-Дніпровський районний суд Запорізької області кваліфікував саме за ч. 4 ст. 240 КК України [170].

ж) якщо злочинів, що утворюють повторність, більше ніж два, а друге та наступні діяння характеризуються кваліфікуючими ознаками, передбаченими різними частинами ст. 240 КК України, то формула кваліфікації має відображати цю обставину відповідно до правил кваліфікації злочинів за сукупністю (наприклад, якщо особа спочатку вчинила простий вид незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, потім – це ж діяння, але вже на територіях чи об'єктах ПЗФ, а згодом й незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, то кваліфікація має бути такою: ч. 2, 3, 4 ст. 240 КК України);

з) якщо ж злочини, що утворюють повторність, мають різну стадію вчинення, або різний вид замаху на злочин, або якщо одні з них вчиненні у співучасті, а інші – ні, або, навіть, якщо всі вони вчиненні у співучасті, однак винний виконував у ній різні «ролі», то всі ці обставини мають бути відбиті у формулі кваліфікації (наприклад, якщо особа спочатку вчинила готування до незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення на територіях чи об'єктах ПЗФ, потім – незакінчений замах на цей злочин, а згодом – й закінчений замах на такий саме злочин, то формула кваліфікації має бути такою: ст. 14– ч. 3 ст. 240 КК України; ч. 3 ст. 15 – ч. 3 ст. 240 КК України; ч. 2 ст. 15 – ч. 3 ст. 240 КК України).

По-третє, кваліфікація повторного вчинення незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, за якої кожен злочин, що є елементом цієї повторності, отримує окрему (самостійну) юридичну оцінку, є такою, що відповідає вимогам кримінально-правової кваліфікації та ґрунтується на її принципах (зокрема принципах точності та повноти кримінально-правової кваліфікації), правильно відображає всю необхідну інформацію про скоєні винним діяння та дозволяє суду призначити такий вид і розмір покарання, яке дає змогу досягти цілей, визначених у ст. 50 КК України (*de lege ferenda*), однак є такою, що не відповідає приписам ч. 1 ст. 33 КК України, адже остання не визнає такі випадки сукупністю злочинів (*de lege lata*). Отже, найбільш правильна кваліфікація розглядуваних випадків можлива лише після внесення відповідних змін до ст. 33 КК України та системного редагування низки статей Особливої частини КК України. Йдеться зокрема про те, що в такому випадку зі всіх (чи, принаймні, більшості) статей Особливої частини КК України (у тому числі й ст. 240 КК України) треба буде виключити кваліфікуючу ознаку «вчинене повторно», оскільки остання заважатиме кваліфікації за сукупністю злочинів тих випадків, коли матиме місце вчинення кількох особливо кваліфікованих видів того чи іншого злочину (наприклад, у нашому випадку – це вчинення кількох злочинів, передбачених ч. 4 ст. 240 КК України).

Поки ж ст. 33 КК України не дозволяє кваліфікувати за сукупністю злочинів кілька діянь, передбачених однією і тією ж частиною статті, наявність кваліфікуючої ознаки «вчинене повторно» в межах ч. 3 ст. 240 КК України не є такою, що суперечить чинному законодавству України.

Додаток К

Основні форми прояву тяжких наслідків від злочинів проти довкілля

Системний аналіз норм кримінального закону та кримінально-правової літератури у сфері кримінально-правової охорони довкілля привів нас до висновку, що при характеристиці тяжких наслідків від злочинів проти довкілля слід виходити з того, що вони можуть знаходити свій прояв у спричиненні особливо великої шкоди:

- 1) людині як особливому компоненту довкілля;
- 2) іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля;
- 3) майнового характеру;
- 4) організаційного характеру.

Говорячи про *особливо велику шкоду людині як особливому компоненту довкілля* як одну з основних форм прояву тяжких наслідків слід відзначити, що абсолютної єдності в цьому питанні серед вітчизняних криміналістів наразі немає [446, с. 493; 291, с. 414; 143, с. 398; 447, с. 619-620; 388; 292, с. 15-16; 266, с. 76; 270, с. 171-172; 295, с. 722-723; 302, с. 171; 215, с. 4215, с. 422; 303, с. 238-239]. Поряд із цим, є кілька таких проявів особливо великої шкоди людині, які не викликають та, як видається, не можуть викликати жодних сумнівів щодо того, що вони є проявами тяжких наслідків.

Так, системний аналіз статей 236–243, 245, 247, 251–253 КК України в яких в тому чи іншому вигляді передбачено тяжкі наслідки, а однією з основних форм їх прояву названо загибель людей, дозволяє однозначно стверджувати, що *загибель людей* завжди розглядається законодавцем як прояв тяжких наслідків від злочинів проти довкілля. Про загибель людей як один із різновидів тяжких наслідків йдеться й у самій ч. 4 ст. 240 КК України, а тому будь-які сумніви в цьому питанні недоречні¹.

У значній частині норм, що описують прості та кваліфіковані види злочинів проти довкілля (наприклад, у статтях 239, 253 КК України), а також безпосередньо у ч. 4 ст. 240 КК України до тяжких наслідків законодавець відносить *масове захворювання людей*², яке, за нашим переконанням, також є одним із основних проявів особливо великої шкоди людині³.

Значна частина дослідників злочинів проти довкілля висловлює думку про те, що до такого роду проявів тяжких наслідків слід відносити й *заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині* [446, с. 493; 447, с. 619-620; 295, с. 722-723; 266, с. 76; 270, с. 171-172; 302, с. 171; 303, с. 238-239]. Попри те, що в межах статей розділу VIII Особливої частини КК України про тяжкі тілесні ушкодження потерпілому як один із проявів тяжких наслідків не йдеться, все ж таки таке твердження видається нам цілком логічним та обґрунтованим. Так, з суто формального боку цей вид особливо великої шкоди людині може розглядатися як різновид «інших тяжких наслідків», про які йдеться у ч. 4 ст. 240 КК України. Змістовно ж тяжкі тілесні ушкодження хоча б одній людині, з нашої точки зору, й справді є такими, що належать до числа тяжких наслідків, адже характеризуються значним негативним впливом на людину, її здоров'я та все подальше життя⁴. До речі, в статтях 43 та 399 КК України тяжкі тілесні ушкодження й

¹ Питання кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, розглядатиметься нами нижче під час більш детального аналізу змісту цього діяння.

² При цьому слід звернути увагу на ту цікаву обставину, що у ч. 2 ст. 242 та ч. 2 ст. 243 КК України до тяжких наслідків законодавець відносить «захворювання людей» без вказівки на масовість цього явища. У зв'язку з цим питання про те, чи належить таке «немасове» захворювання людей до проявів тяжких наслідків від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення має вирішуватися правозастосовними органами у межах так званих «інших тяжких наслідків».

³ Питання кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило масове захворювання людей, також розглядатиметься нами нижче під час більш детального аналізу змісту цього діяння.

⁴ Як відомо, тяжке тілесне ушкодження – це ушкодження, небезпечне для життя людини в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя (ч. 1 ст. 121 КК України; п. 2.1. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерством охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6).

самим законодавцем на рівні кримінального закону визнаються різновидом тяжких наслідків.

Підсумовуючи викладене доходимо висновку, що особливо велика шкода людині як особливому компоненту довкілля в контексті ч. 4 ст. 240 КК України передбачає: *а) загибель людей; б) масове захворювання людей; в) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині.*

На думку М.М. Панька, В.І. Антипова, В.К. Матвійчика та Н.В. Нетеси одним із різновидів тяжких наслідків від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення є заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам [446, с. 493; 447, с. 619-620; 266, с. 76; 270, с. 171-172; 302, с. 171; 303, с. 238-239]. Як бачимо, у цьому випадку зазначені вище науковці використовують «комбінований» підхід до визначення такого роду тяжких наслідків. З одного боку, вони допускають можливість визнання тяжкими наслідками в межах ч. 4 ст. 240 КК України заподіяння потерпілим й середньої тяжкості тілесних ушкоджень, які характеризуються істотно меншим ушкоджуючим впливом на організм людини порівняно з тяжкими тілесними ушкодженнями¹, а з іншого – акцентують увагу на масовості такого явища, адже говорять про те, що в такому випадку тяжкими наслідками є заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень *двом або більше особам*. З нашої точки зору, такий підхід є цілком логічним і правильним, адже дозволяє врахувати об'єктивно існуючий зв'язок між кількістю потерпілих від злочину та ступенем завданої їм шкоди при визначенні тяжкості конкретних злочинних наслідків. Проте, оскільки в кримінальному праві України тілесні ушкодження людині розглядаються як еквівалент тієї чи іншої хвороби (і навпаки), то вважаємо, що «заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам» цілком охоплюється вже зазначеною вище категорією «масове захворювання людей».

Слід відзначити, що В.К. Матвійчук до проявів тяжких наслідків у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю людини крім вже зазначених проявів відносить ще й такі випадки: «захворювання хоча б однієї людини, яке потягло за собою наслідки, які відносяться до тяжких», «захворювання двох і більше людей, які потягли за собою наслідки, що відносяться до середньої тяжкості», «підвищення рівня захворюваності людей», «прояв шкідливих спадкових змін у людей», «скорочення тривалості життя людей», «порушення статевих функцій у людей».

З нашої точки зору, всі названі випадки не можуть визнаватися тяжкими наслідками в межах злочинів проти довкілля через низку обставин. По-перше, взагалі не зрозуміло що мається на увазі під «захворюванням хоча б однієї людини, яке потягло за собою наслідки, які відносяться до тяжких» та «захворюванням двох і більше людей, які потягли за собою наслідки, що відносяться до середньої тяжкості» та що це за наслідки «які відносяться до тяжких» чи «що відносяться до середньої тяжкості». Скоріше за все автор має на увазі завдання тяжких тілесних ушкоджень і тілесних ушкоджень середньої тяжкості, утім вони цілком охоплюються й вже встановленими нами (власне як і самим В.К. Матвійчуком) випадками. По-друге, випадки «підвищення рівня захворюваності людей» повністю охоплюється законодавчою конструкцією «масове захворювання людей», яку ми також вже виділили. По-третє, такі наслідки як «прояв шкідливих спадкових змін у людей» і «скорочення тривалості життя людей», як справедливо зазначає Н.В. Нетеса, мають надзвичайно відстрочений у часі характер (а отже й не можуть використовуватися для встановлення розглядуваної ознаки складу злочину – М.К.) та не піддаються точному виміру та оцінці [302, с. 170; 303, с. 238]. Нарешті, вельми сумнівним видається виокремлення В.К. Матвійчуком в межах «тяжких наслідків» такої шкоди здоров'ю як «порушення статевих функцій у людей». Якщо під такою шкодою автор розуміє втрату репродуктивної здатності людини, то, вочевидь, наявні тяжкі тілесні ушкодження (п.п. «д»

¹ Виходячи зі змісту ст. 122 КК України середньої тяжкості тілесне ушкодження – це ушкодження, яке не є небезпечним для життя людини та яке не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК України (втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя), але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину (ч. 1 ст. 122 КК України; п. 2.2. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерством охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6)

п. 2.1.4. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерством охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 [364]), які й без того нами, В.К. Матвійчуком та переважною більшістю криміналістів сучасності визнаються тяжкими наслідками від злочинів проти довкілля. Якщо ж йдеться про якесь інше порушення статевих функцій у людей, то, за нашим глибоким переконанням, їх слід оцінювати не взагалі, а виходячи з правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та керуючись наведеними вище міркуваннями щодо віднесення тих чи інших тілесних ушкоджень до категорії тяжких.

У окремих працях вітчизняних криміналістів до тяжких наслідків поряд із масовим захворюванням людей відносять ще й поширення епідемій [291, с. 414]. Такий підхід видається нелогічним, адже поширення епідемій цілком охоплюється більш широким поняттям «масове захворювання людей».

Спричинення *особливо великої шкоди іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля* як одна з основних форм прояву тяжких наслідків від злочинів проти довкілля може мати місце, щонайменше, у трьох випадках: а) забруднення значних територій (такий вид шкоди довкіллю визнається «тяжкими наслідками» самим законодавцем безпосередньо у ст. 236 КК України); б) масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу (такий вид шкоди довкіллю визнається «тяжкими наслідками» самим законодавцем безпосередньо у статтях 242, 243 та 245 КК України); в) поширення епізоотії (такий вид шкоди довкіллю визнається «тяжкими наслідками» самим законодавцем безпосередньо у ст. 251 КК України).

Дещо ширше розуміє «тяжкі наслідки» під кутом заподіяння шкоди довкіллю Пленум ВСУ, адже до проявів настання тяжких наслідків відносить не лише забруднення значних територій, а й будь-яке «істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості)» [388]. У цьому питанні його повністю підтримують С.Б. Гавриш [215, с. 422] і Н.В. Нетеса [302, с. 171; 303, с. 238-239]. Погоджуємося з такими міркуваннями й ми, адже наведений підхід не лише правильно узгоджується з нормами екологічного права, покликаними забезпечувати екологічну безпеку (див., наприклад, статті 3, 5, 50, 60, 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»), а й ураховує ту обставину, що для визнання тих чи інших наслідків тяжкими, скоріш за все, має йтися не просто про забруднення, а про «істотне» (значне) забруднення значних територій¹. Крім того, наведений підхід правильно відображає й ту обставину, що значні території можуть не лише забруднюватися, а й піддаватися значному ушкодженню чи взагалі знищенню, що загалом є не менш небезпечним явищем.

Ураховуючи викладене, а також намагаючись максимально чітко викласти власні міркування, вважаємо, що перший випадок спричинення особливо великої шкоди іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля слід сформулювати як *«істотне забруднення, пошкодження або знищення значних природних територій чи об'єктів»*.

С.Б. Гавриш до тяжких наслідків від злочинів проти довкілля називає й втрату унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України [215, с. 422]. У цілому погоджуючись із такою думкою, яка, вочевидь, ґрунтується на особливій цінності об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, слід відзначити, що відповідно до екологічного законодавства (ст. 60 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища») особливій охороні підлягають не лише рідкісні та такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного та рослинного світу, а й території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України. Беручи до уваги викладене вважаємо, що другий випадок особливо великої шкоди іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля можна визначити як *«істотне забруднення, пошкодження або знищення природних територій чи об'єктів, що підлягають особливій охороні»*.

Продовжуючи аналіз спричинення особливо великої шкоди іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля слід відзначити, що у статтях 242, 243 та 245 КК України йдеться про

¹ До речі, у статтях 265 та 265-1 КК України до проявів тяжких наслідків законодавець відносить виключно *«значне забруднення довкілля»*.

масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, а у ст. 251 КК України – про поширення епізоотії як різновидів тяжких наслідків від злочинів проти довкілля. Про захворювання ж об'єктів рослинного світу як різновиду тяжких наслідків від злочинів проти довкілля у КК України не йдеться. Поряд із цим Пленум ВСУ, С.Б. Гавриш, Н.В. Нетеса та деякі інші криміналісти до тяжких наслідків відносять ще й випадки масового тяжкого захворювання об'єктів рослинного світу [388; 215, с. 422; 302, с. 171; 303, с. 238-239]. Такий підхід видається правильним, адже враховує ту обставину, що об'єкти тваринного та рослинного світу є однаково цінними для навколишнього природного середовища загалом та людини зокрема. У зв'язку з цим вважаємо, що наступною формою особливо великої шкоди іншим (поряд із людиною) компонентам довкілля є *«масова загибель або масові тяжкі захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу»*.

Завершуючи розгляд цієї групи потенційно тяжких наслідків від злочинів проти довкілля слід відзначити, що Пленум ВСУ, Н.В. Нетеса та деякі інші криміналісти до них відносять ще й такий злочинний результат як «генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів» [388; 302, с. 171; 303, с. 238-239]. У цілому погоджуюсь із тим, що генетичне перетворення природних об'єктів є вкрай небезпечним явищем і за певних обставин може визнаватися настанням тяжких наслідків, все ж таки хотілося б відзначити кілька дуже важливих моментів.

По-перше, наявність генетичних перетворень живих істот можна виявити лише у наступних поколіннях тварин чи людей (як правило, навіть, через кілька поколінь), на які було спрямовано негативний фактор (іонізоване випромінювання, хімічне забруднення, електромагнітне поле високої напруги, біологічне забруднення тощо), а тому виявити такі перетворення одразу просто неможливо, а отже й кваліфікувати вчинене за ч. 4 ст. 240 КК України також. Не одразу можна виявити генетичні перетворення й у рослин (наприклад, генетичні перетворення, що відбулися у дереві влітку чи восени можна буде спостерігати не раніше ніж навесні після розкриття відповідних бруньок).

По-друге, довести наявність причинно-наслідкового зв'язку між конкретним злочином проти довкілля та наявними генетичними перетвореннями тих чи інших природних об'єктів на сьогодні практично неможливо. У таких випадках учені, як правило, лише припускають можливість тієї чи іншої причини, однак майже ніколи не стверджують однозначно.

По-третє, і Пленум ВСУ, і Н.В. Нетеса говорять про генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів не визначаючи рівня масовості такого явища. Із цього випливає, ніби генетичне перетворення одного природного об'єкта (наприклад, одна ялинка у лісі площею 10 тисяч гектарів виросла не з однією, а з двома верхівками, що, як відомо, є результатом певних генетичних перетворень) вже є достатньою підставою для констатації тяжких наслідків, що видається абсолютно неправильним.

Нарешті, причиною генетичних перетворень тих чи інших природних об'єктів як правило виступає істотне забруднення значних природних територій чи об'єктів, яке нами й без того розглядається як прояв «тяжких наслідків». Ураховуючи викладене вважаємо за недоцільне при характеристиці тяжких наслідків використовувати категорію «генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів».

На думку П.С. Берзіна, до проявів тяжких наслідків від злочинів проти довкілля також належить виснаження природних ресурсів¹. З нашої точки зору, такі міркування є вельми спірними зокрема через те, що, наприклад, при незаконному видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення так чи інакше відбувається виснаження природних ресурсів. За такого підходу доведеться констатувати наявність тяжких наслідків практично в усіх випадках незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що нелогічно й неправильно.

Третьою формою прояву тяжких наслідків від злочинів проти довкілля, з нашої точки зору, є спричинення ними *особливо великої шкоди майнового характеру*. Загалом про таку

---

¹ Під виснаженням природних ресурсів П.С. Берзін пропонує розуміти їх нераціональне використання, що призвело до зниження продуктивності або невідповідності доступних запасів ресурсів і безпечних умов їх використання, до зменшення стоку поверхневих вод чи скорочення запасів підземних вод [292, с. 15–16].

форму прояву тяжких наслідків так чи інакше говорять практично всі дослідники злочинів проти довкілля. З тією лише різницею, що Пленум ВСУ [388] та Н.В. Нетеса [302, с. 171; 303, с. 238-239] (як і ми) називають таку шкоду «особливо великою» чи-то «в особливо великих розмірах», В.І. Антипов [447, с. 619-620], О.О. Дудоров [295, с. 722-723] і В.К. Матвійчук [266, с. 76; 270, с. 171-172] говорять про «великі матеріальні збитки», а М.М. Панько [446, с. 493] та деякі інші криміналісти визначаючи конкретні прояви такої шкоди (загибель чи пошкодження великої кількості сільгосппродукції, пошкодження на значних площах угідь посівів, насаджень, падіж або захворювання багатьох голів худоби тощо) не надають їм узагальненої характеристики.

Розмірковуючи над тим як правильно називати ту майнову шкоду, яка є проявом тяжких наслідків (великою чи особливо великою), ми дійшли висновку, що це питання не має істотно значення, адже жодним чином не впливає на визначення реального розміру такої шкоди¹. Значно важливішим є питання про те, яку конкретно майнову шкоду від злочинів проти довкілля слід уважати такою, що становить тяжкі наслідки.

Загалом, у нашому випадку однозначної відповіді на це питання немає та бути не може, оскільки воно віднесене до виключної компетенції органів, уповноважених надавати кримінально-правову оцінку таких діянь (у ч. 4 ст. 240 КК України про шкоду майнового характеру взагалі не йдеться), і до того ж може залежати від низки інших обставин вчиненого. Певними орієнтирами (підкреслюємо – орієнтирами) у цьому питанні можуть бути ті випадки, коли на рівні кримінального закону законодавець не просто передбачає ту чи іншу майнову шкоду як прояв тяжких наслідків, а й визначає її конкретний розмір. Так, у статтях 265 і 265-1 КК України до тяжких наслідків законодавцем віднесено заподіяння майнової шкоди у великому розмірі, яка визначається в примітці до ст. 265 КК України як прямі збитки, що становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує НМДГ². При диференціації ж кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства законодавець виходить із того, що тяжкими наслідками є спричинення таким діянням майнової шкоди в особливо великому розмірі, якою визнає прямі збитки на суму, що в тисячу і більше разів перевищує НМДГ (примітка 2 до ст. 270-1 КК України). Ураховуючи викладене вважаємо, що для визнання майнової шкоди від незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення такою, що становить тяжкі наслідки, вона повинна бути, принаймні, не меншою за 300 НМДГ.

Останню форму прояву тяжких наслідків від злочинів проти довкілля ми вбачаємо у спричиненні ними **особливо великої шкоди організаційного характеру**. Так, Пленум ВСУ [388], О.О. Дудоров [295, с. 722-723] і Н.В. Нетеса [302, с. 171; 303, с. 238-239] до випадків настання тяжких наслідків відносять *неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні*. Схожі міркування знаходимо й у працях В.К. Матвійчука, котрий визнає тяжкими наслідками факт виведення з ладу такого засобу виробництва, як надра чи виведення їх з ладу на тривалий період [266, с. 76; 270, с. 171-172]. О.О. Дудоров і В.І. Антипов у своїх працях говорять ще й про виведення з ладу виробничих підприємств (тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць) чи інших важливих споруд (гребель, систем водопостачання та енергопостачання, зв'язку тощо), про втрату рекреаційного значення значних територій, а також про неможливість проживання населення на певній території і вимушене переселення людей [447, с. 619-620; 295, с. 722-723].

Як бачимо, в усіх наведених вище випадках науковці акцентують увагу не на майновій шкоді, завданій такими злочинами, а на організаційних проблемах відновлення ушкоджених

¹ До того ж, як свідчить аналіз КК України, й сам законодавець так і не визначився з цим питанням. Так, у статтях 265, 265-1 та 355 КК України під тяжкими наслідками він пропонує розуміти «майнову шкоду у великому розмірі» або «велику шкоду», а ось у ст. 270-1 КК України – «майнову шкоду в особливо великому розмірі».

З нашої точки зору, у нашому випадку більш логічно та термінологічно виправдано називати таку шкоду «особливо великою», адже вона визначає зміст особливо кваліфікуючої ознаки.

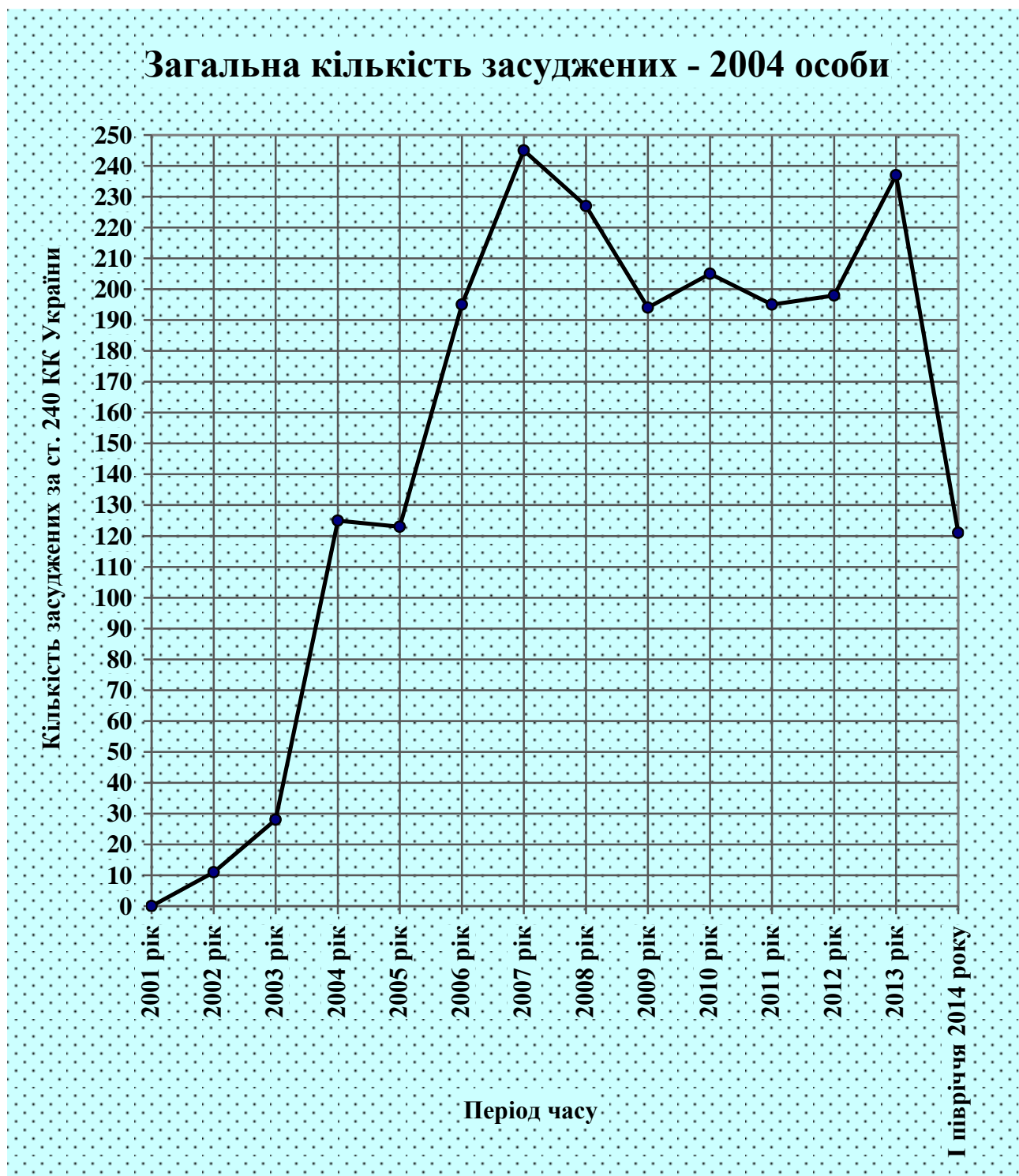
² При цьому звертає на себе увагу та обставина, що розглядувані норми описують злочини дуже схожі (хоча, як свідчить аналіз відповідних санкцій, й більш небезпечні) за змістом і антисоціальною спрямованістю до злочинів проти довкілля.

територій чи об'єктів, нормальної роботи суб'єктів господарювання, певних важливих для довкілля будівель чи споруд, а також можливості проживання населення на цих територіях чи об'єктах, а також подальшого освоєння цих територій та використання за цільовим призначенням. Це пояснюється тим, що майнова шкода в таких випадках може бути відносно незначною, або такою, що не може бути точно визначена у короткий проміжок часу через неможливість встановлення справжнього розміру завданої шкоди довкіллю та, відповідно, коштів, необхідних для відновлення відповідних територій чи об'єктів, або ж взагалі такою, що не підлягає майновій оцінці.

Додаток Л

Кількість осіб, засуджених за ст. 240 КК України,
у 2001–2014 роках¹

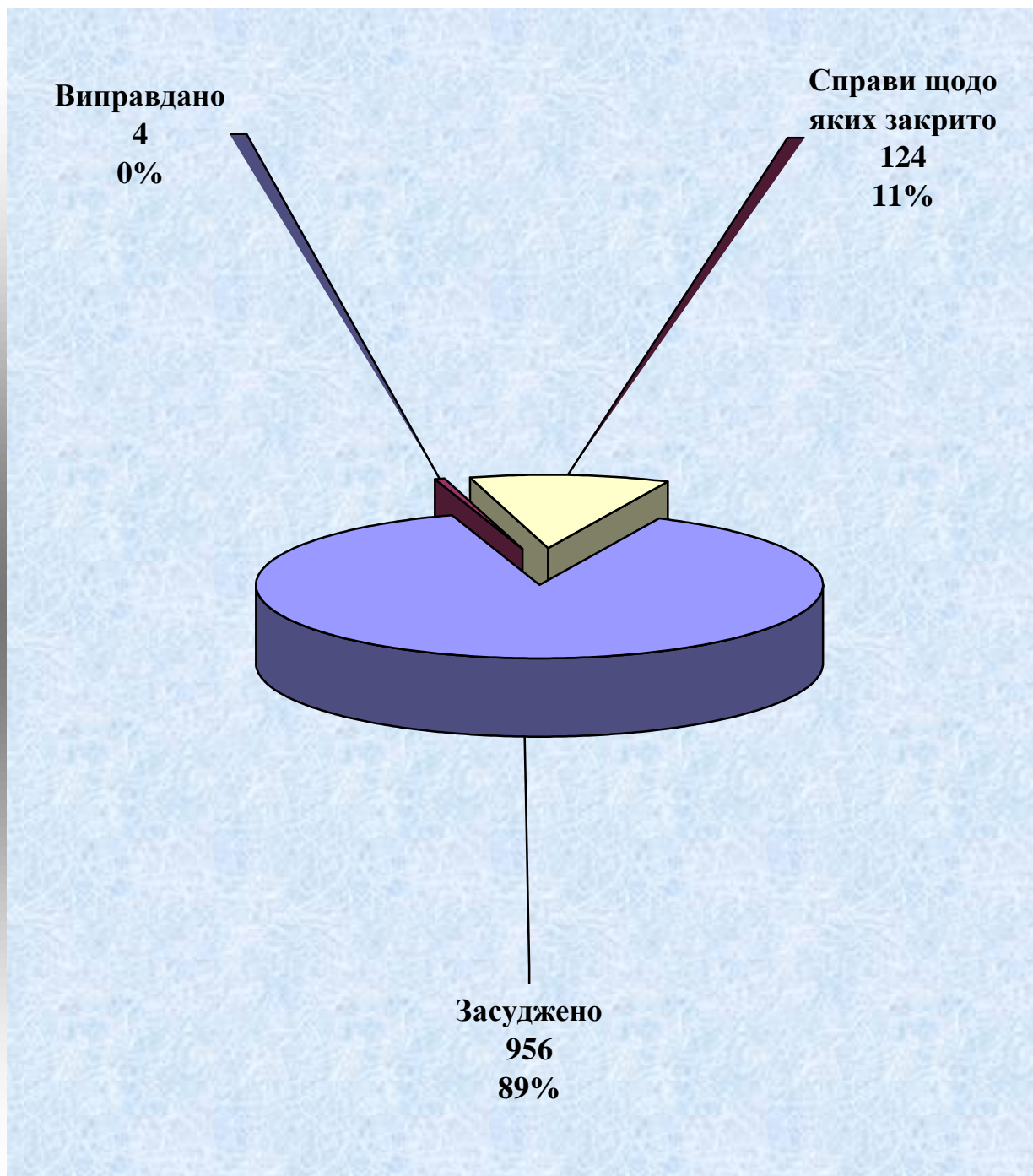

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року.

Примітка. Тут та ще у кількох додатках використовуються статистичні дані, які стосуються застосування ст. 240 КК України в цілому, а не лише осіб, котрі вчинили незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, чи щодо кримінальних справ (кримінальних проваджень) порушених (відкритих) за вчинення саме цього злочину. Це обумовлено тим, що статистична інформація по Україні формується в цілому по ст. 240 КК України та окремих її частинах, а не по окремих складах злочинів. Оскільки ж з 8 грудня 2009 року ч. 2 ст. 240 КК України описує два основних склади злочину, а частини 3 і 4 цієї статті – кваліфіковані види аж трьох складів злочину, то узагальнення статистичної інформації виключно щодо незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення на сьогодні є просто неможливою. Неможливим це було й у період з 1 вересня 2001 року по 7 грудня 2009 року, адже ч. 1 ст. 240 КК України одночасно описувала два склади злочинів. Поряд із цим варто відзначити, що проведене нами дослідження матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень, а також розгорнутої статистичної інформації, наданої Державною судовою адміністрацією України, щодо осіб засуджених за окремими частинами ст. 240 КК України дозволяє стверджувати, що близько 90% усіх кримінальних справ (проваджень) порушувалися (відкривалися) саме за ознаками незаконного видобування корисних копалин (про це частково свідчить і наступний додаток). Із цього випливає, що узагальнені статистичні показники за ст. 240 КК України здатні не лише адекватно відображати основні тенденції в сфері незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та боротьби з цим явищем, а й надавати відносно якісну (з невисоким ступенем похибки) інформацію щодо абсолютних характеристик цього явища.

Додаток М

Інформація про кінцеві рішення, прийняті у кримінальних справах (провадженнях), порушених (відкритих) за ст. 240 КК України, що набрали законної сили у 2010–2014 роках¹

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року. Інформація надається тільки за 2010–2014 роки через те, що існуюча нині редакція ст. 240 КК України набрала чинності лише 8 грудня 2009 року.

Додаток Н

**Інформація про обвинувачених,
яких було виправдано у 2010–2014 роках,
згрупована залежно від інкримінованої їм частини ст. 240 КК України¹**

Період	Інкримінована частина ст. 240 КК України			
	ч. 1 ст. 240 КК України	ч. 2 ст. 240 КК України	ч. 3 ст. 240 КК України	ч. 4 ст. 240 КК України
2010 рік	1 особа	-	-	-
2011 рік	-	-	-	-
2012 рік	-	1 особа	-	-
2013 рік	-	-	-	-
I півріччя 2014 року	-	2 особи	-	-
Усього (абсолютні дані)	1 особа	3 особи	-	-
Усього (у відсотках)	25%	75%	-	-

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року. Інформація надається тільки за 2010–2014 роки через те, що, з одного боку, існуюча нині («принципово нова») редакція ст. 240 КК України набрала чинності лише 8 грудня 2009 року, а, з іншого, – в період з 2001 до 2008 року інформація щодо застосування окремих частин статей кримінального закону Державною судовою адміністрацією України не узагальнювалася.

Додаток П

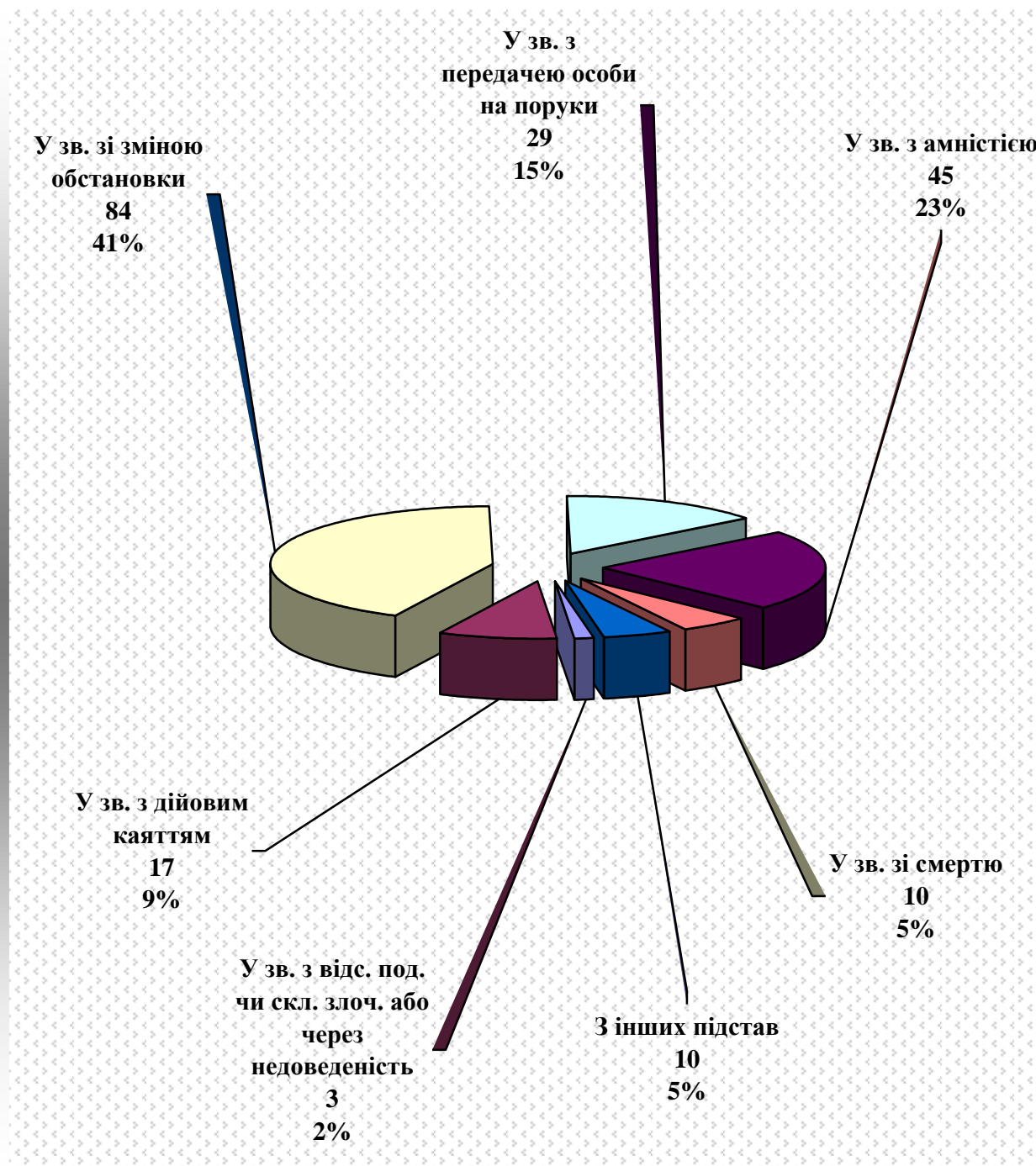
Інформація про осіб, справи щодо яких було закрито у 2010–2014 роках, згрупована залежно від інкримінованої їм частини ст. 240 КК України¹

Період	Інкримінована частина ст. 240 КК України			
	ч. 1 ст. 240 КК України	ч. 2 ст. 240 КК України	ч. 3 ст. 240 КК України	ч. 4 ст. 240 КК України
2010 рік	39 осіб	34 особи	-	1 особа
2011 рік	7 осіб	61 особа	-	2 особи
2012 рік	4 особи	21 особа	-	-
2013 рік	2 особи	16 осіб	-	-
I півріччя 2014 року	1 особа	10 осіб	-	-
Усього (абсолютні дані)	53 особи	142 особи	-	3 особи
Усього (у відсотках)	27%	72%	-	1%

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року. Інформація надається тільки за 2010–2014 роки через те, що, з одного боку, існуюча нині («принципово нова») редакція ст. 240 КК України набрала чинності лише 8 грудня 2009 року, а, з іншого, – в період з 2001 до 2008 року інформація щодо застосування окремих частин статей кримінального закону Державною судовою адміністрацією України не узагальнювалася.

Додаток Р

Інформація про осіб, справи щодо яких було закрито у 2010–2014 роках, згрупована залежно від підстави закриття провадження¹

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року. Інформація надається тільки за 2010–2014 роки через те, що, з одного боку, існуюча нині («принципово нова») редакція ст. 240 КК України набрала чинності лише 8 грудня 2009 року, а, з іншого, – в період з 2001 до 2008 року інформація щодо застосування окремих частин статей кримінального закону Державною судовою адміністрацією України не узагальнювалася.

Додаток С

**Інформація про засуджених у 2010–2014 роках,
згрупована залежно від інкримінованої їм частини ст. 240 КК України¹**

Період	Інкримінована частина ст. 240 КК України			
	ч. 1 ст. 240 КК України	ч. 2 ст. 240 КК України	ч. 3 ст. 240 КК України	ч. 4 ст. 240 КК України
2010 рік	67 осіб ²	128 осіб	9 осіб	1 осіб
2011 рік	4 осіб	182 осіб	6 осіб	3 осіб
2012 рік	2 осіб	187 осіб	6 осіб	3 осіб
2013 рік	2 осіб	224 осіб	6 осіб	5 осіб
I півріччя 2014 року	1 осіб	116 осіб	4 осіб	0 осіб
Усього (абсолютні дані)	76 осіб	837 осіб	31 осіб	12 осіб
Усього (у відсотках)	8%	88%	3%	1%

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року.

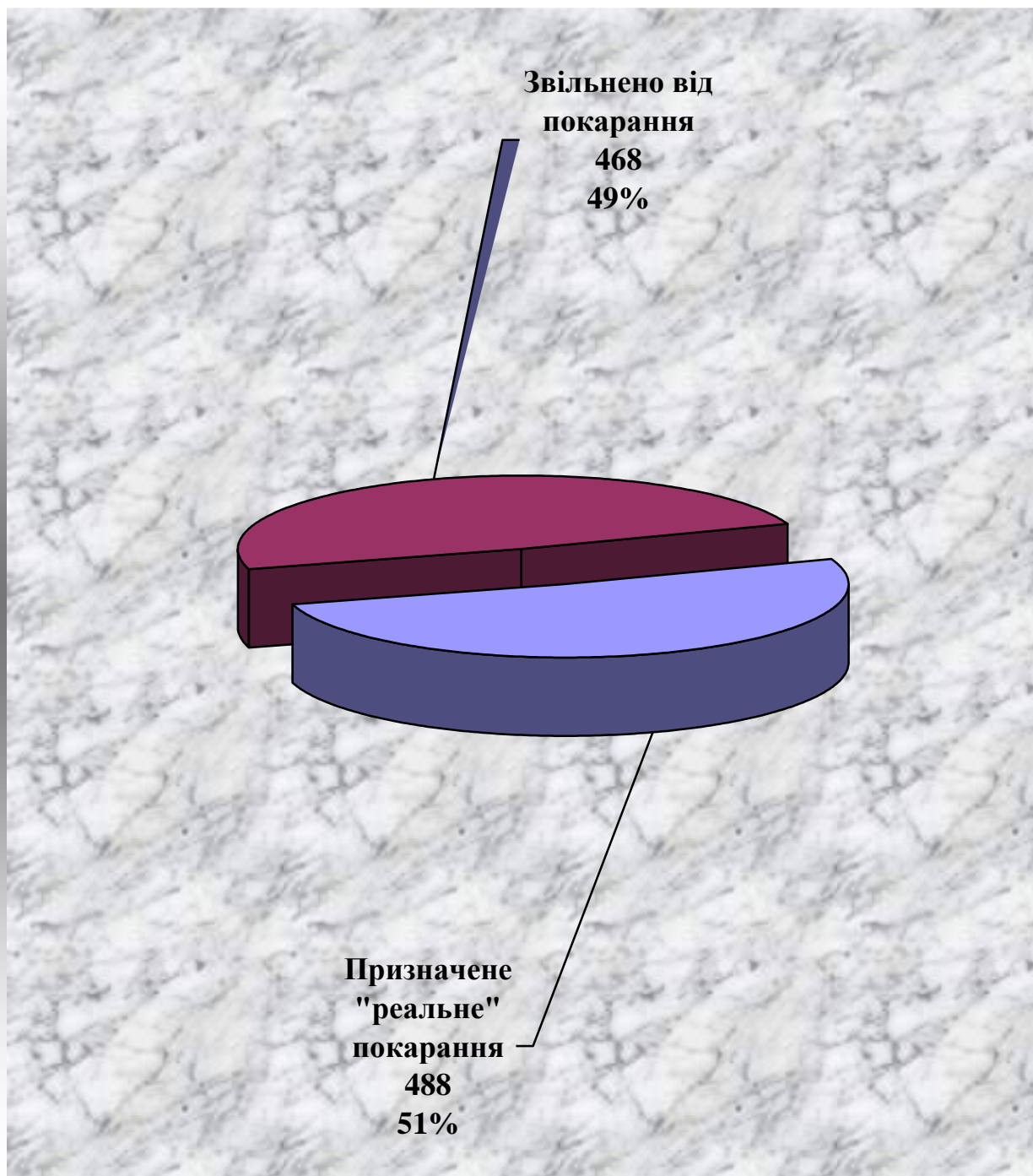
Інформація надається тільки за 2010–2014 роки через те, що, з одного боку, існуюча нині («принципово нова») редакція ст. 240 КК України набрала чинності лише 8 грудня 2009 року, а, з іншого, – в період з 2001 до 2008 року інформація щодо застосування окремих частин статей кримінального закону Державною судовою адміністрацією України не узагальнювалася.

² Як свідчать матеріали, надані Державною судовою адміністрацією України, абсолютна більшість засуджених за ч. 1 ст. 240 КК України (67 із 76 осіб) припадає на 2010 рік. Аналіз матеріалів судової практики показує, що ця обставина обумовлена тим, що переважна більшість із цих 67 осіб було засуджено за ч. 1 ст. 240 КК України в старій редакції (від 18 жовтня 2005 року), яка передбачала кримінальну відповідальність не лише за порушення правил охорони надр, а й за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Тому при використанні цієї інформації слід мати на увазі те, що майже всі ці особи були засуджені не за порушення правил охорони надр, а за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Додаток Т

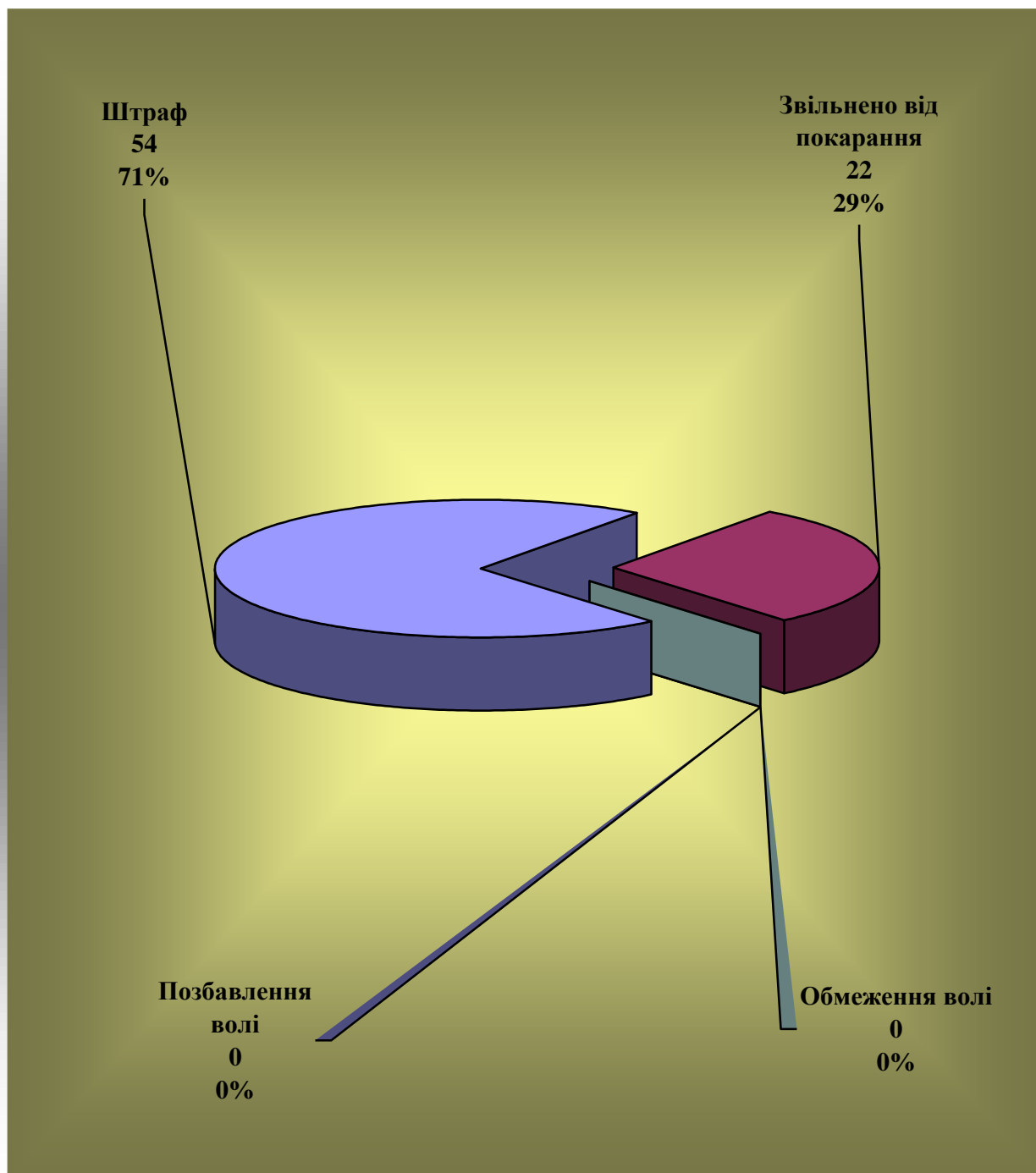
Співвідношення кількості засуджених за ст. 240 КК України, яким було призначено «реальне» покарання, до кількості тих засуджених, яких було звільнено від покарання (2010–2014 роки) ¹

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року. Інформація надається тільки за 2010–2014 роки через те, що існуюча нині редакція ст. 240 КК України набрала чинності лише 8 грудня 2009 року.

Додаток У

**Інформація про види основних покарань,
«реально» призначені засудженим у вчиненні злочину,
передбаченого ч. 1 ст. 240 КК України, а також осіб,
звільнених від призначених покарань (2010–2014 роки)¹**

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року.

Слід відзначити, що в діаграмі відображено лише основні види «реально» призначених покарань, а всі ті покарання (незалежно від їх виду), від яких винних було звільнено, містяться в загальній категорії «Звільнено від покарання».

Примітка.

1. Як свідчать матеріали, надані Державною судовою адміністрацією України, абсолютна більшість засуджених за ч. 1 ст. 240 КК України (67 із 76 осіб) припадає на 2010 рік. Аналіз матеріалів судової практики показує, що ця обставина обумовлена тим, що переважна більшість із цих 67 осіб було засуджено за ч. 1 ст. 240 КК України в старій редакції (від 18 жовтня 2005 року), яка передбачала кримінальну відповідальність не лише за порушення правил охорони надр, а й за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Тому при використанні цієї інформації слід мати на увазі те, що майже всі ці особи були засуджені не за порушення правил охорони надр, а за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

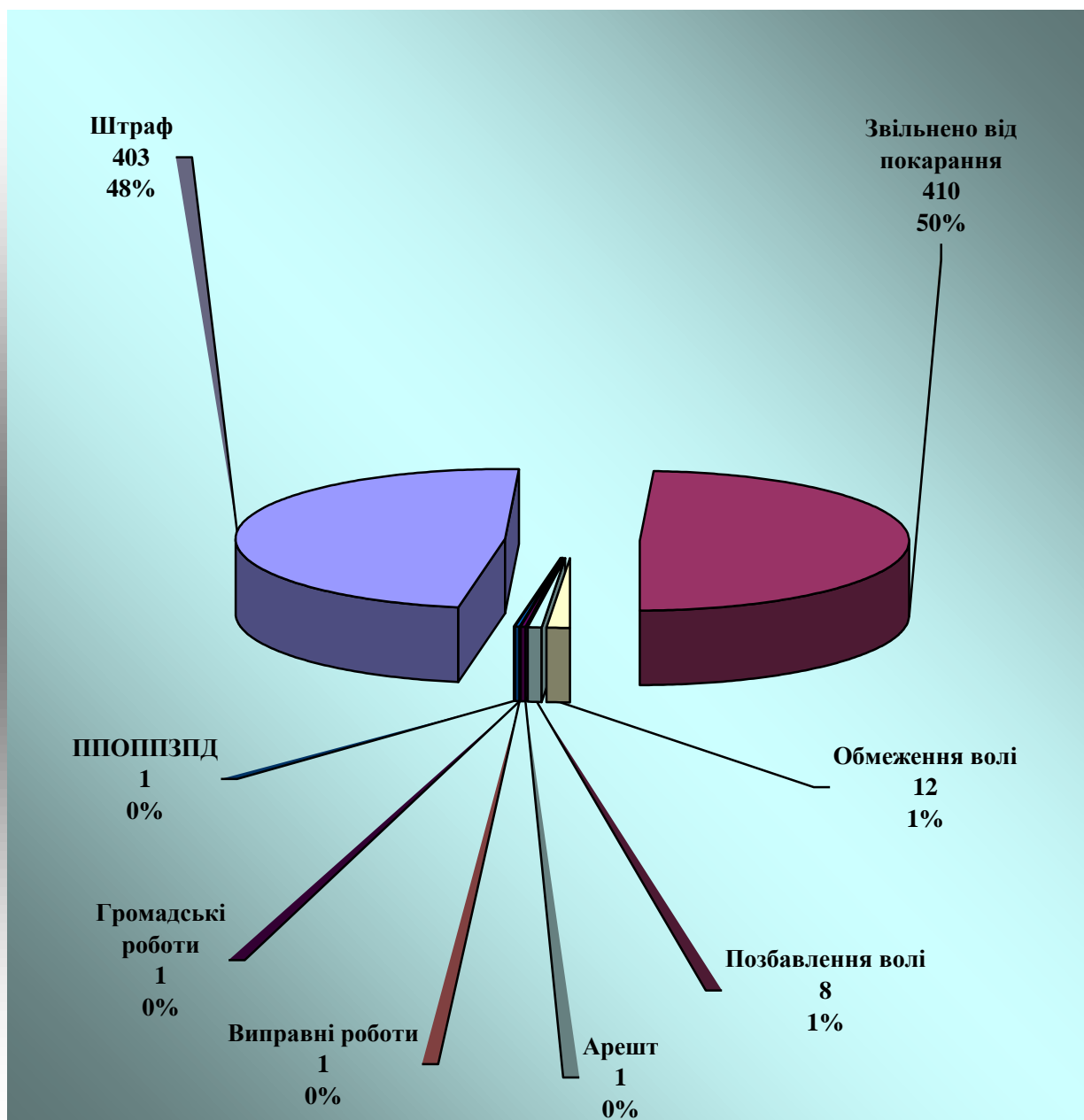
2. Загалом нами було проаналізовано матеріали 61 кримінальних справ (проваджень), порушених (відкритих) за ч. 1 ст. 240 КК України та розглянутих українськими судами у 2010–2014 роках. При написанні дисертації ми використовували окремі з них для візуалізації певних проблемних моментів у кваліфікації такого роду злочинів, при відмежуванні складу злочину «порушення правил охорони надр» від складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення», визначаємо здобутки та прорахунки судів в окремих конкретних випадках застосування кримінального закону тощо, однак узагальнювати інформацію щодо застосування щодо таких засуджених конкретних розмірів покарань немає сенсу, адже таке узагальнення не враховуватиме того факту, що майже всі засуджені за ч. 1 ст. 240 КК України в 2010 році є винними не у «порушенні правил охорони надр», а у «незаконному видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення»;

Інформація ж щодо застосовуваних видів і розмірів покарань до винних у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, діяння яких були кваліфіковані за ч. 1 ст. 240 КК України у попередній редакції, також не може бути використана, адже йдеться про застосування принципово іншої заборонної норми, яка мала зовсім іншу санкцію.

У зв'язку з викладеним ми не будемо в межах цього додатку уточнювати розміри призначених винним штрафів, щоб не допустити некоректного тлумачення наших узагальнень.

Додаток Ф

**Інформація про види основних покарань,
«реально» призначені засудженим у вчиненні злочину,
передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, а також осіб,
звільнених від призначених покарань (2010–2014 роки)¹**

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року.

Слід відзначити, що в діаграмі відображено лише основні види «реально» призначених покарань, а всі ті покарання (незалежно від їх виду), від яких винних було звільнено, містяться в загальній категорії «Звільнено від покарання».

Крім того, слід звернути увагу на те, що санкція ч. 2 ст. 240 КК України не передбачає таких видів основних покарань як «позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю», «громадські роботи», «виправні роботи» та «арешт». Це означає, що ці покарання призначалися судами на підставі положень ст. 69 КК України.

Примітки.

1. Загалом нами було проаналізовано матеріали 567 кримінальних справ (проваджень), порушених (відкритих) за ч. 2 ст. 240 КК України та розглянутих українськими судами у 2010–2014 роках щодо майже восьмиста осіб. Тобто, нами було проаналізовано понад 80% справ від загальної кількості справ цієї категорії, розглянутих судами у 2010–2014 роках. Це дозволяє нам навести досить коректну узагальнену інформацію щодо конкретних розмірів застосовуваних до винних покарань, яка в частині розмірів призначуваних штрафів має досить високий рівень репрезентативності.

2. Якщо загалом штраф за чинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, було призначено 403 особам у розглядуваний нами період, то нами вдалося проаналізувати вироків щодо 330 із них, що становить 82%. При цьому варто відзначити, що всі ці вироків були винесені винним саме у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а не у порушенні правил користування надрами (останні не бралися нами до уваги під час узагальнення цієї інформації).

Отже, усього нами було проаналізовано 241 кримінальну справу, в яких судом було призначене «реальне» покарання у виді штрафу. Загалом за цими справами було засуджено до штрафу 330 осіб. Інформація про розміри призначених штрафів кожному із зазначених винних міститься нижче.

Умовний номер засудж.	Розмір штрафу (у грн.)	Умовний номер засудж.	Розмір штрафу (у грн.)	Умовний номер засудж.	Розмір штрафу (у грн.)	Умовний номер засудж.	Розмір штрафу (у грн.)	Умовний номер засудж.	Розмір штрафу (у грн.)
1.	6800	2.	7000	3.	6800	4.	11000	5.	1700
6.	6800	7.	6800	8.	2000	9.	1700	10.	850
11.	1000	12.	6800	13.	6800	14.	6800	15.	6800
16.	6800	17.	6800	18.	6800	19.	6800	20.	510
21.	6800	22.	6800	23.	6800	24.	6800	25.	6800
26.	6800	27.	6800	28.	850	29.	6800	30.	6800
31.	850	32.	7140	33.	6800	34.	10200	35.	8000
36.	7000	37.	8000	38.	6800	39.	6800	40.	3400
41.	6800	42.	6800	43.	6800	44.	6800	45.	6800
46.	6800	47.	6800	48.	6800	49.	6800	50.	6800
51.	6800	52.	6800	53.	6800	54.	6800	55.	6800
56.	7004	57.	7004	58.	7004	59.	7004	60.	7140
61.	7140	62.	7140	63.	7140	64.	7140	65.	7140
66.	7140	67.	6800	68.	8000	69.	6800	70.	3400
71.	510	72.	2500	73.	1700	74.	6970	75.	6800
76.	6800	77.	6800	78.	6800	79.	6800	80.	6800
81.	6800	82.	6800	83.	6800	84.	6800	85.	6800
86.	6800	87.	6800	88.	6800	89.	6800	90.	6800
91.	6800	92.	6800	93.	6800	94.	6800	95.	9000
96.	9000	97.	6800	98.	6800	99.	6800	100.	6800
101.	6800	102.	6800	103.	6800	104.	6800	105.	6800
106.	6800	107.	6800	108.	6800	109.	11900	110.	6800
111.	6800	112.	6800	113.	6800	114.	3060	115.	6800
116.	6800	117.	6800	118.	6800	119.	6800	120.	7000
121.	7004	122.	7004	123.	6800	124.	6800	125.	6800
126.	6800	127.	6800	128.	8500	129.	6800	130.	6800
131.	6800	132.	7000	133.	8000	134.	6800	135.	6800

136.	6800	137.	6800	138.	10500	139.	6800	140.	6800
141.	6800	142.	6800	143.	7650	144.	8500	145.	6800
146.	6800	147.	2500	148.	2040	149.	2040	150.	3400
151.	3400	152.	3400	153.	3400	154.	3400	155.	8500
156.	3400	157.	6800	158.	3400	159.	6800	160.	3400
161.	1020	162.	6800	163.	6800	164.	3400	165.	3400
166.	6800	167.	6800	168.	6800	169.	6800	170.	8000
171.	8500	172.	6800	173.	6800	174.	3500	175.	6800
176.	3400	177.	3400	178.	6800	179.	1020	180.	1700
181.	510	182.	8500	183.	6800	184.	6800	185.	6834
186.	6800	187.	6800	188.	6800	189.	6800	190.	6800
191.	6800	192.	6800	193.	6800	194.	8500	195.	6800
196.	8500	197.	6800	198.	6800	199.	6800	200.	6800
201.	6800	202.	6800	203.	6800	204.	6800	205.	6800
206.	6885	207.	6800	208.	6800	209.	6800	210.	6800
211.	6800	212.	6800	213.	6800	214.	6800	215.	6800
216.	6800	217.	6800	218.	6800	219.	6800	220.	6800
221.	6800	222.	6800	223.	6800	224.	6800	225.	3400
226.	3400	227.	3400	228.	3400	229.	3400	230.	6800
231.	6800	232.	6800	233.	1700	234.	1700	235.	1700
236.	1700	237.	6800	238.	6800	239.	6800	240.	6800
241.	6800	242.	6800	243.	6800	244.	6800	245.	6800
246.	6800	247.	7000	248.	6800	249.	6800	250.	6800
251.	6800	252.	7000	253.	7000	254.	6800	255.	6800
256.	6800	257.	7000	258.	6800	259.	6800	260.	6800
261.	6800	262.	6800	263.	6800	264.	7000	265.	6800
266.	6800	267.	6800	268.	7000	269.	6800	270.	10000
271.	7000	272.	6800	273.	6800	274.	6800	275.	6800
276.	6800	277.	6800	278.	7000	279.	7000	280.	7000
281.	7000	282.	7000	283.	7000	284.	7000	285.	7000
286.	1020	287.	7000	288.	7000	289.	6800	290.	6800
291.	6800	292.	6800	293.	8500	294.	6800	295.	6800
296.	6800	297.	6800	298.	8000	299.	6800	300.	9350
301.	3000	302.	3000	303.	6800	304.	6800	305.	6800
306.	6800	307.	7000	308.	7000	309.	6800	310.	6800
311.	6800	312.	6800	313.	6800	314.	4500	315.	7004
316.	6800	317.	6800	318.	6800	319.	6800	320.	6800
321.	3000	322.	3000	323.	510	324.	510	325.	510
326.	510	327.	510	328.	510	329.	510	330.	8500

Аналіз даних, що містяться в цій таблиці дозволяє зробити кілька важливих висновків.

По-перше, у 17% випадків суди, використовуючи механізм, передбачений ст. 69 КК України, призначають винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення штраф нижче від найнижчої межі, визначеної санкцією ч. 2 ст. 240 КК України, – в діапазоні від 30 до 400 НМДГ, тобто від 510 до 6800 гривень. При цьому у 18% таких випадків призначається найменший розмір штрафу, який «в принципі» може бути призначений за нині чинним КК України (510 гривень).

По-друге, у 64% випадків суди призначають винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення штраф на рівні найнижчої межі санкції – у розмірі 400 НМДГ, тобто 6800 гривень.

По-третє, лише у **19% випадків суди призначають винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення штраф, розмір якого перевищує найнижчу межу санкції ч. 2 ст. 240 КК України**. При цьому варто відзначити, що максимальний штраф за вчинення цього злочину (11900 гривень) було призначено лише одному винному, що складає 0,3% від загальної кількості засуджених до штрафу за цією нормою.

По-четверте, **середній розмір штрафу, що призначався винним у 2010–2014 роках за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин, складає 6179 гривень**, а це означає, що він:

а) є нижчим від найменшого розміру штрафу, що передбачений санкцією ч. 2 ст. 240 КК України, на 621 гривень та складає лише 91% від розміру останнього;

б) складає лише 66% від медіани санкції ч. 2 ст. 240 КК України в частині регламентації розмірів штрафу (абсолютне відхилення складає 3171 гривень);

в) складає лише 52% від максимально можливого штрафу, визначеного у санкції ч. 2 ст. 240 КК України.

3. Загалом у 2010–2014 роках «реальне» покарання у виді обмеження волі було призначене 12 особам. У ході аналізу матеріалів судової практики нам вдалося знайти 5 кримінальних справ (проваджень), в яких судами було призначене реальне покарання у виді обмеження волі 7 засудженим (58%).

При цьому п'ятьом із них (71%) було призначено найменший розмір цього виду покарання, який міг бути, – 1 рік обмеження волі (33% від максимально можливого розміру). Ще двом засудженим суди призначили обмеження волі строком на 2 роки (66% від максимально можливого розміру). Середній розмір покарання у виді обмеження волі за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення складає 1,29 роки.

4. «Реальне» позбавлення волі за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, у 2010–2014 роках було призначене лише 8 особам. У ході аналізу матеріалів судової практики нам вдалося знайти 4 кримінальні справи (провадження), в яких судами було призначене це покарання 4 засудженим (50%).

При цьому трьом із них (75%) було призначено найменший розмір цього виду покарання, який міг бути, – 1 рік позбавлення волі (33% від максимально можливого розміру). Ще одному засудженому суд призначив позбавлення волі строком на 2 роки (66% від максимально можливого розміру). Таким чином, середній розмір покарання у виді позбавлення волі за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення на сьогодні складає 1,25 роки. Щоправда, наведені статистичні дані навряд чи можна сприймати як певну тенденцію, сформовану практику тощо, оскільки кількість засуджених до позбавлення волі за цією нормою дуже незначна, а кількість проаналізованих справ і від того вдвічі меншою.

Завершуючи аналіз кримінальних справ, у яких винним призначалося «реальне» позбавлення волі, варто відзначити, що в усіх випадках призначення цього покарання відбувалося або за сукупністю вироків (у 75%), або за сукупністю злочинів (25%). Ми не знайшли жодної справи, в якій би суд призначив «реальне» позбавлення волі лише за вчинення простого виду незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

5. Як свідчать узагальнені дані по всій країні за 2010–2014 роки, надані нам Державною судовою адміністрацією України, чотирьом засудженим було призначені покарання, що не передбачені санкцією ч. 2 ст. 240 КК України. Кожному із них було призначене різне покарання: першому – громадські роботи, другому – виправні роботи, третьому – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а четвертому – арешт.

У ході аналізу матеріалів судової практики нам не вдалося знайти жодної кримінальної справи (провадження), в якій би засудженим за ч. 2 ст. 240 КК України призначалися такі покарання. У будь-якому разі ці випадки є абсолютними виключеннями із загальних правил і пов'язані або із неможливістю застосування до тієї чи іншої особи покарання певного виду, або із помилкою судді при встановленні міри покарання, або із помилкою, допущеною під час узагальнення загальнодержавних показників засуджених за розглядуваною нормою.

6. У ході аналізу матеріалів кримінальних справ (проваджень), порушених (відкритих) за ч. 2 ст. 240 КК України та розглянутих українськими судами у 2010–2014 роках нами було досліджено 237 справ (проваджень) у яких засуджені були звільнені від призначених їм покарань чи від їх відбування.

У переважній більшості випадків засуджені звільнялися від відбування покарання з випробуванням на підставі положень ст. 75 КК України.

7. У 73 із досліджених нами кримінальних справ (провадженнях) суди закривали провадження переважно у зв'язку зі зміною обстановки, на підставі закону про амністію та у зв'язку з передачею винного на поруки.

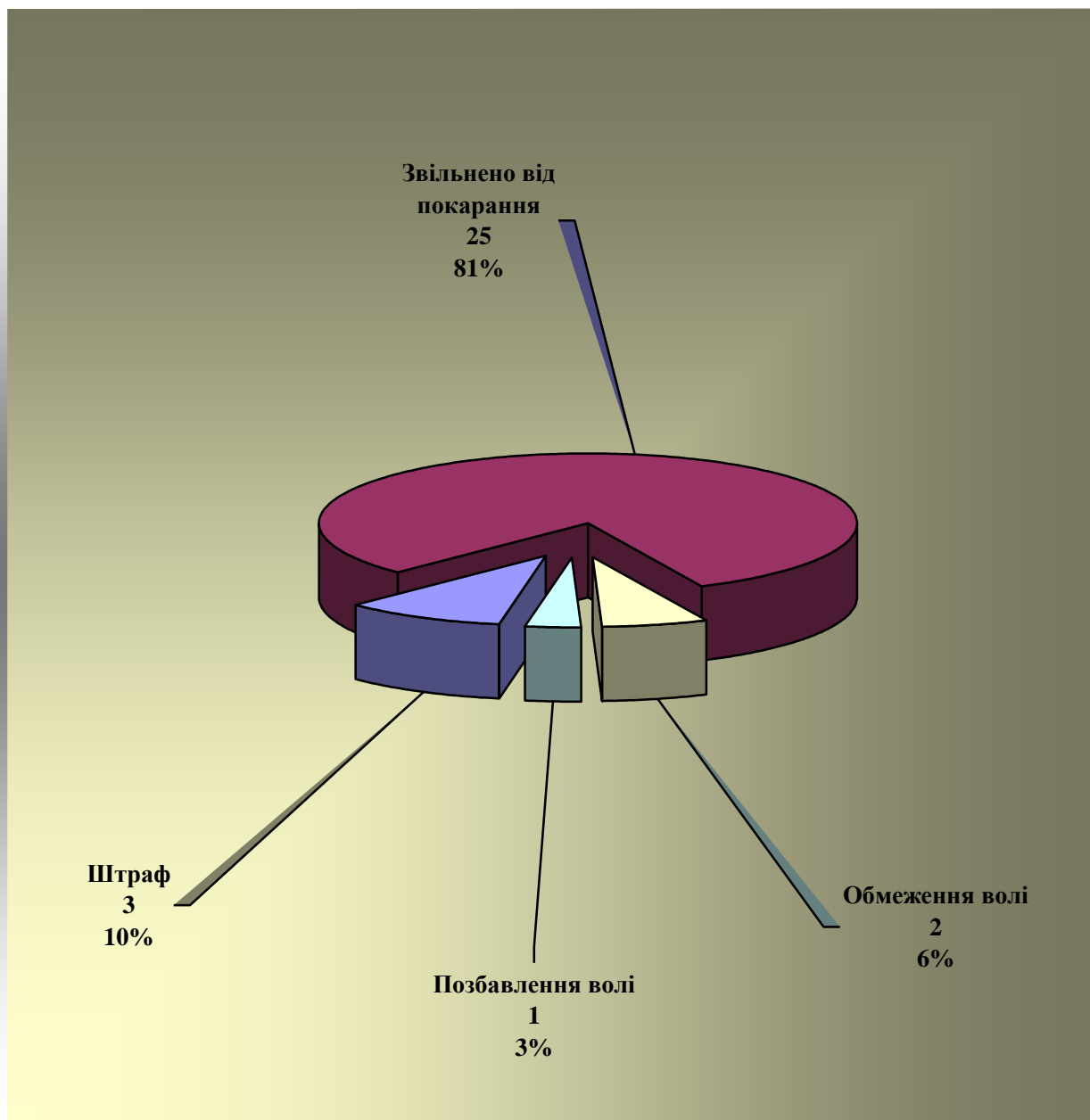
У цілому розподіл підстав прийняття такого рішення відповідає даним діаграми, що наводилася нами під час загального аналізу кінцевих рішень, прийнятих у кримінальних справах (провадженнях), порушених (відкритих) за ст. 240 КК України, що набрали законної сили у 2010–2014 роках (див. відповідний Додаток).

8. Варто відзначити, що хоч за інформацією Державної судової адміністрації України у 2010–2014 роках було виправдано лише три особи (див. Додатки, розміщені вище), яким було інкриміновано ч. 2 ст. 240 КК України, все ж нам вдалося знайти 7 справ у яких 7 обвинувачених було виправдано по справі. При цьому в одній із них місцевий суд загальної юрисдикції виправдав двох обвинувачених, але згодом суд апеляційної інстанції частково змінив це рішення та одного із них визнав винним у вчиненні незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Додаток X

**Інформація про види основних покарань,
«реально» призначені засудженим у вчиненні злочину,
передбаченого ч. 3 ст. 240 КК України, а також осіб,
звільнених від призначених покарань (2010–2014 роки)¹**

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року.

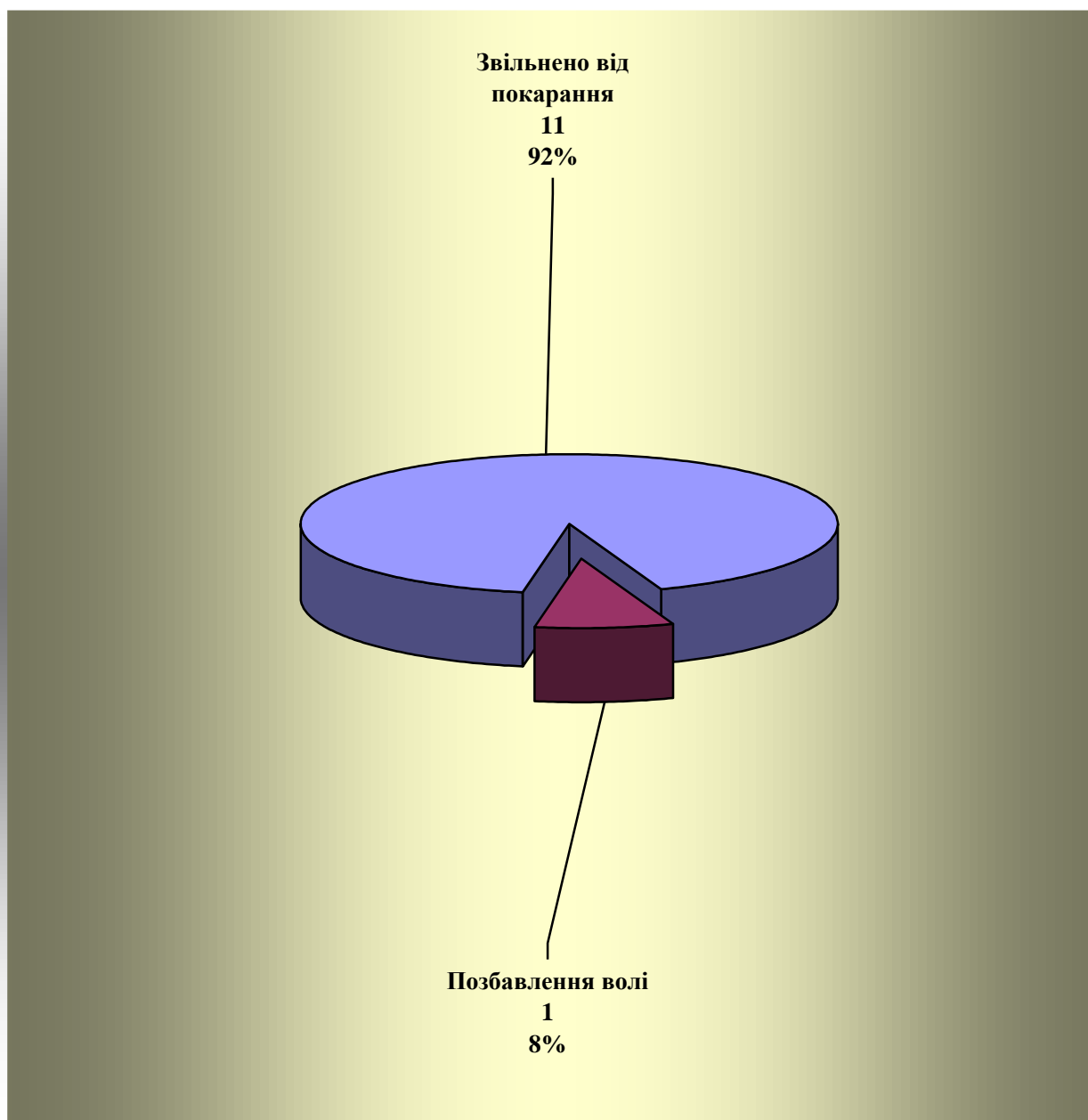
Примітки:

1. Слід відзначити, що в діаграмі відображено лише основні види «реально» призначених покарань, а всі ті покарання (незалежно від їх виду), від яких винних було звільнено, містяться в загальній категорії «Звільнено від покарання».

2. Слід звернути увагу на те, що санкція ч. 3 ст. 240 КК України не передбачає такого виду покарання як «штраф», що означає що трьом особам це покарання було призначене судом на підставі положень ст. 69 КК України.

Додаток Ц

**Інформація про види основних покарань,
«реально» призначені засудженим у вчиненні злочину,
передбаченого ч. 4 ст. 240 КК України, а також осіб,
звільнених від призначених покарань (2010–2014 роки)¹**

¹ За інформацією Державної судової адміністрації України, наданою в листі № інф/К-271/14 від 11 листопада 2014 року.

Примітка: слід відзначити, що в діаграмі відображено лише основні види «реально» призначених покарань, а всі ті покарання (незалежно від їх виду), від яких винних було звільнено, містяться в загальній категорії «Звільнено від покарання».

Додаток Ш

Результати опитування працівників правоохоронних органів¹

Анкета, яка використовувалася для опитування практичних працівників, з узагальненою інформацією щодо змісту отриманих відповідей²

Питання 1. Як Відомо, чинне законодавство України передбачає і кримінальну, і адміністративну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин. Проте, чітких критеріїв розмежування цих діянь наразі не існує. Одним із потенційних шляхів такого розмежування є встановлення на рівні КК Україна та КпАП України різної вартості незаконно видобутих корисних копалин. Виходячи з цього виникає запитання: як Ви вважаєте, якою має бути вартість незаконно видобутих корисних копалин, щоб таке діяння тягло за собою настання саме кримінальної відповідальності? Іншими словами, як провести межу між кримінально караним і адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) 0,1 НМДГ – у 2014 році – це 60,9 грн.	0	0%
2) 0,2 НМДГ – у 2014 році – це 121,8 грн.	14	23%
3) 0,3 НМДГ – у 2014 році – це 182,70 грн.	1	2%
4) 0,4 НМДГ – у 2014 році – це 243,6 грн.	1	2%
5) 0,5 НМДГ – у 2014 році – це 304,5 грн.	0	0%
6) 1 НМДГ – у 2014 році – це 609 грн.	2	3%
7) 3 НМДГ – у 2014 році – це 1827 грн.	3	5%
8) 5 НМДГ – у 2014 році – це 3045 грн.	6	10%
9) 10 НМДГ – у 2014 році – це 6090 грн.	5	8%
10) 15 НМДГ – у 2014 році – це 9135 грн.	8	13%
11) 20 НМДГ – у 2014 році – це 12180 грн.	10	17%
12) 30 НМДГ – у 2014 році – це 18270 грн.	6	10%
8) 40 НМДГ – у 2014 році – це 24360 грн.	3	5%
8) 50 НМДГ – у 2014 році – це 30450 грн.	1	2%

¹ Загалом у опитуванні взяло участь 60 осіб: 40 слідчих і 20 прокурорів із Луганської та Київської областей.

² Респондентам ставилися такі питання, які викликали найбільший інтерес у здобувача щодо тих чи інших аспектів розглядуваної теми.

Примітка. Варто відзначити, що переважна більшість респондентів, відповідаючи на це запитання, пояснювала свою думку з цього питання.

Зокрема близько чверті опитаних працівників правоохоронних органів наполягали на тому, що межу між кримінально караним і адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин слід провести на рівні 0,2 НМДГ. Свою думку вони пояснювали тим, що саме на цій межі відбувається розмежування кримінально караного та адміністративно караного заволодіння чужим майном шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати. Незаконне ж видобування корисних копалин, за їх переконанням, майже не відрізняється в цьому аспекті від «класичного» викрадення майна.

Проте, більше половини опитаних наполягала на тому, що межа між кримінально караним і адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин має знаходитися на значно вищому рівні ніж 0,2 НМДГ. Цю думку вони пояснювали тим, що незаконному видобуванню корисних копалин (як і викраденню майна) на таку вартість не притаманна суспільна небезпека. Крім того, вони відзначали, що кримінальні провадження у таких справах (де вартість викраденого чи незаконно видобутого є відносно незначною) призводять до невиправданого перевантаження всієї системи кримінальної юстиції України.

Питання 2. Як Ви вважаєте, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України, чи ні?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) так	39	65%
2) скоріше «так», ніж «ні»	7	12%
3) ні	8	13%
4) скоріше «ні», ніж «так»	3	5%
5) важко відповісти	3	5%

Питання 3. Як Ви вважаєте, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно, характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України, чи ні?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) так	27	45%
2) скоріше «так», ніж «ні»	9	15%
3) ні	7	12%
4) скоріше «ні», ніж «так»	6	10%
5) важко відповісти	11	18%

Питання 4. Як Ви вважаєте, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, характеризується значно підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочинами, передбаченими частинами 2 і 3 ст. 240 КК України, чи ні?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) так	44	73%
2) скоріше «так», ніж «ні»	5	8%
3) ні	4	7%
4) скоріше «ні», ніж «так»	2	3%
5) важко відповісти	5	8%

Питання 5. Як Ви вважаєте, незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, характеризується значно підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно зі злочинами, передбаченими частинами 2 і 3 ст. 240 КК України, чи ні?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) так	54	90%
2) скоріше «так», ніж «ні»	3	5%
3) ні	0	0%
4) скоріше «ні», ніж «так»	1	2%
5) важко відповісти	2	3%

Питання 6. Як Ви вважаєте, який вид основного покарання із передбачених у ст. 51 КК України є найбільш адекватним типовій суспільній небезпеці простого виду незаконного видобування корисних копалин (тобто за відсутності кваліфікуючих ознак)?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) штраф;	40	67%
2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;	1	2%
3) громадські роботи;	7	12%
4) виправні роботи;	6	10%
5) арешт;	1	2%
6) обмеження волі;	3	5%
7) позбавлення волі на певний строк;	2	3%
8) довічне позбавлення волі.	0	0%

Питання 7. Як Ви вважаєте, яким має бути розмір штрафу як основного виду покарання за простий вид незаконного видобування корисних копалин (тобто за відсутності кваліфікуючих ознак)?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) штраф розміром до 100 НМДГ;	2	5%
2) штраф розміром від 100 до 300 НМДГ;	5	13%
3) штраф розміром від 300 до 500 НМДГ;	13	33%
4) штраф розміром від 500 до 800 НМДГ;	12	30%
5) штраф розміром від 800 до 1200 НМДГ;	4	10%
6) штраф розміром від 1200 до 2000 НМДГ;	3	8%
7) штраф розміром від 2000 до 3000 НМДГ;	1	3%
8) штраф розміром від 3000 до 5000 НМДГ;	0	%
9) штраф розміром від 5000 до 10000 НМДГ;.	0	%

Примітка. Загалом питання щодо розмірів покарання ставилися всім опитуваним незалежно від того, який вид основного покарання із передбачених у ст. 51 КК України з їх точки зору є найбільш адекватним типовій суспільній небезпеці простого виду незаконного видобування корисних копалин (див. узагальнені результати щодо питання № 6).

Утім, оскільки 67 % опитаних (40 осіб) на попереднє питання відповіли, що найбільш адекватним видом покарання за простий вид незаконного видобування корисних копалин є саме штраф, ми вирішили відобразити в наведеній таблиці лише ту інформацію, яка стосується цих респондентів. При цьому слід мати на увазі, що у наведеному питанні за 100% респондентів береться не 60, а 40 осіб.

Питання 8. Як Ви вважаєте, який вид основного покарання із передбачених у ст. 51 КК України є найбільш адекватним типовій суспільній небезпеці незаконного видобування корисних копалин, вчиненого на територіях чи об'єктах ПЗФ або повторно?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) штраф;	15	25%
2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;	2	3%
3) громадські роботи;	4	7%
4) виправні роботи;	6	10%
5) арешт;	2	3%
6) обмеження волі;	12	20%
7) позбавлення волі на певний строк;	9	15%
8) довічне позбавлення волі.	0	0%

Питання 9. Як Ви вважаєте, який вид основного покарання із передбачених у ст. 51 КК України є найбільш адекватним типовій суспільній небезпеці незаконного видобування корисних копалин, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або якщо воно спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки?

Варіанти відповіді на питання:	Кількість осіб у абсолютному вираженні	Кількість у відсотковому вираженні
1) штраф;	7	12%
2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;	1	2%
3) громадські роботи;	0	0%
4) виправні роботи;	0	0%
5) арешт;	5	8%
6) обмеження волі;	8	13%
7) позбавлення волі на певний строк;	18	45%
8) довічне позбавлення волі.	1	2%

Додаток Ш

Оптимальний шлях потенційної диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин залежно від виду кримінального правопорушення (кримінальний проступок – злочин)¹

Кримінальний проступок

Незаконне видобування корисних копалин

1. Необережне незаконне видобування корисних копалин (в тому числі необережне перевищення затверджених лімітів чи нормативів видобування корисних копалин) або умисне незаконне видобування корисних копалин, вартість яких на момент учинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян

карається штрафом до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від шести десяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Умисне видобування корисних копалин, вартість яких на момент учинення правопорушення не перевищує 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, –

карається штрафом від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Примітка. Під незаконним видобуванням корисних копалин у цій статті слід розуміти видобування корисних копалин особою, котра не має права на їх видобування, або хоч таке право і має, однак набула його незаконно.

Злочин

Незаконне видобування корисних копалин

1. Умисне незаконне видобування корисних копалин, якщо воно вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з порушенням порядку охорони, відтворення або використання територій чи об'єктів природно-заповідного фонду України, або у значних розмірах, або через необережність спричинили середньої тяжкості тілесні ушкодження двом чи більше особам або тяжкі тілесні ушкодження одній людині, –

¹ У додатку розглядається оптимальний, на нашу думку, шлях диференціації кримінальної відповідальності незаконне видобування корисних копалин залежно від виду кримінального правопорушення у випадку сприйняття вітчизняним законодавцем ідеї, закладеної у новому КПК України 2012 р., щодо поділу всіх кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини.

карається штрафом від восьмисот до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, або у великих розмірах, або через необережність спричинили тяжкі тілесні ушкодження двом чи більше особам або смерть однієї людини, –

карається штрафом від тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені злочинною організацією, або у особливо великих розмірах, або через необережність спричинили смерть двох чи більше осіб, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Примітка.

1. Під незаконним видобуванням корисних копалин у цій статті слід розуміти видобування корисних копалин особою, котра не має права на їх видобування, або хоч таке право і має, однак набула його незаконно.

2. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим повторним, якщо особа раніше вже вчиняла цей злочин або крадіжку, грабіж, розбій, викрадення електричної або теплової енергії, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а так само викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживанням службовим становищем.

3. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим у значних розмірах, якщо вартість видобутих корисних копалин у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим у великих розмірах, якщо вартість видобутих корисних копалин у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

5. Умисне незаконне видобування корисних копалин визнається вчиненим у особливо великих розмірах, якщо вартість видобутих корисних копалин у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян»;

Додаток Ю

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка доктор юридичних наук, професор

"03" червня 2014 р.

М.В. Карчевський

АКТ

про впровадження в навчальний процес Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка матеріалів дисертаційного дослідження Комарницького Максима Віталійовича "Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин"

Уклала комісія у складі:

голови – Письменського Є.О., начальника кафедри кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента;
членів комісії: Дудорова О.О., професора кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора;
Гнетнева М.К., доцента кафедри кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента

Комісія розглянула дисертаційне дослідження Комарницького Максима Віталійовича "Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин" і встановила, що ця праця використана під час розроблення навчально-методичних комплексів з дисциплін "Кримінальне право", "Актуальні питання кримінального права".

Висновок: впровадження дисертаційного дослідження "Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин", підготовленого здобувачем кафедри кримінального права М.В. Комарницьким, у навчальний процес при викладанні дисциплін кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка сприяє поглибленню змісту таких дисциплін:

1) "Кримінальне право" (напрями підготовки 6.030401 "Правознавство", 6.030402 "Правоохоронна діяльність"): тема № 5 "Склад злочину", тема № 30 "Злочини проти довкілля";

2) "Актуальні питання кримінального права" (спеціальність 8.03040101 "Правознавство"): тема № 8 "Проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля".

Начальник
кафедри кримінального права
кандидат юридичних наук, доцент

Є.О. Письменський

Професор
кафедри кримінального права
доктор юридичних наук, професор

О.О. Дудоров

Доцент
кафедри кримінального права
кандидат юридичних наук, доцент

М.К. Гнетєв

"03" червня 2014 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший проректор ЗНУ

к.ю.н., доцент

Бондар О.Г.

20 15 р.

АКТ

**впровадження у навчальний процес матеріалів
дисертаційного дослідження здобувача кафедри
кримінального права Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Комарницького Максима Віталійовича**

Комісія в складі: голови – декана юридичного факультету Запорізького національного університету, доктора юридичних наук, професора Коломоєць Т.О. та членів комісії – завідуючого кафедрою кримінального права та правосуддя, кандидата юридичних наук, доцента Сабадаша В.П., доцента кафедри кримінального права та правосуддя, кандидата юридичних наук, доцента Узунової В.О, доцента кафедри кримінального права та правосуддя, кандидата юридичних наук, доцента Шеховцової Л.І. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка Комарницького М.В. на тему: «Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин» використовуються в навчальному процесі під час підготовки лекційного матеріалу, навчальних і робочих програм, тематичних планів, планів семінарських і практичних занять для студентів денної та заочної форми навчання з дисциплін «Кримінальне право (Загальна частина)», «Кримінальне право (Особлива частина)» і «Теоретичні основи кваліфікації злочинів», де використані такі наукові публікації здобувача:

1. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / [О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, Р.О. Мовчан] ; за ред. О.О. Дудорова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 616 с.

1. Гацелюк В., Дудоров О., Комарницький М. Порухення правил охорони або використання надр: проблеми кримінально-правової характеристики // Вісник прокуратури. – 2013. – № 8. – С. 73–87.

2. Комарницький М.В. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны и использования недр по законодательству Российской Федерации и Украины // Вестник Омской юридической академии. – 2014. – № 2 (23). – С. 72–75.

3. Комарницький М.В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене повторно // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 72. – С. 370–377.

4. Комарницький М. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене загальнонебезпечним способом // Публічне право. – 2014. – № 2. – С. 106–112.

5. Комарницький М.В. Диференціація кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення за допомогою кваліфікуючої ознаки «вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду» // Право і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 265–372.

6. Дудоров О., Комарницький М. Відмежування злочинів проти довкілля від злочинів проти власності // Вісник Національної академії прокуратури. – 2014. – № 3. – С. 61–70.

7. Комарницький М.В. Щодо визначення об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 240 Кримінального кодексу України // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ, 19–20 квітня 2012 року). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 242–246.

8. Комарницький М.В. Суб'єкт незаконного видобування корисних копалин – загальний чи спеціальний? // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 11–12 жовтня 2012 року). – Х. : Право, 2012. – С. 568–571.

9. Комарницький М.В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило масове захворювання людей // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13–14 червня 2014 року). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2014. – С. 74–77.

10. Комарницький М.В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, вчинене шляхом вибуху // Особливості розвитку

законодавства України у контексті євро інтеграційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Донецьк, 6–7 червня 2014 року). – Донецьк : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. – С. 86–90.

11. Комарницький М.В. Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що спричинило загибель людей // Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 13–14 червня 2014 року). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 113–115.

12. Комарницький М.В. Корисні копалини загальнодержавного значення як предмет злочину, передбаченого ст. 240 КК України // Азовські правові читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Бердянськ, 18–19 квітня 2014 року). – Бердянськ : ТОВ «Модем-1», 2014. – С. 224–228.

13. Калмиков Д.О., Комарницький М.В. Взаємозв'язок кримінального та адміністративного права в частині інтерпретації категорії «пожежа» // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 9–10 жовтня 2014 року). – Х. : Право, 2014. – С. 305–309.

ВИСНОВОК: впровадження результатів дисертаційного дослідження М.В. Комарницького «Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин» в навчальний процес при викладанні дисциплін кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету буде сприяти поглибленому вивченню таких дисциплін:

1. «Кримінальне право (Загальна частина)»: тема № 20 «Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав», у лекціях та під час проведення семінарських занять.

2. «Кримінальне право (Особлива частина)»: тема № 1 «Наукові основи кваліфікації злочинів», у лекції та під час проведення семінарського заняття; тема № 7 «Злочини проти власності», у лекції та під час проведення семінарського і практичного занять; тема № 9 «Злочини проти довкілля», у лекції та під час проведення семінарського і практичного занять.

3. «Теоретичні основи кваліфікації злочинів»: тема № 2 «Поняття, види, принципи і значення кваліфікації злочинів», у лекції та під час проведення семінарського заняття; тема № 10 «Кваліфікація злочинів при конкуренції

кримінально-правових норм», у лекції та під час проведення семінарського і практичного занять; тема № 15 «Зміна кримінально-правової кваліфікації» у лекції та під час проведення семінарського і практичного занять.

Голова комісії:

**Декан юридичного факультету
Запорізького національного університету
доктор юридичних наук, професор**

Т.О. Коломоєць

Члени комісії:

**Зав. кафедрою кримінального права
та правосуддя,
кандидат юридичних наук, доцент**

В.П. Сабадаш

**Доцент кафедри
кримінального права та правосуддя,
кандидат юридичних наук, доцент**

О.В. Узунова

**Доцент кафедри
кримінального права та правосуддя,
кандидат юридичних наук, доцент**

Л.І. Шеховцова